

FONETICA ALFABETULUI CIRILIC

ÎN

Textele Române

DIN

VÉCUL XVI ȘI XVII

ÎN LEGĂTURĂ CU

MONUMENTELE PALEO-, SÎRBO-, BULGARO-, RUȘO- ȘI ROMÂNNO-SLAVE

CU O INTRODUCERE DESPRE

„TELOURILE DE SCRIBERE” ȘI „ALFABETUL CIRILIC ȘI ORTOGRAFIA SLAVĂ” LA ROMÂNI

DE

ILIE BĂRBULESCU

LAUREAT AL ACADEMIEI ROMANE

SUB-DIRECTOR AL ARHIVELOR STATULUI

Lucrare premiată de Academia Română cu premiul «Heliade Rădulescu» de 5000 lei

PREFAȚĂ

Lucrarea de față e, pentru știință, nouă. Ea — dacă nu mi se ia 'n nume de rău a spune — deschide un drum ne mai batut de nimeni sistematic pân'acum, atât prin subiectul nou pe care-l tratăză, cât și prin metodu-i larg de cercetare, studiind tôte literaturile slave cirilice, precum și prin conclusiile generale sau cea mai mare parte din cele parțiale la care ajunge.

Doă ideî esențiale și capitale se urmărește printr'insa :

a) În concordanță cu cele Falte lucrări ale mele, să se documenteze teza *nouă* pusă deja în acelea că, slavonismele literare de la Romani nu au o vechime mai mare de cât al XII véc; deci ca ele nu ne-au venit, cum se crede, în epoca Cirilo-Metodiană care ține până prin vécul al XI, ci în urma ei.

Acésta o dovedim aici arătând, pe nouî temelî filologico-istorice, mai întâi că alfabetul cirilic — începutul slavonismelor literare la noi — nu l'am luat de la Bulgari mai 'nainte de vécul al XII ; și apoi, arătând că, în esența și generalitatea sa, întregul mod de întrebuințare a alfabetului cirilic de către Români, în textele lor româno-slave și române, nu e acel al epocii Cirilo-Metodiane, ci al acelei de după secolul al XII.

b) Ca o consecință firăscă din acestea, se mai urmărește a se dovedi că însemnarea fonetică a literilor cirilice din textele *române* vechi, precum și ortografia acestora, nu sînt nici acele din textele paleoslave (Cirilo-Metodiane) nici din cele bulgare de după secolul al XVII — cum se crede, — ci că sînt acele ale textelor slave (în special bulgare și sîrbe) cirilice dintre vécul al XII și al XVII.

Lucrul acesta îl dovedim, arătând că, în textele româno-slave și române, literile cirilice au aceeași însemnare fo-

netică pe care o au în textele proprii slave, precum și mea, arătând că aceleși sisteme ortografice slave dintre sec. XII—XVII se găsesc și în textele noastre cirilice.

Rezultatele dobândite de noi cu privire la acest al doilea punct, ca și argumentările prin care ajungem la dinsele, le-am mărginit în această cercetare numai pentru fonetica română din sec. XVI și XVII. Am făcut așa ast-fel, numai pentru ca să nu dau o prea mare întindere superfluă lucrării; fiindcă, de alt fel, în generalitatea lor, ele pot fi aplicabile tot așa de bine și la textele cirilice ale vezurilor urmatore până într'al XIX.

Ou ceta întindere s'ar voi însă a se da concludsiilor noastre de aci, rezultatul general e că ele — în sensul unor apropiate de părerile noastre bănueli ale răposatului istoric Barițiu (în ale d-lui Hasdeu *Cuvente*, Suplem. la Tomul I, p. 1.) și ale d-lui profesor Al. Philippide (în *Istoria limbii române* p. 244) — răstornă aproape în întregime modul cum filologia noastră înțelegea pân'acum fonetica vechilor texte române și stabilesc că deja în sec. XVI fonetica limbii noastre era mai în stadiul ei de astă-zi (cf. p. 488).

În ceea ce privește metoda de cercetare, trebuie să mă spunem că, dacă în cadrul acestor studii am introdus toate literaturile slave cirilice, am făcut acesta tocmai spre a da o completă putere dovedirilor noastre. Fiind-că, dacă s. ex. n'am fi studiat aici și textele ruse, ni s'ar fi putut tăgădui ceva din argumentări, tocmai sub pretextul că cutare fenomen, dacă nu e la Bulgari și Sîrbi, e totuși la Ruși. Și ceea ce ne-a îndemnat a introduce și literatura rusă, a fost nu numai logica lucrurilor izvorită din cunoșterea amănunțita a chestiunii ce studiem, ci și argumentarea îndreptățita pe care d. Hasdeu (în *Neștru-Vodă*) o face d-lui I. Bogdan când acesta tăgădui autenticitatea diplomei Bărlădene din a. 1131. Se știe că d. I. Bogdan contestă autenticitatea acelei diplome pe motivul că elementele ei de limbă și diplomatică nu sânt rusești. Dar d. Hasdeu îi răspunde foarte drept, după părerea noastră, chiar și numai din punc-

tul său de vedere, — că, dacă nu sînt rusești, sînt însă bulgare și sîrbe, căci și în mișcarea literară din Moldova se împletea elementele sîrbești cu cele bulgare.

Ei bine, tocmai spre a nu se da loc la ast-fel de discuții fundamentale, s'a introdus în lucrarea de față studierea foneticii alfabetului cirilic în toate literaturile slave, — deci în cea bulgară, sîrbescă și rusă. Nu e vorba că, literatura rusă ne era indispensabilă și spre a se vedea cum însemnarea fonetică bulgaro-sîrbă a unor litere, ca s. ex. *ѡ=iu*, s'a întins și la Ruși, nu numai la noi, prin marea influență a acelor două literaturi.

Nu trebuie să trecem cu vederea nici că această lucrare în esența ei a fost publicată ca teză de doctorat în limba croată la a. 1899 sub titlul «*Fonetika ćirilске азбуке у писанју румунскога језика XI I i XII језика*» (131 pagini). Sub forma însă în care se prezintă astăzi științei, ea e cu mult mai mare, atât prin numărul chestiunilor noi pe cari numai acum le tratăm, cât și prin dezvoltările pe cari le dă chiar celor discutate în 1899.

Numai credința împletită încă de iluzii în biruința dreptății și a muncii desinteresate a făcut ca multele lovituri ale răutății unora să nu-'mi sfărîme, ci tot mai mult să-'mi întărească curajul d'a spune și de astă-dată fără de 'nconjur convingerile-mi științifice. Această credință și aceste iluzii îmi hrănesc sufletul și acum, când lucrarea e terminată cu tipărirea și 'i scriu Prefața. Iată de ce încă nădăjduesc că și la noi, cel puțin câți-va, vor căuta nu să arde ci să lumineze munca și gândirea din această «Fonetică», despre care, în forma-i croată din 1899, Profesorul Academician Rus Timotei Florinski dicea: *Lucrarea acēsta a d-lui Ilie Bărbulescu, și după modul sistematic de expunere, și după temeinicia multor observări și conjecturi personale ale autorului răspândite' ntr'însa, — prezintă un însemnat interes pentru slavist⁶*. (Vezi această recenzie în întregime în *Revista-Tocilescu* pe a. 1902 p. 286).

Prin cercetarea de față, ca și prin cele-Parte ce am mai dat la lumină, eu n'am nici un alt gând de cât arătarea adevărului. De aceea, fericit me simt sa pot declara înc'o-dată, celor ce dau întăctate adevărului și sincerității saū cari își vor vedea printr'insa zdruncinate ori dărimate ale lor credințe saū convingeri științifice (cf. p. 488) că, precum dice Dimitrie Cantemir: *Pentru aceste dară impletcite și forte greșite socotele... pune vom cea ce vom pulca nevoiută, însă nu că doară scrisorile allora de greșite să le arătăm saū în ceoas cînstea osteniūnelor lor să micșorăm. (Acēsta nu dea Dumnezeu). Ce numai ca... din socoteļa care mai aproape de adevēr să pote alătura... să adevērim.*

Iar pentru că pasul înainte, care cred că se face pe tărîmul filologiei române prin acēstă lucrare, se datorește nu atāt mie, celui ce m'am trudit cu a ei alcătuire, ci și celor ce m'au dat cu bună-voință sprijinul trebuincios unei așa întreprinderi intelectuale; de aceea, dator sînt, și plăcută 'm'e acēstă datorie, d'a mulțumi în întăiul rînd *D-lui Spiru Haret, Ministrul Instrucțiunii publice și al Cultelor*. Cu recunoștință și drag o spun că, numai repetatului sprijin moral îndemnător la lucru și celui material pentru a ei tipărire ale Domniei Sale datorez eu în mare parte liniștea sufletului și dragostea de muncă trebuitorē, ba chiar indis-pensabile, la făurirea unei așa lucrări.

Plăcut îmi este însă să mulțumesc și Domnului George I. Lahovari, președintele «Societății Istorice Române», prin a cărui bine-voitorē mijlocire mi s'a acordat și din fondurile acestei Societăți o parte din suma trebuitorē la tipărire.

Iar pe distinsul nostru învățat și fost al meu profesor d. Gr. G. Tocilescu, îl rog să bine-voiască a privi acēstă lucrare nu alt-fel de cât ca o «a sa dintru ale sale»; căci, sufleteste nu puțin m'am folosit într'insa de îndemnurile și vigoarea critice și a întinsei sale științe.

Ilie Barbulescu

Bucureli, 16 februarie 1904.

FELURILE DE SCRIERE LA ROMÂNII

Patru sînt felurile de scriere de care ştim, în chip sigur şi documentat, că s'aû slujit Româniî din Dacia Traiană, în perióda slavonismului şi după acésta: *scrierea cirilică*, *glagolitică*, *scrierea latină* şi cea *grecéscă*.

I. SCRIEREA CIRILICA

Cea mai veche dintre ele, din care pân' acum s'aû descoperit resturi, e *scrierea cirilică*. Cu acésta s'a scris la noi slavoneşte, româneşte şi greceşte.

Cele d'întêi resturi, ce ni s'aû păstrat din ea, le găsim în documente româno-slave din vécul al XIV. Un fel, cu cirilica e scris documentul prin care, între 1361—1372, Vladislav Vodă al Ţêrii Româneşti face unte daruirî mănăstirii Vodiţa: **тѣроу(г)лѣ ѡкованѣ съ сѣро(в)и позлаіренѣ. кадианицѣ сребрѣниѣ. сїиени сѣждѣ сѣрѣзиѣ etc.** ¹⁾ Şi tot cu acésta sînt scrise documente, pomelnice, vieţi de sfinţi, lexicóne şi alte cărţi bisericeşti româno-slave manuscripte sau tipărite, din vé-

¹⁾ Vezi alla în *Archiva Statulu*. O facsimilă e la Hasdeu: *Negru* *1854*.

curile următoare până chiar prin vécul al XVIII și al XIX.

Și grecește s'a scris la noi cu cirilica. Ast-fel, într'un Codex româno-slav, scris la 1511 în mănăstirea Putna din Bucovina, se află, pe lângă bucăți slave, și grecești cu acest fel de scriere. Intre altele e aici de pildă :

ἁγάμα τς ἁρχιερες Χος ¹⁾

Iar în manuscrisul româno-slav numit Codicele de la Dragomirna, scris în această mănăstire la a. 1661, se află, pe lângă bucăți slave și române, încă și grecești cu cirilica. Intre altele e aici, de pildă la p. 146 :

Ἰκεῖωνκ естинω(с) ἀληθω(с) μακαρίζη(η) се τη(η) Θεω-
τόκω(η). τίνα ἰ μακαρίστο(η) κέ παναμωμιτο(η) κέ μι-
τερα τς θεοῖ· πλω(η). τη(η) διμωτέρα(η) το(η) Χέρση(α)
etc. ²⁾

Icī-colo și latinește s'a scris la noi cu cirilica. Ast-fel Mitropolitul Dosoftei are, în Precuvântarea Liturghierului său românesc tip. la Iași în 1679, pe lângă grecește, încă și latinește cu acest fel de scriere; ca, de pildă : **СЛЕРАМЕНТСМ РЕГНС АВЕСОНДЕРЕ ВОНСМ
ЕСТ. ОИЕРА АСТЕМ ДЕИ РЕВЕЛАРЕ ЕТ КОНФИТЕРИ ЕΧΟНОРФИ-
КСМ ЕСТ.**

Dar tot cu cirilica s'a mai scris la noi și românește.

Resturi *datate* mai vechi de secolul al XVI nu s'au descoperit încă. După unele date interne și ex-

¹⁾ A. I. Tacimírskij : *Opisi starinyh slavjanskikh i russkikh rukopisej sobranija P. I. Štukina*, Moskva 1896.

²⁾ Manuscrisul se află în Biblioteca Museului din Praga.

terne istorice, paleografice și fonetice, trebuie totuși să admitem și să recunoștem că cel puțin și în al XV véc se va fi scris românește ¹⁾. De alt-fel chiar doctrina *bogomilică*, care se propaga prin popor și în *limba lui națională*, și care e și la noi mai veche de vécul al XVI și XV, ne constrânge să admitem ca limba română va fi fost întrebuințată, în producțiuni bogomilice, mai 'nainte de vécul al XVI. Și, în definitiv, mult mai temeinic se póte susține de cât combate că cel puțin în nedatata *Psaltire Scheiană* avem o copie făcută după un original românesc din secolul al XV.²⁾

Dar, din vécul al XVI limba română începe (alături de cea slavă) a fi din ce în ce mai mult scrisă cu cirilica, în scrisori publice și private, zapise, cărți bisericești etc.,—în toate vécurile următoare, până pe la 1860 când această scriere fu eliminată oficial din trebile publice.

De la cine aŭ luat Românii scrierea cirilica ?

Despre acésta sînt trei pãrerî cunoscute nouă în literatura nãstră științifică : una că alfabetul cirilic ne e strămoșesc, moștenit de la Romani; alta că noi Românii am fi compus acest alfabet pe care apoi l'am răspândit la Slavi; și, în sfârșit, o a treia parere, că Slavi l'aŭ compus, iar de la ei l'aŭ luat la Romini.

¹⁾ Veđi despre acésta Ilie Bãrbulescu : *Cercetari istorico-filologice* p. 7—20, și *Studii privitoare la limba și istoria Românilor* p. 73—103.

²⁾ Cum arata Aureliu Candrea în *Noua Revista Româna* de la 15 Iunie 1901 și 15 Iulie din a. 1901.

a) *Cea d'întîi* din aceste pareri, — că de la Romani am moștenit alfabetul cirilic, — e reprezentată, pare-se, de Barnutiu, carele, pe la 1853, pe când se afla la Pavia în Italia, izbit de marea asemănare a scrierei noastre cirilice cu cea din monumentele etrusce și romane, declara următoarele — cu privire la o inscripție din vécul al IV d. Chr. :

«Ver cine va cauta la acésta ortografie, va vedé îndata într'insa mai tóte buchile noastre cele batrine. Acest document arata ca Romanii usa încă și pe la secolul al 4-lea atât alfabetul latin cât și cel grecesc. Aduse încă Lanzi un contrapt de vindere, scris în limba latină cu litere grecești, Lanzi îl scóte din Maffei, Istor. Diplom. pag. 166. Contraptul are datul de la 591 după Crist, literele 's mărunte, nu ca cele din epitaful Sevirei. Deci se poate crede că Romanii au usat totdeauna și alfabetul grec și cel latin căruia care i-au mai plăcut. Aceasta o vor fi făcut, se póte crede, și în seclii mai dincoace. D. *Cipariu ne arăta în Blaj niște table cu litere grecești* ca buchile noastre cele bătrîne, acum nu'mi aduc aminte din ce seclu erau; *probaver este că și la Romanii din Dacia au continuat usul amindurilor alfabetelor*, cel puțin istoria despre *floacele lui Chirilă* n'are nici un temei. *Literele acestea nu sînt slăvești, ma grecești* și usate atât de Eștrucii strevechi cât și de Romani în timpurile mai tîrzie. Ma să nu gîndești că cu aceasta vreau să împedec progresul literelor strămoșești, zic numa că *și unele și altele sînt strămoșești* și în tablele Eugubine atât sînt de mestecate unele cu altele la strămoșii noștri din

Etruria, încât nu știe nimene când s'au despărțit amîndoua alfabetele unul de altul. Io cred că *Romîni n'au învățat a scrie dela Chirilă*, nici cu litere grecești, nici cu litere latine, seclii viitori vor lumina pôte lucrul mai bine cu documente, cred și aceea că romanitatea noastră nici nu e întemeiată pe alfabetul grec, nici numa pe cel latin, ci cumcă este mai mult în spiret și în fapte, și precum nu e întemeiată naționalitatea noastră pe alfabetul latin, așa nu e întemeiată nici besereca romînescă și credința ei pe alfabetul grecesc. Drept că de vr'o 50, 60 de ani încoace înaintea Romînilor n'au trecere de Romîni cu cugete naționali cei ce stau morțiș lîngă alfabetul grecesc, și publicul totuș va fi avînd rațiunile sale, atîta cred că va recunoște și cel mai înflăcărat Greculeț cumcă aū sosit timpul ca să se stătorească odată și ortografia cu alfabetul latin, pentru ca să ne putem înțelege între noi înșine și cu streinii.» ¹⁾

Că slovele noastre cirilice, în unele casuri mai vechi, se asemănă foarte mult cu cele romane și grecești e foarte adevărat. Numai că acesta nu pôte arêta aceea ce Barnuti credea, cum că Romîni aū moștenit de la Romani, scrierea pe care noi o numim cirilică. Caci, asemănare într'adevăr este mare între scrierea noastră cirilică și cea veche romană și grecescă, dar sunt între ele și deosebiri, cari nu se găsesc nici la Romani nici la Greci. Asemănările constau din aceea că alfabetul cirilic nu este, grosso modo, altceva de

1) În *Convorbiri literare* de la 1 Dec. 1902, pag. 1130.

cât scrierea uncială grecă, pe care o găsim în monumentele grecești de prin sec. IX și X. De ne-
tagăduit e că unele din vechile monumente cirilice
au scriere mai identică cu o Tetraevangeliu gre-
căscă din veacul al IX, aflată în Spania, sau cu
o Evangeliu tot din acel timp, sau cu o Evangeliu
din a. 980, și acestea scrise în limba greacă.¹⁾ Sînt
însă în textele cirilice *litere pe cari nu le găsim în
cele grecești*, și acesta din pricina că nici sunetele
pe cari ele le însemna nu se aflau în limba greacă.
Ast-fel, nu există în monumentele grecești, etrusce
sau romane literile **Ѡ, ѡ, Ѣ, ѣ, Ѧ, ѧ** etc., pe cari însă
le găsim în textele cirilice. Acesta ne arată că al-
fabetul cirilic ni se prezintă sub o altă față, cu o
altă formă, de cât e el în scrierea uncială grecă
sau romană, și că deci, cel puțin în cea ce privește
literile cele noi, el ne-a venit nu direct de la Ro-
manii, ca moștenire, ci *de la altcineva, după ce acest
alt-cineva a transformat scrierea greacă sau romană,
adăugându-i și litere nouă.*

Iată de ce părerea lui Barnutiu, (întemeiată pe ne-
cunoșterea acestor deosebiri dintre scrierea greacă
uncială veche și cea proprie cirilică), deși conține
un simbul de adevăr, e neîntemeiată, și trebuie res-
pinsă în cea ce privește izvorul de la cine am luat
noi Românii scrierea cirilică.

Nu de la Romanii am moștenit noi alfabetul cirilic,
caci ei, ca și Grecii, n'aveu pe **Ѡ, ѡ, Ѣ, ѣ, Ѧ, ѧ** etc.

¹⁾ Vezi facsimile s. ex. la E. T. Karskij: *Očerka Slav.-Kiril. Paleo-
grafiji*, Varșava 1901, p. 163-165.

b) *A doua părere* asupra originii scrierei cirilice la Români e, că *noi am inventat* alfabetul acesta din combinarea literilor unciale grecești cu câte-va litere din scrierea glagolitică, care singură acésta ar fi product al Slavilor. Acésta părere are de reprezentant al ei pe d. prof. I. Sbiera, carele, în al său studiu asupra *Codicelei Voronețen*, respinge pe acea generală că slavul Clement (sau Círil) ar fi compus alfabetul cirilic, pe motivul că: «Dacă tóte popoarele din peninsula Balcanică și din Dacia Traiană, dacă Grecii, Albanesii, Bulgaro-Slavii și Maghiarii, când s'aú simțit împinși a scrie și ei câte ceva în graiul său propriu, s'aú folosit spre acésta de abeceuri propriie, oare numai Români, urmașii coloniilor romane, carele aú fundat imperiul răsăritean și carele aú schimbat etnografia țărilor din dreapta și din stânga Dunării de jos, *óre numai ei s'fi fost acel popor carele s'nu fi cugetat la compilarea și adoptarea unui abecui propriu pentru graiul său?* Oare putem noi admite cu drept cuvânt, ca Bulgaro-Slavii s'și fi format *două* abeceuri propriie [glagolitic și cirilic], și încă într'un interval fórte mic, cam de 60 pînă la 190 de ani, pe când Români s'nu fi avut nici unul propriu al său? Nouă cel puțin ne cade greu a admite un lucru ca acesta... Decí noi presupunem că abecul așa numit cirilic nu a fost compilat nici de vre-un Bulgaro-Slav, nici dintru început pentru usul Bulgaro-Slavilor, *ci de vre-un Român și pentru usul Romanilor, și că de la Români a trecut apoi acest abecui la Bulgaro-Slavi.*» ¹⁾

1) I. Sbiera: *Codicele Voronețen* p. 293-294.

Acastă părere a d-lui prof. I. Sbiera, - răsunet, ca și a lui Barnutiu, al Școlii așa numite latiniste de la noi, - nu pôte fi discutata nici macar ca o ipotesă științifică¹⁾; fiind-ca ea nu se întemeiază pe nimic real, pe nici un fapt documental, ci numai pe o închipuită logică de fapte. Ei i se opune nu numai marturisirea unanima a vechilor izvoare, care atribue unui reprezentant al slavismului (fie el Ciril sau Climent) compunerea alfabetului cirilic, dar chiar și vechia valoare fonetică a unora din slovele lui. Caci, d. Sbiera, care crede ca ж e introdus de la Bulgari în alfabetul cirilic mult mai târziu de cât sec. X sau XII (data când îi pune inventarea), și care îi dă valórea de *i* sau *ǎ* și *in*, uită că această literă se află alături de ж și ѡ, deja în inscripția paleoslavă macedonică din a. 993 s. e. în **ΠΟΛΛΑΡΑЖ** alături de **ВЖ ПΑΛΑ** și **ΠΑ ΒΡΧΕΤΕ:Χж**²⁾; sau, dacă pe vremea editării Codicelui Voronețen nu putea ști de acesta, uită cel puțin că ж se află, alături de ѡ și ж, ѡ, deja în texte paleoslave din vécul al XI, ca Savina Kniga și Codex Suprasliensis; precum uită de asemenea că, Habrж călugărul bulgar din secolul X menționează și pe ж între slovele cirilice, dicând: **ΠΟ ΣΛΑΒΕ:ΠΗΚΣΚΟΥ ΑΒΥΚΗΟΥ, ΗΚΕ ΣЖТЪ СНА: В, Ж, З, Ц, Ч, Ш, П, Я, Ы, К, Ё, Ю, Ж, А.**³⁾ Iar pe lângă acestea, nu baga de sémă d. Sbiera și că, ж, mult mai înainte de a însemna pe *i*, *ǎ*, *in* (cară valori fonetice nu le-a

1) Chiar dacă ea mai e și acum menționată ca probabilă de autori tineri ca G. Adamescu, M. Dragomirescu și I. Rădulescu-Pogonénu, în o carte didactică: *Literatura veche*, Bucuresei 1903, p. 158.

2) *Archiv für slavische Philologie* XXI, 543.

3) P. I. Šafařík: *Památky dřevního písemnictví jihoslovanského*. Vydání druhé, V Praze 1872, p. 90.

putut avea mai 'nainte de vécul al XII, de cât, póte, fórte rasleț într'al XI), uítă, đic, că mai 'nainte de a reprezenta pe acestea, — decí mai 'nainte de vécul al XI, și anume în timpul inscripțiunii macedonice (sec. X) de care pomenirăm, — **ж** însemna pe nasalul frances *on* (s. e. în cuvântul *bon*), tot așa precum **н** însemna în acel timp pe nasalul frances *in* (s. e. în *fin*). Acéstă însemnare de *on* a lui **ж**, care nu se póte tăgădui în textele paleoslave din vécul al X sau XI, nu se vede nică-ierí în cele scrise de și între Români, fie ele româno-slave fie curat române, ci numai acea de *i, ă* sau *in* (noi credem *п*). Dar **ж** însemnă *in, i, ă* și în textele bulgare de după vécul al XII — în cari el represintă o fasă posterióră de transformare fonetică a mai vechiului paleoslav **ж** (= *on*).

Decí nici un fapt nu dá îndreptățire părerei că Românií au inventat alfabetul cirilic.

De aceea, pe când părerea lui Barnutiu, conținând un símbure de adevăr: asemnarea slovelor nóstre cirilice cu cele grecești și romane, póte fi discutată ca o ipotesă — deși greșită — dar științifică, acésta a d-lui profesor I. Sbiera, întemeindu-se numai pe bunul simț (care e o rătăcire când nu cunoști faptele), nu póte fi secotită, în știință, de cât cel mult ca o bunătate patriotică.

Și acum să trecem la a treia părere.

c) *A treia părere*, — susținută de cea mai mare parte a ómenilor nóstri de știință ca Hasdeu¹⁾, Cipariu²⁾,

¹ B. P. Hasdeu: *Istoria Critică* p. 306. De același: *Limba slavă la Romani* în *ziarul Traian* din 1869 p. 195, 207.

² T. Cipariu: *Principia de limba*. Blasiu 1886 p. 356 etc.

(Skazanije) lui Ión Bogoslov, sau în Foițele evanghelice ale lui Undolskij¹⁾.

De atunci deja în Psaltirea lui Pogodin găsim ж în l. d. ѡ (=ò) *ѡко ѡкъ всемоужю на нере(с)хъ живешю*, și ж=ж prin intermedierea lui к: *Хъ же въ ребра акриво проведенъ вьсткъ* 56, unde акриво = plsl. *акривж*.²⁾

Acestea, adică amestecul lui ж cu ѡ și apariția lui ж=ж=к (sau к) arată că pe acum ж își transformase cel puțin în parte³⁾ vechiul seu sunet nasal în nenasal. De aceea, monumentele româno-slave și române, întrebunțând *nuna ж=ж=к* și *ѡ=e, ia*, etc., *n'au putut lua această de la Bulgari de cât cel mai de vreme în sec. XII* - nici de cum înainte de acest timp, judecând după monumentele bulgaro-slave până astăzi cunoscute. Iar acestea ne silesc a nu trece cu vederea și a nu considera de fără nici un temei, ci ca confirmându-se reciproc cu cele spuse aici de noi, pasagiul din «Istoria slavo-bulgara» a bulgarului Paisie. Aici ni se spune că imperatul româno-bulgar Asan: «plécă (din Bulgaria) și supune cele două Vlachi sub puterea sa, și silește pe Vlachi (Români), cari pân' atunci citéu în limba latina, *ca să pără-*

1) Sreznevskij: *Drevnie Slavjanskie Pamjatniki jusovago písma* S.-Peterburgъ 1868, p. 202-210, 185, 135.

2) Cf. Miklosich: *Vergl. Gramm.* I, 87, 89, și *Gesch. der Lautbezeichn. im Bulgar.* p. 10.

3) Zicem în parte, fiind-că nasalismul n'a dispărut din limbă de odată ci treptat și depîndînd de felurite cauze. Tot ast-fel și ađi în dialectul bulgaresc de pe la Costur (Macedonia) a dispărut nasalismul vechi în general, msa pe ici pe colea se mai menține încă (*Archiv für slav. Phil.* XV, 11).

seca biserica romană și să nu citească în limba romana ci bulgărește. Și poruncește ca, aceluî care va citi în limba latină să i se tae limba. Și ast-fel Vlachiî (Romani) de atunci primiră biserica pravoslavnică și începura a citi bulgărește». ¹⁾ Datele năstre de mai sus confirmă cel puțin atâta din Paisie, că în sec. XII s'ar fi introdus la Români alfabetul slav, probabil și limba slava în forma ei medio-bulgară,—îndiferent de modul cum s'ar fi făcut această introducere: pe cale pacifică sau prin constrângere.

De altfel, ca nu e neprobabilă nici spusa lui Paisie ca prin constrângere s'ar fi introdus cirilica la noi, ni se pare ca reese dintr'o tradiție bulgărească culésa asta de la Orchovo în mijlocul Bulgarilor și publicata în vol. IX p. 128.—129 din *Sbornik* al Ministerului de instrucție de la Sofia. Iată ce spune, în traducere, această legendă:

«În vremea veche, pe când era încă lătinie, se iviră

1) *Carstvenik*, Buda 1811, pag. 46, 47. Pasagiul însă combătut și considerat ca fără de valoare istorică, veđi-l reprodus de I. Bogdan: *Analiza critică a călor-va notițe despre introducerea liturgiei slave la Români*, în *Convorbiri literare*, anul XXIII, pag. 299.—B. P. Hasdeu în disertația sa: *Limba slava la Romani*, publ. în ziarul *Traian* 1866, pag. 195, 207 crede că în sec. IX am primit noi de la Bulgari limba și alfabetul slav. Dintre cei mai tineri, acelaș lucru pare a crede D. Oncul în *Originile Principatelor romane*, București 1899, pag. 19 și apoi și în *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, publicată în *Am. Filu Mateorescu Omagiu*", București 1900 pag. 620, — cu care nu se pôte sustine ađi că alfabetul cirilic a fost compus înainte de începutul secol. X. Iar A. D. Xenopol în *Istoria Românilor* III p. 60 vorbește de sec. IX sau al X. Noi dar, prin acestea, confirmăm cu noi oarecâți filologice părerea pentru sec. XII împartășită, *pîn' acum* numai pe temelul acestui *Carstvenik*, deja de Episc. Melchisedec în *Uricul de la Ceahlău* III, 107.

în împărăție niște oameni, cari numai furaă, omoraă și făcêu fel de fel de năpăști oamenilor. Oamenii se plânseră adese-ori împăratului ca să'i scape de acești *haïducï*, dar împăratul nu le dăse nimic, *fiind-că și aceștia erau lătini*. În cele din urmă, când haïducii trecură prea peste mesura, porunci împăratul să'i prindă pe toți și să'i aduca la dînsul. Poporanii se repediră, care ieri care dîncolo, prinsera pe toți acești oameni rei, îi legara și — la imperat. Imperatul nu cătă să se scape de ei, ei vru să'i pedepsésca de viu pentru totdeauna: porunci ôstei sale să'i ducă în *Tara Românesca de astă-zi*, dar nimic să nu le dea: nici vite, nici hrană, nici femei, de cât numai o mătă și cu ea să are, cu ea să care, cu ea totul să'și lucreze,— și ca ast-fel să se 'ndrepte. Iar ca hrană le-a hotărît peștele, și, și pe el ei singuri să și'l prindă din Dunăre; pe el să'l mănânce și cu el să facă negoț. Drept pedepsă nu le îngădui împăratul să și faca case, ei — colibe în pământ, să le acopere cu papură și trestie, și în acestea să trăiască.

«Ostea îndeplini totul ce porunci imperatul: — îi cără dîncolo de Dunăre și 'i lasa.

«Când nu mai avêu pe cine să jefuasca, și flămând nu se pôte sta, acești oameni pornêu pe malul Dunării din trestiușul lor, prindêu pește și se hranêu. Ast-fel, ei nu vedură om câte-va sute de ani și se sălbătăciră atât de mult *în cât și-au uitat și limba* și nu putêu să mai dîcă alt ce-va de cât numai «o-o-o-pre-ște!» *Acești salbătăciți oameni nu mai știaă nici de țar nici de vladica*, nimēnuî nu plătēju dajdie, și *nici nu mergēju la biserică, pentru că nu avēju nici o credință*. Ei nici

nu se tundeu, nici nu se rădău și, fiind-că umblau gor de tot, le crescuse periî ca la lighiône; de aceea lumca prinse a'i numi *Vlahi*¹⁾, adică păroși, cu cόμε.

După câtă-va vreme, împăratul bulgăresc, care era dincóce de Dunăre, i se făcu milă de acești ómeni salbaticî și *se gândi să'i creștineze și să'i domesticésca*. Acesta le duse popî, ca să'i creștinească, dar ei fugéu de dinșiî, și se ascundéu prin colibe le lor de trestii. Impăratul, când vădu că ei fug de popî, *iși strinse ostea, o trecu Dunărea*, și ea se apucă să'i vêneze ca pe iepurî și să'i mâne la împăratul, ca să'i creștineze.

«Unde și cum ai prins pe acesta? întrebă împăratul pe un ostaș.

«Pe acesta 'l-am înemerit în coliba lui, pe când își hrănea mâța cu pește; cum mă vădu, o rupse să fuga; eu îi strigaî: «stăî»,²⁾ dar el nu se întórse nici să se uite la mine. Eú mă repeđii și îl prinsei. Ce să fac cu el?

«Botezați-l: *Stan*, đise împăratul.

«Și acesta—đise un alt ostaș—mi s'a «opus» mult, până să'l prind! ce să fac cu el, cinstite împărate?

«Botezați-l: *Oprea*, pentru că s'a opus³⁾.

Dar cu acest flăcău *tinăr* ce să fac? đise alt ostaș.

Botezați-l: *Ioniță*,⁴⁾ đise împăratul.

1) *Vlahi* însemnăză pe slavonește «păr» și «Români».

2) Bulgărește *stana*=cu stău.

3) Bulgărește *opera* și *opiram*=cu opresc.

4) Bulgărește *imel*=ținar.

«Iar această slănină stă ca un par și de loc nu se mișcă!

- «Botezați-l: *Stancul!*»¹⁾

«Ast-fel aŭ prins pe toți Români (=*Vlahii*) și 'i-aŭ botezat cu aceste numi, pe cari le pörtă și până 'n diua de astă-di.

«După ce boteză împăratul pe toți Români, porunci să'i ducă dincóce de Dunăre, unde 'i ținu câți-va ani, până ce se 'nvățară sa vorbescă. Dar ei nu putură învăța sa vorbescă bine bulgărește, ci și *până astă-di amesteca din limba veche*. Când Români se domesticiră puțin, împăratul îi trecu iară dincolo de Dunăre, *cu condiția ca să'i plătescă dajdie* și să nu'si uite credința (religia), să vie în fie-care an la Inviere dincóce de Dunăre la biserică, ca să'si ia anafură și să se întorcă iar. Români plecara și se apucară iară de vechiul lor meșteșug — a prinde pește; îl aducéu dincóce, îl vindéu, își luau cu paralele una-alta ce le trebuia, și se întorceau iară dincolo. Nu știaŭ nici să are, nici sa semene. Când veni Invierea, trecură toți dincóce la biserică, ca sa'si ia anafura, cum le fusese recomandat de imperat, — ca sa se bisericescă. Români își luara anafura la Inviere pentru tot anul, o băgară într'o dāsagă și o duseră dincolo, dar cum nu cutezaŭ a o da cuiva sa o ducă, de frică să nu le-o mănânce, ei aruncară dāsagul pe cōda ogarului care 'i călăuzea când trecéu Dunărea. (Români nu avéu luntri ci trecéu Dunărea cu plute și, fiindcă nu știaŭ drumul, îi călăuzea un ogar). Dar

1) Bulgărește *stana* = cu stau + *kol* = par.

ca să nu fugă ogarul cu anafura și să o mănânce, ei strigau mereu după el : «s-s-s-sâ-â...». De atunci și până 'n ziua de astăzi, dacă întreb pe vre-un Român : «luat-ai anafură?»—el îți răspunde : «s-s-s-sâ-â» !

«Și așa, până 'n ziua de astăzi, Românii cel mai mult obișnuiesc să mănânce pește. Atât de mult e obișnuit Românul cu peștele, în cât și la césul morții se da să ție în mâna dreaptă pește iar în stânga-lumânarea.»

Ast-fel ne spune tradiția bulgărească. După cum vedem, confirmă și ea spusel lui Paisie, că prin constrângere s'a introdus limba slavă (decă și alfabetul cirilic) la Români. Și pe lângă acesta, ne mai dă ca element nou ceva care ne arată că în cea mai mare parte ea, ca și Paisie, înregistrează evenimente cu adevărat istorice și întemplate. Anume, legenda că Traian a colonizat Dacia cu tâlhari de prin pușcăriile Romei, ca în contra căreia, deja înainte d'a scri Paisie la a. 1762, se ridicase Nicolae Costin în sec. XVII în Cronica sa, aruncând ocări adnotatorilor Croniceii lui Ureche: Eustratie Logofétul, Misail Călugărul și (amcon Dascălul ¹⁾), aceiași legendă, numai că sub o alta formă, o găsim și 'n tradiția bulgărească de ađi de la Ochovo. De aceia, acesta ne pôte sluji ca o și mai bună confirmare a spuselor lui Paisie, precum și ca o lumina a împrejurărilor și a modului cum s'a introdus la noi de la Bulgari alfabetul cirilic în veacul al XII.

1) A se vedea ca cea mai probabilă fixare a datei in-

1) A se vedea: *Letopisecele*, ed. a. 1872, p. 66.

roducerii alfabetului slav la noi ar fi sec. XII, iar nu al XIV de când avem primele texte scrise la noi, și nici sfârșitul celui d'al XIII¹⁾. E acésta cea mai probabilă, fiindcă în contra datei din urmă vorbește întrebuințarea nasală a lui ꙗ (= ѧ) în textele românești. Anume, ꙗ nu e altceva de cât o modificare paleografică a paleoslavicultui ꙗ. Dar ꙗ = on începe din sec. XI a se transforma în ѡu în limba bulgară; și, acésta transformare, apoi, mergând mai departe, se perdu nasalismul lui ѡu (în părțile unde se desvolta literatura medio-bulgară) cu desăvârșire în a doua jumătate a sec. XIV. De aceia, în sec. XIV ca și pe la sfârșitul celui d'al XIII, limba bulgară își mai avea desigur prea puține forme cu ꙗ (sau ꙗ) = ѡu; căci, ca în sec. XIV să nu mai aibă pe ѡu ci ꙗ, nu se pôte înțelege alt-fel de cât ca ѡu să mai existe prea puțin, numai în óre-cari cuvinte, pe la sfârșitul celui d'al XIII véc²⁾).

Dar, dacă trebuie sa admitem ca pe la sfârșitul sec. XIII, în textele bulgare și alfabetul lor, ꙗ (= ꙗ) nu mai însemna ѡu de cât cu totul excepțional, ci că mai peste tot însemna *a*; atunci, fara îndoială că daca Românii ar fi adoptat pe acum alfabetul cirilic, n'ar fi putut avea de unde sa ia pe ꙗ nasal, căci Bulgarii mai că nu 'l mai avéu. Ca Românii să ia pe ꙗ nasal de la Bulgari, nu putéu face acésta de cât *atunci când întrebuințarea lui ca nasal era în flóre la ei.*

Acésta vreme a trebuit să fie în órî-ce cas ina-

1) Cum presupune d. I. Bogdan în „*Lui Titu Maiorescu Omagiú*“ București 1900 p. 594.

2) Vezi și P. A. Lavrov: *Obzork* p. 13-34.

nte de sec. XIV și sfârșitul celui d'al XIII. De aceea nu ne rămâne altă vreme de cât al XII véc.

Și tocmai fiindcă datele filologice și cele paleografice, de cari vorbirăm pân' acum, ne impun a nu ne ridica mai sus de sec. XII, ca timp în care Românii au adoptat alfabetul cirilic; tocmai de aceea nu poate avea valoare științifică nici părerea exprimată, pentru acest lucru, la începutul secolului al XIX de Adelung. Anume, în lucrarea sa «Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde», acest fecund scriitor, care considera pe Români etnicește ca un amestec romano-slav, a adus ca argumente pentru arădarea acestei păreri a sale: elementele slave din limba noastră, ortodoxia la noi ca la Slavi, precum și alfabetul cirilic la noi ca la Slavi. De cele două d'inter argumente nu e locul să ne ocupăm aici. Cât pentru cel d'al treilea, cade acum de la sine, când se știe ca chiar formarea lui nu se poate așeza mai departe de cât al X véc d. Chr., și când nu se poate nici într'un chip admite că prin acest véc limba română nu se formase încă, ci că tocmai atunci se amesteca cu elementele slave de la care Românii ar fi luat alfabetul cirilic.

Deci, după cea mai mare probabilitate, alfabetul cirilic a fost introdus la Români de către Bulgari în veacul al XII, prin constrângere.

II. SCRIEREA GLAGOLITICA

Cel d'al doilea fel de scriere întrebuințat de noi, *scrierea glagolitică*, pare a fi mult mai târziu și e de acum mult mai rar folosit.

Glagolitică s'a descoperit *pîn' acum* la noi numai în trei texte, dintre care unul român iar cele Palte româno-slave, și anume:

În Psaltirea Scheiană (text român cirilic din al XVI véc, dar copiat, foarte probabil, după altul din vécul al XV) se află, risipite ici-colo, în cuvintele scrise cu cirilica câte o literă glagolitică. Ast-fel e aici: **ДОМНІАЪ, ОРАЧІИ, ШЕДЕРЪ**¹⁾, cu acele **Ѣ** glagolitice în loc de **Д**. Apoi în Rusia, în biblioteca lui P. I. Ștukin, se află un manuscris cirilic cu cuvinte slave și grecești puse pe note bisericești pentru cântare. Acest text e o copie după un altul mai vechi, făcută în mănăstirea Putna din Bucovina de călugărul Eustație la a. 1511, sub domnia lui Bogdan-Vodă; într'însul, de și e în general scris cu cirilica, se află risipite câte-va rânduri, tot slavonește, dar cu litere glagolitice. De asemeni, tinărul învățat d. Iacimirskij de la Moskva posedă un manuscris româno-slav necomplet din vécul al XVI, scris în general tot cu cirilica, dar cuprindând și câte-va scurte bucați cu litere glagolitice²⁾.

Iată, în transcriere, cuprinsul bucații din acesta, pe care mai la vale o dam și în faesimila: «Zde počinaet se tvorenija Evstatieva protopsalta ot Putenskago monastirju v^x dni blagočestivago i Hrišto-ljubivago gospodina našego Ioana Bogdana voevodi».

1) Prof. I. Bianu: *Psaltirea Scheiană*, p. 444, 325, 323 etc.

2) A. I. Iacimirskij: *Šestk statej po slavjanskoj i ruskoj pismenosti*, Moskva 1901, p. 35 și faesimilele.

sigur ca ele nu sunt singurele in cari s'ar afla glagolitea la noi; fiind-că, biserica papistașe (care își întea propagandele între Români mai ales din vécul al XIV și care, pe cât putea, combătea cirilica în care era întrupată pravoslavia) pe cât noua ne dau de înțeles izvórele istorice vechi, deosebește chiar între Români existența scrierei cirilice și a celei glagolitice. În adevăr, pe cea d'întei o numește *scriptura cyrillica*, cum vedem într'un act din 1640, al episcopului catolic Vinkovicî din Agram¹⁾, sau „*in caractere Serviano*“, cum vedem în alt act de la 1638²⁾; pe când, cum ni se pare, atunci când voia să înțelégă amândouă scrierile slave: și cirilica dar și mai ales glagolitea, le numia „*caratteri Illirici*“. Ast-fel, de pildă, episcopul catolic de la Nona, care era și peste catolicii de la noi, scrie către «al-cuni populi christiani detti Paulini, Bulgari... in Valachia» «lettera... in lingua Bosna in caratteri latini, et un altra *in caratteri Illirici*»³⁾.

De acea, chîar a priori putem admite cu siguranța ca scrierea glagolitea la noi nu era numai un caprițiu întemplător al unui pisar óre-care, ci că ea reprezintă o fasă culturală căreia îi sluji ca substrat întru cât-va propagandele catolicismului.

1) Kukuljević : *Arhiv* IX p. 297.

2) Fernendžiú : *Acta Bulgariae* p. 47.

3) *Idem* p. 5. Cf. că papa Urban VIII botéză chîar cu numele de *Collegium illyricum* institutul creat de dînsul la Roma la a. 1627 pentru slavii catolici - *Illiricae linguae gentis* -, în al lui Kukuljević : *Arhiv* II p. 90 și X p. 205.

De la cine aŭ luat Românii scrierea glagolitică ?

Dupa toate probabilitățile alfabetul cirilic a fost compus de Bulgari în veacul al X, iar cel glagolitic, tot în sinul lor, de apostolii creștinismului în limba slava, Ciril și Metodiu, într'al IX. véc.

De atunci înainte, până prin sec. XII, scrierea glagolitică era destul de mult întrebuințată — probabil ca mult mai mult de cât cirilica — și la Slavii din peninsula Balcanica ca la cei din părțile Croației. Dovada sunt textele paleoslave ce ni s'au pastrat: s. e. Codex Assemanicus, Psalterium și Euchologium Sinaiticum, Codex Marianus. Dar de după acest timp pare-se că glagolitică se localisă cu deosebire în părțile croate și rămase în special scrierea slavilor *catolici* (Croați) de acolo. La acésta contribui, în afară de alte împrejurări, mai ales biserica papistăse, care combătu cirilica¹⁾ spre a feri pe ai seî de pravoslavie întrupată în scrierea cirilica. Iar pe de alta parte, foarte probabil că din pricina ca glagolitică devenise un apanagiŭ al catolicilor, pravoslavnicii înșiși se ferira tot mai mult de ea, până ce o uitară de tot.

Drept e că rar — *dar foarte rar* — gasim și la *Sirbi* câte un text ortodox glagolitic și mai ales cirilic cu amestecătură în el de litere glagolitice (ca'n a noastră Psaltire Scheiană) — chiar după veacul al XII. Așa sunt de pildă niște foițe dintr'un Apostol²⁾, sau alt

1) Nu însă cu desăvârșit succes, căci cu ea scriu ici-colo și catolici, chiar în sec. XIV (Cf. *Spomenik XXXIX, Archiv. für slav. Phil. XXI*).

2) Sreznevskij: *Soedenija i zamétki* p. 147.

manuscris din sec. XIV¹⁾, sau un Codex tot cam din același timp, sau altul din al XV véc²⁾).

Drept e iarăși că și la *Bulgari* gasim *dar de asemeni foarte rar*— după al XII véc, texte cirilice cu amestecături de litere glagolitice (ca în a noastră Psaltire Scheiană). Ast-fel e un Apostol din secolul XIV³⁾ precum și alte din al XIV⁴⁾, sau XV.

Precum de asemeni— *dar iarăși foarte rar* gasim acésta și în texte rusești de prin vécul XII pâna într'al XVI⁵⁾).

Dar în toate acestea trebuie să dăm o deosebită însemnătate faptului că la Sirbî, Bulgari și Ruși— întocmai ca la Români— literile glagolitice se întrebuințază cu totul rar și excepțional de după sec. XII încóce.

E acum întrebarea: să însemne acésta ca scrierea glagolitică se întrebuințază și după sec. XII ca o *continuare* a celei d'înainte de acest véc, ca o continuare a celei din epoca paleoslavă, sau fu ea acum o *nouă importare* prin influența croată?

Se știe că sunt două feluri de scriere glagolitică: unul glagolitică ascuțită, cu literile colțurose, și altul glagolitică rotundă. Intéiul din aceste feluri se întrebuințază mai ales de Croați, iar al doilea de Bulgari și peninsula Balcanică. Totuși, de cel de al doilea

1) L. Stojanović : *Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga srpske kral. Akademije*, Beograd 1901 p. 14.

2) *Archiv für slavische Philologie*, IX, 308 ; XVI, 438.

3) L. Stojanović : *Katalog rukopisa*, etc.

4) *Archiv f. sl. Phil.* XXII, XIX, 310.

5) Karskij : *Očerka slavjanskoj kirilovskoj Paleografiji*, Varšava 1901. pag. 219—220.

fel se slujea și Croații¹⁾; așa că, chiar dacă în textele ortodoxe de după sec. XV găsim amestecate litere de glagolitică rotundă iar nu ascuțită, acesta nu poate însemna numai de cât că ele nu sînt rezultatul unei influențe croate²⁾. Și nu poate însemna acesta cu atât mai mult cu cât, cum vom vedea mai jos, glagolitică se întinse din Croația în Boemia și Polonia de prin vécul al XIV. Iar pe lângă acesta, destui de mulți misionari catolici din părțile croate fura trimiși pentru propagandă în special în țerile pravoslavnice de pe la Dunăre, — începënd mai ales de prin vécul al XIII; și dominicanî și franciscanî etc.

Dacă dar felul rotund al glagolitică de prin textele noastre cirilice — presupunënd, cea ce nu e probabil, că ea e peste tot rotundă — nu se poate opune părerii că ea va fi o importăție de la Croați; apoi, *raritatea* ei la Slavi ortodoxi de după sec. XII, precum și *coincidența acelei rarități la ei cu la Români*, despre cari nu s'ar putea susține ca *au continuat* de a serie cu glagolitică; acestea tôte ne arata ca nu poate fi vorba — relativ la amestecaturile de litere glagolitice în manuscrisele cirilice — *de cât de o influență croată, de cât de relații cu Croații*.

Nu începe dar multă îndoiala ca glagolitismul *croat* influență asupra Sîrbilor, Bulgarilor, ba și Rușilor, — tot așa precum de prin vécul al XIV, el influență și asupra Cehilor și indirect aspra Polonilor.

Dar la Români?

1) Vezi inscripții și texte croate cu glagolitică rotundă încă d'înainte de vécul XII, în *Starine* VII, 130—163.

2) Cf. *Archiv für slav. Phil.* XXIV, p. 313.

Firește ca și cu privire la literile glagolitice amestecate în texte româno-slave sau române ca Psaltirea Scheiană s'ar putea pune întrebarea: dacă nu cum-va ele ne-au venit nouă nu direct prin influența croata, ci numai indirect prin influența textelor sîrbești, rusești sau bulgare; tot așa cum noi am arătat altă dată, ca ore-cărî influenți lexicale sau fonetice sîrbești ne-au putut veni în limba româno-slavă nu direct de la Sîrbi, ci indirect prin Bulgari, și invers de cele bulgare indirect prin Sîrbi. Credem, însă, că cu acele litere glagolitice de la noi nu s'a putut întempla tot ast-fel, fiind-că texte glagolitice, cum am văzut, au foarte puține și în mod excepțional chiar și acei slavii; ast-fel că desigur nu de la ceva excepțional era să fim influențați. Cel mai probabil dar că înșiși *texte glagolitice croate* vor fi circulat pe la noi, ca și pe la Slavii ortodocși, așa că chiar din ele vor fi învățat și ai noștri sa serie cu glagolitică cât de puțin.

Dacă acesta e ast-fel, atunci natural că literile glagolitice din vechile noastre texte sunt mărturiile relațiilor Croaților cu Români în veul de mijloc și după acesta.

În special din Seni, deci din Croația, a putut fi adusă scrierea glagolitică --- pe care o găsim în Psaltirea Scheiană, în Codexul din 1511 și în celălalt text cu glagolitică al lui Iacimirskij în Principatele Române, fie prin misionarii dominicanii și franciscanii, fie, pôte, și prin alte relații comerciale sau culturale ale noastre cu Croația catolică¹⁾.

1) Cf. Ilie Barbulescu: *Vechile relații ale Principatelor Române cu Croația*, București 1903, p. 17-25.

Când aŭ luat Români glagolitica de la Croați ?

Nici un izvor nu ne pŃte da vre-o lămurire pănă asta-Ńi asupra acestei întrebări. Cel mult putem face conjectura, cã pe timpul de splendore a glagolitis-mului medieval s'a întâmplat acéstă introducere, și anume prin vremea propagandelor mai intense ale misionarilor catolici franciscani și dominicani, adicã *prin al XIV saŭ al XV véc.* De alt-fel, o óre-care confirmare a acestei date pare cã ne-o da chĩar virsta Psaltirei Scheiane, în care se află litere glagolitice și de care am đis cã nu se pŃte tãgădui ei sustĩne cã a fost scrisă în vécul al XV.

III. SCRIEREA LATINA.

Pe lângă cirilica și glagolitica, Români mai între-buințară și *scrierea latina*, în perióda slavonismului și în timpul următor pănă în al XIX véc, când ea fu decretată oficială și eliminată cea cirilica. Cu acéstă s'a scris la noi românește și latinește.

În latinește avem scrise cu ea diplome, ca una din 1368 către negustorii Brașoveni și alta din 1369 către populația catolică din Țara româneșca, - amândouă de la Vladislav Basarab. Acéstă din urmă e în același timp adresată și către: «vobis autem *univer-sis Castellanis, Comitibus, Judicibus, ceterisque of-ficialibus nostris, quibuscunque nominibus censeantur, firmo damus sub praecepto, ut eidem Domino Epis-copo, suffraganeo ipsius Domini Episcopi Transyl-*

zantac». Său tot ast-fel sunt unele omagii de fidelitate ale Domnilor noștri, ca Petru al Moldovii, din 1387, sau tractate de alianță ale lui Mircea cel Mare, etc., către regii Poloniei, sau privilegii date unor comune din Transilvania de voievozii noștri în sec. XIV și XV¹⁾.

Lar în vécul al XVII găsim, în ținutul Lugoșului bănățen, chiar o literatură românească cu acest fel de scriere, reprezentată de Ștefan Fogarasi, Mihaï Haliciu, Ion Viski, autorul Dicționarului Valachico-latinum și alții²⁾. Și tot din al XVII véc e al lui Vito Pilutio Catechism românesc scris cu litere latine în a. 1677. Iată câte-va pasagiî din acesta cu ortografia lui, care de alt-fel e aceeași și în unele scrisori particulare și în diplomele latine³⁾:

«V. Arata, ke en Dumnedzeu iest numai ò Dumnedzeria, kare iest en tri kipuri Dumnedzereski, szij se kieman : Tatul, Fiul szij Dukul Szijnt.

«D. Pentr'acie simpt numai vn Dumnedzeu àiesti tri Kipuri Dumnedzereski ?

«V. Acie kuventul : en Numele, arata euneciune, alt kuventile arata Troica.

«V. Krucie arata morte à Ispasitorului, kare dopo s'au fekut k'om szij, k'au enuezato kale de spasiene ku encelepciune, ku enuedzatura, szij ku dziudedzile, k'au morit en szijnt lemn Kruci».

1) *Documente Hurmuzaki* I, 2, p. 149, 144, 198, 295, etc.

2) Cf. B. P. Hasdeu : *Etymolog. magnum* III, p. 3, 107 și urm. — Cf. și ale noastre *Studii privitoare la limba și istoria Românilor*, București 1902 p. 181.

3) Cf. N. Iorga : *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, I - II, p. 280 etc.

Iar în veacul al XVI găsim scrierea latină la noi în al logofetului Luca Stroici «Tatal nostru» din a. 1593. Iată-l și pe acesta cu ortografia sa :

«Parintele nostru ce iesti în ceriu, swinçaskese numele teu : se vie înpereçia ta, se fie voia ta, komu ie în ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre seçioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lesem detorniczilor nostri. Si nu aducze pre noi în ispite, ce ne mentuiaste ac fitlanul. Ke ie a ta înpereçia ssi putara ssi cinstia în veczîj vecilor. Amen»¹⁾.

Apoi, o mărturie nouă, necunoscută științei noastre, despre întrebuințarea acestei scrieri între noi, e într-o scrisoare *din a. 1581* a episcopului catolic din Nona. Într'însa spune acest episcop către misionarul Hieronim, care, ajutat de negustori Raguzani, propaga catolicismul în Țara Românească: «cautați a merge să visitați pe acele popore [adică din Țara Românească] și să le presentați scrisorile ce le scriu eu în limba bosniacă [adică sîrbéscă] cu *litere latine* și o alta cu litere ilirice [adică slave]». Acesta scrisoare a episcopului catolic,—pe care noi am studiat-o în legatură și cu alte fapte, în: *Studii privitoare la limba și istoria Românilor* p. 150 —ne arată că și înainte de Luca Stroici se scria la Români cu litere latine. Apoi, că și mai înainte de scrisoarea episcopului catolic din 1581 se scria cu litere latine la noi, ne mai dovedește un alt izvor, care iară n'a fost observat de istoricii noștri, dar care, după credința noastră, merita

1) B. P. Hasdeu: *Luca Stroici*, București 1864 p. 26.

atenție. Și anume, o carte scrisă în franceză *la 1543*, dar tradusă din latinește după un text foarte probabil din veicul al XV, ne spune că Români se trag de la Roma, aș o limbă romană și că «*ils ont usage de lettres Romains, fors qu'il y a quelques lettres changées*»¹⁾. Dar nu numai atât, ci și din veicul al XV găsim mărturie că Români se slujeau p'atunci de scrierea latină. Anume, Dimitrie Cantemir în a sa «*Descriptio Moldaviae*» ne spune că mitropolitul Moldovii Teoctist, «spre a desrădăcina și mai bine din biserica moldovenă agitațiile latinilor [adică catolicilor], și spre a ridica tinerilor prilejul d'a citi sofismele catolicilor, îndemnă pe Alexandru cel Bun [Domnul Moldovii] a porunci nu numai ca să se gonască din principatul său cei cari sînt de cea-l'alta credință, ci și ca scrierea latină să o gonască din principatul său, iar în locul ei să pună pe cea slavă».

Tatăl nostru din 1593 al lui Luca Stroici, apoi scrisoarea din 1581 a episcopului din Nona, precum și menționarea din 1543 a cărții franceze tradusă din latinește—de cari am pomenit—ne arată că și în veicul al XV se va fi scris la noi cu litere latine, și ca, deci, această spusă a lui Cantemir era înregistrarea unui fapt real din izvoare demne de credință.

Dacă și mai înainte de veicul al XV se va fi scris *românește* cu litere latine, nu putem spune hotărît cu dovezi astă-zi, fiind-că nici mărturie despre acesta

1) Vezi ale noastre: *Studii* p. 156. Cf. mai jos la p. 36, că și bulgarul Hrabz din sec. X numește «romane» literile latine. Iar papa Clement VI în 1345 numește «Olachi *Romani*» pe niște Români trecuți la catolicism (*Doc. Hurmuzaki* I, 1, 697).

și nici ast-fel de texte nu s'au descoperit încă. Nu se poate însă nici tăgădui acésta cu temei, pe câtă vreme introducerea scrierei latine la noi trebuie pusă în legătura cu propagandele catolicismului - ca la Croați, Raguzani, Bulgari etc. ¹⁾, - pe câtă vreme stăruințele de propagandă ale acestei biserici sînt tari și numeroase în al XIV véc și mai înainte, precum și pe câtă vreme *catolicii* - fie ei și străini - lasă urme de scrierea latină și în vécul al XIV. Căci, în adevăr, cunoscută e inscripția mormintale latină din biserica catolică de la Cămpulung, din anul 1300: «Hic iacet comes Laurentius comes de Campolongo. Anno MCCC» ²⁾; precum iară, se știe că o altă inscripție de acest fel, din a. 1373, a văduț Del Chiaro în vécul al XVIII tot la Cămpulung: «Hic requiescit in pace generosus Dominus Iohannes P... huius saxonialis ecclesiae custos qui obiit MCCCCLXXIII» ³⁾.

De la cine aū luat Români scrierea latină?

Nici un izvor nu ne spune sau cel puțin nici pe departe nu ne dă a 'nțelege hotărit și fără discuție de la cine am luat noi acest fel de scriere. Se poate ca ea să ne fi rămas și să se fi perpetuat într'o ôre-care parte cât de mică din populația românească, încă din epoca stăpânirii romane în Dacia.

1) Cf. ale noastre *Studii* p. 146-165.

2) P. Hasdeu în *Columna lui Traian* din 1874 p. 125.

3) Del Chiaro: *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Venezia* 1718 p. 17.

În acest caz ea ar fi de proveniența curat română.

Acésta e de-o-cam-dată numai o conjectură probabila, dar fără de un temeinic punct de sprijin, decât pôte numai în cele ce ne spune călugărul bulgar Hrabrŭ din sec. X despre Bulgari, că și aceștia scriau cu litere romane înainte de sec. X când Ciril și Metodiu le compuseră alfabetul lor slav. Se pôte dar ca tot ast-fel să fi scris o ôre-care parte (care nu va fi fost uitat-o) și din poporul român înainte d'a primi scrierea cirilică de la Bulgari.

Cea-ce însă ne presintă o mai mare siguranță e desigur rezolvarea acestei întrebări în sensul că, stabilirea și lățirea relativă a scrierei latine între noi s'a făcut ca și la Slavii catolici prin mijlocirea propagandelor catolice. În disertația „*Idea latină la Români în curentul român și antislav*“, publicată în „*Studii privitoare la limba și istoria Românilor*“, noi am dovedit că biserica papistașe, spre a combate pravoslavia, căuta, unde putea, să însădească în sufletele popórelor ce țintea să catolizeze convingerea și conștiința că ele sînt de nēm latin, pentru ca apoi pe acest temel, acele popóre să lepede scrierea cirilică în care ôre-cum se întrupa ordoxia. Ast-fel lucră catolicismul și izbuti să introducă scrierea latină în ea o susțină, (alături de cea glagolitică, care și ea devenise ôre-cum antipravoslavnică), la Croații catolici din Dalmația, Bosnia, etc.

Natural ca tot ast-fel a trebuit să se întâmples și la Români, și ca, tot *propagandele catolice*, — spre a ne face sa ne îndepartăm de pravoslavie — creând totu noi un curent filolatin și antislav, introduseră

cel puțin într'o parte mică din poporul nostru, iar într'alta reinviară, scrierea latină și îndemnară d'a se scrie cu ea.

Când vor fi luat Românii scrierea latină ?

În cazul că de la Români am avea-o, firește că scrierea acésta ni s'a perpetuat mereu din secolul al II d. Chr. Acésta, de alt-fel, nici n'ar fi greu de admis, și a o admite n'ar însemna de loc o înclinare mău mult naționalistă, cum s'a fîis; fiind-că, chîiar Bulgariî, măi 'nainte de a le da Cîiril și Metodiû un alfabet slav, scriaû tot cu litere latine. Călugărul bulgar Hrabrъ din secolul X ne spune 'n adevăr că: **прѣжде оубв славѣне не навѣхъ книгъ нъ чрхтаамъ ѿ рѣзамъ чкѣхъ ѿ гатаахъ погани сажие. врхстивше же сѧ, рѣмскѧмъ ѿ гръчкыамъ писмени нъждѧахъ сѧ славѣнскы рѣчкѧ¹⁾**, adică: «Măi 'nainte Slovenii nu avău scrisore, ei, pe cînd erau păgâni, citău și ghicău cu liniuțe și creștături pe răbojuri, iar după ce se creștinara, se trădău să scrie cuvintele slave cu litere romane și grecești».

Și, precum despre noi, așa nici despre Bulgariî nu se măi pôte tăgădui că încă înainte de Cîiril și Metodiû începuseră a se creștina.²⁾

În cazul cel d'al doilea, stabilirea și lățirea între Români a scrierei latine, nu s'a putut începe de cât numai după ce biserica slavă întemeiată de Cîiril și

¹⁾ V. Jagić: *Izslédovanija po russkomu jazyku*, I, p. 297.

²⁾ Cf. Tomaschek: *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Viena 1882, p. 32-36. — E. Șăineu: *Lucrare asupra semaseologiei limbii române*, p. 33-36.

Metodiū în sec. X deveni un pericol pentru existența și lațirea celei catolice. Iar acésta s'a întâmplat la noi în special de după introducerea limbei slave și a alfabetului cirilic în vécul al XII, de când catolicismul se vedu, póte, îndepărtat chîiar de unde pătrunsese, iar unde nu intrase încă, amenințat d'a nu mai putea ptrunde. De acum se va fi născut de sigur și lupta pe acest teren între biserica papistașe și pravoslavie, luptă în care fie-care caută să-și facă partizanii și adepții sei. De acum începu desigur să se dea la noi lupta între cele două partide sau curențe: cel filo-catolic și cel filo-slav, pe cari mai înteu mîntea genială a lui Hasdeu le-a simțit deja în vécul al XIII cu prilejul lui Litén-Vodă¹⁾ și pe cari apoi le-am constatat și noi în vécurile posterioare din'aintea celui al XVI, în ale noastre *Studii*. Din acel timp de sigur că începu în unele locuri stabilirea, iar în altele introducerea și lațirea alfabetului latin la populația românească de dincoace de Dunăre din curentul anti-slav,—prin propagandele catolice 'n lupta lor cu pravoslavia.

De aceea, pe de o parte aceste considerații de necontestat, iar pe de alta faptul că și în documentele secol. XIII și XIV ca diploma lui Bela IV și altele, catolicismul ne apare destul de întărit la noi atunci și mai ales în al XIV véc; acestea, șicem, ne impun a admite că scrierea latină se va fi întrebuințat la Români, în curentul filo-catolic și anti-slav, cel puțin înainte de vécul al XV de când am văduț mărturie despre ea în Moldova la Dimitrie Cantemir.²⁾

¹⁾ B. P. Hasdeu : *Negrn-Voda*.

²⁾ Cf. mai sus, pag. 33.

Aşa dar, probabil ca o parte óre-care din Români, întocmai ca Bulgarii lui Hrabr^z, să fi scris câte ceva cu litere latine înainte chiar de primirea alfabetului cirilic, deci înainte de vécul al XII. Iar pe de altă parte de sigur că, (dacă acésta nu va fi chiar așa), prin sec. XIV cel puțin, catolicii introduseseră și'n curentul anti-slav din poporul român scrierea latină, de odata cu redeșteptarea conștiinței lui latine.¹⁾

IV. SCRIEREA GRECEASCA.

Și cu alfabetul grecesc s'a scris la noi. In sec. XVII până într'al XIX se scrie fórte mult cu el lucrări, fie bisericești fie lumești, fie scrisori sau acte in limba grécă²⁾.

Iata o scrisóre din a. 1644 cu ortografia ei, făcută la Iași:

Δὲ τὸ παρόντος μου γράματος ὁμολογῶ ἐγὼ ἡ δόμνα Μαρία τὸ πὸς ἐτοκοῦμια καὶ τῶν παπ' Ἰωσήφ ἀπὸ τὸ μοναστήριον τῆς Χαλκίδος τῆς παναγίας περιβλέπτου ὅπου ἔχουν μακρόχρη ἕως τὸ Πάσχι τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου βοεβόδα, τῶν ἄγιων Νικολάου, τὸ πὸς καὶ ἔχω καὶ ὄνομα τῶν κάθε χρόνου ἕως τὸ μοναστήριον ἀπὸ ἐκατὸ ἀσλανιά, ἡμερονα 100, τὸ μέσο σαράκοστω etc.³⁾

In vécul al XVI s'a scris de asemeni cu acest alfabet grecește⁴⁾, ca și mai înainte `n vécul al XV și XIV,

1) Veđi mai pe larg in ale nóstre *Studii*.

2) C. Litzica: *Catalogul manuscriselor grecesci din biblioteca Academiei Române*, București 1901. C. Erbicénu: *Cronicarii Greci și Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, etc. N. Iorga: *Studii și documente IV*, s. c. pag. 18, 32 etc.

3) N. Iorga: *Studii și Documente IV*, 32.

4) Veđi s. c. N. Iorga: *Contribuții la Istoria Munteniei*.

de pe când avem s. c. de la Mircea cel Mare și mitropolitii Hyacint, Daniel Critopulos, etc., scrisori grecești către patriarhia din Constantinopol din anii 1401, 1370. Iar la 1359 sinodul patriarhiei scrisese tot grecește către Alexandru Basarab.¹⁾

Mai înainte de acest timp nu avem date precise ca să ar fi scris la noi cu alfabetul grec.

Și iară, pe cât știm, la noi nu s'a întrebuințat acest fel de scriere nici pentru limba slavă, nici pentru cea română, ci numai pentru limba grăcă — cel puțin în perioada slavonismului; el era deci, ca și alfabetul latin, mijlocul de manifestare al unui cerc mult mai restrâns de cât al alfabetului cirilic din societatea noastră.

De la cine și când au luat Românii scrierea grecească?

Izvóarele istorice nu ne spun, dar de sigur că de la Greci am luat noi acest alfabet, și mult mai înainte de secolul XV sau XIV de când avem păstrate cele mai vechi urme de scriere cu el. Se poate ca și la noi — ba chiar mai ales la noi — să se fi scris cu el, atât cât se putea scrie, în tot evul de mijloc. Se poate dar ca și Românii să fi scris cu literele grecești, (alături de cele latine), fie ca o continuare a epocii romane, fie numai din timpul stăpânirii bizantine dincoace de Dunăre, — încă înainte de a fi adoptat ei scrierea slavă cirilică. Acesta se poate cu atât mai mult cu cât, Bulgarii înșiși, ne spune în

¹⁾ Fr. Miklosich et Jos. Müller: *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Vindobonae 1860, I, p. 532, 533, 383, II, p. 494.

vécui al X calugarul Hrabru, scriaă nu numai cu litere romane ci și cu de cele grecești *mai 'nainte* de a li se da alfabetul glagolitic și cel cirilic ¹⁾. Ș'apoi și Români trăiaă în același cerc al influenței bizantine cu Bulgari.

*
* * *

Daca în afară de scrierea cirilică, glagolitică, latină și grecescă se vor mai fi slujit Români de dincăce de Dunare și de vre-o alta nu se pôte ști; cădă nici urme nici marturii despre acăsta n'avem până astă-đi. Tipograful român Mihail Ștefan care tipări la Tiflis o Biblie la 1710 scrisă în ea câte-va versuri române cu *litere georgiane*²⁾. Firește însă că acăsta e un cas cu totul isolat, care n'are aface cu chestiunea așa cum o cercetăm aci, mai alés și fiind-că trece peste perióda slavonismului.

Cum că noi vom mai fi avut și un alfabet, o *scriere dacică*, pâna prin secolul al XV, cum credea d. Hasdeu³⁾, ni se pare ca nu se mai pôte susține în urma combaterilor d-lui Gr. Tocilescu⁴⁾.

De acăia, în starea de astă-đi a științei, ramâne sigur ca numai de scrierea cirilică, glagolitică, latină și grecescă s'aă slujit Români - în special în perióda slavonismului, în cadrul căreia intră lucrarea de față.

1) Vezi mai sus pag. 36.

2) A. Papadopol-Calimach : *Din istoria tipografiei în România*, în *Analele Academiei române* seria II tom. XVIII pag. 149.

3) *Columna lui Traian* din a 1874, pag. 186.

4) Gr. Tocilescu : *Dacia înainte de Romani*, p. 926.

În periôda așa numită a slavonismului, deci și în secolile al XVI și al XVII de cari ne vom ocupa în special în această lucrare, Românii din Dacia Traiană s'au slujit, în manifestarea gândirei lor, cum am vădut de patru feluri de scriere: *latină, grăcă, glagolitică* și scrierea *cirilică*.

Din aceste feluri, cele trei d'întâi aũ fost mult mai restrâns întrebuințate de cât cel de pe urmă: cirilica. Ele totuși aũ avut o óre-care influență, credem noi, asupra ortografiei cirilice, și de aceea mai ales am ținut să tratăm aici în scurt și despre dînsele. Am ținut la acesta cu atât mai mult, cu cât avem convingerea că, avându-se acesta în vedere --- în mod principal, -- cu vremea, póte alții și mai bine, nu vor scapa din vedere ei vor descoperi și mai multe de cât noi influenți ortografice ale celor l'alte feluri de scriere asupra ciriliceĩ. Căci, desigur că, cum vom vedea, cirilicul **и** cu sensul de *u*, cum îl găsim une-orĩ în vechile nóstre texte române, nu a căpătat această însemnare de cât sub influența scrierii latine. Precum de asemenea, multe din valorile fonetice ale literilor

năstre cirilice s'au schimbat sau cel puțin s'au *menținut* și prin influența scrierei grecești care era citită și întrebuințată și la noi, nu numai la Bulgari, Sîrbi sau Ruși, în perioada slavonismului; așa e cu **Ѡ** în sens de **l**, **у** în sens de **r** etc. Și cine știe dacă cu vremea nu vom constata și ôre-cari influențe ale glagolitismului la noi asupra ciriliceii; căci de acest soi pare a fi amestecul des al lui **Ѡ** cu **Ѡ** înca de prin secolul al XIV și XV în textele româno-slave.

Ori-cum însă, foarte mic e cercul de acțiune al scrierei latine, grece și glagolitice la noi; pe când foarte mare și variat este cel al scrierei cirilice. Căci mai în toate afacerile interne se scria la noi cu cirilica. Ast-fel, Domnul Munteniei Dan, printr'o diploma slavonească dăruiește mănăstirei Tismana în anul 1385 : **ПриаждиѤ селюѤ прѣдарибомомъ манастирю житю ѡт жаленскаго сѣдства. Четкѣри ста възвѣвѣ на велико дѣто. Пето въздѣт възвѣарк. Ѡ том да не възсрѣнатъ гѣромѣ.** ¹⁾ Și apoi, în Muntenia, ca și în Moldova, se scrie, în tot sec. XV și aproape pâna la jumătatea sec. XVI, cel mai mult slavonește cu cirilica. Ast-fel e o Tetraevangeliu scrisa în Moldova la a. 1407, în care între altele aflăm și **ГЛАЖЕ ОУЧЕНИИХЪТЪ. ЕРОЖЕ МОУАДИНЕ ІС... ГЛААХЪ, ЧТО СЪТВОРИАКЪ. ІКО ЧЛОВѣКЪЗЪ ЗНАМЕНІА ЛИУГА ТВОРИТЪ... НА СЪДЪ АЗЪ ВЪ МИРЪСЪ. ПРИДОАХЪ. ГДН. ВЪСЕРДА ДАЖДЪ НАМЪ ХАЛВОСЪ.** ²⁾ Pâna și pomelniciii se

1) B. P. Hasdeu : *Originele Craiovei*. București 1878, p. 17.

2) D-r L. Miletic și D. Agura : *Bělžski otъ edno naučno psuvanje въ Romnija* în *Sbornikъ za narodni umotvorenija nauka i knižnina izdava Ministerstvo na narodnoto prosveštenie*, Kniga IX, 170. Sofia. Pentru prescurtare, în cele ce urmăză vom însemna acéstă carte cu Sbm.

scrieri slavonește. Ast-fel e așa numitul pomelnic de la Bistrița (Moldova) scris la a. 1407, în care, între altele, vine și: **постави гн православнога господарѣ: А-деѣандра воеводѣ, петиннаго ктитора стѣж. оубѣѣан сѣа и врата егѣ Богдана и авѣре и Х анастасѣж и гж(д)ж анна. Гж(д)ж Марѣа и дхирѣ: ен Анна. Гж(д)ж Марѣа и гж(д)ж васнвсѣж и гж(д)ж анастасѣж** (SbM. IX, 173). În tot felul de afaceri, și interne și externe, se scrie slavonește în sec. XV. Ast-fel Dan II, domnul Munteniei, în afacerile comerciale ale țării sale cu Brașovenii, le scrie tot slavonește: **Пинет господство ми възелавъ прѣгарем ѿ Брашова и такози ен урисуѣт господство ми... сѣези работа сѣз ванна мѣ е(сѣ) сѣвѣтом и сѣван ж воад. да възимаѣт вамж ѿ град?**¹⁾ Tot ast-fel și în sec. XVI se întrebuițeză mai ales limba slava, pentru afaceri și externe și interne, atât în Moldova cât și în Muntenia. Așa la a. 1513 voevodul Bogdan cel Orb confirmă unui pârcălab stăpânirea a două sate: **Дан есам емс с нашен земаи с Муадарскои. Дѣж сѣла цѣо емс и Х дан шѣо егѣ цѣѣса парѣалавѣ... На навѣ сѣло дѣаршани. И дѣрѣе сѣло Гжшани** (Archiva Ist. a României I, 2, 119). Sau, tot așa, în 1595, Domnul Moldovei Ștefan poruncește în țara sa: **Пинем саоугам нашим работником ут волости кнѣзѣкомс... на вас жаловали се ваврѣри аж еанци припани нан денѣрѣвон нан глаов оучинѣит сѣ въз и Х селоре... ен да иманте лшннте възен глаов еанци вѣдет въз и Х селоре... ут господствами. Гж маалою печат. Кабо да въздет възен припани... Монас-**

¹⁾ D. I. Miletic: *Novi Vlaho-bulgariski gramoti otk Braşova*. Sofia. 1909, p. 55, No. 19.

тирених. ЧТО ВЪДѢТЪ ВЪ ПЪ СЕЛОУЕ (Arch. Ist. I, 181).
 În la a. 1584, voevodul Moldovei Petru, confirmând
 unei mănăstiri niște locuri, scrie: **Іу Петръ воевода**
вѣжѣю мѣстїю господарь земли молдавской... Сѣтъ вхса
панеа душеж и ѡтъ бога помощиж дадохомъ...¹⁾ Tot
 ast-fel cel mai mult slavonește se scrie în sec. XVI
 și pentru trebuințele bisericii. Așa e Liturghierul tip.
 1508 la Târgoviște, în care se afla și: **Почене са**
сїе ст҃ихъ книги гл҃емыа аутоу҃гїа... Го(с)подина Іу ра-
(а)ула воеводѣ, ѣмѣже вѣди вечнаа паматк.²⁾ Sau e Mo-
 litvenicul, tip. la Târg. 1545, în care aflăm: **Іу Пётръ.**
велекии воевода и го(с)подникъ вхсонъ земли оутрроралахїе-
кои ѿ подшанїю... Възрѣвновахъ поснѣненїемъ ст҃го дх҃а ѿ
любовїю ѣже въ вѣ(с)ткымак и ст҃ки(а) цр҃квамак. Пани-
сахъ сїю дш҃е поакзноюю книгоу... молю же юнїе и свквзра-
стике и старїе чк҃оу҃ще нан прѣписоу҃юще (Bibliogr. rom.
 v. I, 25). Tot cam cu același caracter sunt apostolul de
 la Târgoviște tip. 1547, sau Zbornicul lui Coresie tip.
 1580 la Sas-Sebeș în Transilvania. În sec. XVI se scrie
 slavonește și cronici în codexuri cu variat cuprins.
 Așa e codexul de la Kiev,³⁾ scris în nordul Moldovei
 între a. 1554—1561, în care, între alte bucăți mo-
 rale, ascetice, astronomice, gramaticale, se află și o
 cronică a Moldovei. Aici, între altele aflăm și: **оуд-**
риша еро поушнкою въ гл҃езнж оу книин града; приатк

1) I. Venelinz: *Vlaho-Bolgarskija ili Dako-Slavjanskija Gramoty*.
 S.-Peterburgъ 1840, p. 216.

2) Ioan Bănu și Nerva Hodoș: *Bibliografia Românească veche* I. 6,
 București 1898.

3) Ioan Bogdan: *Vechile cronice moldovenești până la Urechia*, Bu-
 curești 1891; și în *Archiv für slavische Philologie*, XIII, 4, 381: *Ein*
Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung.

сестрѣ господарѣ Гедокиѣ, сестра Гемена царѣ отъ Кутела : Прѣидоша сръбскоу землю... и елици градове вѣхъ въ сръбскоу землю, вхзе прѣашиа до настоашкии грады воудшии. În sec. XVII se scrie de asemenea destul de mult slavonește, și pentru afaceri externe și interne, lumești sau bisericești.

Însă de pe la începutul sec. XVI găsim astă-dî ¹⁾ pentru prima dată și monumente literare scrise în limba românească; acestea sunt tot cu cirilica. Așa sunt s. e. dintre a. 1560—1619 operile popii Grigore din Măhaci (Transilvania), în cari aflăm, între altele: **сж се ꙗдѣмѣскѣ де вѣнѣ праздниѣ де асѣжзи... ѡжравѣ... сѣ ꙗтре вѣскѣжидѣсе ꙗ вѣ(вѣ)риѣ дошиѣ-сесѣ : сѣ ѡ асѣжзи палѣж дераитѣж** ²⁾ etc. Tot în sec. XVI, pentru biserică, se scrie și alte lucrări în românește. Așa e Psaltirea din 1570, ori e Psaltirea Scheiana etc. Sau e o Paleie din 1582 în care aflăm și: **чшччч вѣрци але аши Моуѣи Пѣрѣвоу : кареле сѣмѣтѣ ꙗтѣвѣсе ши сѣвсе ден ашѣва жидовѣскѣ... пре ашѣвѣ рѣмѣжѣскѣ** (Bibl. rom. v. I, 97). Sau e o bucată din Levitic de pe la 1560 unde vine și: **въ вркѣжнѣмѣшии воцрѣи во рѣшѣ ꙗнѣнѣ (sic) вострѣ. въ еоу вою вѣоуѣта пре вѣн... ши легѣтоуѣра аѣ... мѣꙗнѣвѣци де ꙗ вѣоуѣ** etc. (Cuvden bătr. I, 7).

Prin bucățile acestea, pe cari dinadins le-am reprodus aici, am voit să punem chiar din început subțochi pe de o parte caracterul general al monumen-

1) Ca să ar fi scris românește și în sec. XV veđi studiul nostru: *Calvinismul și începutul d'а se scri românește* în: *Cercetări istorico-filologice*, București 1900, precum și altele în *Studii*.

2) B. P. Hasdeu: *Cuvintele den bătrâni*, Leipzig-București 1880, II, 78.

telor slave scrise între Români (în raport cu al celor paleoslave pe care îl socotim cunoscut), iar pe de altă parte, am ținut să face să se simtă, chiar de pe acum, cel puțin asemănarea exterioară (alfabetico-ortografică) între acestea și acelea scrise în limba română.

Și în adevăr că cel ce e numai puțin cunoscător al vechii literaturii româno-slave va înțelege din acestea repede că Români, cari au luat cirilica de la Bulgari prin veacul al XII, tot în același fel cum au învațat-o de la ei o întrebuințază și în veacurile XIV-XVII inclusiv. Iar mai ales în cursul dezvoltărilor de mai la vale se va vedea că în toate aceste veacuri noi am întrebuințat slovele cirilice cu aceeași valoare fonetică ca și Bulgarii (uneori și Sîrbi). Ni se va învedera anume că, tot ca Bulgarii, și noi avem $\text{ж}=\text{z}$, $\text{ѣ}=\text{e}$, $\text{ѧ}=\text{c}$, *ia* etc.; și că tot ca și aceștia amestecăm ѣ cu ѧ , cari ambele litere au atunci aceeași însemnare, adică ca și ѧ capata însemnarea lui ѣ de *e*, *ia*. Măra de acesta, reformele ortografice bulgare din sec. XIV ale Patriarhului Evtimiu din Tîrnova se pot constata ori-când și în monumentele româno-slave și române, tot așa cum ele se găsesc în cele sîrbo-slave din sec. XV cu Constantin Filosoful. Deci direcția dată deja în sec. XII se menține neincetată până și în sec. XVII.

Trebuie însă să observăm că în tot acest timp (deci și în sec. XVI și XVII cari acum ne interesează pe noi) *literatura bulgaro-slavă, deși sub o formă a sa proprie, lucră mereu împreună cu cea sîrbo-slavă, influențându-se reciproc*; aproape nici odată nu se amestecă în ele, până la sfîrșitul sec. XVII,

literatura ruso-slava de cât numai rar cu câte vre-un cuvânt sau formă fonetică, cari totuși se explică altfel de cât ca influență literară civilisătoare. De aceea, un foarte obișnuit fenomen e, ca să întâlnim *sîrbisme în textele bulgaro-slave* sau *bulgarisme în cele sîrbo-slave*; foarte rar, dór în mod excepțional, găsim în ele rusisme în sec. XVI și XVII.

Sîrbisme în textele bulgaro-slave.

Chiar dacă am admite că încă de prin vécul al XI se va fi dezvoltat în școlă literară bulgară estică **к** în locul generalului **х**¹⁾, totuși, în textele bulgare vechi din această școlă, **к** e pe atunci relativ foarte puțin întrebuințat ca înlocuitor al lui **х**. Desea lui folosire o vedem numai de prin vécul al XII sau al XIII, de când literatura sîrbescă ese la ivélă cu o mare activitate. Iar întrebuințarea mai numai a lui **к** în loc de **х** plsl. e un caracter esențial și determinant al textelor sîrbo-slave.

Așa că, desigur, nu numai o continuare a vechei școle bulgare estice, ci mai mult o influență literară sîrbescă e generala întrebuințare a lui **к**, în loc de vechiul **х**, în bulgărescul Codice de la Berlin din sec. XIII²⁾, pe care tot ast-fel o aflăm și în bulgaro-slavul Bulg.-Lab. din vécul al XVII³⁾. Influența li-

1) Cf. *Archiv für slavische Philologie* XV, 347. Wondrak: *Altkirchen-slavische Grammatik* p. 86-87.

2) V. Jagić: *Opisi i izvodi*, în *Starine* V, 43.

3) C. Argirov: *Ljubljanskijata bulgarski ruskopis ot XIII vek* în *Sborn. Minist.* Sofia, XII, 103.

teraturii sirbo-slave asupra celei bulgare se accentuaza atât de mult după vécul XIII în cât, s. e. în acest Bulg.-Lab., în afară de acel **к**, mai se află și alte sîrbisme ca : **КЕКЕ** ; sau **КОСАК** cu *a* în l. d. **к** ; **БСАЕ**, **САК** cu *š* în l. d. bulgar **ж** sau **к** (**к**), — cari particularități, chiar când se află și ađi în limba vie a dialectelor macedonene apusane¹⁾, nu sînt de multe ori de cât tot rezultatul influențelor vechii autorități politice și literare sîrbești prin acele părți.

Tot așa, sub influența literaturii și a limbii sîrbe, Apocalipsul Apostolului Pavel, manuscris bulgaro-slav din sec. XVII, are pretutindenî **к** (i. l. d. **к** sau **ж**), precum și încă sîrbizme ca **БСАИ**, **ГОАСЕК**, **ЖЕЛЮКЪ**, **МШКА**, **РШЦЕ**, **САК**, **СТРОКА** în cari se află *š* i. l. d. **ж** ; sau tot prin influența sîrbescă mai are *a* în : **ОТАК'АНАК**, **ЛАКАТЪ**, **ТАИ**, **САК** (i. l. d. **САК** = plsl. **ЈЕСАК**)²⁾. Tot așa are sîrbizme Cronica bulgărească din Codexul Chievcan (sec. XVI) : **ПОВЕЛЕНАГО МШАУ' БЕАНУ' 53 Г, БСАШ**, unde vine *š* i. l. d. **ж**. Din cele mai vechi timpuri și până târziu, se găsesc, pretutindenî aprópe, așa sîrbizme în textele bulgaro-slave. Ast-fel în documentele țarilor Bulgari ca Constantin Asan din sec. XIII sau Ion Șișman din sec. XIV³⁾, le aflam, tot așa aprópe ca și în cartea bulg.-slava Abagar (a. 1661) unde mai e : **ΧΑΡΙΒΣΗΕΛ САРЦЕ И ДШИС МШУИС . . . БСАСТ НА БЕМАИ . . . ЗА ЖЕИС НЕПАУДУС**, etc.⁴⁾. Faptul că în

1) Cf. Lavrovx : *Obzork* pag. 22, 38.

2) V. Jagić : *Opisi i izvodi*, în *Starine* IX, 137.

3) P. I. Šafarík : *Památky jihoslov.* p. 27, 106.

4) Leskien : *Abagar ein nebulgarischer Druck aus dem XVI Jahrh.* în *Archiv für slav. Phil* III, 2, 518. Cf. *SbM.* IX.

textele bulgaro-slave se află atât de multe și dese sîrbisme, ne arată că Bulgarii s'aû folosit în destul de literatura sîrbo-slavă în viața lor culturală ¹⁾; ceea ce de alt-fel se mai vede și din aceea că unii Sirbi, ca Bojidar Vuković, se interesază ca «и наша српскаа же и вавгарскаа такожде на тинарехъ съставиши »).

Bulgarisme în textele sîrbo-slave.

Sîrbiî, în monumentele lor literare, tot ast-fel, afară de caracterul lor propriu sîrbo-slav,—care e ѡѣ î. l. d. ж, ѣ î. l. d. ѡ, mare amestecătură a lui ѣ cu ѣ și ѡ cu и etc. — aû la rîndul lor destule bulgarisme,—chiar din cele mai vechi timpuri. Așa Evangelia lui Vlkan ²⁾, Evangelia lui Miroslav ³⁾ din sec. XII, sau Fragmentele Svrlice ⁴⁾ din sec. XIII, în mod cu totul excepțional, față de cele-lalte monumente contemporane, aû de multe ori ж și ѡ. Tot ast-fel un mscr. din sec. XIII

1) Așa sîrbisme se mai găsesc s. e. în Codex Suprasliensis (*Arch. für slav. Phil.* XIV, 297), în Evangelia țarului Ion-Alexandru din sec. XIV (Dr. R. Scholvin : *Einleitung in das Iohann-Alexander-Evangelium* p. 21), în Apostolul Macedonîn din sec. XIII (*Arch. für slav. Phil.* X, 122), într'un Codex. sec. XVI (*Arch. für slav. Phil.* VII, 78) sau în altul (*Idem* I, 611), în Mscr. dela Tikveš din sec. XVII (*Sb.M. VIII și IX*), și în alte multe texte bulgaro-slave.

2) St. Novaković : *Prinjeri iz književnosti i jezika staroga i srpsko-slovenskoga*, drugo izdanje u Beogradu 1889, p. 383.

3) St. Novaković *S arheološke izložbe u Kijevu* 1874.

4) Ljub. Stojanović : *Miroslavljevo Jevandjelje*. Fragmente din ea, precedate de un studiu, a tipărit același în *Spomenik* al Academiei din Belgrad XX.

5) Dr. I. Šafarik : *Serliški odlomci jevandjelja i zapis od 1279 god.* in *Glasnik srpskog ucenog društva* XX, 244.

are terminația — *ok* s. e. în **установкѣ** etc. Sau alt mscr. sîrbo-slav din sec. XV are bulgarisme ca **лѣцѣю** (=plsl. **лѣцѣѣѣ**), **лѣцѣѣѣство** (=plsl. **лѣцѣѣѣство**) unde e **ѣ** în l. d. **ж**; sau aoriste cu terminația imperfectului : **принѣхоуѣсе, распоуѣстихоуѣ**, etc.¹⁾ Un codex (sau sbornik, cum îi dăc slavii) cirilic din sec. XVI, sîrbo-slav, are bulgarisme ca **о** în l. d. **оу** : **вѣкоуѣси** în l. d. **вѣкоуѣси, десною** l. **десноуѣю** etc.²⁾; sau prin bulgăresca amestecare a iusurilor, are : **оузычѣскыи** l. **ѣзычѣскыи**; sau **ѣ** în l. **к** : **стерѣнамѣ** l. **стерѣнамѣ, вѣчѣствоуѣе, л. вѣчѣствоуѣе** etc.³⁾. Tot astfel are Nikoljsko Ievangelie (a. 1404) bulgarisme ca **о** în l. **оу** : **робамѣи, свидѣтелѣствоуѣт, прожаѣтъ, слошаѣи** etc.; precum și bulg. **ѣ** în l. **ѣ** în **хоуѣтъ** l. **хоуѣтъ, владѣетѣна** l. **владѣетѣна**.⁴⁾ Tot așa un mscr. de Ievangelie, sîrbo-slav din a. 1446, are și unele bulgarisme, ca **врътѣнѣ** unde e **о** în l. **ѣ**, sau casus generalis ca **равнѣни земаѣи**, sau sintaxa bulgărescă cu **на** în : **прѣложѣх на еван(с)нѣрхоуѣ попоуѣ гѣраснѣмоуѣ, и на куѣннѣоуѣ**

1) M. Speranskij: *Zamětki o rukopisjakh Belgradskix i Sofijskoj Bibliotekx*, Moskva 1898, pag. 6 și 45.

2) De alt-fel **о** în l. **ѣ** se mai află ici-colo și în textele croate glagolitice. Așa e s. e. în Codexul lui Ivančić din sec. XIV–XV (*Starine* XXII 53). Aici însă s'ar putea admite o influență a limbii slavone care și azi are **о** în l. d. plsl. **ж**, sîrbo-croat **и**.

3) *Starine* VIII, 39. Tot așa le socotește de bulgarisme și St. Novakovic, cu toate că pöte fi și alt fenomen (Cf. *Arch. f. sl. Phil.*, IV, 397-411).

4) Gj. Daničić: *Nicoljsko Jevandjelje*, u Beogradu 1848. Așa trebuie să fi explicate acestea, credem noi, iar nu ca greșeli, cum face Daničić la p. XV–XVIII. Căci, și fragm. Svrligice au: **свѣдѣтелѣствоуѣтъ** 256, iar în textele raguzane nu o dată găsim **ѣ** în l. **ѣ** sau **к** sp. ex. în **врътѣи, прѣнѣси, рѣчѣ, затворѣна, свѣтѣ, свѣтѣ** etc. (*Archiv für slav. Phil.* XVI, 351). Cf. Ilie Bărbulescu: *O danie a lui Vasile Lupu*, în *Revista pentru Istorie, Arheol. și Filol.* pe a. 1903, la pag. 122.

ДА ПОСТАВЕ ЧИО КИРИС.¹⁾ Sau tot așa, catolicii Bulgari din Sibiu (Transilvania) adresându-se către Propaganda de fide de la Roma în a. 1696, printr'un act scris în limba sârbo-slavă și ortografia bosniacă, strecoră și bulgarisme ortografice și sintactice ca **СВЕДОКЪ МЕМУ** **КАКЪ НАИШЪ ДЪШИШЪ** și **КАКЪ РЕАНИШЪ ЦИЕТЪ**, sau **КАКЪ БУЖИНО ПО-** **ММЛЪ. КИРИСОВЪ ТРЪСА.**²⁾ Tot ca bulgarism fără 'ndoială, (după cum tot ca bulgarism reappare în Rusia de prin sec. XV), vine **ж=оу** într'un mscris sârbo-slav din a. 1619 care cuprinde și tipicul S-tului Sava pentru mănăstirea Studenița din Sîrbia. Aci, alături de **ΠΕΡΛΕΤΟΥΠΙΝΟ**, aflăm mai ales repetat **ΠΡЖМЕНЖ**, deși se află scris și **ΠΡΟΥΜΕНОΡΟΥ**. Tot acest mscr. născut **ж**, însă posedă foarte mult, după ortografia bulgărească, pe **ж** (Glasnik XL). Ca să nu mai vorbim și de bulgarismele cari și ađi se mai păstrează 'n limba vie sârbo-croată, ca revnost, ljubeznost etc., ele ne arată că și Sîrbi s'aŭ folosit îndestul de literatura bulgaro-slavă în a lor viață culturală.

Rusisme in textele bulgaro- și sârbo-slave.

Rusisme mai că nu se pot afla în monumentele sârbo- și bulgaro-slave până la sfîrșitul sec. XVII.

Ca l. **ж** în **ЧАДО**³⁾ s. ex., sau rar o l. **ж**, pe cari noi

¹⁾ Cf. Al. Kotschubinskij: *Eine serbische Evangelienhandschrift vom 17. Jhd. aus Zeta*, in *Arch. für slav. Phil.* IX, 580.

²⁾ Cf. P. Et. Eusebius Ferenczku: *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, Zagreb, 1887, p. 316.

³⁾ Veđi **ЧАДА** l. **ЗАЧА** și in *Fragm. Svrligice 256*, unde mai aflăm **ЧУЖИМЪ 250**, **ПРАЖИМЪ 248**. Veđi această a noastră lucrare mai de pe 100. La litera **ж**. Cf. Jagić, in *Archiv f. slav. Phil.* IV, 407 și urm.

scriitorii Sîrbi le socotesc de rusisme, fac acésta numai din unele resentimente față de Bulgari, fiind-că de fapt acelea pot fi și bulgarisme. Și tot ast-fel, ș l. ж sau ѡ l. ѡ pe cari Bulgariii le socotesc ađi mai ales de rusisme, când le află 'n texte bulgaro-slave, fac acésta de asemeni din motive neprietenești față de Sîrbi. Politica nu rare ori se amestecă și 'n Filologie.

Lipsa acésta de rusisme și amestecul reciproc de sîrbisme și bulgarisme în textele bulgaro-slave și sîrbo-slave ne arată că până la sfârșitul sec. XVII activitatea literară sîrbă și bulgară se împletesc una cu alta, sunt nedespărțite; că Sîrbi și Bulgariii lucră împreună, sub nici o influență literară rusescă. Ba chiar, prin sec. XV și XVI mișcarea literară bulgaro-slavă (pe care o constatarăm ne despărțită de cea sîrbo-slavă) impune îndestul Rușilor; cum se pôte vedea și din aceea că de pe atunci (sec. XV) Rușii reintroduc pe ж, pe care ѡ eliminaseră din sec. XII, precum și încep a întrebuința amestecat pe ж l. ж pentru sunetul š sau ѡ, sau întrebuințéza vocalele neiotate, tot ca la Bulgari, în locul celor iotate (ca а l. а, е l. е).¹⁾

Influența sârbo-slava în literatura româno-slava.

Tot ast-fel, și după aceeași tendință, nici în monumentele româno-slave cari în general, cum se vede și din extractele făcute la începutul acestui capitol, au caracterul bulgaro-slav,—nici în ele nu lipsește influența sârbo-slavă; influența rusescă asupra-le mai că nu e, sau e foarte mică și neorganică¹⁾, chiar și în Moldova 'n sec. XVI și XVII. Cercetând aceste monumente, noi vedem,—în afară de obiceiuitul lor caracter bulgaro-slav cu ж, ѡ,—că unele sunt de caracter curat sârbo-slav și pentru trebuințele interne ale noastre. Ast-fel Molitvelnicul de la Târgoviște (tip. 1545) are оу l. ѡ și е l. ѡ: отроче, на высирієтіє імєни творє... ѡвкчпоую мѡтвѡу (Bianu-Hodoș: Bibliogr. I, 24) și пѡпѡсѡѡкъ сѡю дше пользноую книгоу etc. Tot așa caracter sârbo-slav mai aū Apostolul de la Târgoviște, tip. 1547 de Dim. Logofătul, nepotul lui Bojidar (Bianu-Hodoș: Bibliogr. rom. I, 29, 82), și Sbornicul lui Coresi tip. 1580. Tot cu limba și ortografia sârbo-slava scriu la a. 1501 многорѣшнн жоупань варвоула(и) и жоупан прзвоула болне etc., un act prin care dăruiesc 2.000 aspri mănăstirii S-tului Pavel de la muntele Atos.²⁾ Precum tot cu limba și ortogr. sârbo-slava scrie la a. 1566 voevodul Moldovei Alexandru către Raguzani. (In *Spomenik* din Belgrad, XI, 90).

În biblioteca Academiei din Belgrad se află 2 foi

¹⁾ Vezi despre acesta ale noastre *Cercetări istorico-filologice*.

²⁾ Publicat în *Spomenik srpske kral. Akad., u Beogradu*, III, 43—54. Cf. la Iorga: *Studii și doc.* III, p. XLIV.

de manuscris, rămase din o carte mai mare bisericăscă, în cari pe o față sînt zugrăvite portretele lui Preda vel vornic cu jupânésă sa Păuna și fiul lor Răducan, precum și al lui Papa postelnicul cu jupânésă sa Stanca și fii lor Matei și Barbul. Iar pe dosul nezugrăvit al foilor e text bisericăsc slav cu limba sîrbo-slavă: **ПРЪСТЪ ВЪЗЕ(М) ѿ ЗЕМЛЕ... ОСВѢТИХ РАБА СВОЕГО МЕЛХИСЕДЕКА, ПРЪВОСЪРПЕНКА НАРЕКЪ. ПРОКЛАКЕ ХОТЕЦЮЮ БЫТИ ТАИНС.... КНИГАМИ ПРОСВЕБИХСЕ. ИЗ ЧИСТЪ НАСИРЕ СЪМЫСАК etc.**¹⁾.

Apoi, tot în limba sîrbo-slavă dar cu ortografia bosniacă se adresază autorităților bisericii lor catolicii Bulgari din Moldova și anume din Bacău, la anul 1647 (Fermendziu: Acta, 180), sau cei din Olanieș (Sic! = Olănești?) în Muntenia la anul 1697 (idem 318), ca și cei din Sibiu la anul 1696 (idem p. 316). Iar în alte texte, cari au de alt-fel caracterul general curat bulgaro-slav, nu lipsese din când în când și sîrbisme (tot așa cum le vădurăm și în bulg. Apocalipsul Apost. Paul, Abagar etc.). Ast-fel e în al lui Coresi bulgaro-slav Octoih (a. 1574): **ДА ВЪДЕТЬ** (Bibliogr. rom. I, 59), cu S l. **ѣ**; sau în psaltirea lui Coresi din anul 1577: **РАДИ ДШЕ НАШЕ** 67 cu E l. **ѣ**; sau în Evangelia tip. 1579 de diac. Coresi și Mănăilă: **ПисаХ ѿѦ ДШЕ СИ(С)ИЖА КНИГЪ** 74 unde, alături de bulgărescul amestec al iusurilor, sînt și sîrbismele **КНИГЪ**, **ДШЕ**. Și, îmbelșugare de așa sîrbisme găsim tot atât de mult în textele moldo-slave ca și în cele munténo-slave. Dintre cele munténo-slave aflăm în mod izbitor sîrbisme în do-

1) Cf. Lj. Stojanović : *Katalog rukopisa* p. 40.

cumente și din sec. XV, XVI, XVII. Ast-fel că mai la fie-care pas întâlnim în ele : φρουηκορο alături de φραηηκορο sau како да доведет тѣрскѣ воицкѣ și да поинваютъ, sau иж alături de Χοιμς 61 (Novi vlaho-bulg. gram. otъ Brašovъ; 54, 61). Sau în doc. munténo-slav, a. 1468, în care limba e cea bulgaro-slavă cu casus generalis, dar fără ж, găsim și curate sîrbisme cu gen. sg. în—ога, s. e. снѣкъ велнкога воеродѣ, sau instrum. sg. vechiū în—ом s. e. în мѣ(с)тѣ(м) вѣжѣ(м). Și, aceleași sîrbisme le mai găsim s. e. în alt doc. munténo-slav din a. 1475: мѣстѣ(м) вѣжѣ(м), велнкога, тоган радѣ, cu tóte că limba îi e cea cu casus generalis, adică bulgaro-slavă, ¹⁾

Și tot așa, o Alexandrie scrisă la 1562 în mănăst. Neamțu din Moldova, în redacția bulgaro-slavă cu ж, ѡ etc., are sîrbisme ca : вваридѣк мѣрникѣ I. мѣждѣникѣ sau sirbește medjnik, unde după ortogr. sîrbă r = dj = ġ și Хѣмь прѣлмогого сансона (Starine V, 24, 26). Tot ast-fel aflăm sîrbisme în cronica moldovenescă din Codexul de la Kiev (sec. XVI) : оуѣрзекого, срѣлмекоу велмаю, пшшкю (I. Bogdan : Vechile Cronică, 39). Alături de caracterul său esențial bulgaro-slav, are și sîrbisme codicele de la Tulcea (sec. XVII) : молдавскю велмаю, ac. sg. женѣ, instr. sg. пшжкю 37, мшчѣ, на помочѣ, мѣрю (Idem : Cronice inedite). Tot așa un doc. moldo-slav din a. 1643, pe lângă caracterul său esențial bulgaro-slav, cu ж, ѡ, mai are și sîrbismele тисоуѣкѣ, воудоуѣ, илмаюѣ (Šafařík : Památky

¹⁾ Acte publicate de Al. Ștefulescu în revista din T.-Jiului „Amicul poporului” de la 15 August 1901, pag. 70-72.

114). Și tot ast-fel, multe alte doc. moldo-slave de natura bulgaro-slavă, cu **ж=ж** etc., aŭ și sîrbisme. Așa doc. din Suceava a. 1407, alături de **оуспеніа прѣчистыж вогородицж, вждет** etc., are și dat. sg. sîrb **молдавскон земли** (Arch. Ist. I, 140). Tot ast-fel și Inscriptia de la Războeni din jud. Némțu, alături de caracterul său bulgaro-slav cu **ж** l. **ж**: **ТЕЖИРЕЕ, ВЖ МЛАВЖ** etc., are și sîrbisme ca: **ВОЖТІЮ МИАНСТІЮ, ЗЕМЛЮ МОЛДАВСКІЮ**.¹⁾ Căci, după cum vădurăm că catolicii din Moldova scriu în limba și ortografia sîrbo-slavă, tot așa, prin faptul că prin sec. XVI și XVII limba sîrbă avea multă trecere, găsim în Moldova, s. e. în textele religioase scrise după îndemnul Movileștilor, alături de caracterul lor esențial medio-bulgar (sau bulgaro-slav) și sîrbisme ca: **ВЖТІЮ МА(С)ТІЮ**, sau **СІЮ ТЕТРОСАІЕ**, sau **ВЖСН ПРѣДСТ**.²⁾ Și tot ast-fel Triodul sau Penticostarul tip. 1649 la Târgoviște, n'are **ж** și **ж** de cât numai în precuvântare: **ДА ВЖДЕТЬ, СІУРЪЖНИЦЫ** etc.; ceea ce se pöte ști ca e un sîrbism și din cele ce însuși acel ce l' tipări spune că e Sîrb din Bosnia, și că «**У ДВОЮ ПИСМЕНІ СЕЮ Ж Ж ПО ОБЫЧАЮ БЛАГОВОЛНОМЪ РАЧЕНІЮ СРЪБСКАГО НАРОДА ИНАСНО ИЗЧПРЕННИЙ**».³⁾ Afară de caracterele textelor înșiși, chiar și din mărturiile de natură curat istorică se vede destul de mare influență a literaturii sîrbo-slave la noi, precum și înclinarea noastră către această litera-

1) Episc. Melchisedec: *Inscriptia de la Războeni*, în *Anal. Acad. rom.* ser. II, tom 7, pag. 171.

2) Eugen A. Kozak: *Resultate meiner Forschungen im Kloster Socolava* (în der Bucovina), în *Arch. fur slav. Phil.* XV, 190, 193.

3) Cf. St. Novaković: *Srpski štampari u Rumuniji*, u Beogradu 1892, p. 382. Și în Bianu-Hodoș: *Bibliogr.* II 171.

tura și limba 'n sec. XVI și XVII. Așa, în afara de aceea ce am văzut că Coresi editează cărți cu redacția sîrbescă, el, la mai multe locuri chiar ne spune că se slujește, pentru ale sale, de cărți sîrbești. De pildă 'n Psaltirea'î de la 1577 ține: **ДѢЛАКЪ СКОБЪ ДѢ РЪЗАТИРЪКЪ СЪРБИКЪКЪ ПРѢ АНМЪКЪ РОУМЪКЪКЪКЪ**. (Biblgr. rom. I, 64). Tot ast-fel judele Brașovului Hujil, după ce mult a căutat, cum însuși spune, foarte greu a găsit în Muntenia o evanghelie sîrbescă care'î trebuia, și pe care o dete lui Coresi «**ДѢ У СКОБѢ ДѢ РЪКАРТЪКЪ СЪРБИКЪКЪ ПРѢ АНМЪКЪ РОУМЪКЪКЪКЪ**». (Biblgr. rom. I, 91). Diaconii Șerban și Marien tipăriră la 1582, la Orăștia în Transilvania, o Paliie pe care o compuseră din alta scósă «**ДЕЛА ГРЕЧИ СЪРБИКЪКЪ ПРѢ АНМЪКЪ ДЕН АРЪКАКЪ СКОБѢ ПРѢ АНМЪКЪ РОУМЪКЪКЪКЪ**». (Biblgr. rom. I, 97). Chiar și când amestecă scriitorii noțiunile «sîrbesc» și «bulgăresc», luând una pentru alta, cum se întâmplă în sec. XVI și XVII,¹⁾ chiar și atunci acésta însemnă că Sîrbii au fost în foarte strânse relații literare cu Români. Deși, în Coresi, car'î vădurăm că traduce și compune sîrboslavonește, trebuie să fie adevărat aceea se spune că «**ЧЕ ФЛОСОСЪ-Е АУРЪ ДЪКА ПОПА ГРЪКЪКЪ ПРѢ АНМЪКЪ СТЪРЪКЪ РОУМЪКЪКЪКЪ СЪРБИКЪКЪ ДѢ НЪ РЪЦЕЛЕРЪКЪ**».²⁾ Dicem că trebuie să fie aceea adevărat: că ar fi «limba sîrbescă», pentru că și în Transilvania, în afară de faptul că se scrie chiar cu l. sîrbescă, cum vădurăm la catolicii din Sibiu, afară de acésta, un preot neortodox Adal-

1) Vezi acésta s. c. în Alexandria moldo-slavă scrisă în sec. XVI la mănast. Neamtu din Moldova. *Starine* V.

2) M. Gaster: *Chrestomatie Româna*, I, 24.

bertus Wurmloch, care din Bistrița (în Transilvania) scrie la a. 1546¹⁾ și ce «Est hic quaedam gens, non solum moribus et lingua, sed et religione a nobis diversa, quam Walachos nominamus... Legunt Evangelia et Epistolas Paulinas non sua, sed peregrina lingua, quam nos nominamus: *Die Raczische Sprach*. Quam nec Idiotae illorum intelligunt nisi sacerdote illorum interpretante». Iar «Die Raczische sprache» e limba regatului Rascia, adică a vechei Sirbii. Apoi, pe la a. 1558 vedem că Moldova e chiar un centru cultural, în care veniau ortodoxii Ruși să învețe sirbește. Ast-fel Alexandru Lăpușneanu scrie călugărilor Ruși din Lemberg ca ei să-și trimită la el în Moldova: «patru tineri buni, și noi îi vom da ca să învețe cântarea grecească și *sirbescă*; iar când vor învăța îi vom trimete înapoi la voi; numai să aibă glas bun» căci, și ce mai departe, «și din Peremisl sunt diaconi trimiși la noi pentru învățatură». ²⁾ Acestea, fără să mai vorbim și de relațiile Moldovei și Munteniei, din cele mai vechi timpuri, relații de natură culturală și mai ales economice cu Dubrovnicul (Raguza) unde în sec. XVI și XVII stăpânește spiritul croato-sîrb; sau de legături cu Bosnia și Croația, ale căror mănăstiri, s. e. Trebinie sau Lepavina, nu rare ori se împărtășiau chiar din dăruiri ale

1) Bîanu și Hodoș: *Bibliogr.-rom.* I, 22.

2) Чотири младица добрыи, а мы их дамо на научение и҃ткѣ греческого и сирскаго, и коли са научатѣ, а мы их за са пустимо до васѣ; одно цркви мѣкан голосы добрыи, во изѣ Перемышля также до насѣ посланы сѣтъ дѣлаком на науку. Actul e publicat în *Якты южной и западной Россіи*, Ст. Петербурга 1863 I, 112, No. 133.

vocuoşilor noştri moldoveni şi munteni.¹⁾ Aceste relaţii menţinéu şi îmbospătaū mereu la noi înclinarea spre sîrbisme; ceea ce se vede şi din ortografia bosniaca une-orî cu **ѣ**: pentru sunetul *è* şi ca immutare a consonantelor s. e. în actul episcopului catolic din Bacău la a. 1647 către credincioşii săi, unde aflam: **ПЕРМЕНШЕИ Ш СЛАВЯНА ВРЕМЕНА ДОБРИ САН ГОРСКОС ЛАНШЕАВ** (Fermendziu: Acta Bulg. 180).

Reîmbospătarea înclinării năstre către sîrbisme era mult susţinută şi de biserica catolică, care în propagările sale se slujeşte în ţările româneşti chiar de limba sîrbă, prin ajutorul influenţei ce o avéu la noi Raguzanii.

Aşa la a. 1581 se recomandă unui misionar catolic ca «Prima che passiate in Valacchia... Con prima buona occasione *pigliando in vostra compagnia alcuni di quei mercanti Ragusei* cercarete d'andar a visitare detti popoli et li presentarete lettera, che io li scrivo *in lingua Bosna* in caratteri latini, et un'altra in caratteri Illirici» (Fermendziu: Acta p. 5). Iar «lingua bosna» e cea sîrbo-croată.

De alt-fel preponderanţa limbei sîrbeşti în tóte ţările balcanice în sec. XIV—XVII e un fapt istoric, şi îşi avea în mare parte originea ei şi în influenţa cea mare pe care o avură Sîrbiî mahomedani pe lângă sultanul turcesc. De aceea sunt isvóre cari ne spun că şi spre sfârşitul vécului XVI se vorbea

1) În Archiva Academiei din Agram se află câte-va copii de așa acte de la Vasile Lupu şi Matei Basarab. Veđi Ilie Bărbulescu: *Vechele relaţii ale Principatelor Române cu Croaţia*, Bucureşti 1903.

subește peste totă peninsula Balcanică și în Țările Române ¹⁾.

Am putea să dăm încă alte multe probe de caracterul bulgaro-sîrb și de înclinarea către acesta, a literaturii române din sec. XVI și XVII. Ne oprim însă de astă dată aici; căci lucrul ar fi demn de o specială disertație pe care nădăjduim să o dăm la lumină în curând.

Caracterele sîrbești sunt foarte numeroase în monumentele româno-slave. *Aceste sîrbisme noi Româniile-am primit sau indirect prin Bulgari, din ale lor scrieri bulgaro-slave cari circulau desigur și pe la noi (ca s. e. Bulg.-Lab., Apocalipsul apost. Pavel, Abagar etc.), sau și direct de la Sîrbi și din ale lor texte sirbo-slave ca acele ale lui Bojidar ori Constantin Filosoful etc.)*²⁾ Așa că lipsa de ȳsură (ѣ, ѧ)—ceea ce și la noi se vede în multe monumente româno-slave și române—am putut-o avea în ele atât după Sîrbi, cât și imitând chiar de la Bulgari (Apocal. apost. Pavel, Abagar, manuscrisul de la Tikveš ³⁾ un al lor curent ortografie vulgar și simplificat. De aceea, în urma celor ȳise, noi avem dreptul, și Sîrbii înșiși au dreptul a'și re-

1) Veđi despre acosta interesanta disertație a lui Ćedomil Mijatović: *Pre tri sta godina*, în *Glasnik srpsk. učen. dr.* XXXVI, 173. Și încă, despre limba sîrbescă în afaceri externe și interne între sec. XIV—XVII, deși limbile italiană și latină erau cele mai cu trecere, veđi M. Rešetar: *Die ragusanischen Urkunden des XIII — XV Jahrh.*, în *Archiv. für slav. Phil.* XVI, 329—332.

2) Cf. încă cele spuse de noi în *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie* pe a. 1902 p. 287.

3) A. Načovъ: *Tikveški rъkopisъ*, în *SbMIX*, 85. Acest mascr. e din sec. XVII și cu toate caracterele mediobulgare și bulgare populare, deși n'are ѣ nici ѧ; e plin și de felurite sîrbisme.

cucerii ca al lor, din vremi, pe **ѡ** l. **ѡ**, despre care în general se crede și la noi ca la Bulgari că e rusism, când se află în textele româno-slave. Căci de ce ar fi rusizm **чѣтишю ризъ твою** s. e. în Mineul munténo-slav din a. 1653; ¹⁾ sau **мѣстнѡ вѣжю** din inscripția mormântală a lui Ieremia Movilă din Moldova, de ce ar fi rusism, ²⁾ când în aceluși text găsim sîrbisme sau bulgarisme ca **ѡ** l. **ѡ** etc., și când ntreg manuscrisul de la Tikveš e plin de ast-fel de acusatice, ca și Apocalipsul apost. Pavel sau Abagar, și când ast-fel de sîrbisme găsim de demult în textele bulgaro-slave, ³⁾ și când tipăritul în Târgoviște (a. 1649) Triod sau Penticostar tot așa, după ortogr. sîrbéscă, n'are **ѡ**? Tot ast-fel, de ce ar fi rusism **н** l. **к** din Tetroevanghelia moldoslavă din a. 1407, (SbM IX, 170), sau **к** l. **н** din o inser. mormântală de la mânăst. Sucevița în **ѡбѣтѣлем** și **третѡи** (Kozak: Resultate, în Arch. XV, 174—5), când aceluși monumente au caracterul esențial bulgaro-slav, când textele sîrbo-slave, ca și cele bulg.-slave, cum vom vedea, foarte mult întrebuintează **к** l. **н** și invers, și când în textele româno-slave la fie-ce pas întâlnim ceea ce în o altă inscripție de la Sucevița: **прѣстави к вѣчны ѡбѣтѣли**? Iar în ceea ce privește terminația—**мѡ** de la verbe, pe care Miletic și Agora o socotesc (SbM

1) De rusism îl socotesc acolo Dr. L. Miletic și Agora în SbM IX, 205.

2) Cum crede E. A. Kozak în a sa: *Resultate meiner Forschungen im Kloster Sowaïca (in der Bukowina)*, în Arch. f. slav. Phil. XIV, 2, 152.

3) Ba chiar și în cele socotite curat paleoslave ca Savina Kniga, Codex Zographensis etc., aflăm s. e. **рѣдзѣшю** l. **рѣдзѣшю**.

IX, 170) de rusism în textele noastre, nu poate fi numai de cât așa; căci e întrebare ce însemnare are pentru scriitorul nostru acel **и** acolo; fiind-că îl aflăm și **ѣ**: **ѣмъ дади** în un document, iar în altul **дади ѣмъ** (Arch. Ist. I, 192, 111), sau **страхома овьдржнмъ ѣмъ** în scrisoarea din a. 1456 a voevodului Ștefan al Moldovii către mitropolitul din Ohrida Dorotei.¹⁾ Căci și manuscrisul din Tikveš are 1 pl. **ѣмъ**, și **да ѣмоу подади**, alături de **ѣмъ** și **ѣмо**. Octoihul de la Strumița, mscr. medio-bulgar (sau bulgaro-slav) din sec. XIII, are 1 pl. **пмамы** alături de **пмаме**. Apostolul Macedonic, mscr. mediobulgar din sec. XIII, are de asemeni 1 pl: **ѣмъ**, **пмамы** (Arch. f. sl. Phil. X, 128—9). Tot așa, **ѣ** l. **и** de ce ar fi rusism în textele româno-slave, cum se crede în general și la noi ca și la Sîrbi,²⁾ când deja din sec. XIII vedem pe **ѣ** cu însemnarea de **и**, ca caracter al limbii mediobulgare, în textele bulgaro-slave? Sau de ce ar fi «der russische Einfluss» **ѣ** l. **ѣ** în **прѣстави са** din inscripția mormântala a voevodului Gavril Movilă din Moldova,³⁾ când caracterul inscripției e medio-bulgar, când se constată în ea și sîrbisme ca **ѣ** l. **ѣ**, și când în textele bulgaro-slave și sîrbo-slave se amestecă foarte mult **ѣ** cu **ѣ**, scriindu-se unul în locul altuia? Sau, în o inscripție de pe o tîpsie dăruită de Simeon Movilă al Moldovei mănăstirei Sucevița, de ce în vorba **тнцѣ**, care în prima silabă are **ѣ** iar

1) *Starine* XII, 254.

2) St. Novaković: *Srpski štampari u Rumuniji*, 346. Veđi însă aici mai departe la litera **ѣ**.

3) Kozak: *Resultate*, în *Arch. f. sl. Phil.* XV, 2, 164.

nu n ca la Greci¹⁾ din a căror limbă ne-a venit vorba, precum și la cei Pălți Slavă,—de ce, dicem, acel *i* l. *e* ar fi «den dialektischen südrussischen Zug²⁾» când fonetica bulgărească are de mult ca un caracter al său propriu amestecul dialectal al lui *e* cu *i*, și când tot așa e și în fonetica limbei române chiar de prin sec. XVI (s. e. **нечн** și **ннчн** sau **ннчн**)³⁾?

Din acestea se vede că atât Sirbii cât și Bulgarii sau noi Români,—din o exagerare de zel pentru suum cuique, și, după credința noastră, sub influența literaturii rusești de astă-zi, care voește să-și caute cât mai departe trecut glorios,—am atribuit Rușilor multe lucruri cari încă nu le aparțin sau foarte puțin sînt ale lor în vécul XVI și XVII. Dreptul la acelea are numai bulgaro-sîrbésca veche cultură, care, altoită pe puterile sufletești ale noastre, se menține și se transformă în statele românești. De aceea nu trebuie să ne mirăm de loc, cum face profesorul Jireček,⁴⁾ când aflăm monumente literare moldo-slave, ca codicele de la Chiev sau cel de la Tulcea, scrise cu redacția medio-bulgară iară nu cu cea rusescă.⁵⁾

1) Cu tôte că chiar la Greci se află această vorbă și cu *i*.

2) Kozak: *Resultate* în *Arch.* XV, 2, 182.

3) Veđi A. Philippide: *Istoria Limbei Române*, Iași 1894, p. 22—23.

4) C. Jireček: *Slavische Kroniken der Moldau*, în *Archiv. f. slav. Phil.* XV, 1 85: «Das auftreten der bulgarischen Recension in der Moldau, noch dazu in Texten, die zum Theil in der nordlichen Moldau entstanden sind, ist jedenfalls *merkwürdig*.»

5) Sînt multe texte moldo-slave de redacție bulgaro-slavă. Așa e și o Tetraevangelie scrisă în mănăstirea Némțu subț Alexandru cel Bun la a. 1429. Veđi *Syrku: Zamětki* în «*Izvēstija otdel. russk. jaz. i slovesn. imperat. Akadem. Nauk* 1902 g.» tom. VII, c. 4, St. Petersburg 1902 pag. 330. Cf. explicarea pe larg a acestu lucru în ale noastre *Cercetări Istorico-filologice*, pag. 56—67.

Nu e de mirat acésta, pe câtă vreme, cum vom vedea din acésta disertație, întréga întrebuintare a ciriliceii și întréga ortografia textelor româno-slave interne și a celor românești sînt cele bulgaro-slave amestecate în cât-va cu cele sîrbo-slave. Fiind-că, nu numai pentru scrierile românești dar și pentru cele româno-slave, se vede, din cele de mai sus, că nu e adevărat a țice: «In der Valachei finden wir fast *ausschliesslich* Texte bulgarischer Recension, aber in der Moldau kreuzen einander bulgarische und russische Einflüsse; die *Serbische Recension gelangt in der Donaufürstenthümern nur in einem geringen Grade, zur Geltung*». (Jireček : Slav. Kron. der Moldau, în Arch. XV 84-5). Greșala vine de acolo că se luaŭ de caractere rusești aceea ce e sîrbism.

Și în Moldôva, ca viață culturală *organică*, se încrucieșcă cel mai mult influența sîrbă și bulgară; căci lipsa lui *ж*, nu e dór caracter rusesc ci și sîrbesc ca și bulgăresc, tot așa cum e și *к* = *н*. În cercetarea caracterului monumentelor nôstre moldo-slave, trebuie să se facă o deosebire esențială și fundamentală între ele: unele sînt *externe*, acte adresate de voievozi sau și de alții regilor Poloniei, iar altele sînt *interne*, pentru afacerile lăuntrice, juridice, economice etc. ale țării. Primele, printr'un fel de politeță, pe care și noi ađi o avem, în afaceri diplomatice măi ales, le scriam în limba celor către cari ne adresam, sau în limba cea măi apropiată lor pe care o putém și noi măi ușor ști; anume pentru regiŭ Poloni, cari avéu sub stapănirea lor pe Maloruși, le scriam în rusește. Aceste documente aŭ nu numai limba malorusă ames-

tecata cu foarte multe polonisme, dar chiar și ortografia malo-rusésca : **ѣ** cu însemnarea de *i* ; foarte des repetat **ѡ** cu însemnarea de *o* ; **ѡѣ** mai ales cu însemnarea de *ж* ; ordine în întrebuințarea lui **ѡ**, care la Maloruși înseamnă *ă*, adică alt-ceva de cât **и** ; **-ѡѣ** sau **ѡѣ** ca terminație la subst. ca **ЗНАМЕНЬѣ** l. **ЗНАМЕНИѣ**.¹⁾ Cele interne însă se deosebesc fundamental de acestea d'întâi (externe), atât prin elementul lexical cât și prin sistemul ortografic, care e cu totul cel bulgaro-sîrbesc : **ѡ** cu însemnare de **ѡ** (*ă, â*), **ѣ** mai nici o dată ca *i*, **ѡѣ** mai nici o dată ca **ж**, **ѡ** amestecat cu **и** etc., mai nici o dată **ѡѣ** sau **ѡѣ** ci **иѣ**, **иѡѣ**. În acestea interne, cari singurele sînt o parte *organică* a noastră, se află identic același sistem ortografic ca și în textele române.²⁾

Dacă studiem documentele, vedem că în felul celor d'întâi se scrie nu numai în Moldova, ci chiar și în Muntenia: Mircea-Vodă cel mare, adresându-se regelui polon Vladislav, îi scrie tot cu caracterele doc. externe moldo-slave ;³⁾ fiind-că și el avea în vedere faptul că se adresa «mărețului Vladislav, din mila lui Dumnezeu rege al Polonilor, Litvanilor, Rușilor și al altor multor țări,» adică unui rege în regatul căruia prepondera limba polono-rusă. Acesta tot așa cum s. e. regii sîrbești sau republica Ragusa scria italianește Cotoranilor sau la Veneția ; sau cum câte un Sultan turcesc scrie slavonește când se adresază la Moscova chiar în sec. XV. Acelea

1) Cf. *Arch. fur slav. Phil.* XVIII, 509.

2) Cf. mai pe larg în ale noastre *Cercetări istorico-filologice*.

3) Vezi s. e. doc. în B. A. Uljanickij : *Materialy*, No. 16, 17.

msa nu însemna influența culturală literară rusă, când mai ales știm că, în sec. XVII, Malorușii înșiși ca și Belorușii se trudesesc îndestul ca să traducă din boemște (s. c. Skorina), sau din polonește; când ei înșiși vorbău cel mai bucuros polonește, desprețuind limba rusă, cum spune autorul Evangheliei sud-rusice așa numita Tjapinskoe Evangelic¹⁾ din a. 1570; și când știm ca pe acum traeste încă tare la Maloruși mișcarea de imitare a textelor bulgarești prin introducerea lui **ѡ**, nescrierea iotației etc., mișcare începută deja prin sec. XIV (s. c. în Evangeliarium Putnanum), și sub puternica influența sîrbescă a Sîrbului mitropolit în Chiev Chiprian (mort 1406). Iar mișcarea acésta se vede la Ruși foarte tipic exprimată, prin cele mai caracteristice bulgarisme și sîrbisme, în Evangelia Peresopnicka, scrisă între anii 1556 -1561. Faptul că în unele texte moldo-slave interne aflăm rusisme ca : **ѡЛОДЕТ, СТОВАИХ, СТРОПА** etc. (Arch. Ist. 144, 181, 205) nu arată de cât unele resturi, sau unele mici influențe isolate ale cancelariilor domnești unde se faurău doc. externe și de unde prin *eclectismul* particular al limbei româno-slave, se furișează și în acestea interne. Se pôte încă că ele s'au mai strecurat în întrebuințare și prin contactul direct cu coloniile de Ruteni din Bucovina sau din nordul Moldovei : «diuersae sectae et diuersa quoque religionum et nationum genera habentur, ut pote Ruthenorum, Sarmatorum, Rascianorum, Armeniorum,

1) P.V.Vladimirov : *Doktor Francisk Skorina, ego pečatnyja izdania i ja:vk.* Sanktpeterburg 1888, pag. 30.

Bulgarorum et Tartharorum... Imperio Moldavi Woiwodae...¹⁾ spune scriitorul Sas Reichersdorf din a. 1541, care atunci visita Moldova. Căci alt-fel, mai nimic nu ne vorbește, cu atât mai puțin textele și ortografia lor, de influența culturală literară rusescă la noi mult înainte de Petru cel Mare.

Ba din contra, vedurăm mai sus (p. 58) cum chiar la sfârșitul secol. XVI, la a. 1558 sub Alexandru Lăpușnenu, tineri Maloruși din Lemberg, Peremisl și alte orașe ale Galiției veneau în Moldova să învețe carte bisericească. Apoi, la a. 1556, țarul rusesc Ioan Vasilevič, neaflând în Rusia «Sintagma» lui Matei Vlastare de care avea nevoie, roșă pe Alexandru Lăpușnenu spre a i-o trimite. Acesta însărcină pe învățatul episcop al Romanului Macarie, carele o scrisese și o trimisese în Rusia la a. 1561.²⁾ Și, fără să mai spunem că mulți din preoții Maloruși erau sfințiți p'atunci în Moldova³⁾, unul din ei, călugărul Isaia, preoțit și diaconit tot aici, ca literat de frunte, fu trimis de Maloruși și Litvani în misiune la Moscova (între 1530 -1570), spre a căuta acolo și a aduce pentru ei «biblie pe limba rusescă.»⁴⁾

Cele câte-va texte religioase cari se tipăresc la noi cu limba și ortografia rusescă de pe la jumătatea sec. XVII, ocupă și ele un loc de tot *isolat* în dezvoltarea

1) A. Papiu Ilarianul: *Tesaur de monumente istorice*, București 1864, III, 137. Cf. același lucru spus și de ardelénul G. Kreckwitz la 1685, tot pentru Moldova, în lucrarea sa: *Beschreibung des ganzen Königreichs Ungarn*, Frankfurt 1685.

2) E. Kalužnjackij: *Obzor slavjano-russkikh pamjatnikov jazyka i pis'mna etc.*, în *Trudy III arheolog. skézda v Kíevě*, p. 258-9.

3) *Arhiva Istorică* I, 1, p. 8, 65, II, p. 12-13.

4) A. Th. Byčkovsk: *Opisanie cerkovno-slav. i russk. rukopisnykh sbornikov imperatorskoj publicnoj biblioteki*, Sankt-peterburg 1882 I, p. 113.

nostra culturală ; nici o influență literară nu se vede ca ar fi exercitat ele asupra-ne, de cât cel mult în mod izolat asupra câte unui scriitor mai filorus ca Dosoftei, care întrebuița în scrierile-î românești rusescul **Ѧ** în l. d. **X** (s. e. **ногѦоѦ** din Psalt. în versuri, sau cuvântul latinesc **ϣλονορηϕικσμ** în Liturghieru-î din 1679).

Însă chiar dacă în privința lexicală se mai află câte ceva curate rusisme în textele româno-slave, ortografia lor (în afară de cele externe) e pretutindeni și în tot-d'auna cea bulgaro-sîrbă : cu **X** de prișos, cu **Ѧ=Ѧ-ea**, cu **Ѧ=Ѧ**, cu **Ѧ** pentru **Ѧ**, cu **Ѧ=Ѧ**, **a** pentru **Ѧ** etc. Nu găsim în ele, de cât foarte rar și excepțional, și nici în textele române nu aflăm, întrebuițarea alfabetului cirilic în sensul special în care el se află în cele rusești. Acésta ne-o vor confirma și mai bine cercetarile ce vom face mai departe textelor româno-slave și române. Și de aceea, spre a evita o îngrămădire nefolositoare de analise, nu vom mai introduce cu deamănuntul spre comparare și monumentele ruso-slave, ci numai pe acele a căror lucrare și caracter au fost organicește și în tot-d'auna nedespărțite de cultura și străduința românească d'atunci. Numai pe scurt vom arăta și însemnarea literilor cirilice în textele rusești.

FONETICA ALFABETULUI CIRILIC

18

II • III • ROMÂNII DIN AL XVI SI XVII VEAC

F. ILIACOVICI

MONUMENTELE CALTEI DOBROIA • SIBIU • BUCU • SI ROMÂNII SLAVI

• • •

I. In literatura paleo-slava

Literei **а** în textele cunat paleoslave, reprezinta numai sunetul *a* — *наво* — *blato*, *нора* — *boga*; și numeul *1*.

Lu **я** reprezinta numai sunetele *ia*; s. c. **яко** pronunțat *iaiko*.

In curgerea vremii, și prin dezvoltarea literaturilor sud-slavice, **а**, în anumite poziții, mai capătă și o a treia însemnare.

II. In literatura sârbo-slava

In literatura sârbo-slava, — mai întei tot ca și în cea paleoslava, **а** însemna sunetul *a* și numeul *1*; nsa pe lângă acesta, mai târziu, de sigur sub influența ortografiei grecești, mai capătă și însemnarea

de a, mai ales de la Constantin Filosoful, dacă nu
mea din vremea patriarhului bulgăresc Evtimie.

Fîind-că acest Constantin Filosoful fu în secolul
XV promotorul unor noi regule ortografice în li-
teratura sîrbo-slavă, regule pe cari le vedem menți-
nîndu-se și în cel d'al XVI și XVII vîc, nu numai
la Sîrbi, dar chiar și la Bulgari și ici colo la Ruși; —
de aceea ne va fi folositor sa vorbim acum ceva
mai amănunțit asupra'i.

Constantin Filosoful care se mai numește și **Вос-
тенискыи**, a trăit în Sîrbia pe vremea stăpînirii re-
gelui ei Ștefan Lazarević (mort a. 1427), acela care
la 1406¹⁾ întărește mănăstirilor Tismana și Vodița
din Țara Românească niște metoșe în Sîrbia. Subt in-
fluența patriarhului bulgăresc de la Tîrnova numit
Evtimie, carele, nu mult înaintea lui, reformase pentru
Bulgari ortografia, își propune și Const. Filosoful
să reformeze pentru Sîrbi pe a lor de pîna atunci
ortografie, despre care el credea ca se corupsese de
tot prin neștiința scriitorilor. Acésta o și realizează
el, compunînd un întreg sistem ortografic, în care,
luându'si ca model literatura grecéscă, se îndepărtă
óre-cum de modul de scriere paleoslav și sîrboslav
de pîn'atunci, și căută sa se apropie cât mai mult
de cel grecesc; căci, țice într'un loc, **въ грѣчьскыи
писанихъ развращеніа ни единого естк.**²⁾.

1) Ilarion Ruvarac: *Pop Nikodim, der erste Klostergründer in der
Walachei 7 1406* în *Archiv. f. slav. Phil.* XI, 360, unde se îndrepta
data de 1391 pusă actului de Hasdeu în Arch. Ist. I, 17.

2) книга константина философа и грамматика о писменихъ, tipărită după
manuscris sîrbo-slav din secolul XV de V. Jagić în: *Izslédovanija po
russskomu jazyku*, Sanktpeterburgъ 1895, I. p. 392.— Cf. și *Starine* I.

În compunerea acestui sistem, Constantin Filosoful se conduce, cum însuși spune, de școala ortografică a patriarhului bulgar Evtimie, pe care cu mândrie îl menționează ca pe un al său învățator indirect; fiindcă Andronic, elevul lui Evtimie, a fost profesorul lui Constantin Filosoful. Așa că în reforma lui Const. Filosoful se vede și aceea a lui Evtimie, de și ea nu ni s'a păstrat, sau nu s'a găsit încă până aici, în vr'un fel de disertație specială sub al lui nume, cum o avem sub numele lui Constantin Filosoful. Manuscrise, conținând această reformă sau în întregime, cum ea se află în cel sîrbo-slav din secolul XV pe care l citaram mai sus, sau în extracte, cum o găsim în redacția bulgaro-slavă din Codicele de la Kiev din secolul XVI¹⁾; ast-fel de manuscrite, după cari se putău învăța principiile reformei, circulară mereu prin Bulgaria, Sîrbia, Țerile Românești, etc. Găsirea ei în manuscrite d'ale noastre; apoi, legăturile noastre cu Ștefan Lazarević, protectorul lui Constantin Filosoful, mai ales prin înrîurirea călugărului Nicodim de la Tismana; precum și relațiile noastre chiar cu Evtimie, care se pare că sta mult în legături literare cu Muntenia²⁾, (scriind slavonește către Nicodim și mitropolitul Antim), și cu

1) Vezi I. Bogdan: *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung* în *Archiv für slav. Philol.* XIII, 481-543, și de același: *Vechile Cronice Moldovenesci până la Urechia*.

2) Călugărul Teodosiū, dascălul patriarhului Evtimie, prin învățătura lui și prin lupta în contra Bogomililor din Bulgaria, se făcuse renumit nu numai în totă Bulgaria, dar și la Sîrbi, Unguri și Valahi, dice «Viața S-tului Teodosie». P. A. Syrku: *Kx Istoriji ispravleniji Knigx vx Bolgariji vx XIV v'kē*, Sanktpeterburgx 1899, pag. 263.

Moldova (prin mitropolitul Țamblac)¹⁾; — acestea trebuie să ne facă a admite chiar aprioric că sistemul ortografic al lui Constantin Filosoful a trebuit să fie destul de considerat între Români. De altminteri, cercetarea textelor româno-slave ne învederează cu cea mai mare ușurința cunoșterea și întrebuințarea în ele cel puțin a unora din regulele ortografice Evtimio-Constantinice, și ne confirma pôte și părerea că nu de Rusia (cum presupune profes. Jagić), ci de Țările Românești vrea a ne spune Constantin Filosoful când, făcând apologia patriarhului Evtimie, dice că luminele acestuia s'aũ întins de la Tîrnova departe «până la râul numit Marița și *in părțile Schiticești și Zagorie*»; adică **НЕПОСТІГОХ ВЕЛИКАГО УНОГО ХРАДЪЖНИКА СЛОВІНСКИХ ПИСМЕНЬ, УЦЕНАЧЕЛНИКА ГЛЮ ТРЪНОВСКАГО КИ(Р) СЪВІТА, ІЖЕ Ї СВІТІЛО СТРАНЪ ТЪХ ІАКО ВЪ ИСТИНС ІВНІСѢ, И ДАЖЕ ДО НИИ СКИ ДО РЪКИ ГЛІЕМЫЕ МАРИЦЕ И ВЪ ОКУБСКИХ СТРАНАХ Ї ЗАГОРІИ.** (Jagić: Izsłėdovanija, 390).

Una din regulele lui ortografice e: *ca după litera i să se evite vocala iotată, punėndu-se acėsta fără a i se scrie iotația.* După acėstă regulă avea să se scrie *ia* în locul vechiului *иа*; însă acel *ia* se pronunța firește ca *ia* (adică *ija*). Și apoi, a doua regulă era *ca, după vocală, în genere când urmėză altă vocală iotată, să nu se mai scrie nici odată iotația ci numai vocala singură neiotată.* Conform acestei reguli, când lui **а, е, о** urmėză iotatul în pro-

1) Athim. Leonid: *Nova gradja za bugarsku istoriju*, în *Glasnik du Belgrad*, XXXI, pag. 243—256.

nuțare **и**, avea să se scrie numai **а**, și anume **аа** l. **аа**, **еа** l. **еа**, **оа** l. **оа**; de și se pronunța iotarea lui **а** (adica *ia*). De aceste reguli găsim că se țin, și dacă nu toate, dar în ori-ce cas cea mai mare parte din textele cirilice bulgaro-slave, sirbo-slave, româno-slave și curat românești. Că nu se țin toate textele de aceste reguli e natural, pe de o parte, fiindcă sistemul lui Constantin Filozoful avea de înfrânt o lungă tradiție învâlmățată, pe cea paleoslava, și pe de altă fiind că ceea ce lui Constantin era, tot ca și cea veche, numită ocoli ortografică, care în acea vreme conștienta în esență indigena (numai prin unele excepții dubioase) și putea pătrunde pe de tot în conștiința națională. De aceea în textele la Bulgaro-slave și sîrb după cum sunt reduse române. Trebuie să înțelegem că în acea vreme numai în parte de aceste reguli. Acest dualism însă, nu era, în prezentul lui, de căl ortografic, el nu reprezenta decât un dualism fonetic.

Dupa aceste reguli, chiar în citata carte în care Const. Filozoful expune sistemul său, aflăm pretutindeni exemple ca: **сѣа, помазаніе, царствѣа, развраченѣа, понеправленіа, въ ерѣае въздѣждѣа, въ боуткикствѣа, езеланинѣа, еаргелѣа, царствѣа, въсаваа, моа** etc., exemple care nu sunt nici după fonetica paleoslava, cum ne arată monumentele, nici după cea sîrbéscă. Căci în așa poziț(i)un **а** s'a pronunțat la Sîrbi în totdeauna iotat, adica țarstv^{ia}, razvrašten^{ia}, ponapravlen^{ia} etc. Tot ast-fel, într'un Codex sîrboslav, de pe vremea despotului Stefan Lazarević (sec. XV) găsim: **томаенѣа, рожденѣа, засѣданѣа, философѣа, на**

caлѣѣа etc., tóte exemple cari, dupá paleoslava ca și dupá pronunțarea sîrbescă, ar trebui să fie scrise cu ѡа (ТОМАЇЕНІА etc.). În niște anale sîrbești, aflătoare într'un Codex din secolul XVI, găsim aceiași regulă : ІАКОВЪ АЕРІА, ПІАІА, ПІЗАІАНЦЕ СЕ НА КОСОКС, ІОІІА, СЕРТЕРІА, și tot așa peste tot unde vine o ast-fel de poziție a lui ѡ¹⁾. Tot ast-fel, într'un alt manuscris sîrbo-slav din secolul XVII se află : МАРІА, ПИСАНІА, ВРАТІА, КР-ААЉІА, МАІА de regula, dar și АПРИАНА printr'un lapsus calami, dupá tradiția învechita, și apoi iar ІОІІА, ДЕКЕМВРІА, póte și СТОАНІЕ l. СТОАНІЕ etc.²⁾. Iarășî exemple cari, și dupá paleoslavă ca și dupa sîrbo-slavă, nu se pronunțau de cât ca АПРИАНА etc., cu iotarea lui *a* final. Și, acéstă regulă se află în mai tóte mscr. secolului XVI și XVII. Ba, în tipăriturile sîrbo-slave din acest timp se află ea încă mult mai consecvent de cât în manuscrise³⁾. De aceea, Vuk Karadžić în ale sale «Primeri» ne spune ca ceva de nediscutat, ca în așa situații se pronunța alt-fel de cât se scria. Același lucru trebuie sa spuna orî-cine se îndeletnicește cu vechia literatura sîrbo-slavă. Așa ca și Stojan Novaković în introducerea de la ale sale «Primeri» (dice că trebuie sa se pronunțe «ca iotate vocalele scrise fără iotație acolo unde e locul celor iotate⁴⁾».

1) *Archiv für slav. Phil.* XVI, 63.

2) *Starine* IX, 71.

3) Veđi bucăți din tipăriturile sîrbești în Vuk Karadžić : *Primeri srpsko-slavenskoga jezika*, u Beču 1857; și în St. Novaković : *Primeri književnosti i jezika staroga i srpsko-slavenskoga*, u Beogradu 1889.

4) «izgovarajući nejotovane samoglasnike kao jotovane na onim mestima gde je jotovanim mesto» (St. Novaković : *Primeri*, p. X).

III. In literatura bulgaro-slava

Textele bulgaro-slave de asemeni, mai ales din secolul XV încóce, dau lui *a* valórea și de *a* și de *ia*, in poziția menționată. Așa, într'un fragment scris in secolul XV, cuprindënd o legendă despre un óre-care Tak-saot înviat din morți, aflám: *дѣлаиѣ дѣавоак*, alaturi de *вѣ дѣта патрїиѣ*¹⁾. Sau in cronica bulgarésca din Codicele de la Chiev (secolul XVI) se afla fórté regulat: *сѣррѣлрїа, маведонїа, сѣррїаиѣа, сазнѣннѣо сїаиѣа, сѣ прїлрѣактѣрѣмѣз, мартїа авлѣмѣд, вѣтѣавѣлѣиѣа, сїаиѣа вѣкїа* etc.²⁾ Intri'un m. cr. bulgaro-slav din sec. XVII (pe care Miklošich in dicționarul „cu paleoslav. La mezinmat cu Bulg. Lab.) a afla de acum in *Ісїа дѣвоав, вѣаиѣа* etc.³⁾ Mai ⁴⁾ Apocalipsul Apost. Paul (sec. XVII) are: *сѣдїа, дѣкїа, гѣвїа, Грѣвїа, даѣарїа, вѣрїа, вѣсїа, вѣкїа, вѣсїа, сѣкѣ вѣиѣа*⁴⁾.

Tote forme cari, mer dupa paleo-slava nici dupa limba bulgara, nu se pot lua foneticésce de cât pronunțate cu *ia* (*їа* (*сѣррїаиѣа* etc.) sau cel mult *їа*. Ca nici in literatura bulgaro-slava nu se pronunța acel *a* in acele locuri, dupa *ї*, de cât ea iotat, ne arata chiar aceleasi texte, unde, sau prin scápare, sau din pricina puterii mai vechiului sistem ortografic paleoslav, intalmim pe amândoua formele, și iotata și neiotata.

1) *Archiv für slav. Phil.* XVI, 45.

2) I. Bogdan: *Ein Beitrag*, in *Arch. f. sl. Phil.* XIII, 481.

3) С. Аргировъ: *Ljubljanskijata bulgarski raskopisъ otъ XVII vѣkъ*, in *SbM* din Sofia, XII.

4) *Starine* IX, 160.

Aşa s. e. în manuscrisul de la Tikveš (secolul XVII) se afla **ѡѡааннаа** şi **ѡѡааинаа**, **поѡаанѡа**, **ѡаагословенѡа**, **раискаа** şi **широкаа** etc.¹⁾ Şi de aceea, fără îndoială ca şi atunci, ca astăzi, în cazul când nu se întâmplau ore-cari contracţiuni altele, rămâne ca necesară în pronunţare iotaţia; cum a observat de mult Vuk Karadžić că «j e în limba bulgară şi mai necesar de cât în cea sîrbă»²⁾.

IV. In literatura ruso-slava

În textele ruso-slave de regulă **a** înseamnă *a* şi numărul **ѡ**, iar **ѡа**, adică se scrie pretutindenî iotarea lui **a**, înainte de al XV véc; s. e. **ѡаагосдатнаѡа**, **зѡиѡа**, **сѡѡѡтаѡа** pronunţate: *blagodatnaia*, *zmiia*, *sviatia* etc. într'un text apocrif din sec. XIII³⁾. Dar, de prin al XV véc literatura bulgaro-slavă începând iară a influenţa asupra celei ruseşti, vedem că de pe atunci apare ici-colo şi în textele ruso-slave regula ortografică a patriarhului Evtimie (şi Constantin Filosoful) cu privire la **a** и după vocală. Astfel, un manuscris ruso-slav, aflător la biblioteca re-

1) I. A. Načovsk: *Tikveški rǎkopisъ*, în *Sbornikъ Min.* din Sofia, IX, 35—160.

2) Vuk Karadžić: *Dodatak kъ sanktpeterburgskimъ sraaviteljnimъ rječnicimaъ svijuъ jezikaъ iъ narječjaъ sъ osobitimъ ogladimaъ bugarskogaъ jezikaъ*, u Beču 1822. Cf. şi Miklosich: *Geschichte der Lautbezeichnung imъ Bulgarischen*, în *Denkschriften der kais. Akad. der Wiessensch.* XXXIV, 108, 123.

3) Dr. Om. Ogonovskij: *Hrestomatija staroruskaъ*, u Lvovѣ 1881, p. 202—203.

gala din Berlin sub semnătura «No. 2 în quarto», și cuprinzând un dialog teologic între un arhiepiscop creștin și un rabin ovrceș, are foarte des forme cu *a* neîotat după *i* ca: *наказаніа, страданіа, смиреніа* etc., cari nu se pronunțau la Ruși de cât cu *a* îotat: *nakazanîia, stradanîia, smirenîia*. Tot ast-fel are manuscrisul «Slovo o polku Igorevê», copie din secolul XV sau XVI: *веселіа, божіа*, cu finalul *a* numai ortografic în loc de *ia*¹⁾; căci se pronunța *veselîia, bojîia*. Același lucru, scris adică *a* dar pronunțat *ia* după *i*, mă vedem în niște codecsuri ruse-slave din secolul XV: *Тур'скіа, веліа вѣра, пезаходиріа* etc.²⁾

V. In literatura româno-slava

Încă și măi bine se pôte vedea acéstă regulă în textele româno-slave, cari, după cum e știut, începând de prin secolul XIV încóce, sunt în marea lor majoritate de redacție esențialmente bulgaro-slavă.

Așa în Liturghierul româno-slav, tipărit de Macarie la Târgoviște în a. 1508, se află măi numai *a*, după vocală, în loc de *ia*: *васнаіа, литургіа, діаконства, сїа книга, но́емвріа*³⁾ etc. Evangelia româno-slavă, tipărită tot de Macarie la Târgoviște în a. 1512, are tot ast-fel: *вѣліа, зачало ѿ(г)ліа 'іѿ Хв̃ сн̃а бжїа*.

1) T. Buslaevx: *Russkaja Hrestomatija*, Moskva 1901 p. 86.

2) Kalužniacki: *Evangeliarium Putnanum*, XLII-XLIII.

3) Ioan Bianu și Nerva Hodoș: *Bibliografia românească veche*, I, 3.

црѣвѣа ѣжѣа, наказанѣа, ѿ(г)дѣамъ, южѣа etc.¹⁾ În Molitvencul din Târgoviște (a. 1545): Дѣаконъ, дѣаконетка, și prin lapsus ѡдѣанѣе. În Praxapostolarul tip. 1547: вѣртѣа, мартѣа, просѣанѣе (Bibliograf. român. I).

Același lucru se află și în tipariturile româno-slave din sec. XVII, cu toate ca în ele predomină **д** în loc de **и** după vocală. Așa în Psaltirea româno-slavă din Govora (a. 1637) este: ѡтъ ѡзданѣа мѣра alături de землѣ ѡтровоахѣнскѣа, (pe titlu), și землѣ ѡтровоахѣнскѣа, дѣаевтѣк, здравѣа жѣ ѿ снѣнѣа. Храма оуспенѣа, ѣгда прѣахъ мнѣнскѣа ѡбраз. сѣа, ма(с)рѣа (prefața), вѣстѣк сн(с)нѣа 2 б, ѡправданѣа 16 б. etc.²⁾ În bucățile slavone din Pravila de la Govora (tip. 1640) e tot astfel: мѣтронан(т)ъ вѣсѣа землѣ ѡтровоахѣнскѣа, Храма оуспенѣа etc. (Bibliogr. rom. II). În Antologia slavonă tipărită la Câmpulung (a. 1645) aflăm aceeași regulă ortografică, sau că, de sigur tot spre a se evita scrierea iotației, aici se pune și **д** l. a (дѣа). Așa: вѣсѣа мѣра оуспенѣа alături de сѣа оуспенѣа și вѣзмездѣа здравѣа ѿ снѣнѣа. вѣрѣдати ѣжѣа, alături de прѣатѣк și вѣзмездѣа здравѣа ѿ снѣнѣа. вѣрѣдати ѣжѣа, alături de прѣатѣк și ѿсменъ велѣнѣа ѡвѣтелекѣа дѣаѡнѣа etc. (Bibliogr. rom. II, 130).

1) Bîanu-Hodoș: *Bibliografia* I, 10. Iar despre această regulă ortografică aici, vezi disertația: *Akcenti trgoviškoga jevangjelja od 1512 godine*, de Stojan Novaković, în *Glasnik srpskog učenog društva* XLVII.

2) Un exemplar complet din această carte rară de tot se află în posesiunea mea. Îmi pare bine că am acum prilejul să mulțumesc în public D-lui Ioan Suciu, preot greco-oriental în Bogata Olteană, din comitatul Târnavei mari, în Transilvania, care, cu multă bunăvoință și darându-mi l. a mântuit pôte din pieire încă o mărturie a trecutului nostru.

Acciași regula ortografică : nescrierea totarii pronunțate a lui **л** după vocală, o găsim mai peste tot și în mscr. româno-slave. Așa în letopisețul din Codicele de la Chiev (sec. XVI) : **схзданїа, паїанк, Іоуїа, проконїа, поемврїа, оржжїа, етенанїа, жидоїа, оуцльина же сїа**¹⁾ etc. Sau în codicele de la Tulcea : **методїа, манасїа, схзданїа, скончанїа, юїа, вожїа, Хрцетїане** etc.²⁾. Și în un document de la Vasile Lupu, (a. 1643) : **лтх вхпакценїа, вхзнесна, по летоурїаХх, братїамх** alături de foneticul **братїамх**. Sau în alt document de la Radu Voievod al Munteniei (a. 1665) : **лтх пманїа** alături de **просїане**, unde **їа** din primul e foneticeste identic cu **їа** din al doilea exemplu, ca și în **спасенїамх, вистїарк, схсх мндованїа**³⁾.

Și așa mai departe, mai în toate textele româno-slave se pöte vedea aplicată această regulă ortografică. Ca ea era numai o regulă ortografică, iar nu că așa s'ar fi pronunțat **л** după vocală, și mai ales după **ї** din silaba precedentă, ne dovedesc nu numai textele contimporane sudslavice de cari am vorbit, dar încă și ađi limbile sїrbă, bulgară și rusă ; și pe lângă acestea, ne dovedesc chїar textele româno-slave, cari, dupa cum arătarăm, pun alături **братїамх** și **братїамх** sau **братїамх, прїати** și **прїати, вожїа** și **вожїа, здравїа** și **спасенїа** alături de **спасенїа, матїанк, матїанк** și **матїанк** etc. Și natural e să aflăm și la noi această regulă, când știm legăturile noastre culturale cu Patriarhul din Tãrnova Evtimie și cu elevul lui, sїrbul

1) Ioan Bogdan : *Vechele Cronice Moldovenesti până la Urechia*.

2) Ioan Bogdan : *Cronice inedite atingătoare de Istoria Românilor*.

3) P. E. Sataluk : *Pamatky Jihoslov.* 116, 113.

Constantin Filosoful, al cărui sistem ortografic se află în transcrierea din Codicele româno-slav de la Kiev. Natural e să o aflăm și în literatura româno-slavă, pe câtă vreme vedurăm că ea se găsește chiar mai departe, la Ruși.

VI. In literatura română

Acastă unitate ortografică a textelor româno-slave și sud-slave, fără alte probe chiar, credem că ar trebui și aprioric să ne împingă a susține existența acestei regule și în monumentele românești scrise în limba română. Totuși se poate și dovedi că în veșul XVI și XVII textele române au,—după vocală și în special după *i*,—*a* care se pronunța iotat, adică ca *ia*; ceea-ce de alt-fel și corespunde limbei de ađi vorbite, tot așa cum am vedut că faptul acesta corespunde și limbilor de ađi sîrbă și bulgară. Altminteri, luându-ne după scrisul textelor, ar trebui să socotim limba română d'atunci lipsită de iotarea lui *a* în pronunțare, în acele casuri. La noi, pe cât știm, nimeni n'a vorbit despre acest *a* iotat, adică *ia*, scris fără *i* în textele române. De aceea nu știm ce se crede despre el. Pare-se însă că d. profesor Sbiera socotește că acel *a* scris neiotat, în special după *i*, se pronunța chiar așa neiotat în limba română. Acésta reese indirect din cele ce d. Sbiera spune despre *ѣ*. Căci, vedënd că în vechile năstre texte, ca Codicele Voronețen, nu se află scris iotatul *ѣ* ci în locu'i numai *ѣ*, declară d. Sbiera cum că acésta ar fi o dovadă că, pe atunci, (sec. XVI sau XV), limba românescă nu avea în fonetica sa vie sunetul *ѣ*, ci

numai *ε*.¹⁾ Tot ast-fel dar, unde e scris *a* nu se pronunța de cât *a*. Acesta e însă falș despre *ε* în loc de *æ* ca și despre *a* în loc de *u*.

Noi putem dovedi că în vechile năstre texte (secolele XVI și XVII cu cari ne ocupăm acum) *a*, în afară de aceea că înseamnă numărul 1 și sunetul *a*: *ауа*, *скауа* (= *apă*, *scapă*), mai însemneză încă și *u*, în casurile regulei ortografice de cari vorbirăm în textele slave.

Trebue însă mai întâi să amintim și aici că, tot așa ca în literatura sîrbo-bulgară și româno-slavă, multe din textele române, tocmai spre a evita scrierea iotației— regula lui Constantin Filosoful— întrebuițeză dese-orî expedientul de a înlocui acolo pe *a* prin *ѧ* sau *Ѧ*, cari atunci înseamnă *ia*.

Trebuincios mai e încă d'a aminti că și în textele române, ca'n cele slave, nu avem să ne așteptăm la o sistematică, consecventă întrebuițare a lui *a* l. *u*; căci, de multe orî prin lapsus, — izvorit sau din neputința scriitorului d'a se dezbăra cu totul de tradiția paleoslavă, sau din fonetica vie a limbei, căreia nu'i putea rezista fără a o scrie barem când și când,

de multe orî și 'n acestea se scrie *u*, unde după regula spusă s'ar aștepta *a*. Dar tocmai așa feluri de lapsus ne dovedesc că, în ast-fel de casuri, părinții noștri, întocmai ca tovarășii lor de lucru Bulgarii și Sirbii, pronunțau alt-fel de cât scriau: pronunțau *ia* deși scriau *a*.

Alte vec. Așa e în tipărițurile acestui timp. Psaltirea

1) L. Sbicra: *Codicele Voronețin*. Cf. aici mai departe la *ε*, 16.

lui Coresi (a. 1577) are : вѣаца, alături de вѣаца scapat prin uitarea momentană a regulei, după limba vie ; sau сн(а)с(е)нїа. тоатж дыханїа, мзнїа, мзнїарж-мж. пїатрж, вѣа лорь, pe lângă forme cu ѡ=їа : вржж-вїа лорь, дестоннїчїа лш, сн(а)снїа, мзнїарж-те (Gaster : Chrestom. I, 10), cari tocmai ne confirmă regula ortografică de care am vorbit pentru cele cu ѡ. Tot ast-fel, Tetraevangeliul lui Coresi (a. 1560—61) din Braşov ne confirmă această regulă : дїавннѣ, дїав. вїамж, вїацж, alături de forme, cari mai ales evită iotația, cu ѡ : вѣаца, рнзржїа черюлш, тоатж окренѡ (Gaster : Chrest. I, 18). Acelaşi lucru în al lui Coresi Tâlcul Evangeliilor¹(tip. Braşov cam la a. 1564) : вѣаца ноастрж, пїатрж, alături de сѡ мнѡсѡсѡж, ачїа, etc. Sau a lui Coresi Evangelie cu învățatură (Braşov, a. 1581) : дїавннѣ, пїатрж, вѣаца, alături de rarul дїавннѣ și de cele cu nescrierea iotației вѡрвїа, не-вѡржїа, внѡсѡк ржвннрѣн чѣѡ рѣѡѡ, сн(а)снїа ноастрж (Gaster : Chrest. Rom. I, 28 - 33). Acelaşi lucru în Paleia din Orăștia (a. 1582) : вѣацж, пїатрж, внтїа, левїа, вїамж, alături de мзнїа лорь, рн тѡрїа черюлш, внтїа, неаѡѡ precum și de forme mai rare cu strecurarea iotației : вїацж, внтїа, дннѡс, - - cari tocmai ne slujesc spre confirmarea regulei ortografice menționate. Aceiași regulă ortografică a lui ѡ=їа se vede și în textele manuscrite ale acestui véc. Codicele Voronețen o are în : Македонїа, Кїесарїа, Ісїа, авїа, коравїа. се апропїарж, се вѡрѡс апропїа, ачїа etc., alături de Ісїа, авїа, коравїа, апропїаюме, ачїа, cu iotația coprinsă în ѡ, pe lângă cari rar, uitând regula, scrie și : апро-

писана. Și în Psaltirea Scheiană¹⁾: мѡнїа, мѡнїарѡ, оурѡїа, вїаца, ачїа, смѣренїа, спѣсенїа та, дѡнѡ мѡсацїа мѡ-
їїен салѣ, оурѣнїа та, достоннїчїа, врѡжвїа мѡѣ, мѡртѡрїа,
мѡарѣ, рѡнѡрѡцїа, тѡрїа, заХарїа, Ананїа, imperf. фѣрїа;
alături de forme cu iotația coprinsă în ѡ, ca: оурѡїа,
вїаца, imperf. рѡрїа, вїарѡѣ, мѡрїа, Анарїа; fóрте rar,
uitând regula, scrie chiar iotația, sub influența limbii
vni: мѡнїа, —doveđi că în casurile cu ѡа, nu era de
cat ortografie. Aceiași regulă o aflăm și în feluritele
bucăți din așa numitul de d. Hasdeu Codex Stur-
dzanus (a. 1550 -1619): тѡрїа, повеленїа, вїаца, мѡїа-
вѡси, дїавоѡсѡси, вѡкрїа, мѡнїа, etc., alături de forme
cu ѡ ca: вѡрѡнѡ мѡѡ, вѡрѡвїа, рѡнѡрѡцїа, etc. Și în texte
scrise de poporul mai de jos se vede acésta: мѡнїа
alături de мѡнїа într'un act oltén din a. 1591, sau
дѡторїа, мѡнїа în altul muntén din a. 1596. (Hasdeu:
Cuvente II și I, 37,72). Și tot ast-fel în tot vécul al XVI.

XVII véc. Aceiași regulă ortografică e folosită
atat în cărțile tipărite cât și în manuscriptele acestuї
véc. Și acum însă se observă, ca în al XVI véc, că
unele texte dau întâietate întrebuintării lui ѡ în loc
de ѡа din poziția menționată. Cronica lui Moxa (scrisă
la a. 1620 în Oltenia) are: вїаца, сѣ вїаѡѡ, Анѡрїа,
Овїа, Ісаїа, Анатѡлїа, Таїа, Анѡїа, патрїарши, Гофїа,
дѡмнїа; alături de forme cu iotarea coprinsă în ѡ:
Ірѡвїа, Овїа, Індїа, рѡнѡрѡцїа, дѡмнїа, Анарїа; și
alături de lapsus calami, care tocmai ne trădéză re-
gula ortografică, în вїаца, Анарїа etc. (Cuvente I,

¹⁾ Prof. E. Bianu: *Psaltirea Scheiană*. Veđi și Gh. Ghibănescu: *Glo-
sarul Psaltirei Scheiane*, Iași 1902.

317-350). Predica din 1618 a lui Popa Grigore din Mahaci are de asemeni: ϣηχρηція, мхндрія, etc., alături de ϣηχρηція, вєчїа, вєцїа (Cuvente I). Același lucru e în manuscr. «Cuvînt pentru curăție», scris pe la a. 1618: вєрцїа, ϣηχρηція, вїаца, дїавола, лж-колїа, нкжл'нчїа, alături de вїаца și de вєрктоу лєрїа, (Gaster: Chrest. I, 50,51). Un Molitvenic, mscr. din jurul a. 1633, are: нєвєнїа, ϣдєрхтннїа, вїацє, фїарє, троуфхнїа, вєстїарюа, д'лчїа, тхїа, сє вїамє, дїавола. амїазєєк, апроїацнєк, și lapsus în вїацє, вєстїарюа, care, cu deosebire alături de forme ca нє вїамє, не trădeză regula. (Gaster: Chrest. I, 82, 84). Dintre tipărături să menționăm Pravila de la Govora (a. 1640): амїазєєк, аа вєздвнєнїа, нєрєцєторїа, дїаконєа, нє вєспрєкн покaanїа, вє шїатрє, ка сє нєа Гнєснїа азї, чє(с) вїамє вєтєкнєк etc.; alături de scrierea iotației în: articulatul вєрєїа, ϣнтрє прєвєцїа азї, ка сє нє шїарєк, нєнтрє ϣцєлєнїцїа ей, articol. прєвєрєїа, articol. сє сє ϣрєкнє покaanїа; precum și cu totul excepțional, prin lapsus: вїацє. Cartea «Invetaturi preste tôte țilele» tipărită la Câmpu-lung a. 1642 are: даторїа, чєла вє мїа, ϣηχρηція, дєамїа вєаєтрє, прїатєк etc., alături de forme cu iotarea în ѡ: авєцїа, мєрїа ϣ вєчїа, авєлєа нїарє (Gaster: Chrest. I, 94-97). Același lucru în «Carte românească de invetătura», tipărită la Iași a. 1643: евангєлїа lângă ϣηχρηція, вїаца alături de вїаца, мєрїа са, alături de прїатнн prin lapsus; căci cel mai des are ѡ: авєцїа, вє нєовєзданїа, вєу м(н)лєєтєнїа, вє роуга ннц ϣηχρηція черюаєн (Gaster: Chrest. I, 106, 105). Noul Testament tipărit a. 1684 în Belgradul Ardélului tot ast-fel: вїацє, шїатра, сє вїамє

pronunța iotarea lui **a** după **i** și acolo unde ea nu e scrisă. Cronica lui Radu Greceanu (a. 1770) are mai mult **a**: **кs** доми^і**a**, корснаці^і**a**, сатса кхрстнана^і**a**, с^к аззі^і**a**, ррхна^і**a** (Gaster: Chrest. I, 382).

Și tot ast-fel, în toate textele vécului XVII se vede aplicată regula lui Const. Filosoful de a se serie **ia**, cu toate că se pronunța **iya** sau **ia** adică *ia*.

a se pronunța *u* chiar la începutul cuvintelor și după alte vocale de cât *i*?

Regula lui Const. Filosoful—care, cum am spus, pôte fi și a patriarhului bulgar Evtimie—ținea ca să se evite scrierea iotației lui **a** nu numai după **i**, ci chiar și *după alte vocale* ca **o**, **ou** etc., ba *chiar și la începutul cuvintelor*. În acest din urmă fel însă, ea nu s'a prins, căci numai când și când o vedem aplicată în texte. Totuși, avem texte, ca un codex sîrbo-slav cu apocrife, în care vine: **члѡвѣкоудѣцѣ** I. **члѡвѣкоудѣцѣ** ¹⁾. Forma **удѣцѣ**, n'a existat nici odată ast-fel, ci pronunțată cu iotarea lui **a**, în limba sîrbo-slavă, după cum ea nici ađi nu există de cât tot așa 'n limba sîrbă.

Tot ast-fel, se află **оубоак се** (pronunțat de Sirbi numai **оубоак се**), **дѡстоанію**, **сѡстоаніа**, în un Nomocanon sîrbo-slav din a. 1466²⁾. Într'o inscripție din anul 1654 : **настоателѣ** (în l. d. **настоителѣ**). Într'alt manuscr.

1) *Starine* VIII, 38.

2) *Ibidem* XII, 256.

din a. 1642 – 1647 : numele **Стоана** (în l. d. **Стоана**);
iar într'actul din a. 1639: **Ствана** și **пастоаніемъ** (în l.
d. **пастоаніемъ**.¹⁾

Am văzut apoi cum și în bulgaro-slavicele manuscris de la Tikveš găsim acésta : **шкаанна** și **шкааннаа**, **ранскаа** și **широкаа** (Sbornik Minist. IX, 127), forme cari, ori cât am vrea, nici pentru acel timp, nu se pot lua peste tot drept «cădere a lui **н**», de și limba de ađi bulgărească posedă acest fenomen.²⁾ Acésta cu atât mai mult cu cât și în Evangelia lui Ioan-Alexandru (sec. XIV) se află scris **oa** în loc de pronunțat **oa**.³⁾

Textele româno-slave, ca s. e. Psaltirea tip. de Matei Basarab a. 1637 la Govora, au des **покааніе** și **покааніе**, **достоаніе** și **достоаніе**. Tot ast-fel, într'un documenténo-slav din a. 1619 e : **Да е(ст) постоателное въ вѣки**,⁴⁾ cea ce în altul din a. 1643 e scris : **вє(ч)ни стоителни**.⁵⁾

În letopisețul din Codicele de la Kiev (sec. XVI) e : **оупокоиваетъ** în l. d. **оупокоиваетъ** și **достоаніе**.⁶⁾

Prin acésta voim numai să menționăm un fenomen, care une-orî făcea parte din sistemul ortografic.

È acum întrebarea, dacă era după fonetica limbei române sau era numai ortografică forma odată **арх** (sed, însă), alături de două ori **урх**, dintr'o scrisóre din

1) Ijub. Stojanović : *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, p. 347-357, 339.

2) Cf. Lavrovъ : *Obzorъ* p. 114.

3) Dr. R. Scholvin : *Einleitung*, p. 49. Mai veđi iotația nescrisă în Tetraevanghelia din Praga din sec. XV (*Starine* XIX, 194).

4) La *Archiva Statului*, Actele mânăst. Cernica, pachet 3 No. 4.

5) La *Archiva Statului*, Actele mânăst. Slobozia lui Ianachi, pachet No. 12.

6) I. Bogdan : *Vechile Cronice* p. 150, 156.

În anul 1609 (Cuvente I, 173—174): **ѡрѡ нон ксѡѡ ѡѡѡ ѡрѡѡѡѡѡ**, și **ѡрѡ¹⁾ дсѡннтале сѡ ѡѡ фѡн**, alături de **ѡрѡ ѡѡѡѡ сѡ ѡѡ ѡѡѡѡѡѡ**. Aceiași întrebare trebuie pusă și la: **ѡѡѡѡѡѡѡ** din Pravila tip. la Govora a. 1640, pe ultima pagină, în loc de obiceiuit în toate textele vechi ca și în limba de ađi **ѡѡѡѡѡѡѡѡ** sau **ѡѡѡѡѡѡѡѡ**. Tot așa, călugărița Teofana, muma lui Mihai Vitezul, în un act de donație către mânăst. Cozia scrie la a. 1602: **ѡѡ ѡѡѡѡ ѡѡѡ²⁾** în loc de obiceiuitul atunci ca și în limba de ađi: **ѡѡѡѡ**. Se pronunța dar aici *nevoa*?

Noi nu știm dacă ađi s'ar mai putea găsi pe unde-va în limba vie de dincóce de Dunăre forma *ar* l. *iar* sau *cheltuală* l. *cheltuială*, *nevoa* l. *nevoia*; dar în textele vechi nu ne aducem aminte să mai fie pe unde-va de cât tot ast-fel, excepțional. Drept e că în Banat se află ađi «a statt ia im Anlaut ist in einigen Orten zu hören: *žtagan* statt *iatagan*, *agod* statt *iaagod*»;³⁾ însă acestea sînt aici tocmai după fonetica bulgărească împrumutate de-adreptul așa, tot ast-fel cum tot de la Bulgari are Coresi în Praesiul său (circa 1569—1575): vocat. **ѡѡѡѡѡѡѡѡ** (Gaster: Chrest. I, 14*) în l. d. obiceiuit **ѡѡѡѡѡѡѡѡ**. În dialectele bulgare răsăritene mai sînt încă ast-fel *abzka* și *iabzka*, *agodi* și *iaagodi*, *az* și *iaz*, *agneta* și *iaagneta* etc.⁴⁾ Deci

1) Caci, de sigur că pronunțarea adevărată nu e nici în **ѡѡ** dintr'un act din Muscel de pe la a. 1584 (Cuvente I, 38); căci și aici vine **ѡѡ**. Cf. mai departe, la **ѡѡ**, despre un fel de analogie ortografie **ѡ** în l. d. **ѡѡ**. Vezi și Tiktin: *Studien* 85—86.

2) Papiu Ilarian: *Tesaur de monum.* I, 390.

3) Dr. Gustav Weigand: *Der Banater Dialekt*, Leipzig 1896, p. 31.
p. Lavrovsk: *Obzork* 115. Cf. și F. Fortunatov: *Phonetische Bemerkungen*, in *Arch. für slav. Phil.* XII, 96. Acel fenomen îl mai aflăm

existența adî a vorbelor *agoda*, *atagan* nu ne da dreptul d'a lua pe **apz** ca indiscutabil așa 'n fonetica noastră din vécul XVII; căci regula ortografică menționată ne-ar da și dreptul d'a o crede aici pe ea aplicată, mai ales când știm că pe **apz** nu'l mai întâmpinăm ast-fel, sau că **ep**, de cât cu totul rar în vécul XVI și XVII. Drept e iară că în limba românilor din Meglenia (Turcia) se află astă-đi *arâ* în sens de *iterum* = daco-român *iară*, s. e. în: Terbu *arâ* vini și linsi = cerbul *iară* veni și linse¹⁾; totuși, trebuie și aici să se observe că limba Meglenilor e plină de fonetisme bulgărești. Căci, cum fără îndoială e bulgarism *moani* în l. d. mîni, *sa* în l. d. sint, articolul bulgar post-positiv în *dimineața-ta*, *seara-ta*, și altele; tot ast-fel va trebui să ne întrebăm dacă *arâ* nu e născut mai târđiū sub influența foneticeī bulgăre din *iară*, întocmai cum Românii bănățeni au de la Bulgari *agodadin* *iagoda* etc.

În orî-ce cas, noi înclinăm a crede că, în casurile de mai sus din vechile noastre texte, avem aface cu regula ortografică a lui Constantin Filosoful: d'a scri după vocălă și la începutul cuvîntului **а**, care se pronunța însă **и**. Ne împingē la acēsta limba de adî de dincōce de Dunăre care acolo are *ia*, textele vechi cari de regulă scriū **и** sau **а**, precum și forme ca **тревѣиѣ** = **тревѣиѣ** în texte din sec. XVI și XVII²⁾.

și la Rutenii Lemki cari au: *abko*, *ajce*, *agnja*, *aky* etc. (*Arch. f. sl. Phil.* XIV, 288, 605). Mai cf. aici nota de la p. 62.

1) Pericle Papahagi: *Românii din Meglenia* (Texte și Glosar), București 1900 p. 16, 9, 10.

2) Veđi acestea mai jos la litera **а**, unde dovedim că în așa casuri **а** înseamna **и** sau **и**.

Lucrul e de alt-fel vrednic de discutat, în interesul cunoșterii foneticeî textelor române din al XVI și XVII véc.

*
* *

Resultatul cercetării noastre de pân'aici e că, în monumentele literare române din vécul XVI și XVII,—tot ca și în cele bulgaro-slave, sîrbo-slave și româno-slave a însemnă de regulă: a) sunetul *a*. b) După *i*, în vorbe ca *ΛVXPĪA*, *TZPĪA*, *MOHIĪA*, era numai scris ast-fel, pe când în pronunțare ținea locul lui *u* (=ia). A-césta era tocmai așa cum s. e. noi ađi scriem *taria*, *moșia*, tot ca reminiscențe ale unor vechi apucături ortografice, dar pronunțăm *tăriia*, *moșiia*; și tot cum s. e. Croațiî de ađi, cari scriu cu litere latine, păstréza acciași veché apucătură ortografică, scriind *Asia* și pronunțând *Asiia*, *Besarabia* și pronunțând *Besarabiia*, scriind *spasenia* și pronunțând *spaseniia* etc. c) Posibil că și la noi, tot rar ca la Slavi, la începutul cuvintelor și în corpul lor chiar dupa alte vocale de cât *i*, s'a mai conservat, ici-colo, tot spre a se evita scrierea iotației, *a*, cu însemnarea de *u*: *ΛPZ* pron. *iară* sau *iar*, *HEPOA* pron. *nevoia*. d) Însemnă și numărul 1.

u însemnă de regulă sunetul *ia*. ¹⁾

1) Veđi însă mai departe, la litera *k*.

1. In literatura paleo-slavă

În textele paleoslave litera ε represintă în genere sunetul *e*: **трепетати**=trepetati, **третии**=tretii, **тесати**=tesati, și numărul 5. Ca un rest al mai vechii imitații ortografice după textele glagolitice, mai însemnă ε în textele paleoslave cirilice încă și cea-ce ѣ, adică *ie*, sau cel puțin un *e* môle. Ast-fel în Savina Kniga: **ѣмюу** pronunțat *iemu*, **абие**=*abie* etc.¹⁾.

Mai târziu, prin desvoltarea celor-lalte tipuri literare, mai ales sub înrîurirea ortografiei grecești și a textelor glagolitice, se ajunge la obișnuința și mai mare de a se da lui ε aceste două valori fonetice. Și anume, mai ales din vécul XIV și XV, de pe vremea patriarhului din Târnova Evtimie, și de la Constantin Filosoful cu deosebire, ε începe a se întrebuința consecvent și cu însemnarea de ѣ=ie. Acești reformari ai ortografiei cirilice neregulate de până atunci, căutând să o identifice cât ar putea mai mult cu cea grecescă (care în toate era punctul lor de plecare) formulară și pentru ѣ regula ca *'n viitor, în urma vocalei, să se scrie neîotat*,—ca în grecește²⁾. Acéastă regulă se pôte

1) Cf. Miklosich: *Vergl. Gramm.* I², p. 7, 190. *Arch. fur slav. Phil.* VII, 478 și XVII, 176.

2) S. c. *ѣіе*, *бііе* etc. Veđi *Starine* I, 19. Teoria lui Sobolevskij în a. a. *Drevnij cerkovno-slavjanskij jazyk*, p. 25—26, (adoptată și de Sberca, cum vom vedea, pentru textele române), că ε se pronunța numai ca *e* în paleo-slavă, nu se pôte nici de cum susține, pe câtă vreme

indata recunoște, în literaturile sud-slave, mai ales după aceasta că **и**, când vine din'aintea acestui ortografic nerotat **ѣ**, se scrie de regulă sub forma **ї** cu două puncte d'asupra. Căci acei reformatori au hotărât tot-de-odată ca o a doua regulă că, *nescrivându-se iotația, să se scrie **їѣ** în loc de **псл. иѣ***. Aceiași hotărâse, ca o a treia regulă, încă și, ca *la începutul cuvintelor să se scrie **ѣ** l. **їѣ** din pronunțare* (întocmai ca la **а**).

De atunci vedem că se scrie cel mai mult așa în monumentele sîrbo-slave și bulgaro-slave, de și nici din acestea nu lipsese cu desăvârși reforme cu **иѣ**, sau **їѣ** la începutul cuvintelor, după vechia tradiție și sub influența limbii vorbite.

II. In literatura sârbo-slavă

În literatura sîrbo-slavă, **ѣ**, pe lângă valoarea sa fonetică originală de *e*, mai are și pe cea a lui *ie* (= **їѣ**), în casurile regulei ortografice menționate. Ca să nu ne ridicăm prea mult în timp, chiar în cartea lui Const. Filosoful aflăm: **прѣсвѣтѣиѣ**, **дръзновѣиѣ**, **сказанїѣ**, **срѣѣ**, **помазанїѣ**, **повѣстїиѣмъ**, **взвараѣ се**, **поднѣзанїѣ**, — exemple cari, și după fonetica paleo-slavă ca și după cea sîrbescă, se pronunțau cu **їѣ**: **прѣсвѣтѣиѣ**, **взвараѣ се** etc., după cum ne dovedesc aceleași texte ca și altele contimporane în cari le aflăm ast-fel scrise.

În același monument vine și **їѣ** în aceleași poziții. Căci de ce ar trebui ca formele ca **подѣкатъ** să presupună, sine qua non, pe **подѣкатъ** «cu *e* fără *j*»? Acolo nu pôte fi vorba de cât de o grafică neprecisă. Cf. *Arch. für slav. Phil.* XII, 587. Cf. și Miklosich: *Vergleich. Gramm.* I, 7.

Tot așa, într'un codex sirbo-slav din secolul XV: **ѣрѣ, ѣкѣ, ѣдинѣ тѣрианѣемѣ, марѣ, небесное вѣдѣнѣнѣ, нарѣктанѣ, ванстаѣ се, видѣнѣемѣ, везоумѣ се, вратѣ, срѣченѣ, etc.** (Starine IX, 17). Sau în un alt manuscris cu anale sîrbești, scris în secolul XVI: **варварскѣе, езѣки, ерѣнскѣе свѣренѣ, дивниѣ, третѣ царѣ, ѡтписанѣ, пакненѣ, ѡгангелакское оученѣ etc.** (Arch. f. sl. Phil. XVI, 59). Într'un letopis sîrbesc din a. 1650: **вѣдаетъ емоу, галерѣ царствоуѣн. оубѣенѣ, скитѣ ратное. изнемаглетъ, идолосоуженѣ, лизниѣ, крѣченѣ, зрѣнѣ. испоучаѣ, житѣ. писанѣ etc.** (Šafarík: Památky Ji-hoslov. p. 56). Aici peste tot e scris **ѣ**, dar se pronunța **ie**, cum ne dovedesc aceleași texte în cari vin și scrise cu **ie**: **тѣрианѣемѣ, свѣренѣ, ѣрѣ, ѣдинѣ, ѣмоу etc.**, și după cum ne dovedește chiar și fonetica sîrbescă de ađi care în aceleași locuri are pe iotatul **ie** în pronunțare. De aceea încă de demult a arătat Vuk Karadžić în ale sale «Primeri», că acest **ѣ** l. **ie** nu e de cât ortografic. Același lucru trebuie să mărturisescă și susține Stoian Novaković în «Primeri» (pag. X) că, în acele locuri Sîrbii «pronunțau vocalele neîotate ca iotate; numai că mențineau, pe cât puteau, în scris, ortografia veche». Și, acesta se poate vedea de fapt în mai toate manuscriptele și tipăriturile secolului XVI și XVII¹⁾.

¹⁾ Fragmente din tipărituri cu aplicația acestei regule ortografice: **ѣ** l. **ie** veđi în ale lui Karadžić: *Primeri* pag. 37-51; și în ale lui St. Novaković: *Primeri*.

III. In literatura bulgaro-slavă

Acăstă regulă, și cu aceeași însemnare, e tot atât de lătită în textele bulgaro-slave de după sec. XIV încóce. Ast-fel, într'un manuscris din sec. XIV mai peste tot se află ie în l. d. ϵ ; numai excepțional vine $\text{ie} : \text{ie}(\text{et})$, iero (dar și ero), прѣвкваеть etc.¹⁾.

În partea bulgărească din codicele de la Chiev : есть , еро , възвранѣем , послааеть , своеро , нѣкоемь воинство вечисахное , и кръвопроантїе , достоанїе , овоцное $\text{Храни-$ анїе , нарицаемь , днандрїе , конїемь , нѣкоего , оржеиїемь , вєаїе , паденїе etc., în loc de complet scris, ca în unele din textele paleoslave și bulgaro-slave dinainte de sec. XIV ca și după acest timp : ієсть , ієро , възвранѣем , послааеть . Aceeași regulă în Bulg.-Lab. : една , за еврее , то е въз ерсаимь și ієрсаимь , ѣ-галие , въ горїе и по планиїе , не знае , царство небесное , да познае , да се вие , знаменїе , житїе , ниболае , принкствїе (SbM. XII). Aceiași regulă ortografică $\epsilon = \text{ie}$ o găsim întrebuințată și în vécul XVII. Așa e în apocalipsul Apost. Pavel : проананїе , $\text{името твое с(вє)тое}$, тєрпенїе , покаанїе , є сръце мое , преслушанїе завиденїе , оважданїе , въздннанїе и вденїе , врѣме вьудное , единь есть нѣтъ (Starine IX). Și în mai tóte textele bulgaro-slave găsim acest $\epsilon = \text{ie}$, alături de forme cu ie . Ast-fel, în afară de textele aici aduse, unde se află și forme fonetice проанїе , твое , завиденїе etc., mult mai conservată aflam vechia ortografie paleoslavă în manuscriptul de la Tikveš, bulgaro-slav din sec. XVII. Aci e

¹⁾ M. Spelanskij: *Zamčki* p. 42.

forte des cтѣннѣ, вѣдѣ ꙗкоушнѣ, въ ꙗдинѣ пошкѣ, ꙗвѣдѣ, ꙗдинюѣ, ꙗжеѣ, земаннѣ, братѣѣ, прѣмѣнаѣет, моего, мама, ннѣ, вѣдѣ вѣаннѣ, своѣю etc. (Sborn. Mist. IX).

Acest dualism ϵ - ie în vechile texte pe de o parte, iar pe de alta cunoșterea că această e o regulă ortografică aplicată și de Sirbi în literatura lor sirbo-slavă, precum și faptul că în limba vie de azi bulgară ca și în acele locuri de regulă un ϵ rotat; această totuși ne împun d'ă nu să cotim, în textele mai vechi bulgaro-slave, drept căderea lui ϵ de dinaintea lui ie toate formele cu ie ie . Din aceste puncte de vedere după cum nu e de îndăut teoria lui Sobolev după care pe ie ie în paleoslavă, tot așa nu e de îndăut părerea lui Lavrov că acolo ar fi peste tot fenomen fonetic "vypadenie" în limba textelor bulgaro-slave¹⁾. Într-ă Lavrov²⁾ nu poate constata în bulgara de azi decât cu totul excepțional³⁾ pe ie cădută în pozițiile în care îl arată regula ortografică a patriarhului Eftimie și a lui Constantin Filosoful.

41..

IV. In literatura ruso-slavă

Monumentele literare ruso-slave prezintă pe acest ie pronunțat ca ie din cele mai vechi timpuri. Așa e în Evangelia Ostromirică din sec. XI, ca și mai târ-

¹⁾ P. A. Lavrov: *Obzor* p. 75. Cf. și Miklosich: *Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen*, Wien 1883.

²⁾ Cf. Oblak: *Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik*, in *Zeitschrift für slav. Phil.* XVII, p. 175-178.

diu s. e. în Evangeliarium Putnanum sec. XIV, și mai ales în mai toate textele, de după sec. XIV încôce. Ast-fel că în Evang. Putnanum aflăm: **ЕСТК, ЕРО, СЕДМЪ БРАТКЕ, НА ВОСКРЕСЕНКЕ ПРЪЛАНЦАЕТЕ, СВОЕМОУ¹⁾**. După aceleași texte, în cari aflăm aceste cuvinte și cu **ѣ**: **ѣСТК, ѣРО, etc.**, precum și după limba rusescă de adî în care, la aceluși locuri, **ѣ** se pronunță iotat (sau barem ca un **э**) se vede că și în textele ruso-slave, în așa casuri, scrierea lui **ѣ** nu e de cât ortografie, dar că el se pronunță **ѣ**. Originea acestui fenomen din literatura ruso-slavă, care de alt-fel în cele mai vechi texte se află mai rar, iar în cele mai nouă, de prin secolul XIV încôce, foarte des, trebuie căutată pentru cele mai vechi în răslețe imitari după textele paleo-slave, iar pentru cele mai nouă, în observarea regulilor ortografice sud-slave (Veđi și Kalužniacki: Mon., XLII). Belorusul Skorina, care, în prima jumătate a sec. XVI, tipări pentru Ruși, la Praga și Vilna, cărți bisericești, elimină pe **ѣ** și în-trebuințază peste tot **ѣ** și în loc de **ѣ** din pronunțare. Incă o dovadă că, la Ruși, **ѣ** scris în loc de **ѣ** nu e de cât ortografic.²⁾

ѣ lat și ѣ în textele slave cirilice

Menționat trebuie încă și faptul că în multe din textele sîrbo-slave, bulgaro-slave și ruso-slave, tot așa precum am văđut că spre a se evita scrierea

1) Kalužniacki: *Monum. linguae palaeosl.*, XLII, 144.

2) Vladimirov: *Doktorz Franciskz Skorina*. Cf. mai sus pag. 66.

dar numai grafică, se scrie **ѣ** pentru sunetul *e*. Aşa e s. e. în textele cirilice *raguzane* din al XV véc: **ѡѡѡѡѡ** etc.¹⁾ sau în un *Codex sirbo-slav* din sec. XIV²⁾. Tot ast-fel, în *bulgăresca* Tetroevangeliu de la Praga³⁾ se află **нѣ**=*ne*, **ижѣ**=*iže*, **врѣмѣнѣ**=*vrěmenez*.

V. In literatura româno-slavă

Acceiaşi regulă ortografică a lui **ѣ**=**e**=**ѣ** o găsim şi în textele româno-slave, tot în atât de mare dezvoltare. Ea e şi în textele din sec. XIV; însă pentru subiectul nostru nu ne interesază de astă-dată de cât sec. XVI, XVII, şi cel mult sec. XV. De existenţa ei în Evangelia româno-slavă tipărită la Târgovişte în a. 1512 ne-a vorbit de mult St. Novaković în «Glasnik srpsk. učen. dr.» XLII. Intr'adevăr, acolo găsim mai pretutindenţi **ѣ** sau **e** în l. d. **ѣ**: **ѣ писано, свѣдѣніѣмъ, моего, его, е' црѣвѣ вѣжѣ, ѣмъ, ѣдишъ, свѣрхнает ѣд, вѣроуѣмъ, ѣлннскаго наказанія, сказанія, ѣ҃траскоѣ прѣдѣтїѣ, ѣ҃таїа, свѣнтаемъхъ** etc. (Bianu-Hodoş : Bibliogr. I). În acestea se vede amestecul lui **ѣ** cu **e** tocmai în locuri unde se aşteptă **ѣ**: **ѣ҃траскоѣ** şi **ѣ҃таїа**, **свѣнтаемъхъ** şi **свѣрхнает ѣд**, sau numai **e** î. l. d. **ѣ**: **е' (=ѣстѣ)**, sau numai **e** î. l. d. **ѣ**: **ѣмъ** alături de **его**, **ѣдишъ**, **прѣдѣтїѣ** î. l. d. = **ѣго**, **ѣдишъ**, **прѣдѣтїѣ**. În Molitvenicul tip. la Târgovişte a. 1545 de asemeni: **прѣѣмаѣ, вѣспрѣѣтїѣ, славословїѣ,**

1) *Archiv. für slav. Phil.* XVI, 356.

2) *Starine* VIII, 36.

3) *Starine* XIX, 191.

ПОСПЕШЕНІЕМЪ: ЕЖЕ ЮНІЕ... И СТАРІЕ, МИРЕНІЕ, СКАЗАНІЕ,
 СВЯТАМИ, ВЪРОУЧЕНІЕ, ПОСЛѢДОВАНІЕ, АДЪКАНІЕ КРАЕНІЕ,
 ВОВНОВАЕНІЕ ВЕЩАЕМАГО Храма etc. (Bibliogr. I); unde
 se vede neînclinarea către *ѣ*, dar aceiași ortografie
 ca în Evangelia din 1512, cu *ѣ* în l. d. *ѣ*. Și în Te-
 traevangheliul tip. de Coresi, tot slavonește, la Bra-
 șov a. 1562: ВЕЛНЧІЕ, НАЧННАЕМОУ, ПОКААНІЕМИ, СВОЕ,
 СЛОВОСЛОВІЕ, ПОСПѢШЕНІЕМЪ, 'ЕЖЕ, ПОЗНАНІЕ И ИСПАЖЕНІЕ,
 ИЗ 'ЕДИНСТВѢ, МЛАДЖЕ ЮНІЕ И СВЯЗРАСНІЕ И СТАРІЕ, СЪ-
 МИРЕНІЕ, ПОВЕЛІНІЕМЪ. (Bibliogr. I); tóte în loc de *вѣ-*
лнчїе, начинаемоу, покаянїемъ etc., cum se pronunța.
 Același lucru în Tetrevangheliul tip. tot slavonește
 de diaconul Lorinț în Belgradul Transilvaniei la a.
 1579: ПОВЕЛІНІЕМЪ, ТЕТРОУЪДІЕ, СЛВЕТЪ, 'ЕЖЕ etc. (Bi-
 bliogr. I). Sau în letopisețul moldovenesc din Co-
 dicele de la Chiev (sec. XVI): ЕМОУ, ОДРЖАНІЕМЪ,
 ПОПЕЧЕНІЕ, ЕСТЬ, ЕЖЕ, ЕДИНЪ, ДОСТОАНІЕ, ТЕЧЕНІЕМЪ ЕМОУ;
 ЕРО, БОЕ, СВОЕЖ, ВАЖНЕСКОЕ АЖКАСТВО, АВІЕ, ОБАЧАЕТЪ,
 etc. (I. Bogdan: Vechile cronicе); tóte forme nu-
 mai ortografice, în loc de foneticele *їемоу, одржа-*
нїемъ, важнеское etc. Tot așa e în manuscriptul
 Bistrițan din Codicele de la Tulcea (sec. XVI): ЕРО,
 ЕЖЕ, ЕМС, СЪШЕСТВІЕМЪ, СВОЕЖ, ПА'НЕНІЕ, СПАСЕНІЕ, ЕДИНОГО,
 СРЕМЪ, ВЕСЕЛІЕ, ЕВАГГЕЛІЕ etc (I. Bogdan: Cronicе in-
 edite). Intr'un doc. muntén din a. 1535: ПОВЕЛІНІЕ,
 ПИСКОПІЕ, Ё ЕДНА, ОВОЦІЕ, ВАСНАІЕ, ЕРЕ, СВѢДѢТЕЛІЕ. Ace-
 lași lucru într'alt doc. muntén din a. 1546: ЗНАЕТЪ,
 ПОМНАСЕТЪ, НА СТОЕ ПРОСКОМЦІЮ, ТРѢШЕТ, НАШРЕННЕ И
 ИЗ СЕРПНАЕНІЕ, ИЗ ВЪЧНОЕ ВЪСПОМНАНІЕ, ЕРО, ЕМС, ЕАНКА,
 ЕСТЬ. Și în un doc. din a. 1623: ПОВЕЛІНІЕ, ЕСТЬ, ЕДИНЪ,
 СЪЕДНІЕ, ЕДНА, ЗНАЕТ. În un doc. din a. 1645 aceiași

regula $\epsilon = \text{ie}$: $\epsilon\text{лицем}$, за кеніаніе , еро , порсденіе естк , заканіаніе , поставалет (tote aceste doc. în Sbm. din Sofia, IX). În doc. din a. 1665 : глаголемое , елика , своего , десетствоении , благословеніемъ , покаяніе , царствоуеть , ревнуеть etc. (Safarik : Památky Jihoslov. p. 116). Și așa mai peste tot locul cu ϵ în l. d. ie : глаголемое , своего , царствоуеть etc., cum ar fi trebuit după fonetica paleoslavă, sîrbă și chiar bulgară.

În general, din cercetarea textelor româno-slave din vécul XVI și XVII se vede că și în ele, ca în cele curat slave-cirilice, e păstrată această regulă ortografică. Numai când și când vine și în textele româno-slave ie la locul său. Acesta însă tocmai ne trădează și în ele, că ϵ din aceleși locuri în l. d. ie , nu e alt-ceva de cât un obicei ortografic; precum și ne arată încă faptul istorico-literar că și nouă Românilor ne-a fost cunoscută, că și noi am ținut la păstrarea acestei reguli $\epsilon = \text{ie}$ a lui Const. Filosoful (și patriarh. Evtimie), la începutul ca și în corpul cuvintelor.

Dară, când regula $\epsilon = \text{ie}$ o aflam întrebuințată de Români în textele româno-slave ce ei scriaū, nu urmază în mod firesc și necesar că ea trebuie să fie și în textele curat românești scrise de dînșii? Incontestabil că trebuie să fie și în ele, pe câtă vreme știm că nici în monumentele slave nu era de cât ortografică, iar nu o particularitate fonetică a limbei lor.

VI. In literatura română

Intr'adevăr, în textele românești din vécul XVI și XVII ea ni se arată în aceeași întindere statornică ca în cele slave. *In ele tot ast-fel, căutându-se a se feri de iotație, nu se mai scrie ѿ ci ѣ, după vocală și chiar la începutul cuvintelor.* Și în cele românești vine când și când ѿ la locul său după vocală; dar acesta numai ca excepție de la regula obicinuită, printr'un fel de lapsus, carele tocmai ne slujește și nouă, ca Slavilor, de probă că, în casurile cu ѣ, numai ortografic nu se scria iotația. Tendința acesta de a se feri de scrierea iotației, dară simțirea nevoiei de a fi cel puțin când și când exprimată, se vede și în textele românești, ca în cele slave. Anume, unii scriitori înclină și la noi d'a pune pe «ѣ lat» în locurile unde fonetica limbei cerea ѿ, și unde chiar limba vie de ađi are *ie*. Acesta e în literatura noastră veche un fenomen paleografic nu prea băgat în sémă pân'acum, dar de care editorii vechilor texte românești ar trebui să fie socotélă în a lor transcriere. Drept e că și în monumentele românești, ca în cele slavo-cirilice, nu se vede peste tot locul o păstrare statornică a deosebirei aceștia fonetică între ѣ și ѣ, ci mult se amestecă unul cu altul, punându-se ѣ lat chiar și acolo unde fonetica cerea sunetul *e*. Dară, chiar dacă acest amestec al lui ѣ cu ѣ, (pe care l'a produs de sigur marea asemănare paleografică între ele, precum și regula ortografică ѣ=ѿ), ne aduce încureături în cunoșterea foneticeii textelor noastre vechi; totuși, sînt

texte în cari, tocmai spre a se respecta regula neio-tarii, vine foarte mult ϵ lat. ϵ : ϵ .

Iata acum regula $\epsilon = \text{ie} = \epsilon$ aplicată și la textele noastre românești. In acestea ca și în cele slave, ea se recunoște și după ï cu două puncte deasupra'ï :

XVI véc. Diaconul Coresi, pe care îl am vădit pastrând această regulă în tipăriturile'ï româno-slave, foarte mult se ține de ea și în cele românești. Așa în Psaltirea'ï de la a. 1577 : $\text{аиpоиїѣ, пїѣрзп, еѣ, некоу-ржцїѣ, вѣчк вое, датѣ-ѣ поу-меле тѣѣ, елк, пїѣтpи, стpедїѣ, мїѣ, вееелїѣ, мїѣнлорк, мѣнїѣ, цїѣ etc.$ In Tetravangelul din a. 1560—61 : $\text{мїѣѣ, лѣмїѣн, вѣкѣрїѣ, елк, еи, ѣ ржтїтѣ, логмїѣн, мїѣ, ера, цїѣ, се аиpоиїѣ, тѣрїѣ, мѣртѣрїѣ, еоу, гржѣии}$ etc. Aceiași regulă în Tâlcul Evangeliilor de Coresi (a. 1564) : $\epsilon, \text{пїѣ, еѣггаїѣ, гржескк, ера, пїѣцїѣн, милостенїѣ, пїѣтpи, сѣ фїѣ, пеертатк, сѣржцїѣ, мѣнїѣ}$ etc. Și în Evangelic cu învățătura : $\text{мїѣ, гржескк, вѣкѣрїѣ, снѣсенїѣ, ѣ, вееелїѣ, коу-ржцїѣн, вееїѣн, сѣ вїѣ, оу-срждїѣ, пїѣрзаре, тѣрїѣ, сѣ фїѣ, тржескк, вееїѣ, вїѣцїѣн}$ etc. (Gaster : Chrest. I). *Deci, același Coresi, care lucra cărți româno-slave și de recensie sîrbescă și bulgărească cu ortograficul $\epsilon = \text{ie}$, aplica aceeași regulă și la textele'ï române.* Această e, fara îndoială, o aplicare a aceleï reguli și aici, fiind-ca și în textele'ï slavo-nești acel ϵ avea valórea de ie , după cum era pronunțat în limbile slave, și fiind-că și în limba română de ađi peste tot locul se pronunță acel ϵ ca ie : $\text{аиpоиїѣ, некоу-ржцїѣ, вое, елк, ie, etc.}$

De altminteri găsim această regulă $\epsilon = \text{ie}$ în mai toate textele sec. XVI. Oare și Paleia din Orăștia (a. 1582) : $\text{ера, фїѣ, тѣрїѣ, фїѣрлаѣ, неїѣтoарѣ, еири, вржескк, вїѣ, дѣсклїѣ,}$

вїенїен, мѣжрѣїе, фѣцѣрїе, мѣлостенїе, alături de ȋotatul, prin lapsus, ѱѣгѣїе, apoi Хѣртїе, мѣжрѣїен, пїетрѣ, лѣтотурїе, пїердѣ, пїерс, вѣрѣїе, трѣїѣте, жѣлїїе etc. (Cuvente II). Saũ, într'un hrisov de vëndare, scris în Trotuși a. 1591: скрїем, воє, монїе, сѣї фїе (Arh. Ist. I. 1,105).

XVII sec. Manuscrisul «Cuvânt pentru curăție» scris a. 1618: вѣрѣїе, вѣрѣїе сѣ Хїе, авѣїе, мѣсерѣ, мѣнїесекс, мїен, фїе кареле, мѣндрїе, срѣїе, пѣнїїе, (Gaster: Chrestom. I). Cronica lui Moxa (a. 1620), авѣїе, ерѣнѣ, пїетрѣнѣ, е, вѣдѣрїен, фїернѣ, коравїе, о мїе, дарїе сокрѣс-сѣс, парїе вѣзс домїїе, таркїїїе, тѣїе, четрѣїен, вѣскрѣїен, etc. Letopisetul lui Urechia: предословїе, скрїере, ес Григорїе, есте, скрїе, домїїе вѣрѣнїкарѣнѣ вѣлїїїе, рѣсвоѣ, сѣ лѣ фїе, ѡїе, вѣсѣрїе, ел, iar prin lapsus calami, provocat de pronunțare: пѣконе, воєрїи etc. (Chrest. I). Pravila de la Govora (a. 1640) tot ast-fel: предословїе, снїенїе, ѡ ѡѣ, лѣтотурїе, вѣснѣїе, пїердѣтѣ, сѣнїта ѱѣгѣїе, сѣ мѣж покѣланїе, сѣ фїе, пѣвїїе, мѣсернѣ (Chrest. I). Evangelia de la Mânăst. Dêlul (a. 1644): вѣлословїенїе, пїердѣт, мїерїи, коравїе, вѣзавїїе, ѡ ѱѣгѣ, темелїе, е, мїе, мѣждѣсекс, ел, снрїенїе, мѣнїен, цїе etc. (Chrest. I). Noul Testament, tip. în Belgradul Transilvaniei (a. 1648): мѣрїен, сѣ цїе, монїи мїен, пїи е типѣрїтѣ, грѣсекс, ѱѣгѣїен, цїе, сѣ пїѣ, елѣ, ерѣ, фїе, цїе, коравїе, вїенїен, скрїе-ї, ерїи. Același lucru în Psaltirea tip. la Belgrad (a. 1651): лѣїїен, мѣїерѣ, мѣртѣрїе, ес, ерѣ, prin lapsus, după pronunțare, ȋotatul Пѣрѣнѣл, мїес, ерїи, мїе, фїе-цїи, нїнїїен, мѣлїенїїе, пѣнїїе, кареле пїер' etc. Și în Letopisetul lui Miron Costin (a. 1670):

τροισήμ, εὐρίε, πρῆλοσαοίε, εἶτε, ρηῆλεκατ, ρηζρηζιῆϊ, δομιῆϊ, εἰα, εἰς ποε, εκ φῆε, ποερησα, εκ ησε, ποερίε, εἶτε, ρκ ποελατ, εκ ηῆε, αἰκοε (Chrest. I). Psaltirea mitrop. Doxolter (a. 1673) εἰς, εἰραῖου ροξερῆ, εἰρα ηεεταρίε, ποερη, ηεεβα, αἰου, ποερηλατ etc. În Biblia tip. la București a. 1688 Θεοδοετ, εκ φῆε, αἰεἰς, λατορίε, ηε ατορρηου ηε αἰτορρηου, ηηεεραφῆε, εἰρα, εἰα ηη, ηῆε, ρφρηραλῆτακ αἰου, αἰου etc. (Chrest. I). Și în acetele cante din poporul mai neculturat ηῆε (Hlov, 1606, Cuvinte I, 1, 2), ηαξομῆε, αἰουῆε, ηῆε (Valcea 1605, Cuvinte I, 1, 20) ποε, λαουε, εκ Χῆε ποεταρε, ποερε, αἰουῆε etc. (act. 1605 Arch. Ect. III, 264), ηε ηεερεηε ηου ηου αἰουῆε (act. 1609 Arch. Ect. III, etc.).

La tot ce ține din toate monumentele ce se cunosc ne putem aduce mult număr exemple cu *ε* în E. d. i. e. Din cele ce vedei că cu *ε* începea mai consecvent decât cu *α* e pătreza regula notarii; și că, pe când *ε* nu era cercea notarii, la începutul cuvintelor și după alte vocale tari ca *α*, *ο* etc., nu s'a putut menține decât puțin de tot, — la *ε* acesta s'a păstrat foarte bine în scris, atât la începutul cuvintelor, cât și după alte vocale de cat *ι*.

Raportul ortografic și fonetic între ε, ιε și α, ια.

S-ar putea pune întrebarea: de ce nu s'a ținut și cu *α* regula ortografică, așa cum s'a ținut cu *ε*, dacă ea era ortografică iar nu pronunțare? Răspunsul e foarte ușor. În prima linie, *α* e vocală tare, pe când

ɛ, fiind mai ales palatal, din natura'i chiar prezinta un fel de miuare. Să se compare s. e. ađi de s'ar dice sa «trăască» și «să trăești»; sau aca de s'ar scrie 'n loc de iacă, și eū. In exemplele cu *e* se simte fără să vre'i un *i* dinnainte, pe când la cele cu *a* e foarte greū acésta. De aceea, nescierea iotației la *a* era un lucru care sta foarte mult în contradicere cu fonetica și fiziologia limbei, pe când la *e*, carele era de fire'i môle, nu era acéstă contradicere. Acest mare desaccord între scris și limbă izbea și pe slavi. De accia, cum am vėđut, nici în textele lor nu s'a putut menține regula neiotării lui *a* la începutul cuvintelor, și după alte vocale tari de cât *u*, de cât foarte rar, pe când neiotarea lui *ɛ* se află și la ei tot așa de întinsă ca la noi. Afară de acésta, nescierea iotării lui *a* era ușurată de litere ca *ʌ* și *ʋ*, cari lesne înlocuiau pe *u* și la începutul cuvintelor, pe când *ɛ* nu avu acésta ușurare. Ar fi avut și *ɛ* pe *e*, însa pare-se ca tocmai prea marea asemănare paleografică dintre ele a făcut de nu s'a putut conserva o deosebire statornică între *ɛ* ca *e* și *e* ca *ie*. Acésta s'a vėđut și în textele curat slave ca manuscriptul de la Tikveš, și în cele româno-slave ca Evangelia de la Târgoviște din 1512, precum se pôte vedea și în Psaltirea româno-slavă de la Govora din a. 1637; și am arătat cum Psaltirea Scheiana tot ast-fel le amestecă întru cât-va.

Dară totuși *ɛ* vine destul de mult în loc de *ɛ* și în textele române, tocmai la locuri unde limba de ađi pronunță *ie*. Apoi, am vėđut cum prin lapsus, ici-colea, vine și în textele vechi câte un *ie* la locuri

unde de alt fel în aceleași texte, după regula neci-
tării, se afla scris **ѣ**. Acesta, ca și **е**, ne tradăza că
se pronunța tot **ie** și în alte locuri unde era scris **ѣ**.

Pe limba această, chiar limba vorbită de ađi¹⁾, și de
la oraș ca și de la țara, are în pronunțare *ie* în toate
locurile unde în textele vechi vine totuși **ѣ** scris. Ba
cât mai mult, țeratul de ađi are o foarte mare înclina-
re pe totdeauna *е*, nu numai la începutul cuvintelor
ci după vocale și chiar și după consoanante. Așa, e
în județ Prahova din Muntenia, cât noi am putut auzi:
măre și *prăve* și *măre* și *Dummedzeu*, *potenze* etc.
Același lucru în Bucovina: *prăve* și *prăve*, *plăce*, *plănce*,
măre și *săre* etc. și tot astfel și în Transilvania:
berbăce, *plăce*, *măre*, *prăve* etc.²⁾

Și nu timde că această nu se putea recunoaște chiar
în textele vechi, în forme ca *uniersa aus* (act. din
Prahova, 1596. Cuvinte I, 66), sau *uniansa aus* (act.
Moldov., 1698. Arch. Et. III, 26 p.), *unierpik* (act. jud.
Prahova de păm., 1584. Cuvinte I, 38).

Töte aceste considerațun, pe de o parte, iar pe de
alta faptul foarte cântaritor că în textele româno-slave și
noi întrebunțăm regula nescrierii iötării (**ѣ = ie**), întocmai
ca töte literaturile slavo-cirilice, ne dovedesc, socotim,
că și în vécul XVI și XVII nu făceaũ părinții noștri
decât aceea ce facem noi ađi când scriem *moșiie*, *eu*,
ești, *mărturie*, *grăesc*, dar pronunțăm³⁾ *moșiie*, *ie*, *iești*,

1) Veđi și Tikin: *Studien zur rumän. Philologie*, pag. 66.

2) Dr. Ath. Marienescu: *Dialectul român Bănățen*, Lugoj 1902 p. 17.

3) H. Tikin în al. lui Gröber: *Zeitschrift für roman. Phil.* XI, 68.

4) Fie chiar cu nuanța de öre-care deosebire între așa *ie* la începutul
cuvintelor de *ie* din interiorul lor. Cf. Al. Philippide: *Istoria limbii
române* p. 248-9.

marturie, grăiește, —adică aplică o regulă ortografică d'a nu se scrie iotarea lui **ѣ** după vocale și la începutul cuvintelor. Era același lucru ce și azi vedem, tot ca rest al unor vechi apucături ortografice, la unii Croați cari scriu: *liepo*, *mlieko*, *ovakovieh*, *diete*, dar pronunță *liěpo*, *mlieko*, *ovakovieh*, *diete*.

Acestea ne arată că e greșit a crede, chiar și numai pentru Codicele Voronețen, că de óre-ce în el nu e scris **ѣ** iotat (adică **ѣѣ**) la începutul cuvintelor, acesta ar fi dovadă că, pe timpul când a fost el scris, nu exista grupul **ѣѣ** în limba română, — cum socotește editorul acestui text ¹⁾.

*
* * *

Resultatul nostru e dar că, în textele românești din vécul XVI, XVII,—ca și în cele slave și româno-slave cirilice **ѣ** însemnă: a) sunetul *e*; b) după

1) Sbera: *Cod. Voronețen* 304. Inca și mai greșit e a crede că în vechiul alfabet cirilic nu exista nici o literă pentru redarea lui **ѣ** iotat, și că de aceea nici limba română nu cunoștea sunetul *ie* (cum, după o părere veche, crede tot Sbera în *Cod. Voron.*). Greșit e, fiind-că în monumentele cirilice paleoslave se afla **ѣѣ**: de pilda în *Savina Kniga*, sau în Foilele de la Hilandar (sec. XI) găsim *проше, пакзеникѣ* alături de în general neiotat *чкѣше, ѡчѣши, ѡсѣх* etc. (S. M. Kuljbakin: *Hilandarskie Listki otruvok kirillovskej pisjmenosti XI-go věka*, Sankt-Peterburg 1900 p. 15). Apoi, se mai află iotatul **ѣѣ** și în texte ruse din sec. X ca de pildă tractatele Knezilor Ruși Oleg, Igor și Svjatoslav cu Grecii la anii 911, 945, 971, sau din sec. XI ca Sud la-roslavk Volodimiriča, Evangelia lui Ostromir sau în *Žitie Theodosia Pečerskago* din sec. XII. (Veđi bucăți din ele s. e. în Ogonovskij: *Hrestom. starorussk.* sau în a lui Th. Buslaev: *Russk. Hrestom.*). Textele sârbo-slave au și ele pe **ѣѣ** deja în secol. XII. Ast-fel în *Evangelia lui Vlkán* e: *прошениѣмъ, моѣ, ѣиѣ* (I. Sreznevskij: *Svėdenija i Zamėtki*, No. 3, pag. 21). Numai scrierea glagolitică n'avea semn pentru **ѣѣ**, ci îl însemna tot cu **ѣ**; iar în cea cirilică el exista fără indoială cel puțin în sec. XI. Cf. și *Arch. für slav. Phil.* VII, 478.

vocale și la începutul cuvintelor însemna grupul **ie**, adică *ie*; c) une-ori, prin analogie grafică, **ε** însemna, pare se, și diftongul *ea* sau *ia*, (despre care vezi mai departe la **ѣ**); d) numărul 5, une-ori și sub forma **ε** **и** (și **ε**) însemna de regula numai *ie*.

ѣ

1. In literatura paleo slavă

În textele paleoslave, cel puțin avem de însemna de odată două sunete deochitate *ia* și *i* (un altul pe care filologul îl reprezintă prin *e* sau prin *ε*). Astfel în slavona timpurie alba nouă **рѣ** *riavak* = *zemlia*, **рѣ** *riavak* = *voda* cum în slavona veche **рѣ** *riavak* = *moita*, dar **рѣ** *riavak* = *svatete* *plavak* = *reok*, **ѣ** *ie* = *Același lucru în Code după huncar **рѣ** *riavak* = *ogina*, sau **вѣ** *viavak* = *de apă* cu *moita*, și în Foilele de la Hilandar: **рѣ** *riavak* = *razariact*, **рѣ** *riavak* (**и** *iu*) = *pogublazjašti*, etc., și **ѣ** *ie* = *delak* = *delak*¹⁾.*

Din aceste două însemnări ale lui **ѣ**, fără îndoială că aceea de *ia* nu e alt-ceva de cât o fază posterioară de dezvoltare fonetică a mai vechiului *ě*²⁾. De sagui dau că la început, (sec. IX—XI), în textele cirilice ca și în cele glagolitice, **ѣ** a însemnat numai *e*, și ca apoi, dialectal transformându-se în limba bulgara *é* în *ia*, a rămas **ѣ** (în sec. XI) să reprezinte

1) S. M. Kuljbakin: *Hilandarskie Listki* p. 18.

2) Cf. Leskien în *Archiv für slavische Philologie* IV, 146—7 și L. Miletic: *Ibidem* XX, 580.

mai departe și vechiu-î sunet, (care încă se mai menținea în limbă), dar și pe cel nou *ia*¹⁾.

Cât pentru cea-laltă primă însemnare de *è* a lui *ѣ*, cea nu pôte fi foneticește de sigur de cât un fel de sunet *e* deosebit de curatul *ѣ=e*, și anume un «*e* môle deschis, apropiat în ôre-care măsură de *a*», cum îi dice Sobolevskij²⁾, sau un fel de «*e* fermé», un sunet relativ asemenea «lui *e* german închis din cuvântul *See*», cum îl crede Leskien³⁾.

Deci, în copiele de texte paleoslave ce avem, și cari sunt cel mai probabil din al XI véc, *ѣ* însemnă *ia* și *é* (sau *è*). Probabil însă că tot cam în timpul când vechiul *é* trecu și în *ia*, pe alocuri dialectal începu *ia* sau *é* a trece și în diftongul *ea*. În orî-ce cas, cel mai probabil este că *ea* represintă a treia fasă de transformare a vechiului *é* (= *ѣ*), fasa cea mai târzie, care totuși își pôte avea începutul, — cel puțin sub forma mai pronunțată de *ea*, — chiar din al XI véc⁴⁾.

Jagić crede a vedea pe *ѣ*=*a*, (alături de = *é* și *ia*), deja în Codex Zographensis și Marianus. El dice, și credem că are dreptate⁵⁾, noi judecând și după Sestodnev al lui Ion Exarhul, că : «Die Form **ѣиоѣ** Zogr. 31^a halte ich zwar für ein Schreibversehen statt **ѣиоѣ**, welches daneben vorkommt, allein **ѣиоѣ**-

1) Fr. Miklosich: *Vergleich. Grammatik der slav. Sprach.* I, 47, 51.

2) A. I. Sobolevskij: *Drevnij cerk. slav. jazyk* p. 33.

3) A. Leskien: *Handbuch der altbulg. Gramm.* p. 4.

4) V. Jagić: *Die Umlauterscheinungen bei den Vocalen e, é, e in den slav. Sprachen*, in *Archiv. für slav. Phil.* VI, 75.

5) Cu tôte că Lavrovъ: *Obzorъ*, 67 așa casuri, pe tôte, le crede intrare a consonantei precedente prin pierderea lui *j*(= *й*) din *ѣ ia*.³⁷

мало 30^b und das einige Male im Marien-Codex wiederkehrende **члнѡѣ** neben **члѡнѡѣ** zeugt dafür, dass in dem Munde des bulgarischen Schreibers **члнѡѣ** ungefähr wie **члѡнѡѣ** lautete» ¹⁾.

Ori cum însă, în textele paleoslave **ѣ** nu însemnă dift. *ea* de cât cu totul rar și excepțional, chiar în sec. XI; cu atât mai puțin va fi avut **ѣ** această însemnare înainte de acest timp, să ținem în al X vîc. Caci tot ca ceva excepțional (și cine știe dacă nu reprezintă fenomenul **ѣ** = *ea* din sec. XIII?) vine **ѣлѣѣтѣ**, în loc de **ѣлѣѣтѣ** paleoslav, în al lui Ion Exarch bulgarul din sec. X Sestodnev (în copie din sec. XIII) ²⁾. Decî, părerea lui Tiktin, pe care aû mai avut-o și o mai aû și alții ³⁾, cum că plsl. **ѣ** reprezenta *peste tot* pe *ea* (sau *ia*) nu se pöte susține, pe de o parte fiind-că textele paleoslave se opun, iar pe de alta fiind-că e fals că «**ѣ** auf den vorhergehenden Consonanten *keine* transformative Wirkung ausübt». Textele paleoslave contrațic o așa afirmare, pentru că în ele **ѣ** se amestecă numai cu **ѡ**, iar existența unui *e^a* în ele e ceva numai bănuît și cu totul anormal. Apöi, că **ѣ** exercită «*keine* transformative Wirkung» asupra consönelor precedente, se dovedește ca a fi părere greșită a lui Tiktin în data ce luăm în vedere plsl. **ѡѡѣѣ** din **ѡѡѣѣ**, **ѡѡѣѣ** din

1) V. Jagić : *Die Umlauterscheinungen*, în *Arch.* VI, 78. Cf. Ilie Barbulescu : *Studii privitoare la Limba și Istoria Românilor*, București 1902, p. 11-14.

2) Dr. Václ. Vondrák : *O mluvě Jana Exarcha bulharského*, V Praze 1866, p. 21.

3) Cf. s. e. F. Lorentz : *Das gegenseitige Verhältniss der sog. lechischen Sprachen*, în *Archiv für slav. Phil.* XXIV, p. 20.

noara, imperativ **пѣйте** din **пѣи** — **пѣиѣ**. Pe lângă acestea, aceea părere nu se poate susține și fiindcă limba bulgară chiar azi are dift. *ia* în loc de plsl. **ѣ** (s. e. *viatar*, *bial*, *nevīasta*), și *e* în l. d. **ѣ** (s. e. *vreme*, *leta* etc.),—decī nu numai *ea* l. **ѣ**, cum crede Tiktin, după Cankoff¹⁾; și încă, pentru că trecerea chiar a lui *ia* în *ea* nici fiziologiceste nu e grea de înțeles, pe câtă vreme în limba bulgară *i* scurt trece foarte des în *e*, și pe când chiar în românește avem imperfecte ca *acopeream*, *plăteam*, *învăleam*, iar nu numai *acoperiam* etc., infin. *acoperire*, *plătire*, *învălire*, pentru a căror explicare nu e nevoie să admitem numai analogia după alte conjugări.

Așa dar, repetăm, în textele paleoslave **ѣ** însemnă un fel de *e*, *ia*, și cu totul rar și excepțional *ea*.

Literaturile cirilice de după timpul paleoslav dau și ele lui **ѣ** felurite însemnări, cari toate, pare-se, au

1) H. Tiktin: *Studien* p. 9—11: «Kirchenslavisches **ѣ** d. h. jenes **ѣ**, das in den ältesten cyrillischen Denkmälern nicht mit **ѣ** wechselt und von Miklosich mit *ê* bezeichnet wird im Rum. durch *ea* reflectirt. *Das Gleiche geschieht in der Sprache der heutigen Bulgaren*, (s. Cankoff, Gram. de bulg. Spr. I)»... «in allen lebenden slavischen Sprachen **ѣ** anders reflectirt wird als **ѣ**».... «Vermag ich mir nicht vorzustellen auf welchem Wege die Lautverbindung *ja* = **ѣ** zu seinen modernen, Reflexen *ea* (bulg.) und *e* (neuslov., magy.) gelangt sein konnte».

Dar Cf. Lavrov: *Obzor*, p. 62—69, și B. Conev: *Za istočnobalgarskija Fokalizm*, în *Sborn. Min.* III. Cf. Dr. Vatroslav Oblak: *Macedonische Studien*, Wien 1896, p. 25, că în dialectul bulgar de la Suho în Macedonia, pe lângă Salonic (de pe unde foarte probabil că era chiar limba textelor paleoslave), astăzi **ѣ** plslav are ca reflex pe *ă*, *ea* și *e*, iar în dialectul de la nordul Salonicului se află numai *ia* în l. d. plsl. **ѣ**. Cf. de asemenea *ea* și *ia* în l. d. **ѣ** în dialectele din Rodop, H. P. Konstantinov: *Materiala za izucvanie rodopskoto narēcie*, în *Sborn. Min.* II.

linga **ПРЪКОВЕНЧАНОМОУ**, **ЛЪТО** și **ЛЕТО**, **ВЪАНГРАДЪ** și **ВЕАНГРАДЪ** (Star. IX, 75 etc.). Intr'un așa numit Liječbenik (sec. XVI): **О ТРАПЦЕХЪ** și **ТРАЛО**, **КОЛЕДАРЪ** și **КОЛЕДАРА**, **ВЪТРЪНО** și **ВЕТРЪНО** (Star. X, 95, 99).

Și tot ast-fel se amestecă **ѣ** cu **е** în mai toate textele sîrbo-slave. Scriitorii menționează însă pe **ѣ** la scris, din pricina autorității ce o avea asupra-le literatura paleoslavă. Că numai tradiționala autoritate a paleoslavei menținea pe **ѣ** alături de **е** (ba de multe ori chiar mai mult de cât pe **е**) ne dovedește compararea tipăriturilor sîrbo-slave cu manuscriptele. Într'adevăr, cele d'ânteiu, cari urmăreau mai ales a scrie mai după cărți, după învățatură, cari aveau dar o tendință mai mare literară, întrebuințază cel mai mult pe **ѣ**: iar cele-lalte (adică manuscrisele), cari nu urmăreau cu atâta rîvnă a face literatură, ori, și dacă doriau acésta, nu era ea întâia lor năzuința, întrebuințază mai ales pe **е**, care în tot-d'auna le represintase sunetul *e* (și *je*): **ВЕРОУЮ** și **ВЕРОУЮ**, **ПЕВЪС** și **ПЕВЪС**, **ВКЕЛМЪ** și **ВАСЕЛМЪ**, **УТ СВЕТА** și **УТ СВЕТА**, **РАДН ЧЛОВЪКЪ** și **РАДН ЧЛОВЕЦЪ**, **СЕДЕНА** și **СЕДЕНА**, **ВЕКА** și **ВЕКА**¹⁾. Din acestea se vede limpede ceea ce a vedut Karadžić (în *Primjeri*, 73), că: **ѣ** și **е** se pronunță la un fel, dar scriitorii scriau cum le venea în condeș. ex. **ОУ САРЪ** (l. **ОУ САВЕ**), **ПЕРОВЪ** **СКИПОВЪ** (l. **ПЕРОВЕ СКИПОВЕ**), **ВЪ ВЕДЪНІЕ** (l. **ВЪ ВЕДЕНІЕ**) etc. Afara de acestea se mai vede din acelea și cum amestecau scriitorii, chiar în a. 1667, limba paleoslava cu cea sîrbescă». Acésta reese ca adevărat din toate monumentele literare sîrbo-slave, ca și din limba

1) V. Stef. Karadžić: *Primjeri* p. 38.

ДОСТОѢНЬ. ЧКО în l. d. цко. ¹⁾ Și Evangelia Nikoljsko (a. 1404): ЧВМ СЕ I. ЧВМ СЕ, ЧВОЖЕ I. ЧВОЖЕ, ТВОѢ I. ТВОИ, ДОСТОѢНЬ I. ДОСТОѢНЬ, СВОѢ I. СВОИ, ЦАРСТВА ВОЖИѢ I. ВОЖИИ; ba în acest manuscript «nici nu se află ѡ, ci peste tot în locu'i se află Ч», spune editorul său Daničić. Tot ast-fel, manuscriptul lui Hval are Ч=и: ЧКО I. цко, ЛЮВОДЫКНЕНЕ I. ЛЮВОДЫКНЕНЕ, ВКСИ ДѢЛАЮЩЕ ВЕЗАКОНИѢ МОѢ И СЫТВОРИТѢ Ч I. ВЕЗАКОННИ МОИ, ѡ, ДОСТОѢНЬ I. ДОСТОѢНЬ. Iar un *Bukvar* sîrbesc din a. 1597 dă tot numele ѡтѣ lui Ч. ²⁾ Și, mai în toate textele sîrbo-slave se află Ч cu aceste amîndouă însemnări: Ч sau Ч și ѡ; de aceea nu rar aflăm în ele scris Ч î. l. d. Ч. ³⁾

N'ar fi pôte fără de folos să mai menționăm, ca un fenomen mai restrîns, faptul că mai numai în textele sîrbo-croate, adică scrise în părțile din spre Croația (în dialectul ikav), vine Ч și cu însemnarea de и (i). Așa e în Tetravanghelia bosniacă din sec. XIV pomenită mai sus, în Evangelia Nikoljsko, în manuscriptul lui Hval, sau în documente Raguzane și din sec. XV, XVI, XVII, în cari aflăm fôrte mult: ЧА АХМАТѢ și НА ИВАНѢ, ПРИКАТЕЛУ I. ПРИКТЕЛУ, СТАЧАХѢ I. СТАНАХѢ sau СТАИХѢ, ЧЕ I. ЧЕ sau ЧЕ (adică ЧЕСТЬ), ЧЕДНОГА I. ЧЕДНОГА etc. (Starine X, 7-9). Acéstă însemnare de i a lui Ч vine de acolo că, în dialectul

1) M. Speranskij: *Zamětki o rukop.* p. 37.

2) Lj. Stojanović: *Prilozi ka bibliografiji starich srpskih štampanih knjiga* pag. 23, extras din *Glas Ksrpske ratj. Akad.* LXVI.

3) Veđi în doc. raguzane din sec. XV Ч scris în l. d. Ч, chiar acolo unde nici etimologia paleoslavă nu'l îndreptățește, în disertația lui M. Resetar: *Die ragusanischen Urkunden des XIII-XV Jahrh.* în *Archiv. für slav. Phil.* XVI, 356, 366 etc.

subo-croat de pe unde sînt scrise aceste texte se pronunța *i* în loc de sunetul vechiului **ѣ**: **аѣто** l. **аѣто**, **ѣѣте** l. **ѣѣте**. Iar autoritatea literaturii paleoslave face ca totuși să se scrie **ѣ** la locul său din textele paleoslave, de și el se pronunța ca *u*:¹⁾ tot așa precum în textele din dialectul sîrb ekavic veduram scris **ѣ** l. **ѣ**, fiind-că acolo **ѣ** se pronunța *e*. Și, e interesant a ști pe **ѣ**=*i*, fiind-că erau chiar cărți *pravoslavnice* cirilice scrise cu limba și ortografia *croată* (nu sîrbă). Ast-fel e s. c. Psaltirea tipărită în a. 1561 la Veneția de «Vințenț fiul domnului voevod Bojidar Vuković», în care găsim **ѣѣѣѣ** în l. d. sîrbo-slav **ѣѣѣѣ**, **сѣѣѣѣ** în l. d. sîrbo-slav **сѣѣѣѣ**, dar și **ѣѣѣѣ** iar nu **ѣѣѣѣ**, și gen. pl. **ѣѣѣѣѣ** nu **ѣѣѣѣѣ** sau **ѣѣѣѣѣ**.²⁾

Așa dar în textele sîrbo-slave **ѣ** însemna sunetele *e* (sau *ie*), *ia* și une-orî *i*.

III. In literatura bulgaro-slavă

Textele bulgaro-slave — cam de prin al XII véc, de când se socotește aproximativ începutul acestei literaturi — și ele presintă pe **ѣ** cu acele trei însemnări ce vedurăm că acéstă literă le are deja spre sfârșitul perioadei paleoslave și începutul acesteia; adică și în aceștea **ѣ** represintă pe *e*, *u* și *ea* diftongal.

Aceste trei însemnări ale lui corespund tocmai cu sunetele în cari paleoslavul **ѣ** se transformă, mai ales după vécul al XII, în diferitele dialecte ale limbii bulgare. Căci în adevăr, nu numai de pe atunci

1) Pentru sec. XV, veđi **ѣ** = *u* în doc. rađuzane, M. Rešetar : *Die ragus. Urk.* in *Archiv.* XVI, 358, 363 etc.

2) Vladimir Krasic : *Manastir Lepavina*, u Novom Sadu 1889, p. 75 — 76.

dat chiar și ađi, și mai ales ađi, vedem că în dialectele bulgare răsăritene, după anumită regulă, s'a dezvoltat diftongul *ea* și *ia* la locuri unde în paleoslava era *ѣ*; pe când în dialectele apusane ale acestei limbi se dezvoltă, și se menține și astăzi, *e* în loc de paleoslav *ѣ* ¹⁾. De pildă paleoslavul *ѣкѣто*=*leto* se pronunță ađi *leato* (și *liatu*) sau *le^oto* și *liato* în unele dialecte, iar într'altele *leto*; "tot ast-fel pls. *ѣкѣто*=măsto, *ѣдѣкѣ*=dădăk, *ѣкѣра*=vêra etc., se pronunță ađi, după dialecte, *measto-miasto-mesto*, *dead-diad-ded*, *veara-viara-vera*, etc.

Acest nou fonetism al limbii bulgare, și în special nașterea diftongilor *ea*, *ia* la locurile paleoslavului *ѣ*, își are începutul de sigur, (cum am spus și la p. 110) prin al XI și XII véc; căci vedurăm arătându-se câte odată chiar *ea* (sub forma *ѣа* sau *а*) în texte ca Šestodnev al lui Ion Exarchul; iar cât despre *ѣ*=*ѣ*, el se arată foarte des încă de pe atunci ²⁾.

Totuși, un fapt însemnat, care trebuie ținut bine în minte, e că, în totă literatura bulgaro-slavă, și în special din al XII până într'al XVII véc — timp care pe noi ne interesază aici — se pot număra mai pe degete textele în cari *ѣа* vine scris sub această formă; ci în tot-d'auna se află numai *ѣ*. Și, pe lângă

1) Lavrov: *Obzor* p. 62, 81.—B. Conex: *Za istočnoblgarskija Vokalizma*, în *Zbornik Minist.* III, 294. V. Oblak: *Macedonische Studien*. Cf. V. Oblak în *Archiv. für slav. Phil.* XVI, p. 487—486. XVII, 157; Miletič: *Ibidem* XX, 581; Leskien: *Ibidem* IV, p. 567.

2) Sunetul *ă*, care se vede ađi mai ales în dialectele centrale bulgarești, e desigur mult posterior. De aceea nu se poate temeinic admite parerea susținută mai ales de Miletič (în *SbM.* IX 290), ca în textele bulgaro-slave *ѣ* (și *а*) însemnau pe *ă* (nu *ea*). Decî sînt false cele scrise în *Convorbiri literare* de la 1 Martie 1902, p. 286.

acasta, în mai toate textele literaturii bulgaro-slave, **ѣ** se amesteca cu **ѣ** sau cu **ѡ**.

Acăsta constatare e un fapt însemnat, care ne arată ca *tradiția literară paleoslavă* stăpânea cu o mare putere mișcarea literaturii bulgaro-slave și nu îi îngăduia să iasă din zăgazul, din țarcul pe care ea îl trăsese. Acest fapt, dicem, ne arată ca tradiția literară paleoslavă nu da pas la inovațiuni, de și ele corespundeau unor noi nevoi fonetice, unui nou fonetism născut în limbă prin curgerea vremilor.

Tradiția paleoslavă impunea dar, ca să se mențină la scris numai literile cari existau deja din vremile lui Kiril și Metodiū sau ale episcopului Clement, și să nu se adauge noi combinații; *firește că acăsta numai intru cât se avea conștiința care anume era vechia tradiție*¹⁾.

De aceea, în textele bulgaro-slave **ѣ**, care corespundător cu *e, ea* și *ia* din limba vie bulgară se amestecă cu **ѣ**, **ѡ**, trebuie considerat ca reprezentând și diftongul *ea*, dar și pe *e, ia*.

Cele două din urmă însemnări fonetice ale lui **ѣ** se ved limpede în texte, fiind-că dese-ori, chiar mai peste tot, vine ortograficește **ѣ**, **ѡ** în loc de **ѣ**, și vice-versa **ѣ** în loc de **ѣ** și **ѡ**. Ast-fel, în Codexul din Berlin (sec. XIII) sînt nenumărate exemple în cari **ѣ** se amestecă cu **ѣ** (ba și cu **ѡ**²⁾, ca de pildă

1) Fiind-că, în cursul acestei lucruri se va vedea ca acolo unde acăsta conștiință nu mai era limpede, se introduc și ore-cari înviri ortografice, — mai ales sub influența noului fonetism.

2) Căci, cum vom vedea mai departe, **ѡ** înseamnă, în literatura bulgaro-slavă, între altele, și **ѣ**, **ѡ** sau *ea*, — întocmai ca **ѣ**.

in *ω* **καεεκτα**, **καεεκτανηε** și **καεεκτανηε**, - cea ce ne arată că pentru acest scriitor, în aceste cazuri, **ϕ** înseamnă sunetul *e*. Dar, tot în acest text, **ϕ** măi posedă și însemnarea *u* (sau *ea*)¹⁾; caçi are **царѣ на царѣ** în l. d. plsl. **ц. на царю.** sau **испакимъ сѧ земаѣ** și **земаѣ перскаа** l. plsl. **земааи**, sau **отъ моря до моря** l. **морю, да не истъ мекъ** alături de **излечекъ**. În Tetraevanghelia din Târnova **ϕ** vine regulat la locul lui din paleosl., dar și învederat=**ε** sau **u** în: **кратѣ, погребениѣ, започетѣниѣ, земаѣ, оубоуеаѣа, иаеаѣетъ сѧ** etc.²⁾ În Trojanska priča (sec. XIV) **ϕ** vine tot regulat, ca în plslava, când însă pôte însemna nu numai **ε**, ci și *ea* sau **u**, cum e învederat în: ac. sg. **рѡди оиаоуина** **кратѣ** l. plsl. **краты**, sau **рѡди съиа дарадишиа** **кратѣ**, și gen. sg. **въ оронтици фелена** **кратѣ** l. **краты**, sau nom. dual **исчкоста ова царѣ конскъ** l. plsl. **царю, китези перрѡра** **кратѣ** l. plsl. **краты** etc.³⁾ Sevastianovski codex (sec. XIV), afară de **ϕ** la locul său din plsl., măi are, prin furișare, și **ϕ=ε** în: **вудканиа аггакскаа** **вудкети** (Lavrovъ: *Obzorъ*, 69), unde desigur că grupul **ϕа** din **вудканиа** nu va fi de cât diftongul *ea*. Tetraevanghelia din Praga (sec. XV), pe lângă că are **ϕ=u** sau *ea* în **оиваѣекъ**, măi are încă, foarte des, amestecat **ϕ** cu **ε**, sau scris numai **ε** l. **ϕ**: **ωт семениа** alături de aor. 2 pl. **хорлекъ** (Star. XIX, 196) etc. În cronica bulgărească din Codicele dela Chiev (sec. XVI) se află **ϕ** afară de locul său din plsl., unde pôte fi=**ε**, încă și=**u** sau *ea* în: **приваѣаѣхъ сѧ** l. plsl.

1) *Starine* V, 58.

2) M. Valjavec: *Trnovsko Tetraevandjelje*, în: *Starine* XX, 164.

3) Fr. Miklosich: *Trojanska priča*, în *Starine* III.

pentru forma lui ѣ ¹⁾, sau și această simpatie combinată cu neștiința scriitorilor unde aveau să scrie ѣ și ѣ , precum și crescută mai târziu cu tendința regulilor ortografice de nescrierea iotației. Era în ori-ce cas o tradiție pe care și azi o vedem în literatura scrisă bulgară, tradiție și atunci ca astăzi fără sens, în contra căreia nu se ridicau încă cei vechi, dar pe care, astăzi, cei tineri, numind-o «litomanija», caută să o alunge din scrisoare. Căci, după cum în sec. XVI și XVII scriau ѣ fără de mult rost, tot astfel îl scriu Bulgarii și azi fără de rost s. e. în : mlksecѣ , tlane , plsk , bklkѣgѣ , mrlza , plksenzѣ , plknezzѣ , drlverѣ , mrlknic , vltva etc., cari, în limba literară, se pronunță peste tot numai: młsec , tłne , plš , beleg etc.²⁾

IV. In literatura ruso-slavă

În textele ruso-slave, din cele mai vechi timpuri se amestecă ѣ cu ѣ ; cea ce înseamnă că încă de mult nu se pronunță ѣ de cât foarte puțin deosebit de ѣ , și anume ca un fel de ѣ . Așa e $\text{ѣ} = \text{ѣ}$ în textele din Novgorod, și în genere în cele Velikoruse, cum arată s. e. Sobolevskij în «Lekciji» 60, 40, și A. A. Šahmatovѣ în : a lui Jagić : «Izslėdovanija» p. 149, 152, 221. În textele Maloruse scriu pe ѣ cu însemnarea de u (ca cele croato-sirbe), cum se vede din forme ca павѣцѣ ală-

1) Mai jos, la litera ѣ în literatura ruso-slavă, se va vedea că unii gramatici din sec. XVI și XVII, recomandă a se scri ѣ (pentru frumusețe), deci din motiv estetic-psihologic.

2) B. Conevѣ : *Za istočnobulgarskija vokalizemѣ*, în *Zbornikѣ Misl.* III, p. 303-304.

de вѣро-верити ; sau ѳ l. ϵ în любекъ Хѣ ради ; sau ϵ l. ѳ în при митрополите вланикомъ, въ виноградѣхъ ; și ѳ= α în неправящите l. неправяните (Bibliogr. I, 43). Triodul-Penticostar (a. 1550) are, pe lângă ѳ la locul său plsl., încă și ѳ= α вланижире сѧ l. plsl. вланижире сѧ (Ibidem 45) etc., care putea fi pronunțat bulgărește și вланижире.

Acésta însemnare o are ѳ și în textele româno-slave ale lui Coresi. Ast-fel a lui Tetroevangelic (a. 1562), pe lângă ѳ la locu'i din paleosl., unde pôte însemna cel puțin ϵ , mai are ѳ= α în прослави́емъ вѣк, просла-вѣмаго (Bibliogr. I, 47). Octoihul lui Coresi (a. 1547), afară de casurile 'n cari ѳ vine la locu'i regulat din plsl., mai are ϵ l. ѳ în оубедехъ и разс-мехъ ; precum și ѳ= α sau ea în : да прославѣате l. plsl. прославяете sau изваважириме l. изваважириме și gen. sg. джире вѣнѳ вжѣтвнаго l. plsl. огиа, sau огиѳ ме извави l. plsl. огиа (Bibliogr. I, 70). În Triod (a. 1577) Coresi, pe lângă ѳ la locurile'i din plsl., mai are și ѳ amestecat cu ϵ : разсмехъ, оубедехъ (Cf. mai sus разсмехъ, оубедехъ), еси иваѳи și еси иваѳи (ibidem, 80). Tot ast-fel a lui Coresi Psaltire (a. 1577) are ѳ= ϵ : теѳ ради l. plsl. тебе, слава теѳ și слава теѳе (id. I, 65, 66), dar și ѳ= α sau ea în : nom. sg. воѳ его l. plsl. воѳи.

Și cronică moldôvenescă din codicele de la Chiev (sec. XVI) are, pe lângă ѳ la locu'i din paleoslava când însemnă cel puțin ϵ , încă și ѳ= α sau ea în : nom. sg. земаѳ l. plsl. земаѳи, разви жигмонта краѳ l. plsl. краѳи, nom. sg. вжѳ земаѳ l. plsl. вжси земаѳи, паде сѧ вѳнѳ l. plsl. сѧ вѳнѳи, вжзвнѳ сѧ на оубржсѳаго краѳ l. plsl.

вожѣа 38 l. plsl. воли, ac. sg. ѡтѣца вхсѣдржнтелѣ
 l. plsl. вхсѣдржнтелѣа, два воѣра l. plsl. волира, вларос-
 локѣиѣ царѣ 40, l. plsl. царѣа, до краѣ l. plsl. краѣа 43,
 посла своѣго поканицарѣ 48 în l. d. plsl. поканицарѣа etc. (I.
 Bogdan: Cronice inedite). Său, din cărțile tipărite
 de Matei Basarab, redacțiunea unora fiind rusescă,
 învederat că 'n ele se întrebuița ѣ în sensul rusesc
 și anume mai ales ==ε sau ѣ, în afare de faptul când
 el se păstreza la locu'i din paleoslava. Așa e în
 Psaltirea rom.-slavă de la Govora (a. 1637): **срѣкѣте,**
рѣшннѣхѣ. на сѣдланнѣи, вѣ законѣ. Cu toate că
 chiar și în acestea de redacție rusescă aflăm pe ѣ
 întrebuițat foarte mult în sensul rusescului ѡ (adică
 ѡ sau ѡ); cum e s. e. în părțile slavonești din Pra-
 vila de la Govora (a. 1640), unde aflăm ε l. ѣ:
прѣннѣа. повелѣннѣмѣ etc. l. plsl. **прѣннѣа. повелѣннѣмѣ.**
 dar și ѣ==ѡ în: **прѣсѣкѣтларѣ вѣнѣза,** unde după pro-
 nunțarea rusescă nu pôte fi de cât == вѣнѣза, вѣнѣза
 (Bianu-Hodoș II, 113). Tot în același fel trebuie să
 înțelegem pe ѣ și în rom.-slav Antologhion tip. la
 Câmpu-lung (a. 1643). Anume și acesta fiind de re-
 dacție rusescă, ѣ se lua 'n el ori în sensul rusesc
 moscovit (adică ca ε==ѣ), ori, pôte, menținându-i-se
 însemnarea bulgarăseă și sîrbăseă (de ε, ѡ și εа):
 De alt-fel avem și aici ε l. ѣ în: **вѣнѣннѣмѣ прѣмѣдржнѣ**
 l. plsl. **прѣмѣдржнѣмѣ,** și **прѣсѣкѣтларѣ вѣнѣже** l. **прѣсѣкѣтларѣ;**
 dar și cu ѣ la locu'i din paleoslava în: **тѣхѣ. до-**
вродѣтелѣмѣ. прѣтѣословѣ 129 etc. (Bianu-Hodoș II).

Același lucru și 'n documente din vécul al XVII.
 Ast-fel un doc. moldo-slav (a. 1627), afara de ѣ la
 locu'i din plsl, îl măi are==ѡ sau εа în: **добра волиѣ**

l. plsl. ѠАМ. Într'alt doc. (a. 1633) tot ast-fel, și $\Phi = \text{u}$: НОСТАВАЛЕМЪ l. plsl. НОСТАВАЛЕМЪ . În un doc. munténo-slav (a. 1640), afara de Φ din plsl., mai se afla și $\Phi = \text{a}$ sau *ea* în УТ ПОЛЪ l. plsl. ПОАМ . Alt doc. munténo-slav (a. 1645) are $\Phi = \text{u}$: ВОЛЪ МАНАСТИРЕКА , ЗЕМАЪ МАНАСТИРЕКА , НОСТАВАЛЕТ ; și $\Phi = \text{e}$ în: СРЪДЪТЕАЇ alături de СРЪДЪТЕАЇ (Sborn. Sofia, IX, No. 79, 52, 81, 53).

Și încă, nu rar se 'ntâmplă 'n textele româno-slave (ca 'n cele bulg.-slave) ca să se scrie Φ în l. d. plsl. Δ . Așa într'un doc. moldo-slav (din a. 1517) se află НА ПЛЪ , ПО СЪ ПАМІСЕТ , СЪКТОМЪ (Arch. Ist. I, 27); sau într'un doc. moldo-slav. (a. 1640): ПРІИДОУРЪ , Δ СЪ НЕ САМІАЕТ (Sborn. Sofia IX, No. 84); toate în loc de plsl. НАМ , СА , САДОМОУ , ПРІИДОУА . Cea ce mai se afla și în doc. munténo-slav de la Radu Vodă (a. 1425-1427): ЗАПО ПЛЪ СЪ ПРОСНАЕ l. Δ (Miletic: *Novi lahno-bulg. gram.* 53, No. 17). Sau НО ДЕСЪТЪ ВОСОУЪ ВИНА l. plsl. ДЕСАТЪ , ЕСАМ ОУЗЪАН l. plsl. ОУЗЪАН , ПРОКАЛЕТ l. ПРОКАЛЪТЪ , КТО БЪ СЪ ХОТНА ПОКСЕНТИ în doc. moldo-slav din a. 1439 (Uricaru-Codrescu, XVIII, 13-14). Și în doc. moldo-slav 1520: НА ПЛЪ alături de НА ПМ (Uricaru XVIII, 86). Sau în doc. moldo-slav (a. 1522): ПМРЪЗИ l. plsl. ПМЪЗИ , și ВЕТЪ ДЕСАТ l. plsl. ПМТЪ , ПРЪД alături de ПМД (Uricaru XVIII, 90-92). În alt doc. moldo-slav (a. 1607) tot ast-fel, în afara de cazuri când Φ vine la locu'i din plsl., îl mai aflăm și l. Δ sau ϵ : ПРІИДОУРЪ (Uricaru XVIII, 155). În doc. munténo-slav din a. 1665, în afară de cazurile cu Φ la locu'i din plsl., și de $\Phi = \text{u}$ în gen. 1. УПЪ , mai se afla și $\Phi = \Delta$ în АЕТОМ alături de АЕТ (Safarik: *Památky jihosl.* 118). Iar această a-

mestecare a lui **ѣ** cu **ѧ** ne dovedește încă o dată că **ѣ** = **ѧ**¹⁾, *ea* și **ѣ**.

Din cele pân' aici arătate socotim că se poate limpede vedea, că în întrebuințarea lui **ѣ** se află un fel de continuitate la Sîrbi, Bulgari și Români; și ca noi, în ale noastre texte româno-slave, dăm lui **ѣ** aceeași însemnare pe care i-o dau și tovarășii noștri de lucru după atunci, și anume însemnarea de **ѣ** și de **ѧ**-ca *deo-dată*. Și am văzut cum în textele noastre românoslave, întocmai ca în cele sîrbo- și bulgaro-slave, nu se află nici un alt semn spre a se ști când **ѣ** = **ѣ** și când **ѣ** = **ѧ** sau *ea*, de cât numai faptul că se cunoște ađi limba paleoslavă. Numai limba paleoslavă (din cele câte-va texte indiscutabile ale ei) ne poate spune că s. e. gen. sg. **ѣрѧѣ** are pe **ѣ** = **ѧ** (sau *ea*); cea ce nu se poate contradice nici de limbile bulgara și sîrbescă vie de ađi și din trecut, în cari se găsește pronunțat și se găsea scris și **ѣрѧѧѧ**; același lucru cu nom. sg. **ѣрѧѣ**, etc. Tot din așa comparație știm s. ex. ca reflexivul **ѣѣ** reprezenta pe **ѣѣ** = *se*.

Cât despre însemnarea lui **ѣ** și de *ea*, nu putem spune nici noi, pentru textele româno-slave, când o are, tot așa după cum nu se poate spune aceasta nici pentru textele bulgaro-slave.

Căci, puterea tradiției paleoslave care face că deabia în câte-va (două-trei) texte bulgaro-slave se afla

1) Cf. mai jos, capitolul despre **ѧ**: căci atât acest capitol, cât și acel despre **ѣ**, nu se pot înțelege unul fără altul.

scris **ѣa** sau **ea** = dift. *ea*, aceeași putere a ei se menține, în această privință, și în cele româno-slave. Din mulțimea nenumărată de texte româno-slave, manuscrise și tipărite, ce și la Arhivele statului și în alte biblioteci am citit, abia dacă se pot număra pe degete acele în care se află scris **ѣa** sau **ea**. Așa e un document munténo-slav, scris la a. 1655 sub Domnia lui Constantin Șerban de Mihaï logofétul, ispravnic al actului fiind Udriște Năsturel. Într'însul vedem pe **ѣ** = *e* în amestecul lor la : **повѣаѣнїѣ** și **повѣаенїѣ**, dar și în **вѣа(а) наслѣ(а)внїѣ(в) celo(в)...и вѣа(а) чїовн(а) емс**, alături de **преа(ж)аѣ вѣаамѣ** și **ω(т) езда на прѣа(а)**. Dar tot aici, în chip învederat **ѣ** mai însemnă și *ea* (sau *ia*) în numele **ѣ преда врк(н)ковлнн(а)** și **вѣк(х) аѣаоѣ** (cf. **вѣа(а)**¹⁾). Sau încă, într'altul munténo-slav intern din a. 1618, cu totul excepțional : **ѣко(ж) аа внїѣ... пара(с)кнннн аω(т) поавѣа(н)**²⁾. Iar într'un doc. moldo-slav din a. 1428 e numele unui țigán, póte tot cu diftong : **кѣреа**³⁾.

Putem însă afirma cu temei cum că și la noi **ѣ** însemna dift. *ea*, pe de o parte fiind-că rar de tot, prin lapsus, se póte găsi și 'n textele româno-slave scris câte un **ea** (sau **ѣa**) în loc de **ѣ**, iar pe de alta fiind-că limba bulgară și astă-đi are diftongul *ea*. Însă, precum nu se póte spune tot-de-auna neîndoios când **ѣ** = *e* și când **ѣ** = *ia*, tot ast-fel, ba chiar mai puțin, nu se póte

1) La *Arhiva Statului*, Actele mănăstirei Arnota, pachet 1 netreb-nice No. 13.

2) *Ibidem*, Actele mănăstirei Stavropoleos, pachet 23 No. 1. Cf. mai jos acest cuvânt scris ast-fel și în texte române.

3) *Arhiva Istorică* I, 1, p. 121.

hotără, numai din text, când **ѣ** înseamnă **ea** și când dift. *ea*; *acésta o știaă numai cei ce scriaă saă cileu textele.*¹⁾

VI. In literatura română

Dar dacă întrebuințaă Româniă din vécul al XVI și XVII pe **ѣ**, în textele lor româno-slave, cu însemnarea întreită de **е** și *ea* saă **я**, nu urméză în mod natural ca eă să'l fi întrebuințat tot în același fel și în textele lor curat românești? Acésta n'am putea-o pretinde dacă limba română n'ar avea diftongul și *ea*; e însă măi presus de ori-ce îndoială, când găsim chiar scris **ѣа** (saă **ѣя**) în sec. XVI și XVII, și când limba vie de ađi îl are cu atâta îmbelșugare. Ba se pare că avem chiar o mărturie istorică de la începutul vécului XV despre existența lui *ea* p'atunci. Anume sîrbul Constantin Filosoful, de care am vorbit pân' acum de măi multe ori, deosibește în limba noastră dup'atunci pe **ѣ** de **е**; el, imputând Sîrbilor sēi fiind-că amestecaă în scris pe **ѣ** cu **е**, le dîce : **влади-кынямъ ѣзыкымъ како право речении ѣк? еъ ѣ во и ее, а не еъ е**²⁾. Adică le spune că în limba românească

1) Măi cf. în acest sens un doc. românesc din a. 1631, scris în Muntenia, în care aflăm unele cuvinte slave în forme slave, ca s. e. **ѣз** **кыни** în veci (= plsl. **ѣккѣ**), alături de **ѣкр**=în leatul (= plsl. **ѣкрѣ**). În *Arhiva Istorică* I, 1, p. 22. Cf. de asemeni în act moldovenesc din a. 1660: **ѣурѣкыша**, **ѣурѣкыша**, iar în altul din a. 1667 aceeași persoana e scris **ѣурѣкыша** (*Arch. Ist.* I, 1, p. 108-109). Cf. sfârșitul acestui capitol: **ѣзакѣ**. cf. **кѣя** și **кѣя** (*Chrest.* I, 135).

2) *Starine*, I, p. 18. Iagić : *Izslědovanija* I, 403.

verbul *bea* se pronunța alt-fel de cât cu **ε** (**εε**). Pe **ѣ**, cu însemnarea de *a* îl cunóște și îl întrebuințea și Const. Filosoful, așa că de ar fi vrut el să ȑica *a*, ar fi putut-o ast-fel spune; nu rămâne dar de cât ca el a voit să înțelégă pe diftongul *ea*, care nu a existat și nu există în limba sîrbéscă. Iar ca o confirmare a acestuî lucru ne pôte sluji iscalitura grecéscă a lui Négoe, logofét în Moldova la a. 1439 : *Νεζίγογγίς* ¹⁾).

Dar atunci ne îndreptățește ceva a da lui **ѣ** *numai* însemnarea *ea* și *ā* ²⁾ sau numai *e* ³⁾, sau numai *ea* ⁴⁾?

Evident că nimic nu ne îndreptățește la acesta când, cum am văđut, și în textele româno-slave Români re-presintă prin **ѣ** nu numai pe *ea* ci și pe *a* și *e*. Acesta ne dovedește, chiar și numai aprioric, ca nici în textele române, cari se țin în tóte de ortografia bulgăro-slava măiales, dar întru cât-va și de cea sîrba, nu se pôte ca **ѣ** să nu fi avut tot acele trei însemnări. De alt-fel acest lucru se și pôte dovedi în textele române; caci și în acestea, ca'n cele slave și româno-slave cirilice, **ѣ** se amestecă ortografic cu **и** (și **ѡ**) ca și cu **ε**. Amestecul și aici al lui **ѣ** cu **ε** ne arată că el însemnă *e*; iar amestecu-î cu **ѡ** ne dovedește că însemnă și cea ce **ѡ**, adică *e*, *a*, *ea*; căci, cum vom dovedi măi jos la **ѡ**, acesta are și el tot acele trei însemnări.

1) Sguropoli *Historia Concilii Florentini*, Hagae 1660 p. 45.

2) Tiktin : *Studien* 7, 88. Gh. Ghibănescu : *Grafia Cirilica la Român* p. 48.

3) Sbičera : *Cod. Voronețin* p. 304, 176.

4) Cum face N. Iorgă în *Documente dela Bistrița*, în *Studii și documente*, etc., unde nici nu măi crede necesar pe **ѣ**, ci în locu-î pune peste tot *ea*. Tot ast-fel și Gr. Crețu : *Lexicon slavo-romănesc* p. 75, Gaster : *Chrestomalia* p. CXIV.

Să dovedim acésta.

Vécul XVI. Cunoscut e, și deja înainte de noi aú dovedit alții, între cari Tiktin în *Studien*¹⁾, că în tótă literatura română, — nu numai din vécul al XVI și XVII, dar chiar și după acest timp, până într'al XIX véc, — **ѣ** se amestecă cu **ѣ**, chiar în silabele accentuate cari preced pe alta în care vine un *e* sau *a*. Cunoscut e dar că, în tóte aceste timpuri, textele nóstre scriú în același timp și aú la același scriitor când **ѣ** când **ѣ**, când **ѣ** când **ѣ**, și altele. Acésta însemna pân'acum, pentru toți filologii, că în așa posiții **ѣ** însemna totuși ceva deosebit de **ѣ**, adică, și dacă nu chiar *ea* dar cel puțin *ă*²⁾. Firește însă că acésta credință nu era alt-ceva de cât efectul ideei generale că **ѣ** nu ar fi însemnând și **ѣ**. Dar din momentul ce noi am dovedit că în literatura româno-slavă — în tocmai ca în cea bulgaro-slavă, sîrbo-slavă și ruso-slavă — **ѣ** măi avea și valórea unui **ѣ** ($=e$), evident că amestecul lui **ѣ** cu **ѣ** trebuie să schimbe, răsturnând chiar, vechia teorie asupra valorii fonetice a lui **ѣ** în așa casuri. Evident că știința ce acum avem, că Româniú însemnaú și sunetul *e* prin **ѣ**, va trebui să ne facă d'a ne întreba, dacă în acele casuri **ѣ** nu însemna chiar *e*, și dacă, deci, acolo **ѣ** nu se scria — tot ca la Sîrbi, Bulgari și ca în textele româno-slave — *ortografic*, spre a se menține pe de o parte o tradiție literară a limbii române din o vreme — măi înainte de vécul al

1) Tiktin: *Studien*, p. 79—81. *Al. Philippide: Introducere* p. 100.

2) Cf. Al. Philippide: *Istoria limbii române* p. 39.

XVI — când acolo Φ însemna în adevăr dift. *ea*, nu pe de altă parte a se menține — în puterea vechii tradiții literare paleoslave — cât mai mult Φ la scris.

De netăgăduit e, că de acum lucrul va trebui ast-fel cercetat. Și, cu atât mai mult va trebui să judecăm ast-fel pe Φ din vechile noastre texte, cu cât, cum vom arăta mai la vale, *el se amestecă cu ϵ nu numai în acele poziții*, — adică din'aintea unei silabe cu *e* sau *a* neaccentuat (regula de diftongare) — *ci și în alte locuri unde nu se constată vre-o lege de diftongare posibilă a lui ϵ în *ea* sau *ia**. Ba încă, pe lângă acel amestec, *chiar și limba vorbită astă-zi dincoace de Dunăre ne arată un ϵ acolo unde el ne-regulat se amestecă cu Φ în vechile texte*.

Sînt atâtea fapte, și vechi și noi, cari militază pentru deslegarea chestiunii lui Φ în sensul cum o punem noi!

Dar să le vedem mai de aproape.

Coresi, care în textele-î româno-slave amestecă pe Φ cu ϵ , vedem că are în Praxial său de pe la 1569: $\epsilon\kappa$. $\rho\tau\kappa\rho\epsilon\kappa\epsilon\kappa$, ρ $\mu\rho\iota\chi\chi\mu\rho\Phi$ $\kappa\rho\epsilon\delta\mu\mu\epsilon\epsilon\mu$, $\omega\mu\epsilon\eta\kappa\epsilon\kappa$, etc., unde, nici limba de astă-zi și nici consecvența tuturor textelor cirilice, nu se opune d'a socoti pe $\Phi = ea$ sau *ia*. Dar tot aici mai are: $\beta\alpha\chi\mu\delta\Phi\epsilon\epsilon\epsilon\epsilon$, $\sigma\chi\eta\tau\sigma\eta\kappa\rho\epsilon\epsilon\kappa$, $\tau\kappa\mu\epsilon\rho\epsilon$, $\alpha\Phi\mu\mu\epsilon$, etc., alături de $\alpha\mu\mu\epsilon\alpha$ $\Phi\rho\sigma\mu\epsilon\epsilon\epsilon\epsilon$ (nu $\Phi\rho\sigma\mu\epsilon\epsilon\epsilon\epsilon$), etc. unde credem că nimic temeinic nu se pôte invoca în contra acestui genativ,¹⁾ și chiar pe $\mu\epsilon\rho\epsilon$, $\rho\rho\chi\mu\mu\epsilon$, etc. Fîrește că, — din momentul ce acum știm că nu numai la Coresi, dar chiar

1) Gaster: *Chrestomathia* I, 210. Cf. și Tikin: *Studien*, p. 41.

în genere la Români, **ϕ** însemna p'atunci și **ε**, — va trebui să ne întrebăm: nu cum-va el scria **ϕλεμερε**, etc., numai în puterea unei vechi tradiții literare, dar că deci pronunța **ϕλεμερε**, etc., în tocmai ca în **ϕρσμερεν**, și în tocmai ca în limba vorbită de astăzi? Pentru noi, amestecul lui **ϕ** cu **ε** în acele poziții până chiar în veicul al XIX, arata că *acolo* deja Coresi da lui **ϕ** în pronunțare valoarea de *e*, — cu toate că se află alături și **ιερε** (aici: este). Chiar dacă am voi să admitem numai că **ιερε**, etc., se pronunța ast-fel, totuși, **ϕρσμερεν**, și cunoșterea ca **ϕ** putea însemna și **ε**, ne impun dreptul d'a admite pe **ϕλεμερε** = temere, etc.

Iar acésta o putem generalisa pentru toate textele românești ale lui Coresi, și încă, cu atât mai mult, cu cât, cum am vădut, el dá lui **ϕ** valoarea *e* și în lucrările-i româno-slave.

Căci, în adevér, și în Psaltirea-i din 1577 are Coresi, pe lângă **ϕ** incontestabil = **ϕ** sau *ca*, încă și **εοκοϕμε**, **ειακϕμε-ακ**, etc., alături de **κρσμερεν-ακ** și **κρσμεϕμε-ακ**, etc. în contra regulii de diftongare, sau **ϕ** **ιερεν** alături de **ϕιερεν ϕιερεν**, precum și amestecul **ιερενιερε** alături de **ιερενιερε δουμιερεσ παϕ** la pers. 3. sg. ind. pres., sau **ιερενιερε κωρε** alături de **ιερενιερε**¹⁾, unde nu pôte fi vorba nici măcar de regula de diftongare.

Același amestec al lui **ϕ** cu **ε**, ceea ce ne tradéză că atunci el însemná în general **ε**, se vede și în textele popii Grigore din Măhaci (sau în genere în Codex Sturdzanus), — atât în casuri când se pôte

1) B. P. Hasdeu: *Psaltirea lui Coresi din 1577*, p. 233, 121, 235.

vorbi de regula de diftongare a mai vechiului *e*, cât și în locuri unde nu p \acute{o} te fi vorba de o așa regula. Ba aici se amestecă **k** nu numai cu *ε* ci și cu **α** — ca și în textele bulgaro-slave și româno-slave

fiind-că, cum am spus, și cum mai amenușit vom arăta mai jos la capitolul special despre **α**, această literă are, în această privință, aceeași valoare fonetică ca **k**, adică și **α** însemna ca **k**: *ε*, *ω* și *ea*. De pilda, bucata «Cugetări în ora morții» amestecă în destul pe **k** cu *ε* și **α** — întocmai ca textele româno-slave; și această nu numai în casurile când, după regula vechiă diftongării *ea* din silaba accentuată care preceda o altă neaccentuată cu *e* sau *a* într'însa, ar trebui să fie **k**, dar chiar și în casuri când nu p \acute{o} te fi vorba de o așa regulă; toate însă corespunzând și asemănându-se cu limba vie de astăzi. Aci, în adevăr, găsim une-ori pe **k** incontestabil = *ea* sau *ω*, dar în cele mai multe cazuri el se amestecă cu *ε* și **α** în sensul *e*, cum ar fi și în limba de azi: ΠΙΚΑΤΕΛΕ ΜΕΛΕ ΞΕΛΕ ΡΕΛ'ΚΛΕ alături de ΜΑΡΕΛ'Κ ΨΟΔΕΙΣ, sau ΦΑΙΤΕΛ'Κ ΤΑΛΕ și ΜΑΧΙΝΕΖΗΛΕ, unde vedem **k**=*ε*, chiar în casuri când nu p \acute{o} te fi vorba de regula de diftongare. Sau tot ast-fel: Τ'Κ ΜΑΧΙΝΑΗ alături de ΤΕ ΕΣΤΡΕΜΣΗ, și Ω ΒΑΗ ΔΕ ΤΗΗΕ ΕΦΛΕΤΕ alături de ΗΗ ΔΑΨ ΕΦΛΕΤ'Κ (Cuvente II, 452). Același lucru în: ΕΣ ΜΑΧΙΝΗΛΕ, ΗΗ ΕΖΡΑΧΕΛ'Κ, ΙΡΖ ΕΣ ΗΗΦΑΡΕΛΛ, ΕΣ ΤΟΛΤΕ ΑΡΜΕΛΛ, sau ΛΕ ΒΟΡ ΕΧΣΤΑ și Α'Κ ΒΟΡΣ ΗΣΗΕ, ΦΑΙΤΕΛΛ ΕΑΛΕ și ΦΑΙΤΕΛΕ ΕΑΛ'Κ 455, sau ΕΤΕΛ'ΚΛΕ 455, și ΕΤΕΛΕΛΕ 459 etc., unde, evident, nu numai după generalitatea textelor vechi ci și după limba de azi **α**=**κ**=*ε*=*e*. Iar în casuri în cari **k** se păstrează după regula de difton-

gare : φρ α με ϵ λε 459, κρ η με 456, φρ α με α με 461 etc., și acolo trebuie, ca și la Coresi, să socotim pe $\kappa = \alpha = e$; căci alături găsim, ca astă- η l, deci în contra scrisului cu κ după regula de diftongare, $\sigma\kappa\eta\epsilon\tau\epsilon$, $\sigma\kappa\epsilon\delta\epsilon\alpha$, $\alpha\sigma\eta\eta\sigma\eta\epsilon$ 452, $\tau\eta\eta\epsilon\tau\epsilon\epsilon$ 453, $\alpha\lambda\epsilon\eta\epsilon$ 456, $\kappa\rho\epsilon\mu\epsilon$ 457.

În același fel, se află κ amestecat cu ϵ (și α) și în alte bucăți din Codex Sturdzanus, în care se află lucrările popii Grigore din Măhaci : $\mu\tau\omicron\alpha\rho\sigma\epsilon\kappa$ și $\phi\delta\sigma\epsilon\sigma\alpha$, $\beta\eta\epsilon$ 285, $\delta\epsilon\eta\eta\sigma\eta\epsilon$ 286, $\phi\eta\eta\epsilon$ 284 și $\mu\epsilon\rho\sigma\alpha$ 285, $\alpha\nu\kappa\alpha\eta\eta\tau\eta\epsilon\eta$ și $\mu\epsilon\lambda\eta\eta\tau\eta\epsilon\eta$ 289, $\nu\epsilon\kappa\kappa\rho\epsilon\eta\alpha\kappa$ 288 alături de $\tau\eta\eta\epsilon\tau\epsilon\epsilon\alpha\epsilon$ 289, sau $\tau\rho\epsilon\mu\epsilon\eta$ o $\kappa\alpha\rho\tau\kappa$ 44 și $\alpha\phi\alpha\kappa$ o $\kappa\alpha\rho\tau\epsilon$ 43, $\phi\alpha\eta\tau\epsilon\alpha\epsilon$ $\nu\omega\alpha\tau\rho\epsilon$ $\eta\epsilon\alpha\kappa$ $\mu\sigma\alpha\tau\epsilon\alpha\kappa$ 44 și $\rho\rho\eta\eta\alpha\lambda\epsilon\alpha\epsilon$ $\nu\omega\alpha\tau\rho\epsilon$ $\eta\alpha\alpha\kappa$ $\mu\sigma\alpha\tau\epsilon\alpha\epsilon$ 45, $\phi\alpha\eta\tau\epsilon\alpha\epsilon$ $\nu\omega\alpha\tau\rho\epsilon$ $\eta\alpha\alpha\kappa$ $\rho\alpha\lambda\epsilon\alpha\epsilon$ 44, $\alpha\nu\kappa\alpha\epsilon$ 48 și $\mu\epsilon\alpha\epsilon$ 47 etc.

Invederat e dar că și popa Grigorie din Măhaci, ca și celălalt scriitor al Codicelui Sturdzanus, întrebuintează pe κ , nu numai cu sensul de ea sau μ ci și cu cel de e , întocmai ca textele româno-slave din vremea lor.

Același amestec se află în Palea din Oraștia (a. 1582) : $\kappa = ea$ sau μ , dar și $= e$. De pildă $\beta\eta\alpha$ $\mu\eta\eta$ $\nu\omega\alpha\eta\tau\kappa$, $\eta\epsilon$ $\epsilon\kappa$ $\alpha\kappa\rho\alpha\eta\alpha\kappa$, $\phi\delta$ $\epsilon\kappa\rho\alpha$ (Chrest. I, 34) etc. are $\kappa = ea$ sau μ și după limba de a η ; dar încă $\kappa\eta\delta\alpha\epsilon$, $\kappa\eta\delta\alpha\epsilon$, $\epsilon\lambda\alpha\mu\tau$, $\epsilon\kappa$ $\alpha\delta\alpha\mu\eta\kappa\alpha\epsilon$, $\epsilon\tau\kappa\alpha\epsilon\alpha\epsilon$ 34, alături, ce e dreptul, de $\mu\sigma\alpha\rho\kappa$ 37, $\mu\epsilon\tau\epsilon$ 36, dar și de, în contra regulei de diftongare, $\alpha\epsilon\eta\epsilon$ 35, $\mu\epsilon\eta\epsilon\rho\upsilon\gamma\alpha$ 38, (Cf. $\eta\epsilon\lambda\eta\kappa\alpha\epsilon$ la Dosoftei). Așa că, evident, și în ca-surile ca $\epsilon\tau\kappa\alpha\epsilon\alpha\epsilon$ etc., nu putem tăgădui cu temei că $\kappa = e$, pe câtă vreme, măi ales, știm că și limba de astă- η l are acolo ast-fel, precum și când știm că în textele româno-slave κ însemna și e . Acésta cu

atat mai mult cu cât în aceeași Palee se afla, în aceeași cuvinte, amestecat: $\alpha\phi\kappa\lambda\epsilon$ și $\alpha\phi\epsilon\lambda\epsilon$, $\alpha\phi\kappa\epsilon\tau\epsilon$ $\epsilon\chi\rho\iota\mu$ și $\alpha\phi\epsilon\tau\epsilon$ $\epsilon\chi\rho\iota\mu$ etc. (Bibliogr. rom. I, 95). Codicele Voronețen amestecă pe ϕ cu λ , mai ales cu sensul de *ea* sau *ia*; el are și ϕ după cunoscuta regula de diftongare: $\epsilon\chi\epsilon\phi\rho\epsilon\iota\kappa$, $\alpha\phi\iota\epsilon$, $\epsilon\chi\phi\epsilon\tau\epsilon$, $\alpha\phi\iota\rho\epsilon\epsilon$ etc.; totuși, pentru că nu îi lipsește, nici în contra regulei de diftongare: $\alpha\epsilon\phi\epsilon\epsilon\mu$, $\alpha\epsilon\phi\iota\epsilon\mu$ (Sbiera p. 29, 119)¹⁾ etc., evident că și în cazurile cu ϕ după aceeași regulă, dar în contra limbii de ață, va trebui să ne întrebăm dacă ϕ nu era ϵ , chiar dacă în același codex se mai afla $\mu\epsilon\tau\epsilon$, $\mu\alpha\epsilon$ etc. Paltinea Scherana amestecă pe ϕ cu λ mai ales în sensul evident de *ea* sau *ia*: articulatele $\mu\epsilon\lambda\alpha\phi\rho\alpha$, $\mu\epsilon\lambda\alpha\phi\alpha$ 2, $\alpha\lambda\alpha\phi\epsilon\phi\mu\rho\alpha$ 10 alături de $\mu\epsilon\lambda\alpha\phi\kappa$ 33, $\epsilon\chi\alpha\phi\alpha\phi\kappa$, $\mu\epsilon\lambda\alpha\phi\kappa$ 10, $\alpha\lambda\alpha$ și $\alpha\phi\kappa$, $\chi\epsilon\lambda\alpha\lambda\alpha\mu\varsigma$ și $\chi\epsilon\lambda\alpha\lambda\alpha\mu\varsigma$ 98. Pe lângă acestea are ϕ după regula diftongării, și în contra limbii de ață de dincoace de Dunăre, în $\epsilon\chi\epsilon\phi\rho\epsilon\iota\kappa$ 518, $\alpha\phi\iota\epsilon\phi\iota\mu$ 311, $\phi\kappa\iota\phi\kappa\lambda\epsilon$ 267 etc., dar și ca asta-dă, deci în contra scrisului cu ϕ după regula de diftongare, $\alpha\lambda\epsilon\epsilon\epsilon$ 256, $\mu\epsilon\epsilon\epsilon\rho\epsilon\iota\kappa$ 203, $\mu\epsilon\epsilon$ 302, $\phi\epsilon\iota\epsilon$ 215, $\phi\epsilon\varsigma\alpha\mu\epsilon\epsilon\iota\epsilon$ 205 etc.; ba și $\mu\epsilon\lambda\alpha\phi\kappa\alpha\lambda\alpha\mu\varsigma$ 119, 115 alături de $\mu\epsilon\lambda\alpha\phi\kappa$ $\mu\epsilon\lambda\alpha\lambda\alpha\mu\varsigma$ 248.

În documente găsim, cu privire la ϕ , același lucru ca în manuscrise și tipărituri: $\phi = ea$ sau *ia* dar și amestecul lui cu ϵ .

Ast-fel, într-o sentință din Muscel (a. 1583-5): $\mu\epsilon\lambda\alpha$ și $\mu\epsilon\lambda$, $\mu\epsilon\lambda\alpha$ și $\mu\epsilon\lambda\alpha$ sau $\mu\epsilon\lambda\alpha\epsilon\mu$, unde nu se poate tagadui $\phi = \epsilon$ ca și în $\mu\epsilon\lambda\alpha\phi\kappa\alpha\lambda\alpha\mu\varsigma$ $\epsilon\phi\alpha\phi\kappa\epsilon\kappa\kappa$.

1) Gădem ca geneti, acesta, în contra regulei de diftongare, nu ni se poate motiva ca așa; aici găsim s. ex. gen. $\mu\alpha\lambda\alpha\mu\varsigma$ alături de nomin. $\mu\epsilon\lambda\alpha$ și $\mu\alpha\lambda\alpha$ într'un doc. din 1583 (Cuvinte I, 38). Cf. p. 133 și nota.

sau $\Delta\sigma\mu\lambda\iota\sigma\mu\iota$ și $\Delta\sigma\mu\eta\epsilon\iota\sigma\mu\iota$ etc., și $\kappa\sigma\iota\upsilon\alpha\iota\kappa\alpha$ alături de $\kappa\sigma\iota\upsilon\alpha\iota\kappa\alpha$ sau $\eta\rho\iota\kappa\ \rho\alpha\beta\alpha\eta\epsilon\lambda\kappa$ alături de $\rho\ \beta\eta\lambda\alpha\epsilon$ (Cuvente I, 38). În un zapis de vânzare din Prahova (a. 1596) se află κ incontestabil= ea sau ι , s. e. în $\epsilon\varsigma\ \mu\alpha\chi\iota\kappa$ sau $\dot{\iota}\omega\eta\ \omega\tau\ \rho\alpha\delta\lambda\iota\sigma\alpha$, $\kappa\alpha\ \epsilon\kappa\ \epsilon\kappa\ \epsilon\rho\iota\beta\iota\kappa$, etc.; dar desigur $\kappa=\epsilon$ în : $\eta\kappa\iota\sigma\tau\sigma\alpha$, $\eta\kappa\eta\iota\lambda\epsilon\ \eta\omega\epsilon\tau\rho\kappa$, indic. pres. $\eta\sigma\iota\kappa\alpha$, $\eta\kappa\eta\alpha\dot{\iota}\tau$. Acestea cu atât mai mult, cu cât și aici se află, în contra cunoscutei reguli de diftongare : $\epsilon\kappa\ \kappa\alpha\ \alpha\lambda\epsilon\epsilon$, $\delta\epsilon\kappa\epsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon$ (Cuvente I, 66). Într'un zapis de schimb din Suceva (a. 1597) e : $\rho\sigma\lambda\alpha\ \alpha\eta\kappa$, $\eta\kappa\omega\ \tau\omicron\sigma\alpha\mu\tau$ etc. unde $\kappa=ea$ sau ι ; dar și κ alături de $\lambda\epsilon$, unde nici măcar regula de diftongare nu s'ar putea invoca pentru a susține pe $\kappa=ea$ sau ι ; în aceste din urmă deci $\kappa=e$ (Cuvente I, 76). Într'un Catastih al mănăstirii Galata din Iași (a. 1588) se află $\kappa=ea$ sau ι ; dar și κ amestecat cu ϵ , fie în casurile regulii de diftongare ca s. e. în $\eta\kappa\rho\lambda\epsilon$ 201 alături de $\eta\epsilon\rho\lambda\epsilon$ 192, sau $\chi\alpha\rho\lambda\iota\kappa\epsilon$, $\epsilon\rho\rho\lambda\epsilon\alpha$ alături de : $\eta\epsilon\rho\kappa\epsilon$ 202, $\eta\omicron\sigma\rho\epsilon\iota\kappa\epsilon$, $\rho\tau\rho\alpha\chi\epsilon\lambda\epsilon$ 203, fie la locuri unde nu pöte fi vorba de acea regula ca s. e. în $\epsilon\rho\kappa\epsilon\ \eta\rho\sigma\tau\rho\kappa$ 202 alături de $\kappa\omicron\sigma\alpha\rho\epsilon\ \epsilon\kappa\sigma\alpha\mu\epsilon$ 192 sau $\eta\kappa\rho\sigma$ și $\eta\epsilon\rho\sigma$, $\tau\epsilon\lambda\kappa\rho\alpha\rho\epsilon$, ¹⁾ $\eta\epsilon\rho\rho\kappa$ etc. (Cuvente I). În aceste din urma casuri evident ca κ însemna ϵ .

Clar e dar că, în sec. XVI, și în textele române, ca în cele româno-slave, κ însemna și ϵ , nu numai ea sau ι .

Vécul XVII. Aceiași întreită însemnare a lui κ , precum și amestecul lui cu α , le găsim și în acest

1) Aci firește ca nu ni se va aduce, pentru explicarea lui κ , ea , analogia după sing. de la : $\tau\epsilon\lambda\alpha\gamma\alpha$, ca la Gr. Crețu : *Lexicon* p. 75.

ќ: ɛ. Iar ca o confirmare că ќ însemna și ea u ne slujește, și în Moxa, amestecul lui cu ѡ: **ИС-ИИ** **ГЖЕИ** **ИСИАРК** **ИИИЕ** **ИСИЖТАТА** 352, și **ИСИОСИС** **ИСИИО** 347, **А** **И** 353, **СЖ-И** **ДК** 349, **ТОАТЖ** **АМАК** 348 și **ИС** **ИСИЖ-** **ТАТА** 352, **СЕРКТЕАОРК** și **СЕРМТЕАЕ** 420 etc. din cari se desprinde, ca regulă ortografică, că Moxa pune pe ѡ mai ales la sfârșitul cuvintelor, iar pe ќ în corpul lor.

Tot în felul de pân'aici vedem că se amesteca ќ cu ѡ și 'n restul sec. XVII.

Ast-fel Palea (a. 1600 --1625) are: **ПТРАЧА** **НОМИТЕ** și **ПТРАЧК** **НОМИТЕ**, **СРКАЕАЕ** și **СРААЕАЕ**, articulat **СЕРТАК** și **ЧЕТАТА**, **П** **ЛАТСРК** **ИЖТСРПИ** și **ЧКРЕРА** **МА**, și **АК**, imperf. **И** și **ЕК** (Chrest. I, 65). Letopisețul lui Urechia (a. 1625) are ќ l. ea sau u din limba de aji: **АСИУ** **МОАРТК** **ТХТХИИ** **СІС** (Chrest. I), **ДРКНТЕ**, **СРКЕСПИ**, **СЖ** **ДОЖИДКЕСЖ**, imperf. **АЕРПК** etc. Dar și ќ înaintea lui ɛ, а, după regula diftongării: **СЖ** **ОУРАКЖЕ**, **ЧКАЕ**, **ЗАИИРККІЕ** **ИСТКРК**, **ПРЕ** **АЧКА** **ПРЕ** **ТОИИ**. Are însă și ɛ l. ќ accentuat înainte de e, а din silaba următoare, în contra regulii de diftongare: **АЧЕАЕ**, **ІСТЕ**, **СЕ** **ИЛЕЧЕ**, **НЕСТЕ** **АЕРК** **АОР**, **ВЕСТЕ**, **ТРЕЧЕ**, **ВРЕМЕ**. Decî în casurile cu regula de diftongare pôte fi ќ= și cu ɛ. Că ќ= și u se pôte vedea și din **СЖ** **СЕ** **СФЖТСКЕСЖ** 73, care 'n alte texte, ca și aici, se află **СФЖТСІМЕСЖ** sau **СФЖТСІДЕСЖ** (veđi aici **ВОА**, adică **ВОИ**).— Și tot ast-fel, afară de casurile cu regula de diftongare, mai amestecă neregulat pe ќ cu ѡ, «Pravila alésă a bivlogofetului Evstratie (a. 1632): **ПРАВИАЖ** **АЛКЕСЖ**, **СЖ** **РАКЕИИИЖ**, și **ИСТЕ**; precum și **ЧКАЕ**, **СЖ** **ЧЕРЧЕТКЕСЕ**, **ВРКМЕ**; și **КАРК**, **КАРА**, **АИИИАЧА** **МАИ** **СІИИИРЕ** și **ИИИИА** **ЧК** **ДЕАΟΥТК**, **АСИ'АЧК** și **АСИ'АЧА**, **УАИИИИ** **АЧЕРК** și **АЧЕНТЕА**, **АЧК** și **АЧА** (Chrest. I, 76—80).

Același lucru în Molyvenie (a. 1633): $\text{β}ζ\tau\rho\zeta \text{ϕ}\eta\rho\zeta$, $\text{λ}\omicron\upsilon\gamma\alpha\mu\eta\eta\kappa\epsilon\zeta\chi \text{λ}\eta\eta\tau\tau\kappa\iota \text{λ}\eta\kappa$; și după regula de diftongare, $\text{ϕ}\eta\epsilon\iota\epsilon\eta$, $\text{ϕ}\eta\kappa\epsilon$, $\eta\rho\eta\lambda\upsilon\lambda\eta\mu\epsilon$, $\text{c}\alpha\omicron\beta\omicron\zeta\eta\mu\epsilon$, $\text{λ}\upsilon\lambda\epsilon$ și $\eta\epsilon\tau\epsilon$; precum și amestecul $\tau\omicron\alpha\tau\zeta \text{λ}\omicron\upsilon\gamma\alpha\eta\kappa$ lângă $\tau\omicron\alpha\tau\zeta \text{λ}\omicron\upsilon\gamma\alpha\lambda\alpha$, $\rho\omicron\upsilon\gamma\tau\zeta\text{-}\eta\eta\eta\lambda \text{γ}\rho\alpha\eta\lambda\lambda\alpha\omicron\rho\kappa$ și $\rho\omicron\upsilon\gamma\tau\kappa\eta\eta\eta\kappa \text{λ}\eta\kappa$, $\text{γ}\tau\acute{\sigma}\eta\epsilon\kappa\alpha\rho\lambda \omicron\eta\eta\lambda\omicron\rho\zeta$ și $\text{ϕ}\alpha\sigma\epsilon\rho\alpha\tau\kappa \lambda\alpha \tau\eta\eta\epsilon$ etc. (Chrest. I).

Același lucru se află și în cele lalte texte de pe la jumătatea sec. acesta. Așa e în Pravila dela Govora (a. 1641), în Evangelia dela Govora (a. 1642), în Carte românească de învățătură a mitrop. Varlam (a. 1643), în Șapte taîne tip. la Iași (a. 1645), așa în Parimiile de preste an ale mitrop. Dostei (a. 1683) etc. După cum același lucru, deși cu o mai caracteristică amestecare a lui η și cu ϵ , se află în Codicele dela mânăst. Dragomina (Moldova)¹⁾. Aici găsim: $\eta\rho\kappa \text{λ}\omega\rho\tau\acute{\sigma}\alpha \eta\rho\kappa \text{ω}\epsilon\epsilon\lambda\epsilon \text{λ}\omicron\upsilon\gamma\eta$ 67 și $\eta\rho\epsilon \eta\epsilon\tau\kappa \lambda\sigma\alpha\mu(\epsilon)$ 65, $\eta\rho\epsilon \eta\eta\eta$ 71, $\eta\rho\epsilon \alpha\eta\alpha\tau\alpha \text{β}\eta\eta\alpha\zeta$ 88, $\eta\zeta\eta\eta\eta\tau\epsilon\lambda\kappa$ și $\text{ϕ}\rho\alpha\tau\epsilon\lambda\epsilon$, $\eta\zeta\epsilon\tau\kappa$ (= $\eta\epsilon\tau\kappa$) și $\eta\epsilon\tau\epsilon$, $\epsilon\epsilon\tau\epsilon$ 10, $\lambda\eta\kappa \text{β}\eta\eta\eta\epsilon \text{c}\alpha\sigma \lambda\eta\kappa \eta\eta\eta\lambda$ 17 și $\acute{\sigma}\eta\eta\alpha \lambda\epsilon \lambda\alpha\tau\acute{\sigma}\alpha$ 19, $\lambda\eta\kappa \eta\acute{\sigma} \text{β}\omicron\rho\kappa \text{ϕ}\eta$, $\lambda\epsilon \text{β}\alpha \text{ϕ}\eta$ 20 etc.; unde se vede amestecul $\eta = \epsilon$. Acest codex. Dragomiricensis are însă și după regula de diftongare: $\text{c}\alpha\sigma\alpha\zeta\eta\mu\epsilon$, $\text{c}\alpha\sigma\alpha\kappa\eta\mu\epsilon$ 77, $\eta\rho\kappa\lambda\epsilon\omega$ și $\eta\rho\lambda\lambda\epsilon\omega$ 75, $\omicron\gamma\eta\epsilon\eta\rho\zeta\alpha\kappa\eta\epsilon\lambda\epsilon$ și $\omicron\gamma\eta\epsilon\eta\rho\zeta\alpha\lambda\eta\epsilon\lambda\epsilon$ 81 etc., unde se vede amestecul $\eta = \alpha$ pöte chiar în sens de e ; sau are articul. $\lambda\sigma\alpha\eta\kappa$ și $\lambda\sigma\alpha\lambda\alpha$ etc., unde $\eta = ea$ sau η .

În un doc. moldovenesc e $\eta = ea$ sau η : $\text{ϕ}\alpha\tau\alpha \text{λ}\eta\kappa$, articulat $\text{β}\omicron\lambda$ și $\text{β}\omicron\lambda\alpha$, dar și η amestecat cu ϵ , chiar unde nu pöte fi regula de diftongare: $\lambda\omega \text{ϕ}\omicron\epsilon\tau \lambda\alpha\tau \text{β}\epsilon\tau\tau\kappa \lambda\eta\lambda\lambda \text{μ}\epsilon\eta\kappa$, $\text{ϕ}\epsilon\tau\epsilon\iota \text{μ}\epsilon\lambda\kappa$ și $\text{ϕ}\epsilon\tau\epsilon\iota \text{μ}\epsilon\lambda\epsilon$. sau ω

1) Manuscriptul se află în biblioteca Muzeului național din Praga.

нѣрѣкѣ дѣ чинѣи, дѣ вѣнѣн вѣкѣ нѣсѣтѣкѣ, (Arch. Ist. II, 224). Un doc. mold. din a. 1647 care are în contra regulii de diftongare: **ѣтѣ**, posedă totuși **нѣкѣрѣкѣа**, unde față cu cazul precedent, poate fi **ѣ=ε**, ba cu atât mai mult cu cât în el se afla chiar **ѣ** amestecat cu **ε** în: **нѣкѣ** și **нѣтѣ**, **ѣсѣѣтѣкѣ** și **ѣсѣѣтѣѣѣ** (Arch. Ist. II, 227).

Cu cât înaintăm însă spre sfârșitul veacului XVII, cu atât **ѣ** se amesteca mai mult cu **а**, ba chiar așa de mult, în cât, la unii scriitori cu tendințe mai literare, **а** ajunge să placă așa de tare că aproape înlocuiește pe **ѣ**.

Așa nițip. De-aceia întrebăm tot mai adesea pe **а** în l. d. **ѣ** **вѣсѣрѣкѣа**, **ѣрѣаа**, **ѣсѣѣтѣкѣа**, **ѣѣѣтѣ**, **ѣа**, **ѣа**, **ѣаа**, **ѣааа**, **ѣѣѣааа**, **ѣѣа**, **ѣѣѣѣѣа** etc. Totuși, când uita, lămurându-se în conștiință și vechia tradiție cu **ѣ**, nu poate țara să amestece și el: **ѣкѣ** și **ѣааѣ**, **ѣкѣтѣа** și **ѣѣѣтѣа**, **нѣкѣѣ ѣѣѣ** și **нѣаа ѣѣѣ** (Chrest. I, 214—215). Iar această amestecătură a lui **ѣ** cu **а** nu e numai în textele din Muntenia și Moldova, ci și în cele din Transilvania, ca Noul Testament din Belgrad (a. 1648), Psaltirea din Belgrad (a. 1651) etc.

Din toate acestea reiese pe de o parte că trebuie să ne întrebăm în tot-d'auna dacă în anumite cazuri nu e **ѣ=ε**; iar pe de alta că, *amestecul între ѣ și а nu e alt-ceva de cât rezultatul faptului că în scrierea cirilică d'atunci ѣ, ca și а, însemna de odată ea, и, ε* (veđi și la capitolul despre **а**). Că amestecul lui **ѣ** cu **а** nu e în tot-d'auna fenomen fonetic, adică că nu arată, cum se crede (Cuvente I, 409) că acolo înseamnă trecerea lui **ѣ** în **а**, ci că *e numai un fe-*

În alt doc. moldovén din a. 1631 : дирлѣтѣ și дирлѣтѣ lângă перѣлѣтѣ , sau перлѣтѣ , când $\text{ѣ} = e$ (Arch. Ist. I, p. 106). Un doc. muntén din a. 1682 : пре авлѣре alături de дѣмѣрѣ , când deci ѣ poate fi $= e$; dar și дѣтѣм сѣрѣоарлѣ авлѣ , când $\text{ѣ} = ea$ sau ia . (Arch. Ist. I, 1, 62).

Așadar, atâtea texte—și acésta se poate vedea în toate — care ne dovedesc că și în vécul al XVII ѣ însemna *deodată e* și *ea* sau *ia*, — întocmai ca în textele contimporane româno-slave și bulgare.

În resumat dar, atât în vécul al XVI cât și într'al XVII, ѣ , în textele române, însemna, ca și în cele slave și româno-slave cirilice, nu numai *ea* sau *ia* ci și *e*. Ast-fel că nu mai e nevoie de a porni de la idea preconcepută că ѣ era nu mai *ea*, și pe temeiul ei să recurgem la explicări că ar fi greșeli, sau analogii, sau alte lucruri în exemplele ce am adus mai sus, și în care $\text{ѣ} = ea$ firește e anormal și ciudat. Acésta cunoștință că $\text{ѣ} = e$ ne arată că nu mai e nevoie sa ne forțăm a explica că d. ex. în *Lexiconul slavo-românesc* al lui Madarie „în *putearnic*, *ea* a rămas din primitivul *puteare*, iar în *sfeășnic* represintă pe ѣ din vsl. сѣшѣтѣнѣнѣ . În *nimearnic* și *postearnic* diftongul se va fi datorând analogiei... *Speate* cu *ea* pe lângă *spatele*, se datoresce analogiei, ca și *feate*¹⁾. Nu mai e nevoie de așa sfortate motivări, pentru că, — în toate aceste exemple scrise нѣтлѣрѣнѣ , сѣлѣнѣнѣ , мѣвлѣрѣнѣ , нѣтлѣнѣнѣ etc.,— ѣ represintă sunetul *e*²⁾.

1) Gr. Crețu : *Lexicon* p, 75.

2) Veđi de alt-fel cum însuși Hasdeu presupune odată pe ѣ ... *ie*, *Cuvinte* I, 68. Cf. aici p. 153.

*Ce însemna foneticește *ka în textele române?*

D. Hasdeu iar după dînsul alții¹⁾, conform ideii generale că *k nu însemna de cît *ea* sau *ia*, cred că *ka prepresinta pe *ea*, adică *eā*, deci cu un *a* cantitativ lung (Cuvente I, 417) sau că e greșală de scris.

Dar din momentul ce am dovedit că *k însemna și *e*, evident că și această părere trebuie schimbată în sensul că *ka nu represintă alt-ceva de cît pe dift. *ea*. Deci **тисакаа**=Tismeana, **траваз**=treabă, (Cuvente I, 129), **пиаХтрз**=peatră (Cuvente I, 234), **Хрѡкаскѡ**=hrănească, **рнзрѡтѡскѡ**=împărătească, **латиукаскѡ**=latinească, **лѡкаѡ**=leafă (Cuvente I, 417), **дѡукадѡ**=dumnealui (Arch. Ist. I, 1, p. 80). Cf. p. 140.

Că ast-fel era acésta, ne dovedește *identitatea* existenței lui *ka în textele bulgaro-slave ca Codex Marianus (**скаусѣ**), codicele bulgar din sec. XIV (**скааа**), Ion Exarchul (**скалати**), în cari *ka nu representa alt-ceva de cît pe *ea*; precum și în textele româno-slave, în cari **скаав**, **скаавѣ**, **на скааа**, **скааа**²⁾ nu represintau foneticește alt-ceva de cît pe : *vseam*, *vreamѣ*, *na preada*, *pomeana*.

În privința lui *ka dar, era și în textele române același *fenomen ortografic* după care *k însemna *e*. Iar cea ce și mai mult ne confirmă acésta constatare e faptul că, o așa cantitate (*ea*) nici limba română de azi nu presintă, pre cît știm noi, nicăieri, precum și aceea că chiar în textele române vechi, se află scris ici-colo **траваз**, **Хрѡкаскѡ**, **рнзрѡтѡскѡ**, **сз мларз** etc. (Chrest. I, 134, 217).

1) S. ex. Gr. Crețu: *Lexicon* p. 75, 51, 71.

2) Vezi mai sus pag. 111, 121, 129.

Exista sunetul $\ddot{a}=e$ în tipurile $\text{p\ddot{a}re}$, $\text{c\ddot{h}re}$, $\text{g\ddot{h}me}$?

Tiktin, în ale sale *Studien* p. 81, crede ca: „trotz der identischen Schreibung der Tonsylbe in den Typen $\text{h\ddot{e}g\ddot{a}}$ und $\text{h\ddot{e}ge}$, $\text{ch\ddot{a}m\ddot{a}}$ und $\text{ch\ddot{a}me}$ bis in unser Schriftzeit, also bereits in der zweiten H\ddot{a}lfte des 16. Jahrh., *k u in $\text{h\ddot{e}ge}$ $\text{ch\ddot{a}me}$ *anders gelautet haben mussten* als in $\text{h\ddot{e}g\ddot{a}}$ $\text{ch\ddot{a}m\ddot{a}}$, mithin, da über den Lautwerth der Zeichen in letzteren Formen kein Zweifel obwalten kann, $\text{h\ddot{e}ge}$ $\text{ch\ddot{a}me}$ schon zu jener Zeit *nicht mehr $\text{l\ddot{e}ge}$ $\text{ch\ddot{h}me}$ gesprochen wurden*“. Şi, aceeaşi idee o mai exprimă Tiktin în *Zeitschrift für romanische Philologie* XI, 58 şi X, 250. Iar calitatea acestui *ast-fel* de sunet o scóse d\ddot{a}nsul din aceea ca, ved\ddot{e}nd în vechile texte, c\ddot{a} în acele casur\ddot{i} *k u e amestec\ddot{a} cu e , acel sunet al lor: «es muss folglich zweitens einen dem e nahestehenden Laut bedeutet haben». De aceea crede c\ddot{a} acel sunet e e^a , adic\ddot{a} a s. c. din germanul *B\ddot{a}r*, sunet pe care el îl însemna cu c : „*wir haben demnach $\text{h\ddot{e}ge}$ als $\text{l\ddot{e}ge}$ und dementsprechend $\text{p\ddot{a}re}$ $\text{c\ddot{h}re}$ $\text{g\ddot{h}me}$ als $\text{p\ddot{i}ere}$ $\text{c\ddot{e}re}$ $\text{g\ddot{e}me}$ u lesen*“.

Dar ce îl face pe Tiktin a crede c\ddot{a} în aşa casur\ddot{i} h (sau şi u) însemna nu u sau ea şi e ci e^a ?

El împinge la ac\ddot{e}st\ddot{a} conclusie, cum spune acolo, mai înt\ddot{e}i amestecul formelor ca $\text{uic\ddot{t}e}$ cu $\text{ec\ddot{t}e}$, $\text{tr\ddot{e}stap\ddot{t}e}$ cu $\text{tr\ddot{e}csap\ddot{t}e}$, $\text{a\ddot{h}u\ddot{t}e}$ cu $\text{a\ddot{e}u\ddot{t}e}$, — nu numai în v\ddot{e}chile XVI şi XVII, ci în t\ddot{ó}t\ddot{a} literatura rom\ddot{a}n\ddot{a} antic\ddot{a}, p\ddot{a}na în a doua jum\ddot{e}tate a secolului al XIX, c\ddot{a}nd se ştie pozitiv c\ddot{a} nu se pronun\ddot{a} de c\ddot{a}t numai este, *trebu\ddot{e}ste*, *lege*; apoi, afar\ddot{a} de ac\ddot{e}sta, şi

taptul că, s. e. în sec. XVI și XVII, după consoanantele palatale **ч**, **ш**, când în silaba următoare se află un **е**, *nici o dată*, țice Tiktin (p. 85), *nu s'ar afla în texte scrise а în loc de ѣ sau ѡ, ѣ*, că adică s'ar fi scriind tot-deuna numai **ѣ** și **ѡ** iar *nici o dată ѡ*. Ast-fel că, pe același temei, ne spune și Al. Pilippide în a sa: *Introducere la istoria limbii și literaturii române* (p. 100) că scriitorii vechi ar fi scris de sigur și **ѡ** «dacă caracterele **ѡ**, ori **ѣ** ori **ѣ** ar fi exprimat în cuvântul **ѡ** un sunet exact analog cu cel exprimat de **ѣ** în cuvântul **ѣ**».

Dar concluzia acésta a lui Tiktin se întemeiază pe o premisă greșită. Și anume, e o scăpare din vedere, credem noi, afirmarea că în vechile texte nu se scrie **ча** **ша** (ci numai **ѡ**, **ѣ**, **ѡ** etc.), când în silaba următoare e **е**. Căci și așa se scrie, după cum se scrie **а** și după alte consoanante palatale ca **ш**. Ast-fel, în Codicele Voronețen se află **чарѣи** alături de **чарѣи** și **чѣрѣи**, precum și **ѡ** și **ѡ**. Psaltirea Scheiană are de asemenea **а** **чарѣ** și **чѣрѣи**. Într'un doc. munténo-slav din a. 1586 găsim satele **ѡ** alături de **ѡ**, cca ce în alt doc. munténo-slav din a. 1620 e scris **ѡ** și **ѡ** (1). Într'un doc. moldo-slav din a. 1434 găsim orașul **ѡ** precum și satul **ѡ** (2). Un act din 1627 al mitropolitului din Ardeal Dositei către călugării de la mânăstirea Bisericană din Moldova are : **ѡ** și **ѡ** sau **ѡ** **ѡ** **ѡ** **ѡ**, **ѡ** **ѡ** **ѡ** **ѡ**.

1) La *Arhiva Statului*, Mânăst. Radu-Vodă, pachet 19, No. 1 și 2.

2) *Uricar* XVIII, 5.

alatură de ϣτρς αϣαδ εϣ ημμ și ϣτρς αϣκδ ¹⁾. Într'un act. din 1563 e : εϣαϣαλεη ²⁾.

Iar cât pentru scrisul μα — adică cu α după μ care e tot palatal ca ϣ și ϣ , — găsim mai peste tot exemple 'n vechile texte. Ast-fel, μα a lura de cele ce dădurăm aci, în Tetravanghelul din British Museum (a. 1574) se află ρρημαλεε alatură de ϣλερε , αϣκδ . Într'un doc. moldo-slav din a. 1522 : μαρηε ποστειμικα ³⁾. Popa Grigorie din Mahaçi are : μασε , ρρημαλεε etc. În Coresi : εφρημαρηε , ρηρημαλεε , $\alpha \text{ μαρηε ζη}$, ρρημαλεε alături de εοϣρηκλε ⁴⁾.

Același lucru în Cronica lui Moxa, Pravila de la Govora, Molitvenicul lui Stoïca, și 'n alte texte din veerile al XVI și XVII.

Accestea ne dovedesc pe de o parte că în vechile noastre texte se scrie și μα , μη . Iar pe de alta că nu trebuie să dăm lui ϣ și ϣ de atunci nici o altă nuanță fonetică, de cât tot pe acea palatală pe care o avea și μ ⁵⁾.

Dar atunci ce deosebire fonetică era între μα , μη , μα și ϣκ , ϣκ , μκ , când după ele venea o altă silaba cu ϵ ?

Trebuie să spunem de la început că în textete cicerice, atât slave cât și române, nu era în acel scris, nici o altă deosebire de cât : exprimarea sau neexprimarea palatalismului lui ϵ , ğ .

Dar în așa casuri trebuie să se observe o deosebire

1) *Albica Istorică* I, 93.

2) *Cucente* I 246.

3) *Uricar* XVIII, 92, 82. Cf. *μερηε*, *ibidem*, 87.

4) *Chrestomatia* I, 12, 16, 23, 28, 24 etc.

5) Cf. mesa Tikin : *Studien*, 91, 100 și urm.

radicală între limba paleo-slavă și cea a textelor așa numite bulgaro-slave sau slave cirilice în genere de după veacul al XII¹⁾. În adevăr, cum am văzut, nimic nu ne îndreptățește a crede că în limba paleo-slavă **ѣ** însemna *ea*, ci acolo el reprezenta pe un *e* lung, nuanțat cel mult spre *a*. Ast-fel că, în textele curate paleo-slave trecerea lui **ѣ** în **а** după palatale reprezintă în adevăr fenomenul fonetic de trecere a lui *e* lung în *a*, adică trecerea lui *ě*, *gě* în *ea*, *ga*.

Ast-fel trebuie înțelese în paleo-slava s. e. imperfectele ca **ѣѣааѣѣ** în loc de **ѣѣѣаѣѣ**, (cum ar trebui să fie cu **ѣ** ca în **ѣѣѣаѣѣ** unde nu e palatala **ѣ**).

Dar chiar și în limba textelor paleo-slave nu se poate admite, că în scrisul **ѣѣааѣѣ** era pronunțarea alt-fel de cât tot cu **ѣ** m^ole palatal; nici acolo dar nu se poate admite că **ѣ** se pronunța alt-fel de cât cam românescul *e*, de cât adică: *teč'aahz*. Așa că tocmai din această pricină, în textele paleo-slave (care reprezintă deja o oare-care tradiție literară) *de pe când ѣ ajunsese a însemna și а*, acest **а** e une-ori întrebuințat pe lângă **ѣ**, **и**, etc. *spre a și însemna sunetul lor m^ole*, palatal, — chiar în cazuri de imperfecte ca **ѣѣааѣѣ**. Deci, atunci când exista deja o tradiție literară paleo-slavă, adică cam prin secol. XI, unii scriitori găseau că **ѣ**, **и**, etc. exprimă deja *in sine* palatalismul sunetelor pe care le reprezintă, și de aceea scriau numai **ѣѣааѣѣ**, etc., spre a pronunța totuși *teč'aahz*, etc., pe când alții, împinși chiar de acel sunet *i* pe care îl pronunțau după *ě*, îl mai scriau

1) Acea deosebire n'o face Fiklin în *Studien*, p. 111.

o data lângă **и**, **ч**, etc. Și de aceea, deja în textele paleo-slave găsim uneori acel palatalism mai scris uneori *alipit* la vocala **а** care venea după **ч**, **и**, etc. Ast-fel în Savina Kniga e **множѣша**, în loc de **множаша** ca în **печалѣхъ**, unde **ѣ** reprezintă pe **и** din care **и** nu e alt-ceva de cât reprezentarea în scris a palatalismului lui **и**. Acesta înseamnă că acolo **множѣша** nu reprezintă foneticște alt-ceva de cât pe **множаша**, și că deci amândouă se pronunțau identic *množaiša*, sau cum noi Români am pronunța : *mnoj'aișa*.

Din aceleași motive, imperfectul **можѣахъ** din glagoliticul Codex Marianus nu se pronunța alt-fel de cât ca dacă ar fi fost scris **можаахъ**, adică precum **печалѣхъ**; și anume, și acolo acel **ѣ** după **ж** e scris numai spre a se arăta că **ж** e môle, adică că după el se aude un slab *i*; așa că **ѣ** din el reprezintă pe **и**, și anume sunetul *i* din palatală alipit la **а**.

Așa fel de exemple, și cu același sens, se vede des în textele paleo-slave și cirilice și glagolitice, — atât după **ч**, **ж**, cât și după alte palatale ca **ц**, **з**, **жд**, **пг**, etc. Ast-fel în Psalterium Sinaiticum : **оу-жѣхъ** spre a reprezenta foneticște pur și simplu pe **оужасъ**, **рожѣишъ** pe **рожаншъ**, **пожѣрати** pe **пожарати**. În Codex Assemanicus e **чѣетъ**, care foneticște nu era alt-ceva de cât **чаетъ**.

Și, aceiași reprezentare, pôte de prisos, a muierii consonantei palatale o mai vedem în textele paleo-slave și în cuvinte în cari după palatale vin alte vocale de cât **а**. Ast-fel **чюиши** nu era alt-ceva de cât

чѹѣнии, чѹдо era чѹдо, сѣвѣнцѹ era identic foncticeşte cu сѣвѣнцѹѹ, мѣжю cu мѣжѹѹ, etc. ¹⁾)

Accestea ne dovedesc dar cã era deosebire între носѣаѤ и пѣчааѤ sau можааѤ ; cãci în primul, Ѥ represinta pe e lung, decî se pronunța cam ca noseahѤ, pe cãnd пѣчааѤ, можааѤ se pronunțau peč'aahѤ. mož'aahѤ, adicã, am serie curat foncticeşte, peč'aahѤ. moj'aahѤ. *Acest scris cu Ѥ și а dar represinta acolo în adevër și o transformare fonctică realã în care Ѥ era=e. Dar în scrisul можаѣаѤ și можааѤ nu era represintat acel fenomen fonctic, în care Ѥ=e trecuse în а; ci aici Ѥ era=iа, în care, i nu era altceva decãt însemnarea încã-o-datã a lui i care se audea în pronunțarea palatalei; pe cãnd în scrisul можааѤ nu mai era scris încã-o-datã acel i care se audea la pronunțarea lui ж. Tot ast-fel și în casurile cu ѣѣ sau ѣа și cele-lalte în carî nu e vorba de acea transformare Ѥ=e în а. În acest al doilea cas dar scrisul ѣѣ, жѣ etc. era o curatã ortografie în loc de ѣа, жа etc. Se întâmpla atunci, în acêsta privințã, aceea ce vedem și ađi la noi cu privire la è, ș, g etc.; cãci și la noi unî sub-înțeleg pe acel i în ele, și de aceea scriu : șapte, dãduș etc., pe cãnd alții îl mai redau încã o datã, scriind șãapte, daduși etc. ; sau aceea ce vedem și dupã ж, punându-se încã o-datã н=i în unele vechi texte, ca de pildã în Leviticul din 1580 la: врьжнмашнлорь²⁾=vrãjmașilor, care de regulã se serie врьжмашнлорь.*

1) Leskien : *Handbuch*, ed. 1898, p. 50.

2) *Сивенте* I p. 8.

Astfel e în textele paleoslave, sau dacă nu chiar pe de tot astfel, atunci e câte-o dată și ca în unele cazuri din cele bulgaro-slave în care consoanțele palatale uneori își pierd caracterul lor môle, devenind tari; și atunci *ja* devine *ja*, *ma* devine *ma*, *ja* devine *ja* etc., întocmai ca în unele dialecte bulgare din țina de astăzi în care se afla și c. *ca*lyam și *ca*lyam — eu sarut; ¹⁾ — întocmai ca în limba română: *capa* și *apa* etc.

De altfel modul acela de a mai reprezenta palatalismul lui *ja*, etc., încă o dată *alipit* la vocala de după el, se vede și în textele ruso-slave. Astfel întotdeauna în fața *š* din *š* de cel nou e *ja*, pronunțat c) — cum în loc de *ja* — *ca*lyk ch, *ca*lyklyu, *ca*lyklyno — *opre*lyklyu — *ch*lyk, *ch*lyk etc. ²⁾ — tot în loc de tot și în loc obișnuit *ca*lykly *ca*lyk, *ca*lyk etc. În documente ca urme din secol. XIII — XV e chiar tot astfel *ka* cu *ca* în loc de *ja* dar în care reprezintă numai palatalismul concomitent cu *ja* precede. Astfel *w*prawylykly pronunțat *oprawylykly*, *w*prawylykly pronunțat *ch*lykly lyu, etc. — ceea ce se afla și în documente curate arheografic ³⁾.

Tot astfel, același obicei de a reprezenta încă o dată, alipit la vocala următoare, palatalismul lui *ja*, *ja*, *ja*, etc., se vede și în textele ruso-slave. Căci foarte des vine în ele: *границю*, *жюргевичь* ⁴⁾, etc., alături de forme cu simplul *а*: *брилашане*, *печатк*, dar și

1) Laxov: *Obzor* p. 67. — Conev, în *SbM* II, 294.

2) *Sbornik* XXIX, 61.

3) *Archiv für slav. Phil.*, XVI, 357, 367.

4) Ogonovskij: *Hrestomatija*, 280.

amestecat a cu $\Delta = \text{u}$: ПЕЧАТЬ și ПЕЧАТЬ, ДЕРЖАТ și ДЕРЖАТЬ, etc. ¹⁾.

Și, același obicei grafic, d'a reprezenta saŭ nu palatisarea consonantelor alipită la vocala ce le urmează, îl mai găsim și în textele româno-slave, — independent de ϵ saŭ de orî-ce vocală ar fi în silaba următoare lor. Ast-fel : ПЕЧАТИ și ПЕЧАТИ, ГОЧАЕКЪ și ГОЧАЕКЪ, ДЕРЖАТИ și ДЕРЖАТИ, numele ПЕРШИАНИ și ПЕРШИАНИ ²⁾, ПОТВЕРЖЕНЕ și ПОТВЕРЖЕНЕ, МЕНЧИАНИ și ПХ(П)ГЪРХЧКНИ(М), УБЕРЧКЮ ³⁾.

Acum, ca să ne reîntorcem la textele române, în ele cum am arătat, se află scris și **ѡ**, **ѡ** înainte de ϵ din silaba următoare. Iar scrisul acesta alături de **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ** etc., nu e nici la ele ceva propriu, care ar reprezenta un fonetism deosebit de acestea din urmă, adică pe un \ddot{a} ($=e^a$), ci e o *ortografie, comună tuturor literaturilor slave cirilice*, — ortografie după care **ѡ** suna tot ca **ѡ** și **ѡ** tot ca **ѡ**. În cel mai rău caz, **ѡ** **ѡ** se pöte să fi reprezentat și la noi, ca une-ori în textele bulgaro-slave (p. 153), pe \dot{a} , \dot{g} , adică pe **ѡ**, **ѡ** *intărit* și fara sa se audă acel \dot{r} după dînsule, — cam în sensul ca "medialul **ѡ** ($=$ după noi cu \ddot{a}) trece foarte des în \dot{a} ", cum țice Hasdeu despre limba cronicăi lui Moxa ⁴⁾.

Cât pentru chestiunea, în legătură cu această pronunțare, dacă **ѡѡѡ** se pronunța *lăage* saŭ *leage*, și

1) Uljanickij : *Materialy*. Cf. *Izsledovanija* I, 171.

2) Uljanickij : *Materialy*, 3, 7, 8 și passim. — *Uricar* XVIII, 9, 204, etc.

3) La *Archiva Statului*, Mănăst. Pângărați, pachet 3 No. 48.

4) *Cuvente* I, 416.

ϰιιιιϰι = *chizime*, iar nu cu ϰ = *e*, nu e locul aici d'ă o mai discuta. Păreră năstră e, cum am mai atins o și altă dată¹⁾, că aici — în special în casuri ca ϰιιιιϰι, ϰρϰιιιιϰι etc. — avem a face nu cu o pronunțare a secolilor XVI, XVII și după acestea, ci cu o tradiție *grafică* literară rămasă din vremuri mai vechi, când se pronunța chiar ast-fel cum se scria. Noi credem dar că, chiar dacă în timpul de care ne ocupăm aici, se scria ϰϰιιιϰι = ϰιιιιϰι, totuși în amândouă cazurile limba generală românească nu mai avea în pronunțare de cât pe ϰιιιιϰι, — cum se și află foarte des în textele vécurilor XVI și XVII. Deci și în aceste cazuri ϰ (sau ιι, a) reprezenta pe *e*, dar nu pe vre-un *ă*.

Noi am putea admite cel mult că *scriitorii* mai pronunțau *une-orii*, ca o modă, după vechia pronunțare: *ia*ste, *leage*, și că tocmai acésta îi făcea să amestece cu *este*, *lege* din limba vie.

* * *

Resultatul cercetărilor năstre e dar că, în textele române din vécurile XVI și XVII, ca și în celelalte literaturi slave cirilice, ϰ însemnă de-o dată: *a) e* s. ex. în ϰιιιιϰι, ϰςϰιιιιϰι, perf. simplu ϰρϰιιιιϰι, sau ϰρϰιιιιϰι, ϰιιιιϰι, precum chiar în ϰιιιιϰι ϰιιιιϰι; *b) ia* sau *ea* s. ex. în ϰιιιιϰι ϰιιιιϰι, ϰιιιιϰι ϰιιιιϰι. *c)* Din scrisul ϰ al textelor nu se pôte precisa când el însemna *ea* și când *ia*, *surso*ρϰιιιιϰι putând însemna: Ungurianul și Unguremul, precum ϰιιιιϰι putea însemna: *voia* și *voea* (p. 130), ca

1) În ale năstre *Studii privitoare la Limba și Istoria Românilor*, pag. 72—103.

literaturilor sudslavice a început Δ a capata și alte felurite însemnari, uitându-i-se cea primitivă.

II. In literatura sârbo-slavă

Încă în cea mai veche perioadă a acestei literaturi, textele sârbo-slave sunt caracterisate prin lipsa lui Δ dintr'însele. În locul acelei litere, — care din literatura paleo-slave se transmite și se întrebuințează mereu în celelalte literaturi slave cirilice, — textele sârbo-slave, chiar din al XII véc, pun mereu mai numai ϵ .

Dór excepțional și rar — pôte că și acesta după o nouă și trecătoare influență bulgară — găsim pe Δ în câte-va texte sârbo-slave din vécul XII până într'al XVII. Ast-fel, îl aflăm în vécul XII și XIII în *Evangelia lui Miroslav*, în aceea a lui *Vlkan*, în fragmentele *Svrligice*, etc. De pildă, în *Evangelia lui Miroslav* (sec. XII) aflăm $\Delta\Delta\text{и}\text{и}\text{к}$, $\Delta\text{с}\text{т}\text{к}$, $\Delta\text{г}\text{о}$, $\text{с}\text{т}\text{o}\text{и}\text{т}\Delta$ (*Spomenic*, XX) unde Δ nu însemnă foneticește ϵ (=en), adică aceea ce în textele paleoslave, ci însemnă: *edink*, *estk*, *ego*, *stoite*. Tot ast-fel, în *Evangelia lui Vlkan* (sec. XIII) e : $\Delta\text{и}\text{и}\text{е}$ $\text{с}\Delta$ alături de $\Delta\text{и}\text{и}\text{е}$ $\text{с}\epsilon$, cea ce ne arată că și aici $\Delta = \epsilon$, întocmai ca toate celelalte cazuri din acest text în cari vine Δ ²⁾.

Rar, în al XIV véc, găsim, în unele texte sârbo-slave, Δ nu numai cu această veche însemnare de ϵ , ci și cu alte luate de sigur din literatura bulgaro-

1) St. Novaković: *Primeri*, p. 80. Se află $\Delta = \epsilon$ și în *Sbornicul* lui *Bojidar Vuković*, tipărit la Veneția în 1538.

slava. Ast-fel, într'o însemnare din 1313 de pe un manuscris găsim **ѧ** în loc de **ж**, prin bulgărescul așa numit amestec al iusurilor¹⁾, în care cas **ѧ** are însemnarea de *u*, precum o are și **ж**. Așa, e în această inscripție : **писанъ рѣкамаи ѿромопаѧа**, în loc de obicnuit sîrbo-slav **роукамаи**. Apoi **ѧ** are însemnarea **ю** s. e. în **ѧиоѧ грѣшнымакь**, în loc de obicnuit sârbo-slav **миою**; pe când **ѧ** însemnă *e*, (ca și la Evangelia lui Misoslav, a lui Vlkán) s. e. în **ѧа помаиѧѧе** alături de **ѧа помене богъ родителѧ ми**²⁾. Într'un alt manuscris sîrbo-slav din sec. XIV găsim **печорѧав'са** alături de **ѡрпнѡу ме**³⁾, cea ce ne arată că și aci **ѧ**=**ε**.

Încolo, peste tot în textele sîrbo-slave nu se scrie **ѧ**, ci în locul lui se pune **ε**. Acesta pentru că limba sîrbă, deja în al XII véc, nu mai posedă sunetul nasal **ѧ** al paleoslavului **ѧ**, ci în locul lui desvoltase pretutindeni *e*, cum are și astăzi.

Iar lucrul acesta și cu cele de mai sus ne arată ca scriitorii sîrbi, de dupa secol. XII și în al XVI și XVII véc, pronunțau pe **ѧ** în general ca *e*, și ca une-ori, sub influența amestecului iusurilor din textele bulgaro-slave, ei mai pronunțau pe **ѧ** și ca *u* sau *iu*.

III. In literatura bulgaro-slavă

În textele bulgaro-slave deja în al XII véc vedem pe **ѧ** scris amestecat cu **ж**. Fenomenul acesta, al

1) Despre care cf. p. 13 și mai jos la litera **ж**.

2) *Spomnik* XXX, 40. Cf. *Lj. Stojanović : Stari srpski zapisi i napis* I, 19.

3) *Archiv für slav. Philologie* XIV, 67-68.

cauă început trebuie să-l așezăm în vécul al XI¹⁾, ne arată că de pe atunci vechiul sunet nasal e al paleoslavicii **ǫ** începuse să se transforme, ca și vechiul sunet **ǫ** al paleoslavicii **ǫ**. Aceel amestec al lui **ǫ** cu **ǫ** la scris ne arată că nouile sunete în care ele se transformară erau foarte aprópe unele de altele, fiind-că numai ast-fel se putea ajunge ca să se scrie **ǫ** în l. d. **ǫ** și invers. De alt-fel din acest amestec al lor ni se desprinde că, după secol. XIV, deci și în al XVI și XVII véc, **ǫ** are cel puțin trei însemnări fonetice obișnuite: *e* și *ia* sau *ea*.

Așa dar, în urma acelor transformări, **ǫ** din limba paleo-slavă încetând de la o vreme d'a mai fi nasal (*ǫ*), se schimbă în medio-bulgara și bulgara nouă în unele pozițiuni și dialecte în *e* iar în altele în *ia* sau *ea*. Iar acésta corespunde chiar și limbei bulgare de azi în care s. e. în loc de plsl. **мѣсо** se pronunță, după regiuni, obișnuit *meso*=carne dar și *mǎso* sau *measo*, sau în l. d. plsl. **мѣзникъ** une-oră *ezik*, alte ori *iazik*²⁾.

Fără să ne mai ocupăm aici de chipul în care s'au operat acele transformări și apropieri de sunete (ntre **ǫ** și **ǫ**³⁾), e destul să arătăm că amestecul acela dintre aceste două sunete și litere îl aflăm și în sec. XIII în Octoihul din Agram. Aci găsim **ѣзекъ**, **ѣзекъ** și **ѣзекъ**, **ѣзекъ** și **ѣзекъ**, **мѣдри** și **мѣдри**; sau **ѣзо ѣзекъ на подлѣхъ житиѣ**, alături de **житиѣ ѣзекъ** **ѣзекъ**, —amândouă în l. d. genetiv plsl. **житиѣ**. Și

1) Cf. mai sus p. 13 nota și mai jos la litera **ǫ**.

2) **Лавровъ**: **Обзоръ** p. 31.

3) Veđile la Leskien: **Bemerkungen**, în **Archiv. für slav. Phil.** II.

покриваа водами прѣвкисриваа своа, din care se vede, tot ca mai sus, că **ѡ** însemnă **и**; căci e în loc de plsl. прѣвкисриваа своа. Tot ast-fel are **ѡ=и** sau *ea* în много вода вечестна вода понаанете, și în nom. sg. земаа и нѣо sau земаа подника са alături de земаи sau земаиѣ. De aici se vede foarte limpede încă odată că **ѡ** deja în sec XIII însemnă ceea ce **ѣ** (**=и** sau *ea*). Dar nu numai atât, în acest Octoih **ѡ** mai are și însemnarea **ѣ** (**=ѣ**): participiul прѣзрѣиѣ lângă прѣзрѣии, și pl. людиѣ та прѣдаѣтъ în l. d. plsl. прѣдаѣтъ, sau pl. дѣжет са основана земаи în l. d. plsl. дѣжатъ, și plural нѣса радѣетса în l. d. plsl. радѣятъ са, plur. законн обнаваѣет са în l. d. обнаваѣятъ са, participiul мѣтелемъ глѣиѣмъ l. plsl. глѣиѣмъ cum are în даиѣи, даиѣиго (Cf. mai sus și partic. прѣзрѣиѣ)¹⁾.

Dar nu numai aici, ci și în mai toate textele bulgaro-slave se poate distinge această cel puțin întreită însemnare a lui **ѡ**²⁾, adică încă **ѡ=ѣ**. Ast-fel și Apostolul de la Ohrida amesteca pe **ѡ** cu **ѡ** cât și pe **ѡ** cu **ѣ** și **и**: partic. pres. nom. sg. творѣ și творѡ în l. d. творѡ, partic. pres. прѣходѣ l. plsl. прѣходѡ — deci **ѡ=ѣ**: sau дѣри фрѣиѣж în l. d. фрѣиѣж pentru care se mai găsește tot aici și фрѣиѣж, — deci **ѡ=и**. Codexul de la Berlin (sec. XIII) amesteca tot ast-fel pe **ѡ** cu **ѡ**: пѡтъ în l. d. пѡтъ sau въ вѣрѡ Христѣианскѡж în l. d. вѣрѡ etc.; și foarte des chiar se vede ca **ѡ** însemnă și **ѣ**; căci pers. 2 pl. din pres. indic. și imperativ e — та l. те: видѣта, милостъ вѣрѣиѣта, молитѡ, дроѣтъ за дроѣта

1) V. Jagić: *Wie lautele ѡ bei den alten Bulgaren?* în *Archiv für slav. Phil.* III, 348—349.

2) A. Leskien: *Bemerkungen*, în *Archiv für slav. Phil.* II, 2, p. 260.

и поклааета, прѣидетѣ, начатѣ доутѣ, да не вѣдѣтѣ. Tot cu pronunțarea *вѣдѣте*, *вѣрѣете* etc., cum e și în paleoslava, și cum se vede din multe exemple tot din acest Codex, unde se scrie curat *ε*: *мѣтъ мѣтъ* alături de *мѣсо*, *почение* l. *почание* alături de *начо*, *молиты*, *расчетъ* *вѣтъ* alături de *расчатне*. forțe de pron. reflexiv *ѣ* și *ѣ*. Tot în acest Codex, în alara de amestecul lui *ѣ* cu *ѣ*, când *ѣ* ar putea însemna *e* dar și *ia* sau *ea*, mai se vede la *ѣ* par'ca și însemnarea de pe urma (*ia* sau *ea*) în *прѣидѣ*: *трапѣзы* și *на трѣпѣзѣ*, *мѣта* l. *мѣтъ*. (Starine V, 53). Tot cu aceleași însemnări (*ε* și *ia* = *ea*) se amestecă *ѣ* cu *ѣ* în Trojanska priča din sec. XIV: instrum. sg. fem. *мѣтъ*, *мѣсѣтъ*, *пѣтъ* alături de aceleași instrum. sg. fem. *мѣсѣтъ*, *чѣтъ*: *ѣ* în loc de *ѣ* (=plsl. *ѣтъ*) și pron. reflexiv *ѣ* ca în plsl.: *вѣ ѣ ѣ двѣиѣ* etc. În același fel amestecă *ѣ* cu *ѣ* o tetraevanghelie (sec. XV). Și aici găsim în acest amestec că *ѣ=ε* în: nom. sg. neutru *вѣтъ*, *ѣ*, imperf. 3 sg. *вѣтъ*, *ѣтъ* etc., tôte în loc de *вѣте*, *ѣте*, *вѣтъ*, *ѣтъ*; dar și *ѣ=ia* sau *ea* în *вѣтъ ѣ*, nom. pl. neutru *ѣ* în l. d. *ѣ*, nom. sg. *мѣсѣтъ* l. *мѣсѣтъ*, *прѣтъ*, *вѣтъ* l. *вѣтъ*, nom. sg. fem. *вѣтъ*, nom. și ac. dual *вѣтъ* l. *вѣтъ*, nom. pl. neutru *вѣтъ* l. *вѣтъ* etc.; și curatul amestec în: *парѣаѣ*, *вѣтъ*, *вѣтъ* etc. în loc de *парѣаѣ*, *вѣтъ*, *вѣтъ* ¹⁾. Într'un manuscris din sec. XV, care conține o legendă, se află tot așa amestecul *ѣ* cu *ѣ*: *ѣ* *вѣтъ* *мѣсѣтъ* l. *мѣсѣтъ*,

¹⁾ Dn. Gj. Polivka: *Bugarско ѣтѣројевангјелје*, în *Starine* XIX, 209-210.

Sau, și ca \mathfrak{A} să *ea*, în afara de faptul că \mathfrak{A} se amesteca cu \mathfrak{K} , ni l' am mai învederăza aici exemple ca $\mathfrak{A}\mathfrak{E}\mathfrak{I}\mathfrak{I}\mathfrak{A}$ alături de $\mathfrak{A}\mathfrak{E}\mathfrak{I}\mathfrak{I}\mathfrak{A}$, sau $\mathfrak{T}\mathfrak{A}\mathfrak{A}$ l. $\mathfrak{T}\mathfrak{A}\mathfrak{A}$, sau $\mathfrak{U}\mathfrak{O}\mathfrak{A}\mathfrak{X}\mathfrak{A}\mathfrak{E}$ l. $\mathfrak{U}\mathfrak{O}\mathfrak{A}\mathfrak{X}\mathfrak{A}\mathfrak{E}$ ¹⁾. Apocalipsul Apostolului Pavel (sec. XVII) — care, după mai noua simplificată ortografie bulgarăsea d'atunci, nu întrebuintăză nică-eri pe \mathfrak{A} — pune în locul acestuia \mathfrak{E} : $\mathfrak{H}\mathfrak{A}\mathfrak{E}$, $\mathfrak{B}\mathfrak{P}\mathfrak{E}\mathfrak{M}\mathfrak{E}$, $\mathfrak{C}\mathfrak{B}\mathfrak{E}\mathfrak{T}\mathfrak{K}$, $\mathfrak{H}\mathfrak{A}\mathfrak{C}\mathfrak{E}\mathfrak{A}\mathfrak{O}$, $\mathfrak{H}\mathfrak{P}\mathfrak{I}\mathfrak{E}\mathfrak{X}\mathfrak{A}$, $\mathfrak{T}\mathfrak{E}\mathfrak{M}\mathfrak{K}\mathfrak{O}$, —tôte în loc de plsl. $\mathfrak{H}\mathfrak{A}\mathfrak{A}$, $\mathfrak{B}\mathfrak{P}\mathfrak{E}\mathfrak{M}\mathfrak{A}$ etc., cum mai gasiram după tradiția literară paleoslavă și în Bulg. Lab. și manuscrisul de la Tikves' cari sunt deosemeni din al XVII véc. Tot în Apocalips mai vine \mathfrak{U} în loc de \mathfrak{A} . Iar acestea ne mai dovedesc încă o dată ca $\mathfrak{A} = \mathfrak{E}$ și \mathfrak{U} (sau *ea*).

Din textele de pân'acum se vede îndestul de clar că mai peste tot, *chiar în unul și același text, iar nu numai în texte diferite*, în literatura bulgaro-slavă \mathfrak{A} are *deodată* trei însemnări: pe cea de \mathfrak{E} și pe cea de \mathfrak{U} sau *ea*. Că \mathfrak{A} însemnă și *ea*, nu se pôte ști decât din amestecul lui cu \mathfrak{K} , despre care am arătat (vedî mai sus la \mathfrak{K}) că represintă și pe *ea*²⁾.

Din cele de pân'acum s'a mai putut vedea și că, în cele mai multe monumente, se păstrăză în scriere \mathfrak{A} : cu tôte că — de s'ar fi urmărit simplificarea — l'ar fi putut înlocui prin \mathfrak{E} sau \mathfrak{U} \mathfrak{A} (și \mathfrak{K}), cum vedurăm ca face Apocalipsul Apostolului Pavel, Manuscrisul de la Tikves' și altele. Acésta ne arată că \mathfrak{A} se scria nu fiind-că era necesar, ci pentru-că îl cerea autoritatea tradiției literare paleoslave: literatura paleoslava

1) Cf. Argirov, in *SbM.* XII.

2) Cf. msa. Miletic in *SbM.* IX p. 289, XIII p. 10 p. Cf. aici p. 107 nota 2.

cu ortografia ei avea atâta putere asupra spiritelor literaturilor cirilice în cât înțelegând'o sau neînțelegând'o — măi toți căutaū s'o imiteze. De aceea, mare greșală ar face cel ce, voind a studia limba vechilor texte bulgare, ar lua pe **ѡ** ca reprezentant *numai* al lui **и** sau *ea* sau *numai* al lui **ѣ**. De alt-fel această nici nu o face nici un slavist; căci toți dau lui **ѡ** tripla însemnare de măi sus; aceeași întreită însemnare pe care o dau și tovarășului acestuia **ѡ**, cu care am vedut că se amestecă în măi toate textele din al XII până în al XVII véc¹⁾.

Măi sus (p. 158) am vedut că în unele texte sîrbo-slave **ѡ** însemnă și *и* sau *иі*. Acesta, cum am spus acolo, nu e alt-ceva de cât fenomenul bulgăresc amestecul iusurilor transportat în literatura sîrbă și aci sîrbizat. E acesta *amestecul iusurilor sîrbizat*, fiindcă, în limba proprie bulgara, nici **ѡ** și nici **ѡ** cu care el se amesteca nu au dat sunetul *и* sau *иі*, ci numai în cea sîrbă.

Dar apoi, după ce amestecul lui **ѡ** cu **ѡ** s'a sîrbizat ast-fel în textele sîrbe, a trecut înapoi, sub influența literaturii sîrbe, la Bulgari; așa că se găsește și texte bulgaro-slave în care **ѡ** însemnă, ca la Sîrbi, *и* sau *иі*. Ast-fel, fără să mai vorbim de **ѡѡѡ** alături de **ѡѡѡ** din Octoihul din Agram în care, dacă vre-o influență sîrbescă ar fi într'însul, **ѡ** ar putea însemna și *и*, vom spune numai că în Evangelia lui

¹⁾ Cf. Miklosich: *Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen*, in *Denkschriften der Kais. Akad. der Wiss.* XXXIV, 112.

Ioan Alexandru (sec. XIV), în care se află scrierile ca **ношпѣ сѣшпѣ**¹⁾ (cu s l. plsl. **ж**), **ѣ**, amestecându-se aici cu **ж** de multe ori, poate însemna uneori și **ш**, ca în acel **сѣшпѣ**. Iar același lucru trebuie astfel înțeles și în alte texte bulgaro-slave în care vine nu numai amestecul iusurilor **ѣ** și sîrbismul s în l. d. plsl. **ж**²⁾.

De alt-fel, că **ж** însemnă în textele bulgaro-slave și **ш** sau **ш** o recunoște toți acei ce s'au îndelețnicit cu studierea lor. Și Miklosich constata această, spunând ca: «aus der hier behandelten Vermengung der nasalen Vocale mit einander lässt sich **ѣ** und **ж** für **ж** und **ш** erklären, welches man in den aus altbulgarischen Quellen fließenden serbischen Handschriften so häufig findet»³⁾.

Așa dar în textele bulgaro-slave **ж** însemnă: **ѣ**, **ш**, **ш**, **ш**.

IV. In literatura ruso-slavă

În textele ruso-slave, încă din cele d'întâi timpuri ale acestei literaturi, **ж** n'are însemnarea plsl. **ѣ**, adică nasală, **ѣ**, încă din sec. XI, însemnă acolo **ш** sau, uneori, după consonante palatale un **а** muiat. Ast-fel, în documente din Novgorod din sec. XIII și XIV se află **богаромѣ** pronunțat **boi'aromz**, sau **частѣ** pron. **časti**, precum și **дѣржати** alături de **дѣржати**⁴⁾.

1) *Arch. für slav. Phil.* VII, p. 161.

2) S. c. și în Tetraevanghelia din Praga (*Starine*, XIX).

3) Miklosich: *Vergl. Grammat.* I.

4) *В. Лазаревъ: Исследования* I, 237-283.

goviște în a. 1508 : *сказаніе гавренимак стѣа* *вонри* *сѣ* în loc de *стѣа* și *сѣа*; partic. pres. *Хотѣи сѣршишк* l. *Хотѣи*, sau *сѣтѣрк вѣстѣнїе саодужкы* l. *вѣстѣнїа* cum e în *на лѣтїи велеркыа вечерна* ; și *поченїе са* l. *почлнїе* cum e în *вѣчнаа памѣтк* și în *порадоу* (Bibliogr. rom. I, 36). *Deci aici se află ѡ și cu însemnarea de ѐ*. Evangelia lui Macarie (tip. la Târgoviște a. 1512) are tot astfel ¹⁾: *зачладо*, *взвнєсєтєа* alături de *сє* *вѣк*; unde evident e *ѡ=є*; și amestecul iusurilor în instr. sg. *вѣрѡдѣтїа* alături de *вѣрѡдѣтїѣа*; și *пашсаѡк сѣа днїе сѣнѣжа вонрѣ* l. *сѣа днїа сѣнѣжа вонрѣ*; sau particip. pres. *пєходѣиѣ* alături de *чѣтѣжїе* или *пшшѣжїе* și *савєиѣ*, *пєходєиѣѡу*, unde vedem pe *ѡ=є=ж*. Sau tot aici ac. pl. *вѣкѣнїтєа* în l. d. *нѣтєа*, și *домашнїеа* l. *пшшѣа*, *сѣзѣтїсѣа* și *сѣзѣтїи са*, sau *пѣнєзѡу*, *пѣнѣзѡу*, *лѣчѣиѣа* și *лѣчєиѣа* și *лѣчѣиѣа*; sau *лѣжкѣ* și *лѣжкѣ* alături de *ѣжкѣ*; sau imper. 2 pl. *сѡтѡтѡвїтѣа* l. *тє*, aor. 3 sg. *мѡлїшѣа* l. *нїе* (Bibliogr. rom. I). *Deci și aici se vede limpede ca ѡ areea însemnarea de ѐ*. Molitvenicul de la Târgoviște (a. 1545) are, după tradiția ortografică sîrbescă, *є* l. *ѡ*: *прїносїтєє*, *отрѡчє*, partic. pres. *савєиѣ*, cea ce, după plsl. și curentul literar bulgar, ar fi trebuit să fie cu *ѡ*: *сѣа*, *отрѡчѣа*, *савєиѣ*. Apostolul, tip. la a. 1547 la Târgoviște de Dimitrie Iogofetul, nepotul lui Bojidar, are e l. *ѡ*: *нєнїсѣнїе сє сїе сѣїе н вѣстѣнїїе вонрїи* l. *са сѣа сѣїа н вѣстѣнїїа*; și *поченїе сє* l. *почлнїе са* etc.; precum și *ѡ* l. *ѣ* (=ѣ -ea): *нєсправѣлнїтє* l. plsl. *нєсправѣлнїтє*. Evangelia lui Coresi (a. 1562) are tot

¹⁾ I. Bianu și N. Hodoș: *Bibliogr. rom. I*. St. Novaković: *z u srpsko-slavenskoj i bugarsko-slovenskoj književnosti od XI vijeka na dalje*, in *Rad. jugosl. Akad.* XLIV, 166-170.

ast-fel amestecul iusurilor: дѣждѣноу și прочитадиши , пашсаѣк сѣа дѣне сѣижа вири ... дѣже дѣк ... ѡркири ; dar are și locuri din care se desprinde că, în acel amestec de iusuri, $\text{ѡ} = \text{ѣ}$: мѣдѣже юиѣ и сѣркѣзрастиѣ и старѣе (cum este s. e. în Evang. de la Târgoviște мѣдѣже юки и сѣркѣзрастики и старѣе , și почениѣ сѣа l. почаниѣ сѣа etc. (Bibliogr. rom. I, 47). Tot Coresi are ѣ l. ѡ în al său Sbornic (a. 1568): пешса сѣ сѣѣ вири , и почениѣ сѣ, сѣркишиѣ сѣ (Bibliogr. I, 54). Și în Octoih (a. 1574) e amestecul iusurilor: ac. sg. мирижа савѣж , мѡмѡ тѡ l. мирижа , мѡж ; dar și clar ѡ l. ѣ : да прославаѣте l. ѣте , sau invers ѣ l. ѡ în пѡмѣ l. пѡмѡ , мѣ пѣвани l. мѡ , сѣ мѣдѣ l. сѣа (cf. mai sus тѡ și тѡѣжирѡ мѡ) 57. Psaltirea lui Coresi (a. 1577) ne arată tot așa de limpede ca $\text{ѡ} = \text{ѣ}$: ѡчиѣтѣ 77, dar și ѣ l. ѡ în ради дѣне пашѣ l. дѣдѣ пашѡ 78. În Triod (a. 1578) tot ast-fel amestecul ѡ cu ѡ : ac. sg. вѣ земаѡ l. земаж și вечер'нѡѡ пашѡ 69 alături de вечернеѡ пашѡ 70; dar și clar $\text{ѡ} = \text{ѣ}$: почениѣ сѣа l. почаниѣ , alături de начѡло 79, și пешсаѡмѡ сѣѣ.. вириѣ l. сѣа și благовѣстиѣ сѣ 81 l. сѣа cum e mai sus (Bibliogr. rom. I). Aceiași amestec se afla în Evangelia tip. la 1579 la Belgrad (Transilvania): ѡ вѣсноу жирниѡ сѣа 83, alături de ѡ вѣсноу жирниѡ сѣа; iar clar $\text{ѡ} = \text{ѣ}$ se vede aici în: pers. 2 pl. да ѣрѡ прѣдѡстѡ , 3 pers. sg. ѡчиѣтѣѡ вѣдѣтѣ , pers. 3 pl. вниѣже поставишиѡ ... и пѣсаниѣ , sau în на дѣсѡте alături de на дѣсѡте , particip ѡдѡдиѡ și ѡдѣиѡ etc.¹⁾ Manuser. moldeslav cu «Viața lui Alexandru Macedon», din a. 1562, are tot ast-fel amestecat, precum și $\text{ѡ} = \text{ѣ}$: ac. sg.

1) Un exemplar la *Academia Română*.

нѣмеческаа земаа § 12, утѣ рѣсаниа царница 292 l. царница; și clar $\delta = \epsilon$ și μ sau ea : романича § 19, павѣтъ, пѣва сѣ и сѣрѣзнии сѣжъ вѣнѣга... и даде и въ нѣмеческои мѣнѣстѣрѣ¹⁾, unde se vede $\delta = \kappa = \mu$ în сѣжъ вѣнѣга... и.

Și în documentele din sec. XVI și XVII găsim că δ însemna ϵ și μ sau ea ; adică și în ele se vede că δ însemna ceea-ce Φ , (din care pricina în ele se amesteca δ și cu Φ ²⁾). Ast-fel într'un doc. de la Bogdan voda al Moldovii (a. 1507): павѣ l. павѣ, alături de regulatul după plsl. вѣчѣX вѣнѣр³⁾. În alt doc. de la Ștefan voda al Moldovii (a. 1520): павѣ și павѣ, мѣчѣца l. мѣчѣца și вѣвъ сѣ павъ вѣнѣрѣт (Uricar, XVIII, 86). Doc. de la Ștefan cel tînăr (a. 1517) amesteca tot ast-fel pe δ cu Φ : на павѣ, сѣ павѣсѣт l. павѣ și сѣ, утѣ нѣдѣаа și утѣ дѣдѣа, нѣлѣ și нѣрѣдѣ, вѣсѣX și вѣчѣX, сѣлѣтѣмъ манастирѣ l. сѣлѣтѣмъ etc. (Arch. Ist. I, 1, 27). În alt doc. de la Alexandru Voda (a. 1575): павѣ l. павѣ cum e în вѣрѣмаа și вѣрѣмаа; are și вѣдѣаX l. вѣдѣаX și сѣлѣтѣ l. сѣлѣтѣ; deci cu $\epsilon = \Phi = \delta$, ceea ce se vede și în сѣтѣ вѣсѣа Рѣдѣа вѣвѣдѣа сѣ Отрѣе alături de сѣ вѣсѣт și да сѣлѣ вѣлѣсѣт (Arch. Ist. I, 68). Același lucru în doc. de la Matei Basarab (a. 1641): pron. reflexiv маа și мѣ, și сѣ l. сѣ, вѣдѣае(т) l. вѣдѣааѣтѣ, вѣнѣ(с) alături de вѣнѣа(с); sau alături de acestea вѣсѣа(X) l. вѣчѣX; precum și $\delta = \mu$ în мѣрѣаи(а) alături de мѣрѣаи(а)⁴⁾ Alt doc. moldoslav din a. 1643 tot ast-fel ne tradéza pe $\delta = \epsilon$ și $\mu = \Phi$: сѣлѣтѣмъ сѣрѣдѣаа l.

1) V. Jagić: *Opisi i Izvodi*, în *Starine V*, 22-27.

2) Cf. mai sus la paragraful despre κ în textele româno-slave (p. 127).

3) Th. Codrescu: *Uricaru*, vol. XVIII, p. 82.

4) Doc. e la *Arhivele Statului*, mănăst. Radu-Voda, pachet 48, No. 5.

срѣдѣмъ, зорѣмаа l. зорѣмаа, ѡ здравіѣ и ѡ ѡтпослѣ-
тѣнѣ граѡмаѡ, l. грѣѡмаѡ, метіѣ и мѣтѣа l. мѣтѣе (Pa-
mátky jihoslov. p. 113—114). Doc. de la Gheorghe
Ștefan al Moldovei (a. 1657) are tot ast-fel ϵ l. α :
пѡметѣ și мѣдѣшожѣ ѡвѣлаѣѣ и мѣч'шожѣ мѡвнѣа члѡрѣѡ'; și
 α amestecat cu Φ поставлѣаѡ alături de сѡставлѣѣ(а),
врѣмаа și врѣмаа, și Φ l. α : вѡзвѣтѣ, грѣдѣмаѡ, прѣ-
ѡдѣтѣ.¹⁾

Intr'un doc. de la Vasile Lupu, din a. 1650 se
afla α amestecat cu α în sens de α s. e. în $\tilde{\omega}$ вѡ-
сѣа пѣѣа дѣѣа и $\tilde{\omega}$ вѣа номѡнѣа рѣ(дс)вѡн сѡма-
трѣмаѣ, dar și $\alpha = \epsilon$ în сѣа "сѣтрѡнѣ"²⁾.

Și în Cronici se afla răspândit acest amestec al
lui α cu α ; iar această ne conduce și în ele a recu-
nôște pe $\alpha = \epsilon$ și $\alpha = ea$. Ast-fel în Cronica moldo-
venéscă din Codicele de la Chiev (sec. XVI): мѣ-
тѡтѡкѡнѡ 143 și тѡсѡнѡ 146, вѡзвратѣ сѡ вѡ странѡ
сѡа 145 l. сѡа; nom. sg. раѡа вѡжѣа рѡсѡжѣа марѣа
146, unde se vede $\alpha = \alpha = a$ sau α , caei e l. раѡа
вѡжѣа; și сѡ вѡсѣа вѡнѡа сѡа alături de сѡ вѡсѣа
вѡнѡа сѡа 146 etc.³⁾. Și Codicele de la Tulcea
(sec. XVII) amesteca pe α cu α : вѡѡа зѡчѡѡ сѡ S, gen.
sg. ѡ вѡзѡвѡнѡ прѣѣтѡа вѣѡ l. прѣѣтѡа вѣѡ, și прѣѡтѡ...
вѡдѡнѡа Ѣдѡнѡа рѡѣ l. вѡдѡнѡа Ѣдѡнѡа 37. În afara de
acest amestec, care singur ne arată pe α cu acea
triplă însemnare, mai sînt aici și exemple din cari
se vede cã α era considerat ca= Φ : пѡнѡ сѣѣѡнѡ 38

1) *Archiva Statuluŝ*, mănast. Radu-Voda, pachet 10, No. 13.

2) Bic Bărbulescu: *Vechele relaŝii ale Principatelor Române cu Croa-
tia*, p. 2—3.

3) I. Bogdan: *Vechele Cronice moldov.*

și *пакунїѣ*, *скачїенк*, *посачїенн* l. *посчїенн* 39, ac. pl. *кларина* și *кларнїѣ* 37; precum și exemple din care se vede că *ж* era=și cu *ѣ*: *Фтефанк...* *сдарнїѣ* и *пвѣнїѣ* 37 și *рванїѣ* l. *сдарнїѣ* etc., și *вагнїѣ* 44, *квнїѣ* 48, ac. pl. *посла свое покнсарн*, alături de alte exemple cu *свож* sau *свож*, și *рака* 44 alături de *рѣка* 47 și *рѣка* 46.

Dupa cum – de alt-fel ca un fenomen mai rar – am vădut în textele bulgaro-slave, ba înca și în cele ruso-slave, că *ж* are une-ori și însemnarea *ю*, tot ast-fel găsim această a patra însemnare a lui *ж* și în cele româno-slave. Ast-fel un doc. munt.-slav din a. 1430, care amestecă pe *ж=ж* : s. e. în *настожи*, are *вожїѣю* *милостїѣ* l. *милостїю*, ca în *вожїѣю* (Arch. Ist. I, 73). Alt doc. munténo-slav din a. 1524 : *милостїю* *вожїѣю* alături de *милостїѣ* *вожїѣѣ* (Arch. Ist. I, 204). În un doc. moldo-slav din a. 1583 se afla: *Фтефан...* *свѣдѣтелствѣѣ ѡ сем* unde *ж* însemnă probabil tot *ю* (Cuvinte I, 48), ca și e pers. 1 sg. înd. pres. Alt doc. moldo-slav (a. 1623) are: *сѣт*, *пмаюѣ*, cea ce ne arată că în : *моим...* *пркнстѣѣ* *его матерѣ*, acel *ж* reprezintă (la acus. sg.) pe *ю*, adică: *пркнстѣю*. (Uricea, XVIII, 338). Și în doc. moldo-slav din a. 1630 găsim *вжїю* *млтїю* alături de *ѣ* *псдож...* *ѣ* *прїѣ*¹⁾. De alt-fel, cum limba slava de la noi e peste tot împestrîtată de sîrbisme (cf. p. 53–64) și mai ales de *ѣ* sau *ю* l. d. plsl. *ж* sau bulgaro-slav *ж* și *ж*, urméză că în mult locuri trebuie să socotim pe *ж* (ca și pe *ж*) ca reprezentând pe *и* sau *и*.

1) *Archiva Statului*, mănast. Radu-Voda, pachet 16.

Am disp că plsl. **ѧ** avea însemnare nasală *ç*. Fără îndoială că până a trece în limba bulgaro-slavă în sunetele **ѣ** și **ѡ-ѡа**, vechiul **ѧ**, în primele timpuri când începe a se amesteca cu **ѧ**, se va fi transformat întâi în vre-un alt sunet nasal, — une-ori probabil în *an* cu *a* inițial ceva iotat și nuanțat spre **ѧ=ǎ** (sau *'an*), și că numai mai târziu va fi ajuns să și piardă nasalismul, anume în sec. XIV cu desavârșire. De aceea nu e neprobabil că când-va, prin sec. XII s. e., va mai fi însemnat **ѧ** și un nasalie *'an*, sau *'an*, de și acesta nu se poate pân'acum confirma cu exemple din texte. Se poate însă deduce această nouă fașă a lui **ѧ=’an**, *'ǎn* din tovarășul său **ѧ**, cu care se amestecă, și pentru care se pot găsi câte-va exemple. Anume, se găsește exemple că, după ce **ѧ** a început a se amesteca cu **ѧ**, el, **ѧ**, se afla într’o nouă fașă fonetica nasală, adică ea însemna nu numai **ѣ**, **ѡ** (ca **ѧ**) ci și **ѧn** (Cf. p. 13). Iar o dovadă că chiar în textele bulgaro-slave va fi avut **ѧ** cât-va timp — până prin sec. XIV — și o însemnare nasală, se va vedea mai jos la textele româno-slave în cari **ѧ** însemna une-ori și ceea ce **ѧ** sau **ѧ** nasal¹⁾. Caci în textele româno-slave pân'acum descoperite, tot ca în cele bulgaro-slave, nu se poate constata pentru **ѧ** și o însemnare nasală. De alt-fel, în unele dialecte bulgare, și anume în cele nordice, chiar ași se mai ved resturi

1) Cf. mai jos la **ѧ**. Această constatare în textele române din sec. XVI trebuie să combată părerea lui Leskien că: «Meine Ansicht daher dass, das Mittelbulgarische keine nasalvocale mehr gekannt hat» (*Arch. für slav. Phil.* II, 288). Ea confirmă, cu probe palpabile, credem noi, părerea celor ce susțin acel nasalism (Cf. *Arch. für slav. Phil.* III, 350 și *SbM*, 516).

de vechiul amestec al usurilor, resturi din care ni se desprinde un *szan* și *an*. Ast-fel: *sznka*, janza, jan-*txva*, jaranbica, *svkntec*, m'äs*znec* etc.¹⁾. Acestea, ca și cele lalte resturi de nasalism din *sz* de pe la Subo etc., pot fi rămase încă dintre sec. XII - XIV.

VI. In literatura română

Din cele de pân' aici s'a putut vedea clar ca, nu numai în textele proprii slave ci și în cele româno-slave, *sz* însemna de-odată *ε* și *u* sau *ea*, mai rar *o*.

Dar, dacă Românii au cunoscut și au dat, în ale lor texte româno-slave, lui *sz* acele însemnări, nu urmază ôre în chip natural ca ei să i le fi dat tot pe aceleași și atunci când scriau românește ? Căci, de ce ar fi întrebuințat pe *sz* cu alte însemnări în textele române, pe câtă vreme nici în ele nu aveau să însemne prin el alte sunete pe cari nu le-ar fi avut limba slavă ?

Din aceste motive chiar, socotim că sîntem cu totul îndreptățiti încă de pe acum a declara de ne-complet -dacă nu voim a dice greșit -aceia că filologii noștri toți au dat și dau acestui *sz* numai însemnarea *u*²⁾, sau numai *iea*³⁾, sau numai *ea*⁴⁾, precum și numai *u* și *ea*⁵⁾. Ei au făcut și fac acésta

1) V. Oblakx: *Prinosz*, în *SbM* XI, 516 și urm.

2) B. P. Hasdeu: *Cuvente* I, 4.

3) Sbiara: *Codicele Voronețean*, 176.

4) Gaster: *Chrestomatia româna* I, CXIV.

5) Tikin: *Studien zur rum. Phil.* p. 7.

luna îndoiială înșelați de însemnarea **u** pe care o dau *asta-di* lui **u** Rușii, iar după aceștia, și Sirbii și Bulgarii de când limba și ortografia rusă, de după Petru cel mare, au început a se introduce la dânsii.

Dar chiar și de s'a dat la noi lui **u** valoarea *posteriōră* rusă *ia*, istoricește chiar și acesta-i o greșală, fiindcă între sec. XV și XVII vedurăm (p. 166) că și Rușii, pe lângă *ia*, mai însemnau și sunetele *u* sau *iu* tot cu **u**.

De alt-fel, în textele române se și constată că aceeași ortografie bulgară, care, cu privire la însemnarile lui **u**, se transmise Sirbilor și Rușilor, aceeași se afla și într'însele. Și anume, acel *amestec* al lui **u** cu **u** se găsește răspândit și în textele române, ca în cele româno-slave; precum, din acest amestec al lor, și în acelea se desprinde că **u** însemna: *e, ia, ea, u, iu*, ca în cele româno-slave.

Ba încă, în textele române, tot ca rezultat al aceleiași *amestec* bulgar al iusurilor, s'a pastrat și *valoarea nasala* a lui **u**, ceea-ce nu se mai poate constata în cele bulgaro-slave de prin sec. XIV încôce.

Ţeacul XVI. Vorbind în capitolele precedente despre **u** și **u**, am arătat că ele au și valoarea de *u* sau *ea*, și că **u** adese-ori le înlocuește; în așa casuri dar, am arătat acolo, că și **u** însemna *u* — *ea*. De aceea, ca să nu mai repetăm același lucru, vom căuta acum să dovedim mai ales celelalte însemnări ale lui **u**, adică pe *e, u, iu* și pe cea *nasală*.

Într'un tipărit fragment de evanghelie slavo-româna care se găsește la Petersburg, se afla: **апроніарк-ца** **оучениции**. și **u** **вине** **и** **рк** **рнзник-це** **ашу**; dar alături de ace tea: **це** **аршник**. Deci **u** = *ea*, căci e vorba de *e*

tenențe; dar și $ca = ce =$ pronumele reflexiv *se*, unde $a = e$. În Coresi găsim chiar *amestecul* ortografic bulgăresc al lui a cu ka . Anume în Psaltirea lui româna din a. 1577: Ⲡ ⲉⲣⲉⲙⲁⲕ ⲉⲈ ⲈⲨⲨⲈ alături de Ⲡ ⲉⲣⲉⲙⲁ ⲉⲕⲨⲁⲕ , unde $ka = e$; și $\text{ⲦⲠⲤⲤⲁⲕ ⲉⲤⲁⲙⲁⲨⲁⲔⲦⲨⲁⲔⲠⲤⲤⲁⲔ}$ alături de ⲉⲤ ⲁⲁⲤⲤⲁⲕ , unde $a = ka = e$. (Chest. I, 16). Iar în toate textele din acel timp, ca și de mai apoi, nu se afla, unde nu e aceea ortografie, de cât ⲉⲣⲉⲙⲁ și $-ae$.

ca și în limba de ađi. — În Evanghelie cu învățătura (a. 1581) tot Coresi are: $\text{ⲉⲈ Ⲡⲉⲣⲁⲕⲁ, ⲈⲤⲤⲁⲨⲠⲤⲤⲁ}$ (Chrest. I, 30) precum și ⲉⲕⲨⲁⲕ ⲈⲤⲨⲁ toate la imperfect. Deci $a = ka = u$. Iar despre Ⲡ vom vedea mai departe că nu e alt-ceva de cât o variantă paleografică a lui ka , varianta formată tot pe terenul literaturii bulgare. În cazurile de aici dar din Coresi, nu e alt-ceva de cât întrebuințarea grafică a *amestecului iusurilor* din literatura bulgara. E dar acolo ⲈⲤⲤⲁⲨⲠⲤⲤⲁ în l. de ⲈⲤⲤⲁⲨⲁⲕⲉ sau ⲈⲤⲤⲁⲨⲁⲕⲉ , cum se găsește pretutindeni în literatura noastră româna din al XVI véc.

Influența graficei bulgărești sau româno-slave la Coresi se mai poate vedea și în întrebuințarea lui a *in sens de nasal* Ⲡ . Iar acésta nu ne putea veni de cât tot numai prin amestecul iusurilor, care făcu ca a să aibă aceleași valori ca Ⲡ (care nu e de cât un ka modificat). Ast-fel ⲁⲕⲉⲨⲤⲤⲉⲕⲤⲉⲤ a ⲉⲈ ⲉⲤⲨⲨⲈ în Psaltirea-i din 1570 (Biblgř. rom. I, 55) alături de Ⲩⲉⲣⲉⲙⲁⲕⲉ (idem 55). În Psaltirea-i din 1577 Coresi are pe $a = u$ sau ea , cum am văđut la capitolul despre b , dar și $a = e$ în: $\text{ⲁⲔⲨⲨⲉⲕⲤⲉⲕⲤⲉⲕ ⲨⲉⲤⲨⲁⲕⲉⲕⲤⲉⲕⲤⲉⲕ}$, pers. 2 sg. ⲁⲕⲉⲤⲤⲉⲕⲤⲉⲕ . Tot aici are $a = e$ în: $\text{ⲚⲉⲤⲤⲁ ⲈⲤⲤⲁⲕⲉ Ⲥⲁⲕⲉ ⲙⲁⲨ ⲈⲤⲤⲁⲕⲉ ⲁⲕⲉⲤⲤⲉⲕⲤⲉⲕⲤⲉⲕ}$

În partea românească a manuscrisului din 1574 (de la British Museum) se află în adevăr \aleph mai ales cu însemnarea de α sau ea : imperf. p. 3 pl. $\rho\alpha\text{-}\rho\alpha\iota\alpha\aleph$ \aleph $\epsilon\aleph$ 460, $\eta\alpha\gamma\text{-}\epsilon\epsilon$ $\epsilon\phi\eta\aleph$; însă, față cu $\aleph\epsilon\eta\epsilon$ în l. de $\aleph\epsilon\eta\epsilon$, e natural a ne întreba și dacă $\aleph\epsilon\tau\epsilon$ nu se pronunța $\epsilon\epsilon\tau\epsilon$, sau dacă pronumele fem. nöm. pl. $\aleph\aleph$ nu se pronunța $\epsilon\aleph$, decî cu $\aleph=\epsilon$. De alt-fel $\aleph=\epsilon$ va fi și în: $\eta\eta\eta$ $\aleph\aleph\tau\epsilon$ $\mu\alpha\upsilon\gamma\aleph\tau\epsilon$ $\chi\alpha\upsilon\gamma\aleph\tau\alpha$ $\epsilon\tau\eta\eta\aleph$ $\mu\alpha\upsilon\gamma\eta$ 460 în l. d. $\chi\alpha\upsilon\gamma\aleph\tau\epsilon=\chi\alpha\upsilon\gamma\aleph$. Ba tot în acest manuscris, (în care, în partea slavă, se vede amestecarea iusurilor de care am vorbit), găsim în cea română pe $\aleph=\iota$, ca la Coresi. Așa va fi în $\epsilon\varsigma$ $\eta\varsigma$ $\eta\eta\eta\aleph$ $\epsilon\aleph$ ¹⁾, care e la pers. 1 sg., decî în loc de obiceiuit $\eta\eta\eta\iota$. În disertația sa asupra acestui mscr., Hasdeu spune că în el nică-ieri nu se confundă \aleph cu \aleph . Uspenskij însă, care cel d'întîi a vorbit despre acest evangeliar și a dat din el extrase, pune des \aleph l. \aleph . Tötă credința putem da și vorbelor d-lui Hasdeu, totuși, fiind-că cum vom vedea mai la vale, (la \aleph), Uspenskij putea cunoște și forma \aleph din ale lui Sreznevskij: *Drevn. pam. jusov. pis.*, iar pe de altă parte, fiind-că, cum vom arăta (p. 182) însuși Hasdeu confundă pe \aleph cu \aleph la popa Grigore din Măhaci; de aceea nouă ne vine a nu ne îndoii prea mult nici de \aleph l. \aleph din extrasele lui Uspenskij. Ar trebui, orî cum, să vedem cel puțin în fotografie forma acestor slove, spre a putea hotărî dacă nu cum-va avem în ele aface cu vr'o variantă de \aleph . De alt-fel acesta pöte fi și aici, fiind-că mai sus vedurăm că și Coresi are \aleph l. \aleph . Dacă și în acest mscr. din Londra e în adevăr \aleph l.

1) B. P. Hasdeu: *Manuscrisul românesc din 1574*, în *Columna lui Traian*, anul III, 1882.

а, avem atunci și aici aface cu cunoscuta amestecare a iusurilor. Uspenskij transcrie: **връмѣ ачѣа, ѡкрєєрк бѣтрк еак ѡвѣцкн'дк ѡткнн прєоцїи... ѡнтрєавою вон ннн еу' оу'а вѡѡкн'тк**. etc. Deci **а=и** sau **ea** în **ачѣа**, dar **а=ѣ** nasal în **ѡвѣцкн'дк, ѡнтрєавою, оу'а** ²⁾.

Într'un zapis de vîndare din jud. Muscel, scris pe la a. 1600, găsim, ca astă-zi; **вѣтѣ єѣ аѣла партѣ мѡ = cãta sã afla partea mea**; dar și **вѣ(а) єѣ(є) цїа вѣ аѣ(а) вѣ(и)дѣ(т) партѣ мѡ дѣ мѡннѡ**, cea ce ađi ar fi, ca de obicei în textele secol. XVI, «cum sa sã știe ca *le-am vîndut partea mea de moșie*». Și tot aici e: **вѣ(т) єѣ ва аѣла вѣ(р) .р(и) анѣ вѣ(р) сѣва(т)... вѣ(т) єѣ ва аѣла вѣ(р) дѣ мѡннѡ... єѣ фнѡ... ннн партѣ мѡ** etc. (Cuvente I, 101). Hasdeu transcrie aici peste tot pe **а** prin *ia*, deci: sã sã știa, de moșia, sã fiia. Drept e cã mã se aflã, de și fõrte rar, cãte un text în care găsim **ка єѣ цїа=аđi**: ca sã ție (Arch. Ist. III, 217); acesta nu ne dã totuși dreptul de a socoti ast-fel peste tot pe **а=и**. În casuri de felul acesta, daca voim sa ne dãm bine socotela de *limba realã* a textelor, nu va trebui sa ne ținem prea sever de litera numai a unuia din ele; și nu va trebui sã scãpãm din vedere analogiile *numai grafice*, cari de multe ori nu corespund foneticei limbei. Cãci, prin analogie *graficã*, și **є**, de õre-ce se amestecã cu **ѣ**, are une-ori în texte semnificarea de *ea* sau *ia*, s. e. **єѣиѡмєнєєѣѣ** la p. 3 sg. Tot ast-fel și în casurile acestea, ca rarele **ка єѣ цїа**, põte fi o simplã *analogie graficã*: **а** însemnând **и** și **є**, prin analogie se întrebunțezã și **и=є**. De alt-

2) T. Uspenskij: *O nãkoryhъ slav. i po slav. pis. rukopisjahъ* în *Žurnals Minist.* pe Noemyre 1878, St.-Petersburg p. 71.

insa sub forma $\Delta\rho\mu$, nu numai aici, dar, pe cât știm noi, în nici un alt text. Deși, după părerea noastră (ca și a lui Tiktin), chiar de am găsi în acest caz $\Delta\rho\mu$, faptul pe de o parte că acesta ar fi tot excepțional, iar pe de alta analogiile grafice, precum și tradiția grafică literară de care am vorbit mai sus, ca și însăși limba de ađi,—töte concurg spre a nu ne lăsa să luăm pe un așa $\Delta\rho\mu$ de cât ca= $\mu\rho\epsilon$ sau $\mu\rho\Delta$ ba chiar $\mu\rho\Delta$. Decî în cazul cu $\Delta\rho\Delta$, ultimul Δ = și cu ϵ . Și nu numai atât, dar chiar în inițialul Δ din $\Delta\rho\Delta$ nu putem decreta, fără discuție, dacă el = μ sau = ϵ . Și de ce? Fiind-că sînt cazuri, de și rare, dar sînt cazuri, ca s. e. într'o sentință scrisă de un Tudor logofet din jud. Muscel (între a. 1583-1585), în care găsim chiar $\epsilon(\rho)$ alături de $\mu\rho$ (Cuvente I, 38).¹⁾

Deci, dacă în așa cazuri, în care, luând de călăuză marea majoritate a textelor vechi și limba de ađi, n'am voi să admitem o analogie grafică ($\epsilon=\Delta$: $\Delta=\mu$, decî $\mu=\epsilon$); totuși, chiar de am admite ca existând în limbă dubletul $\epsilon\rho$ și $\mu\rho$, în textele în care găsim scris numai $\Delta\rho\Delta$, trebuie să ne întrebăm dacă acesta nu e = $\mu\rho\epsilon$ sau $\epsilon\rho\epsilon$, adică dacă acolo Δ nu e = ϵ . De aceea nouă ni se pare greșit a transcrie pe $\Delta\rho\Delta$ prin *iarra*, cum face Hasdeu (Cuv. I, 213); căci, o așa transcriere, credem noi, falsifică limba textului și grafica timpului.

În Psaltirea Scheiană găsim mult răspândit amestecul lui Δ cu μ (pe care l'am vădit și în grafica textelor mai ales bulgaro-slave și româno-slave): $\mu\rho\epsilon\mu\Delta$ și $\rho\mu\epsilon\mu\Delta$, $\mu\rho\epsilon\mu\Delta$ 2, și $\epsilon\mu\mu\Delta$ sau $\mu\mu\mu\Delta$ 2, $\mu\mu\mu\Delta$ și $\mu\mu$. Aici, și după grafica din al XVI

1) Cf. mai sus la pag. 88-89

vee ca și după limba de ață, se vede $\mathfrak{a} = \mathfrak{h}$ adică $=a$ sau ea . Însă tot în această psaltire mai se află: $\mathfrak{c}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{t}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{c}\mathfrak{a}$, 13, $\mathfrak{p}\mathfrak{e}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{o}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{c}\mathfrak{a}$, $\mathfrak{p}\mathfrak{a}\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}\mathfrak{c}\mathfrak{a}$ 206, alături de $\mathfrak{p}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{m}\mathfrak{o}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{h}\mathfrak{u}\mathfrak{s}\mathfrak{c}\mathfrak{e}$, $\mathfrak{v}\mathfrak{e}(\mathfrak{c})\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{c}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{c}\mathfrak{e}$ 213; sau $\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}$, 208, $\mathfrak{a}\mathfrak{o}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{m}\mathfrak{a}$, $\mathfrak{h}\mathfrak{e}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}$ 209, $\mathfrak{a}\mathfrak{m}\mathfrak{a}$ 87, alături de $\mathfrak{m}\mathfrak{e}\mathfrak{p}\mathfrak{r}\mathfrak{i}\mathfrak{h}\mathfrak{s}$, $\mathfrak{h}\mathfrak{e}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{e}$ 208, și $\mathfrak{m}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{o}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ 7. Mulțimea celorlalte texte, grafica timpului acela, limba de ață, și chiar însăși Psaltirea Scheiană ne arată ca ar fi o greșală a da lui \mathfrak{a} , și în aceste din urma cazuri, valoarea ia . De aceea, fără îndoială că și aici comitem o falsificare a limbii textului, transcriind, ca editorul său Bîanu, pe $\mathfrak{c}\mathfrak{a}$ prin sia , pe $\mathfrak{m}\mathfrak{a}$ prin ma . Evident e că aici \mathfrak{a} înseamnă ϵ (ca și în textele româno-slave)¹⁾.

În operele poprii Grigorie din Măhaci sau în genere în Codex Sturdzanus, se află amestecul $\mathfrak{a} = \mathfrak{h} = \mathfrak{x}$, ca și în textele bulgaro-slave și româno-slave. Astfel $\mathfrak{f}\mathfrak{o}\mathfrak{m}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{a}$ și $\mathfrak{f}\mathfrak{o}\mathfrak{m}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{a}$, $\mathfrak{f}\mathfrak{o}\mathfrak{m}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{k}$ (Cuv. II, 47), toate în sens de $fomeia$, deci cu $\mathfrak{a} = \mathfrak{x} = ia$ sau ea ; sau $\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{a}$, $\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{a}$ 47, $\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{a}$, $\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{k}$ 52, toate în sens de $ceia$, deci cu $\mathfrak{a} = \mathfrak{x} = ia$ sau ea și $\mathfrak{a} = \epsilon$; sau are: $\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{r}\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}$, $\mathfrak{m}\mathfrak{i}\mathfrak{h}\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}$ alături de: $\mathfrak{c}\mathfrak{x}\mathfrak{p}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{h}\mathfrak{c}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ 78, $\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{i}\mathfrak{k}$ și $\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{i}\mathfrak{k}$ 316, — cu $\mathfrak{a} = \mathfrak{x} = ia$ sau ea ba chiar și $= \epsilon$, ținând socotelă de cele ce am spus la capitolul despre amestecul lui \mathfrak{h} (și \mathfrak{a}) cu ϵ în contra scrisului după regula de diftongare (pag. 130 și urm.). Apoi are $\mathfrak{c}\mathfrak{x}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{p}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ alături de $\mathfrak{c}\mathfrak{x}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{p}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ 47, $\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{e}$ și $\mathfrak{m}\mathfrak{a}$ 47, $\mathfrak{c}\mathfrak{x}\mathfrak{w}\mathfrak{t}\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{k}$ și $\mathfrak{c}\mathfrak{x}\mathfrak{w}\mathfrak{t}\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{k}$ 53, $\mathfrak{h}\mathfrak{s}\mathfrak{c}\mathfrak{e}$ $\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ și $\mathfrak{h}\mathfrak{s}\mathfrak{c}\mathfrak{e}\mathfrak{t}\mathfrak{h}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ 79, cu $\mathfrak{a} = \mathfrak{h} = ia$ sau ea . (Cuv. II). Ba în acest Codex Sturdzanus găsim de foarte multe

1) Fără îndoială că $\mathfrak{m}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{o}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{p}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ și $\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{s}\mathfrak{a}$ 206, e greșală a copistului

ori amestecul acesta al iusurilor \mathfrak{a} și \mathfrak{k} . Necunoșterea acestui fenomen a înșelat chiar pe Hasdeu, carele, în multe părți transcrise în Cuvente II, a pus \mathfrak{a} în loc de \mathfrak{k} din original și vice-versa. Ținându-ne acum de original, noi mai dăm aici câte-va exemple în care \mathfrak{a} se amestecă cu \mathfrak{k} în sensul arătat și mai sus:

Ast-fel : $\mathfrak{b}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ și $\mathfrak{b}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ $\mathfrak{b}\mathfrak{k}$ \mathfrak{k} $\mathfrak{p}\mathfrak{o}\mathfrak{r}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{a}$ (pe când în Cuvente II 314 are aici \mathfrak{a} l. \mathfrak{k}) alături de $\mathfrak{b}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{e}$ 32¹), unde se vede $\mathfrak{a}=\mathfrak{k}=\mathfrak{e}$. Are $\mathfrak{b}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{c}\mathfrak{e}$ 33 alături de $\mathfrak{d}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{e}\mathfrak{.p}$ 34 și $\mathfrak{d}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{e}\mathfrak{k}$ $\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$ $\mathfrak{c}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{a}$ 31, și $\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{r}\mathfrak{s}$ $\mathfrak{c}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{e}$ 44 alături de $\mathfrak{t}\mathfrak{o}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{e}$ $\mathfrak{m}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ 31 și $\mathfrak{b}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$. Sau: $\mathfrak{b}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ $\mathfrak{b}\mathfrak{k}$ \mathfrak{k} $\mathfrak{d}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}$ $\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{a}$ 32= e deschis ție, alături de $\mathfrak{b}\mathfrak{k}$ \mathfrak{e} $\mathfrak{p}\mathfrak{o}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{l}\mathfrak{e}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{i}\mathfrak{a}$ $\mathfrak{c}\mathfrak{f}\mathfrak{i}\mathfrak{l}\mathfrak{t}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{n}$ $\mathfrak{d}\mathfrak{x}\mathfrak{s}$ 32, și $\mathfrak{c}\mathfrak{x}$ $\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ $\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{e}$ 32, $\mathfrak{b}\mathfrak{k}$ $\mathfrak{d}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}$ alături de $\mathfrak{b}\mathfrak{k}$ $\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}$ 32; $\mathfrak{d}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{s}$ și $\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{s}$, $\mathfrak{d}\mathfrak{a}$ $\mathfrak{d}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ și $\mathfrak{d}\mathfrak{e}$ $\mathfrak{f}\mathfrak{o}\mathfrak{k}\mathfrak{s}$; $\mathfrak{f}\mathfrak{a}\mathfrak{n}\mathfrak{t}\mathfrak{e}\mathfrak{l}\mathfrak{a}$ $\mathfrak{c}\mathfrak{a}\mathfrak{l}\mathfrak{e}$ și $\mathfrak{t}\mathfrak{o}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{e}$ $\mathfrak{a}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$ 86. (Cf. mai sus $\mathfrak{m}\mathfrak{i}\mathfrak{s}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{k}$),— unde se vede clar amestecul $\mathfrak{a}=\mathfrak{k}=\mathfrak{r}=\mathfrak{e}$ ²).

Iar nu puțin are și acest Codex Sturdzanus \mathfrak{e} l. \mathfrak{i} sau \mathfrak{i} înainte de \mathfrak{e} din silaba următoare : $\mathfrak{r}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{e}$ 85, $\mathfrak{a}\mathfrak{l}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{e}$ 86 etc., cea ce ne siloște a ne întreba dacă \mathfrak{a} nu e pronunțat ca e s. ex. în $\mathfrak{d}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{e}$, $\mathfrak{m}\mathfrak{i}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{e}\mathfrak{i}\mathfrak{e}$ etc. (Cuvente II). Precum are și $\mathfrak{a}\mathfrak{l}=\mathfrak{ea}$ în : $\mathfrak{c}\mathfrak{x}$ $\mathfrak{i}\mathfrak{s}$ $\mathfrak{c}\mathfrak{e}$ $\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{k}$ 80= $teamă$ (cf. p. 146), deci cu $\mathfrak{a}=\mathfrak{e}$.

Dar Codex Sturdzanus mai are și $\mathfrak{a}=\mathfrak{i}$ în : $\mathfrak{d}\mathfrak{e}$ $\mathfrak{.r}\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ $\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{a}\mathfrak{(c)}$ alături de $\mathfrak{.r}\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}\mathfrak{(a)}$ $\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{a}\mathfrak{(c)}$, $\mathfrak{d}\mathfrak{i}$ $\mathfrak{.r}\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}$ (Cuvente II, 78, 79). Deci $\mathfrak{.r}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{k}\mathfrak{a}=\mathfrak{.r}\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{u}$ iar nu $\mathfrak{.r}\mathfrak{t}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{a}$. (Cf. mai sus, p. 175, $\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{k}=\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{o}$ la Coresi).

Chiar și numai din aceste texte se poate vedea n-

¹ Manuscrisul e la *Academia Română* sub No. 447.

² Cf. aici pag. 136, 137, 138, 142, 143, și în genere tot capitolul despre \mathfrak{k} .

și HCTA , ΦATA MA 66 și COBOTKAA MH 70, CZ PEΔE 79 și HŠ PAKHŠHΔA 87, ΔEKA și ΔAKA 92, AΦETE 35 și AΦATE 34 etc. Iar forme ca MEPHE 57, în contra regulii de veche diftongare a lui e accentuat, în loc de MEPHE sau MAPHE , ne dau și aici dreptul d'a ne întreba, dacă în casuri ca PPOKHHE sau AA HSA ΔEPHΔPE 56 etc., acel Δ nu reprezintă pe e ? Cu toate că și în acest manuscris aflăm scris chiar H în: HCTE , ΔECHOIAPHE-HE-CE 56 etc.

Intr'un Molitvenic, scris înainte de 1633, găsim Δ amestecat cu Φ în sens de ea sau ia : articulatele PTŠHEKAPΔ și PHΔCPAPK 82, PHOHPK 85 AOYMA și AOYMH 80 etc., dar și amestecul $\Delta = \text{K}$ în sens de Φ (=ea, ia sau ϵ ?) la: MHASΔIHE alături de ΔXPŠIHE 81, CZ AKHUTŠAKCIZ , AK HĬKPAE , BĬKĬK HETPEKŠTZ , HŠ-HE TPHEŠKHE 82, alături de BĬAĬK 80, PKIAPHE și PKAKIHE 83, $\text{BEZH HEBOK HOACTPZ}$ 86 (Chrest. I). Iar faptul că în acest véc, ca și în al XVI, se află în aceleași texte și MHASHEIHE etc., deci cu ϵ l. Δ , ne arată că în unele din casurile scrise în acest Molitvenic cu Δ sau K , va trebui — cum a spus și la litera Φ — să ne n-trebăm dacă nu era $\Delta = \epsilon$.

Intr'o inscripție de pe o căție de argint din a. 1655 găsim: APSAKUSA , APSAK(H) și APMOMAKK , unde e de sigur $\Delta = e^1$). Intr'o fóie de zestre, scrisă în Moldova la a. 1669, e BŠPALE și HCPABE , HHPALE alături de HHPKAE , unde $\Delta = \Phi$, pôte chiar cu însemnarea e . Aici, dacă n'o fi greșală de tipar sau transcriere, măi aflăm amestecul iusurilor Δ în l. d. K în sens de ĭ în: AMZHΔOAA [lanțurile]²⁾. Intr'un act moldovenesc din

1) Gr. G. Tocilescu: *Raporturi asupra câtor-va mănăstiri, schituri și biserici din țara*, p. 71.

2) *Revista Tocilescu*, I, 1, 338.

a. 1673, în afară de $\mathfrak{a}=\dot{\imath}a$ în $\alpha\mu\theta\eta\dot{\imath}\alpha\mu\eta$, mai se afla, dacă transcrierea e corectă, și : $\alpha\lambda\epsilon\mathfrak{a}$, unde ar fi desigur $\mathfrak{a}=\mathfrak{a}$ în sens de *e* sau *ă*, prin ortograficul amestec bulgăresc al iusurilor⁴⁾. Molitvenicul lui Stoica din a. 1669 amestecă pe $\mathfrak{a}=\mathfrak{k}$ în sens de *ea* sau *ia*: $\rho\acute{\sigma}\rho\kappa\eta\theta\eta\mathfrak{a}$, $\epsilon\rho\tau\alpha\rho\mathfrak{a}$, $\epsilon\chi\rho\iota\sigma\tau\alpha\rho\mathfrak{a}$, $\rho\eta\dot{\imath}\alpha\rho\mathfrak{a}$ și $\rho\eta\dot{\imath}\alpha\rho\mathfrak{k}$ etc. Dar are și $\epsilon\chi\kappa\alpha\mu\epsilon-\eta\epsilon$, $\epsilon\rho\kappa\alpha\mu\epsilon$, $\rho\eta\dot{\imath}\alpha\rho\epsilon$, $\epsilon\chi\epsilon\rho\kappa\alpha\epsilon\mu$ (Chrest. I), unde, față de $\alpha\mu\alpha\sigma\epsilon\mu\epsilon-\eta\epsilon$, $\alpha\lambda\alpha\sigma\alpha\sigma\alpha\epsilon\mu\epsilon$, în contraregulei de diftongare a lui *e*, trebuie să ne întrebăm dacă \mathfrak{a} nu era pronunțat ca *e*. Iar acésta cu atât mai mult cu cât, pare-se, că nici aici nu lipsește ortograficul amestec al iusurilor în $\kappa\eta\lambda\theta\epsilon\dot{\imath}\eta\ \eta\epsilon\mathfrak{a}$ $\eta\epsilon$ $\rho\eta\eta\epsilon\mathfrak{a}$ $\alpha\lambda$ $\mu\alpha\rho\dot{\imath}\mathfrak{a}$ alături de $\mu\alpha\rho\dot{\imath}\mathfrak{a}$ și $\mu\alpha\rho\dot{\imath}a$; și încă, cu cât mai găsim, chiar în contra regulei fonetice reale de diftongare a lui *e* accentuat: $\rho\acute{\sigma}\lambda\mathfrak{a}\lambda\epsilon$ alături de $\rho\acute{\sigma}\lambda\epsilon\lambda\epsilon$, $\mu\chi\rho\eta\mu\tau\mathfrak{a}\mathfrak{s}\eta$ alături de $\lambda\mathfrak{s}\mu\eta\epsilon\sigma\epsilon\mathfrak{s}\mathfrak{s}\eta$, unde nu pöte fi de cât $\mathfrak{a}=e$ (cf. p. 142).

Letopisețul lui Miron Costin are $\mathfrak{a}=e$ ($=\mathfrak{k}$) în : $\alpha\lambda\epsilon\tau\theta\eta\epsilon\eta\epsilon\lambda\mathfrak{a}$ $\eta\epsilon\lambda\epsilon$ $\epsilon\tau\rho\kappa\eta\eta\epsilon$... $\epsilon\mathfrak{s}\alpha$ $\epsilon\eta\eta\tau\acute{\sigma}$ $\rho\chi\beta\epsilon\theta\alpha\epsilon\lambda\mathfrak{k}$, $\epsilon\eta\eta\mu\epsilon\kappa\eta\eta\alpha\epsilon$, și $\rho\chi\beta\epsilon\theta\alpha\epsilon\lambda\epsilon$... $\lambda\epsilon$ $\mu\sigma\alpha\tau\mathfrak{a}$ $\alpha\rho\eta$... $\mathfrak{a}\epsilon\tau\epsilon$ și $\epsilon\epsilon\tau\mathfrak{k}$, $\epsilon\epsilon\tau\epsilon$... $\alpha\eta\epsilon\tau\alpha$ $\omega\omega$ $\lambda\epsilon$ $\rho\theta\epsilon\rho\dot{\imath}\mathfrak{a}$ $\eta\mathfrak{s}$ $\epsilon\epsilon\tau\epsilon$ și $\eta\epsilon$ $\rho\theta\epsilon\rho\dot{\imath}\epsilon$... $\lambda\epsilon$ $\eta\mathfrak{s}$ $\lambda\alpha\tau$ τ . $\lambda\epsilon$ $\tau\theta\epsilon\mu\mathfrak{a}$... $\epsilon\chi$ - η $\epsilon\dot{\imath}\mathfrak{a}$ $\alpha\epsilon\mathfrak{s}\eta\theta\mathfrak{a}$ și $\epsilon\chi$ $\eta\eta\epsilon$ $\alpha\epsilon\mathfrak{s}\eta\theta\chi$ - η (Chrestom. I). Aici $\mathfrak{a}=e$ apare evident, chiar prin amestecul cu ϵ . Așa că pe de o parte de acésta, iar pe de alta, fiind-că aici găsim nepăstrată la scris regula de diftongare a lui ϵ în \mathfrak{k} (sau \mathfrak{a}) s. e. în $\tau\theta\epsilon\mathfrak{s}\epsilon\mu\epsilon$, $\mu\theta\delta\epsilon\eta\epsilon\lambda\epsilon$, $\rho\eta\epsilon\lambda\epsilon\mu\epsilon$ etc., — din aceste motive, dicem, trebuie să ne întrebăm dacă nu era $\mathfrak{a}=\epsilon$ și

4) *Archiv* societ. științif. și literare, Iași, a. 1889, p. 199.

în exemple cu regula diftongării păstrată în scriere, ca: **ⲁϢϢⲉ**, **ⲛⲉⲃⲟⲣⲁⲓⲛⲉ**, **ⲛⲉⲃⲉⲥⲉⲛⲁⲓⲛⲉ** etc.

În același fel, manuscrisul ardelenesc «Aședamin-turile Vladicăi Sava» din a. 1675, care are în contra regulii de diftongare a lui *e*: **Ϣⲉ ⲛⲉⲗⲉ**, **ⲛⲉⲃⲉⲣⲓⲛⲉⲗ**, **ⲣⲥⲁⲱⲛⲉⲓⲛⲉ**, **ⲛⲉⲃⲉⲗⲁⲣⲉ**, **ⲁⲉⲓⲛⲉ**, etc, trebuie să ne constrângă a ne întreba dacă nu are pe **ⲁ** = *e* (sau **ⲗ**) s. c. în **ⲁϢϢⲉ** (sau și în **ⲁϢⲗⲁⲥ** alături de **ⲁϢⲉϢϢⲉ**, **ⲛⲉⲃⲉⲣⲓⲛⲉⲗ**, **ⲛⲁⲁⲗⲓⲛⲉ** etc.). Ba aceeași întrebare va trebui să se pună și la: **Ϣⲱ** + **Ϣⲉ** = **ⲛⲟⲓⲛⲉ**, pe câtă vreme are: **ⲛⲟⲓⲛⲁ** **Ϣⲱ** **ⲗⲉ** **ⲓⲛⲓⲣⲉ**, **Ϣⲱ** **Ϣⲱ** **ⲗⲉ** **ⲛⲓⲛⲁⲛⲁⲟⲣ** etc. (Chrest. I, 217), și pe câtă vreme știm că un ast-fel de *e* se mai aude și astăzi în Ardeal.

Popa Ion din Vinț are: **ⲁ** = *e* în **ⲛⲣⲓⲛⲁⲓⲛⲉⲓⲛⲉ** alături de **ⲛⲣⲓⲛⲉⲓⲛⲉⲓⲛⲉ** etc.; iar forme în contra regulii de diftongare, vor trebui să ne constrângă și aici d'a ne întreba dacă în **ⲁϢϢⲉ**, **ⲛⲉⲃⲉⲣⲓⲛⲉ**, **ⲣⲣⲱⲛⲉ** etc., (și **ⲛⲥⲁⲱⲛⲉ**, **ⲣⲣⲉⲗⲓⲛⲉ** etc.), acel **ⲁ** (sau **ⲗ**) nu reprezintă sunetul *e*.

Și tot ast-fel, aceiași întrebare se poate pune, ba noi avem convingerea că chiar trebuie să se resolve 'n *acele cazuri*, în sensul că **ⲁ** reprezintă sunetul *e*, și în cele lalte texte din al XVII véc.

De alt-fel conștiința că **ⲁ** a însemnat și *e* s'a păstrat la noi pe cât se pare până în sec. XIX. Căci, Gheorghe Lazăr, în «Povățuitorul tinerimeii» ce tipări la Buda în 1826, dă lui **ⲁ** valórea *ie* și *ia*¹⁾.

Amestecul ortografic al lui ⲁ cu ⲗ

Din cele de pân'aci, precum și din cele ce am aretat la capitolul despre **ⲗ**, se vede că și în textele române

1) *Revista Tocilescu*, II, 1, 466.

ca în cele slave și româno-slave cirilice, **ѧ** se amesteca pe de o parte cu **Ѣ** și **Ѧ** în sens de sunetul *e*, iar pe de altă parte cu **ѣ** dar și cu **ѧ** în sens de *ia* sau *ea*. Acestea, și în special cazul din urmă, ne dovedesc că **ѧ**, însemnând în anumite locuri *ea* și *ia*, întocmai ca **Ѣ**, va trebui ca amestecul lui **ѧ** cu **Ѣ** în acest din urmă sens, să nu-l luăm, așa cum se face, ca reprezentând o deosebire *fonetică* în limbă; va trebui dar să nu considerăm pe **ѧ** = numai cu *ia*, iar pe **Ѣ** = numai cu *ea* (Cf. p. 144). Știm că în limba vie de azi se află în Moldova *ia*, în loc de muntenească *ea*, s. e. în *lunia*, *omeniască*, *triabă*, etc. Știm pe de altă parte că și în vechile texte găsim acest fonetism, s. e. în Letopisețul lui Miron Costin: **ѢРѢТІАІѢѧ**, **ѢРЕМЕНІАѢѧ**, **Ѣѧ ПОМЕНІАѢѧ** (Chrest. I, 198, 200), sau în Popa Ion din Vinți: **ѢЦЕЛІАІѢѧ**, **ѢѧРЪѢѧТІАѢѧѧ**, **ѢРЕМЕНІА ѢѧРЪѢѧТІАѢѧ** (Chrest. I, 243, 245) etc. Totuși amestecul la scris al lui **ѧ** cu **Ѣ** nu era alt-fel de cât *ortografic*. Faptul, ca **ѧ** și **Ѣ** reprezintă *fie-care deodată* și pe *ea* și pe *ia*, trebuie să ne împedice d'ama mai de la lui **ѧ** numai valoarea *ia* iar lui **Ѣ** numai pe cea *ea*. Acesta cu atât mai mult, cu cât amestecul acela între ele se afla nu numai în textele din Moldova și Transilvania ci și în cele din Muntenia, ba chiar nu numai în textele române ci și în cele româno-slave și bulgaro-slave din *tote* regiunile. Deci, coincidența aceluși amestec în textele române și cele slave cirilice ne arată că, în anumite cazuri ca acelea, **ѧ** nu reprezintă altă nuanță fonetică de cât **Ѣ**.

Că amestecul lui **ѧ** cu **Ѣ** în acele cazuri nu era de cât *ortografie*, ne dovedesc unele texte în care mai peste tot e scris **ѧ** în loc de **Ѣ** din altele. Ast-fel e

s. e. Divanul lui Dim. Cantemir: $\Delta\text{C}\Delta\Delta$, $\Pi\text{A}\text{K}\text{E}\text{A}\text{V}\text{C}\text{P}\text{H}\Delta$, $\Pi\text{E}\text{P}\Delta\text{C}\text{H}\text{E}\text{P}\Delta$, $\Lambda\Delta\Delta\text{E}$, $\Phi\Delta\Delta\text{O}\text{P}\Delta$, $\text{C}\text{T}\Delta\text{P}\Delta$, $\text{K}\Delta\text{P}\text{T}\Delta$, $\Pi\text{P}\text{K}\text{E}\Delta\text{H}\text{I}\text{E}$, $\text{K}\Delta\text{P}\text{H}\Delta$ etc., unde numai rar e scris Φ : $\Lambda\Phi\text{I}\Delta\text{E}$, $\Pi\text{P}\text{K}\text{H}\text{Z}\Delta\Phi\text{I}\text{E}$, $\text{C}\text{T}\Delta\text{P}\Phi$, $\Pi\text{E}\text{T}\text{P}\Phi\text{C}\text{H}\text{E}\text{P}\Phi$ etc. (Chrest. I) — dar această toamnă spre a ne fi ađi de dovadă că în cazul cu Δ l. Φ nu era alt-ceva de cât o înclinare ortografică mai mult spre Δ de cât spre Φ . Această, și cunoșterea aceluiași amestec în textele slave și româno-slave cirilice, ne arată că în același fel se pronunța $\Pi\text{E}\text{T}\text{P}\Delta\text{C}\text{H}\text{E}\text{P}\Delta$ și $\Pi\text{E}\text{T}\text{P}\Phi\text{C}\text{H}\text{E}\text{P}\Phi$, adică sau petrecerea sau petreceria etc. Era această tot ast-fel, cum de pildă în textele româno-slave, scrisele $\Pi\Delta\Delta$ și $\Pi\Delta\Phi$, $\Pi\text{P}\Delta\Delta$ și $\Pi\text{P}\Phi\Delta$, $\Lambda\Phi\text{C}\Delta\text{H}\Delta$ și $\Lambda\Phi\text{C}\Phi\text{H}\Delta$ nu reprezintă de cât *aceeași* pronunțare.

Așa dar, repetăm, scrisul textelor, când aū Δ și Φ , nu ne precisază nici-odată, dacă una ori alta din aceste litere reprezenta numai pe *ia* sau numai pe *ea*; ci din ele știm cel mult atât: că și Δ și Φ puteau însemna fie-care de-odată și pe *ea* și pe *ia*. Numai scrisul $\text{I}\Delta$ sau $\text{I}\Phi$, (une-orî $\Phi\text{I}\Delta$), unde ele se află, ne dau siguranța acestui lucru. Alt-fel, aceeași nesiguranță ne-o prezintă textele române, pe care ne-o oferă și textele slave sau româno-slave. Căci și în acestea, din urmă, întocmai ca în cele române, când aflăm s. e. scris $\Delta\text{E}\text{K}\text{H}\text{E}\text{K}$, de ore-ce une-orî găsim și $\text{E}\text{E}\text{K}\text{H}\text{E}\text{K}$ și $\text{I}\text{E}\text{K}\text{H}\text{E}\text{K}$, nu putem ști pe care din aceste două din urmă le reprezintă $\Delta\text{E}\text{K}\text{H}\text{E}\text{K}$, pe cea cu E sau pe cea cu I inițial, — deși în limbă existau amândouă. Numai scrisul $\text{I}\Delta$ ne pōte scōte întru cât-va din această nesiguranță.

Ast-fel ne învață studierea comparativ a foneticii lui Δ în textele române, româno-slave și slave cirilice.

*
* *

sciința filologică modernă prin care $\text{ж} = \text{a}$, se mai p \acute{o} te scri și z da poveda \acute{z} ă istina \acute{z} .

Ac \acute{e} sta însă, adică $\text{ж} = \text{on}$, e însemnarea primitivă și fundamentală a literei ж . Căci, mai în urma, în curgerea vremii, sunetul primitiv al lui ж se transformă în limba bulgărească în alte sunete ; iar pe de alta parte, literatura paleoslavă cirilică răspundindu-se și la Sîrbî și la Ruși, cari, în acel timp, nu mai aveau sunetul $\text{ж} = \text{on}$; — a ajuns ж ca să nu mai reprezinte pe vechiul a , ci să capete alte însemnări.

II. In literatura sîrbo-slavă

Textele sîrbo-slave, mai t \acute{o} te, încă din v \acute{e} cul al XII, a \acute{u} ж sau ю în loc de plslavul ж . Ac \acute{e} sta vine de acolo că, încă de pe atunci, limba sîrbă nu mai avea *sunetul* nasal corespun \acute{z} ător paleoslavului ж , ci în locu- \acute{i} avea sunetul u .

Totuși, p \acute{o} te că sub o reîn \acute{o} ită influen \acute{z} ă a literaturii bulgare, se află în al XII și XIII v \acute{e} c câte-va texte sîrbo-slave în cari reapare ж cu însemnarea de u ; ba une-or \acute{i} , chiar și după acest timp, se mai găsește câte un text în care se află scris ж cu aceeași însemnare. Ast-fel e de pildă Evangelia lui Miroslav (sec. XII) în care se găsește dat. sg. домж pron. domu , ac. sg. fem. чашж pron. cásu , прикошж pron. prikosnu , unde $\text{ж} = u$; dar și $\text{ж} = \text{ю}$ în : instr. sg. мѣрож pron. $\text{m \acute{e} roju}$, оучителж pron. $\text{p \acute{o} te učitelju}$ ¹⁾, cu u și ju , cum aceste cuvinte se mai găsesc în același

1) Ijub. Stojanović : *Miroslav. Jevanđelje*, în *Spomenik XX*.

text, în celelalte contemporane, și cum ele se pronunță chiar așa-zi.

ж cu însemnarea *z* se mai află ici-colo și în alte texte de mai târziu, ca în Tipicul Sf. Sava (Cf. p. 51), sau în al lui Bojidar Sbornik tipărit la Veneția în 1538 s. ex. în: **отпакрениа, пакрениѣ(а)** etc.

Dar câte-o-dată, sub influența literaturii bulgare, găsim la Sîrbi transportat amestecul grafic al iusurilor. Atunci ж are și la ei, în afară de însemnarea **ж**, încă și pe cea de *e*, pe care i-a dat-o ѡ¹⁾. Astfel într'un text din sec. XIV, în care vedem amestecat pe ѡ cu ж, se află: **ица ѡж сиа вира**, citit **е** în l. d. **ѡж**, sau **нови турѡж** citit **турѡе**. deci cu ѡ=ε. Dar mai are și **вжжж** citit **вжжж**, **Николаж** citit **Николаж**, — adică cu ж=ж²⁾. Ba și la Bojidar, care tipărea și pentru Bulgari (cf. p. 49), găsim une-oră ж =e, ca la aceștia. Astfel, în Sbornicu-i din 1538, are pe lângă ж=ж, încă și ж=ε în: **корѡж пенанѡжж, виθдежжж**.

Pricina pentru care în textele sirbo-slave ж însemna ж e ca, în chiar limba sîrba, încă din vremea primelor începuturi literare ale ei (sec. XII), se afla dezvoltat sunetul *z* la locul paleoslavului ж. Iar pricina pentru care ж ajunsese a însemna une-oră și ε vine din «amestecul iusurilor» importat de la Bulgari, în care, cum am văzut și la ѡ, une-oră ѡ capătă însemnarea acestuia din urmă.

De alt-fel scrierea lui ж (ca și a lui ѡ) în textele sirbo-slave, mai ales după sec. XIII, e ceva cu totul

1) Cf. mai sus la litera ж p. 157, 164, 166.

2) Ljub. Stojanović: *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, 19.

neobicnuit și nesîrbesc. De aceea, chiar Constantin Filozoful, în sec. XV, ține că: «**ѡ, ѡ, нѣкѣ ико нѣкоѣ прѣмѣ ѡвѣнѣ(с) срѣвѣ(ѡ)**»¹⁾; iar ceva mai târziu, un Sîrb din Bosnia, care veni în Țara Românească și tipari lui Matei Basarab un Triod în a. 1619, ne spune că **ѡ** (ca și **ѡ**) nu se scrie la Sîrbi: «**ѡ двою писменѣ сѣо ѡ ѡ по обичаю раченію срѣвѣкаго народа ѡначѣо извѣрѣннѣ**» (Cf. p. 56.).

Așa dar, în textele sîrbo-slave **ѡ** înseamnă une-ori **ѣ**, iar cel mai des **ѡѣ**. Mai ales această din urmă însemnare,—care e cea mai răspândită, și care corespunde tocmai sunetului *u* ce s'a dezvoltat în limba sîrbă în loc de nasalul plsl. **ѡ**,—ne arată că, atunci cînd Sîrbi, aveau în vr'un text pe care 'l citeau, pe **ѡ**, îl pronunțau de regulă *u*.

III. In literatura bulgaro-slavă

a) Amestecul lui **ѡ** cu **ѡ**

În textele bulgaro-slave **ѡ** se întrebuintează în toate timpurile și, dimpreună cu **ѡ**, constituie chiar o caracteristică a lor. Numai că într'acestea, cam de prin sec. XI, iar mai ales dintr'al XII, el, în silabele moii mai cu sîmă, se amestecă la scris mereu cu **ѡ**, în vîecurile următoare pînă și în vîecurile al XVI și XVII. Acest amestec al lui **ѡ** cu **ѡ** ne arată că, sunetul primitiv **ѡ** (=on) al lui **ѡ** începuse să se schimbe, apropiindu-se de al lui **ѡ**, care și acesta se trans-

1) Jagić: *Izslēdovanija* p. 407. Cf. *Ibidem* p. 718.

forma, apropiindu-se de sunetul nou, transformat, al lui **ж**. Din acest amestec al lor ni se desprinde clar și documentat, în monumente, că **ж**, în nouile-i transformări fonetice, ajunge a însemna ca și **а**: **и** sau **ea** și **ε**¹⁾.

Când am vorbit despre **а** (p. 159), am documentat acest amestec, și cum **ж** capătă aceleași însemnări ca el. N'ar fi pôte nevoie să mai insistăm asupra acestui lucru și acum; credem totuși că nu va fi de prisos a mai aduce încă câte-va texte bulgaro-slave, din cari să se vadă și mai bine că **ж** înseamnă: **и**, **ea**, **ε**.

Deja în apostolul macedonic din sec. XIII, în care se amestecă **ж** cu **а** și în silabe moi și în cele tari, găsim s. e. **сѣро апашиж** alături de **сѣро рспиа** și **сѣро Гератилк**, **сѣро галгорилк**, toate în loc de *Ananiia*, *Gurina*, *Evstatiia*, *Gligoriia*, deci cu **ж=а=к=ia**²⁾.

Apoi, într'o Evanghelie manuscris, cu ortografie bulgara și cu amestec de elemente sirbe și rusești, din sec. XV, găsim: **жкк** în l. d. **илк**, și **что жмы** или **что иемж** în l. d. **илк**³⁾. Aici se vede clar ca **ж** înseamnă **и**. Într'un manuscris bulgaro-slav, din sec. XV, care cuprinde o legenda despre patimele Mântuitorului, se află: **ты же иси... жрени** în loc de **ирени**, unde deci **ж=и**. Dar tot în acest text găsim și **ж=ε** în **едник юноша взиндж вк пейерж и оуэрк**, unde **ε** în l. d. **взиндε** (Starine XXIV, 120). În Tetraevanghelia din Praga (sec. XV) găsim tot ast-fel

1) Cf. Leskien: *Bemerkungen*, în *Archiv. für slav. Phil.* II, 260.

2) I. I. Sreznevskij: *Svideniia i zamětki*, a. 1876, p. 482-483.

3) I. I. Sreznevskij: *Filol. nabljud. A. II. Vostokova*, p. 126.

ж е în pers. 3 sg. **сѣверѣтъ, вѣстанѣтъ, отхирѣлѣтъ** etc. alături de 3 p. sg. **поперетъ, сѣверетъ**, sau **вѣдетъ** și **сѣвѣдѣтъ** tot 3 p. sg., precum și **ѣтъ** 3 p. sg. alături de **етъ**. Și tot aici mai vine ж și cu sensul de **и** sau **а** în **сѣтра сѣож**, în l. d. **сѣоа** sau **сѣои** etc. (Starine XIX, 203). Ba încă, în această Tetraevanghelie mai aflăm chiar ж scris în loc de ѣ: **вѣXж** (l. **вѣXѣ**), în sens său de **и**, **ea** sau în sens de **е**. Iar aceste lucruri, adică ж=и, **ea** și **е**, le constatăm nu numai în sec. XV, XVI și XVII¹⁾, ci încă, mdată după sec. XII, s. e. în Praxapostolul Macedonic (Arch. für slav. Phil. X, 121) sau în Tetraevangeliia din Târnova (Starine XX, 176). De aceea ori cine se'ndeletnicește cu literatura bulgaro-slavă trebuie să recunoască, și, pentru studierea vechii fonetici a limbii bulgare, să țină socotélă de aceste constatări, de valórea fonetică — cu deosebire în silabele moi — mai aceeași a lui ж și ѣ; acela trebuie să nu uite nici odată aceea ce, tocmai experiența și cunoșterea textelor, a făcut pe Miklosich să declare că: «**ѣ (ѣ) für ж (ж) und umgekehrt ж (ж) für ѣ (ѣ) steht, da der Bulgare in der Aussprache dieser Lautgruppen keinen Unterschied machte**“²⁾).

Și, a ajuns ж să aibă deodată însemnările **и**, **ea** și **е** grație faptului că, vechiu-î sunet, apropiindu-se de ѣ în silabele moi, din а ce fusese, deveni (ca ѣ) mai întâi foarte probabil ***ии** cu vocalele mai mult sau mai puțin obscure. Acesta în prima-î periódă

1) Cf. Miklosich: *Gesch. der Lautbez. im Bulg.*, în *Denkschr.* XXXIV, 112.

2) Vezi mai sus, la ж, pentru sec. XVI și XVII s. e. Bulg.-Lab. etc.

de transformare. În urmă, și nasalismul din această țasă pierzându-i-se, **ж** (ca și **ѡ** cu care se amesteca în silabele moi) ajunge a deveni **и**. Acesta e a doua perioadă de transformare în care, prin contaminare cu sunetul diftongal *ea* din **ѡ**, ajunge a mai însemna și *ea* ca acesta. În același timp, **и** născut din **ж** (și **ѡ**), transformându-se mai departe în *e*, ajunsese **ж** primitiv a căpăta și această nouă însemnare. Ast-fel, ca să ilustrăm cu exemple aceste transformări, din plsl. **чѡж** se va fi născut mai întâi * **чѡи**, apoi **чѡи** și în urmă **чае**. Din plsl. **вошѡж** **ѡростнѡж**, se va fi născut mai întâi ***вошѡи** **ѡростни**, după acesta **вошѡи** **ѡростни** și în urmă **вошѡе** **ѡростне**, cum se și găsește în textele bulgaro slave, între cari sub forma **вошѡе** **ѡростнѡж** în Cronica lui Manasie din veclul al XIV¹).

De aceea, toate aceste transformări operându-se cam în același timp, și anume între sec. XI și XIV, **ж** păstră în același timp și în același monument toate acele însemnări: **и**, *ea*, *e*.

b) Amestecul lui **ж** cu **з** și **к**

Dar, în aceeași perioadă, și anume din sec. XI până într'al XIV, în silabe tari **ж** = *on se transformă alt-fel* în limba bulgară. Aici el nu se mai apropie de sunetul lui **ѡ** ca în silabele moi, ci de **з** (și identicul

1) Cf. ale noastre: *Cercetări istorico-filologice* p. 45 și Lavrovsk: *Об. о. л.* Vedi și Jagić: *Die lautete ж*, în *Archiv. für slav. Phil.* III, p. 339.

accetina **к**). Acestea din urma însemnau de pe atunci, în dialectele bulgare resantene, amandouă sunetele noastre *a* și *a*, așa ca de acum, **ж**, apropiindu și sunetul seu de al aceloră, ajunsese a însemna și el *a* și *a'*¹⁾. De aceea, în textele bulgaro-slave **ж** se mai amesteca — nu numai cu **ж**, ci foarte mult și cu **з** sau **к** cu însemnarea *a*.

Astfel, Evanghelia din Turnova (sec. XIII), în afara de cazurile în care **ж** vine la locul seu din plslava, sau în care se amesteca cu **ж**, îl mai are și — **ж** în **овъжамѣ** — **овъжамѣна** alături de aceeași vorba **овъжамѣ** (Stamc. XV, 176). Această ne arată că în acel text **ж** însemna aceea ce **ж**. În Codexul berlinic (sec. XIII) o alta **ж** amestecat cu **к** (sau **з**) **исавѣа не авѣа ради савѣа и дъжѣа**. Deci și în **авѣаромъ ж** însemna cea ce **ж** sau **с авѣа прѣвѣнѣа** **прѣвѣнѣа авѣа ради** alături de **авѣа авѣа** — cea ce ne arată încă că **ж** = **к**. Sau **неи сѣтъ глаголюще авѣа** în l. d. **сѣтъ** etc. Și **о ѡвнѣ сѣра** (Stamc.). O evanghelie bulgaro-slava din sec. XIII are amestecul lui **ж** cu **з** și **к**: **пѣжѣ** în l. d. plsl. **пѣжѣ**, **взѣжѣ** în loc de plsl. **взѣжѣ** etc., alături de amestecul lui **ж** cu **ж** (s. e. **жѣжѣ** l. **жѣжѣ**); precum și are **ж** = **е** în : pers. 3 sg. **гѣжѣ**, pers. 2 pl. **гѣжѣ** etc.²⁾ Trojanska priča (sec. XIV), în afară de **ж** amestecat cu **ж**, mai are încă **ж** în l. d. **ж**: **авѣаръ** (=plsl. **авѣаръ**); cea ce ne arată că aici **ж** mai are și însemnarea lui **ж**. Același lucru, sau cel puțin un *a* foarte întunecat, ne arată tot aici ac. sg. **Троилоушиж**

1) Cf. Lavrov: *Obzork*, 17. — *Archiv für slav. Phil.* XVI, 482, IV, 565. Oblak: *Prinosk*, în *SbM* XI.

2) Speranskij: *Zamětki o rukop.* p. 33.

кратк.) O Tetraevangeliu (sec. XIV), deși pastrăza pe ж și la locu'i din paleoslava, are totuși foarte mult ж sau к în locul lui: годккк, градккк, сьднтса, чьткме, сьднтк în l. d. plsl. годккк, градккк, сьднтк са etc. Iar că aici ж înseamnă cea ce к sau ж, ni se mai dovedește și mai direct prin exemple ca чьткма, промжче în l. d. plsl. промжче, възддхнжк л. plsl. възддхнжк, држнжк л. plsl. држнжк (ca în възддхнжк), sau și жржтк л. plsl. жржтк, вж велик л. plsl. вж²⁾. Un text cu Hexameronul lui Ión Exarcul (sec. XV) are: ржжданин alături de ржждание,³⁾ cea ce iară ne arată identitatea fonetică a lui ж cu ж. - Cronica bulgărească din Codicele de la Chiev (sec. XVI), în afară de amestecul lui ж cu ж, mai are încă ж sau л în loc de ж: не хотк дастк сестрж свож, вера Оларж царнж (л. Оларж ca în царнж). Acesta ne arată că și în alte cazuri, unde e scris în silabe tari ж, și acolo această literă are însemnarea de ж; deci și acolo ж=ж. Bulg. Lab. (sec. XVII), în afară de amestecul lui ж cu ж, are foarte des și к (sau ж) în loc de ж plslav: сьдн (л. сьдн), мьчн (л. мьчн), вьде (л. вьде), вьца (л. вьца), сьдое și сьдое (л. сьдое), цьтк (л. хьцатк sau хотьтк), вьн (л. вьн), з pl. ind. pres. сь (л. сь=plsl. сьтк) etc. (Sb. M. XII). Amestecul acesta face și pe Lamanskij să observe că «к, ж, ж, л în monumentul nostru se amestecă ca un sunet»⁴⁾, cu toate că, de fapt ele se amestecă nu pen-

1) Miklosich: *Troj. Priča*, în *Starine* III. Cf. Jagić: *Wie lautete ж* etc. în *Arch. für slav. Phil.* III, 32, 30.

2) Leskien: *Bemerkungen* II, în *Arch. für slav. Phil.* IV, 66.

3) Gorskij i Nevostruev: *Opis. sinod. bibliot.* II, 1, 34.

4) În *Žurnalъ Minist.* din Petersburg, Iunie 1860.

tru ca ar reprezenta un singur sunet, ci acele mai multe pe cari le veduram.

Identitatea fonetică a lui ж cu ѣ și к reese tot așa de bine din alte texte bulgare, cari nu se (in așa de mult de tradiția literară paleoslava, în cât sa mențina scrierea lui ж, ci pun în locu'i pe к sau ѣ, simplificând ast-fel ortografia. Intre așa texte, din acest curent literar vulgar, putem cita s. e. manuscrisul de la Tikveš (sec. XVII) care n'are ж ci în locu'i pe к: РАКВИНА, РАКВОКАГО etc. (SbM. IX, 124); sau Apocalipsul apostolului Pavel (sec. XVII), care tot ast-fel, n'are ж (ba nici ѣ) ci 'n locu'i vine к sau а: ВЪДЕ, ВЪРАЩА, ВЪТРЪ, МЪКА, ПЪТЬ, МЪЖЪ, ЗЪВИ, ОРЪЖИИ etc. Același lucru se vede și în cartea Abagar din sec. XVII (Archiv f. sl. Phil. III, 518 și SbM IX.). Acestea ne arată înc'o dată că, într'adevăr, amestecul lui ж cu ѣ și к, din textele curentului literar pe care noi îl numim paleoslav, nu era alt-ceva de cât un amestec ortografic; că *decî, din punct de vedere fonetic, scriitorii nu deosebiau de loc pe ж de ѣ și к, ci toate aceste trei litere însemnau pentru ei același lucru*¹⁾.

Dar anume ce însemnau ѣ, ж și к în acest amestec al lor,—numai *ă* sau și un *â*?

Unii cred a vedea în acest amestec al lui ж cu ѣ și к sunetul *a*, mai ales din pricină că în locul câtor și trei, în aceleași poziții, se află une-orî scris

¹⁾ Despre identitatea fonetică posterioară a lui ж cu к, veți mai de-parte la capitolul despre ele.

a în textele bulgaro-slave ¹⁾. Însa textele româno-slave și române ca și limba bulgară de ađi, afară de unele dialecte, ne învederăză că în acel amestec *a* trebuie să fi fost foarte întunecat, decî *ă* iar nu curat *a*.

Apoi, afară de acésta, nu se póte tăgădui, credem noi, nici că în unele regiuni ale limbii bulgare d'atunci **ж** (sau **ѣ, ѥ**) va fi reprezentat une-ori și sunetul românesc *ă*. Și nu se póte tăgădui temeinic acésta, pe de o parte fiind-că în textele române vechi **ж** (și **ѣ, ѥ**) — care reprezenta la noi peste tot fonctismul bulgar — însemnă nu numai *ă* ci și *a*, iar pe de alta fiind-că, chîar în unele regiuni bulgare de prin Macedonia, astă-đi s'a păstrat un fel de *ă* în limba bulgară ²⁾. Ba noi am fi înclinați a crede chîar că desul amestec al lui **ж** cu *ś* în textele româno-slave (s. e. ac. sg. **ѡѡ ѡѡѡѡж** etc.), nu reprezenta tot-d'auna fonctismul bulgar *ă* și cel sîrbesc *u*, ci de multe ori chîar un bulgăresc **ж** = *ă*, care fiind în pronunțare foarte aprópe de *s*³⁾, se amesteca cu el ⁴⁾.

Credem dar ca în textele bulgaro-slave **ж**, ca și **ѣ, ѥ**, reprezentau, când se amestecau între dinsele, și pe *ă* și pe *a*.

1) Ast-fel Jagić: *Wie lautele ж* etc., în *Archiv für slav. Phil.* III. Miletich, în *SbM* IX, p. 288. Cf. Drinov: *Beiträge*, în *Archiv für sl. Phil.* V, 370, și Leskien: *Bemerkungen*, *Ibidem* II, 284.

2) Miletich, în *Archiv für slav. Phil.* XX, p. 585. Drinov, în *Arch. für slav. Phil.* V, p. 370. T. Florinskij: *Lekciji* I, 69.

3) Veđi aceeași idee, numai că prea exagerată în generalizare, la Miletich: *Novi vlaho-bulg. gram otъ Br.* p. 101 - 2.

4) Și în unele dialecte rusești se pronunță ađi *a* (ao) cam ca *u*. Cf. Al. Schachmatov, în *Archiv für slav. Phil.* XXV, 231.

c) $\mathfrak{z} = \mathfrak{z}\mathfrak{n}$ și \mathfrak{z} în textele bulgaro-slave

Mai sus am spus¹⁾ că plsl. $\mathfrak{z} = on$, începând a se transforma după sec. XI, a ajuns ca, încă în sec. XIII, în unele regiuni ale limbii bulgare, să-și piardă cu desăvîrșire nasalismul, devenind $\mathfrak{z} = a$. Dar tocmai această din urmă fază de \tilde{a} a lui \mathfrak{z} a trebuit să treacă prin o altă fază nasală, în care se afla cuprinsă vocala a ; această ne arată anume că $\mathfrak{z} = on$ a trecut mai întâi prin \tilde{an} și că numai de aci, perdându-și nasalismul, a devenit \tilde{a} . Inceputul acestei perioade îl aflăm deja în Codex Zographensis (cf. p. 13), unde găsim $\mathfrak{z}\mathfrak{n}'\mathfrak{t}\mathfrak{z}\mathfrak{s}\mathfrak{o}\mathfrak{m}\mathfrak{o}\mathfrak{u}$, pronunțat de sigur ca cum ar fi fost scris $\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{i}'\mathfrak{t}\mathfrak{z}\mathfrak{s}\mathfrak{o}\mathfrak{m}\mathfrak{o}\mathfrak{u}$. Iar exemple ca $\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{z}\mathfrak{d}\mathfrak{a}\mathfrak{n}\mathfrak{i}$ (în l. d. plsl. $\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{z}\mathfrak{d}\mathfrak{a}\mathfrak{n}\mathfrak{i}$) din Apostolul de la Ohrida, și încă altele din alte texte²⁾, ne dovedesc că, cel puțin până într'al XIV véc, limba bulgară, pe o întindere mai mare a ei, posedă faza $\mathfrak{z}\mathfrak{n}$ în loc de plsl. $\mathfrak{z} = on$,

alături de regiuni în cari $\mathfrak{z}\mathfrak{n} = \tilde{an}$ își perduse de tot nasalismul, devenind $\mathfrak{z} = \tilde{a}$. Acestea ne dovedesc că \mathfrak{z} , începând din sec. XI dar mai ales al XII, avea în textele bulgaro-slave, după regiuni, și anume în silabe tari, valoarea *nasală* $\mathfrak{z}\mathfrak{n} = \tilde{an}$ precum și, în același timp, valoarea *nenasală* $\mathfrak{z} = \tilde{a}$. De alt-fel, ca o confirmare a acestui lucru ne vine chiar limba bulgară de aži de pe la Salonic, în care, alături de forme nenasale cu \tilde{a} în l. d. plsl. \mathfrak{z} , se află și na-

1) Cf. pag. 197.

2) Лавровъ: *Обзоръ*, p. 15.

salisate cu *an* în l. d. plsl. **ж**. Căci, în adevăr, pe acolo se află astă-đi : *rāka* în l. d. plsl. **рѣка**, *maka* în l. d. plsl. **мѣка** etc., dar alături de acestea și *zāmb* în l. d. plsl. **зѣмъ**, *dāmb* în l. d. plsl. **дѣмъ**, *kampina*=plsl. **кѣпина**, *skāmpo*=plsl. **скѣпо**, *gālāmb* =plsl. **голѣмъ**, *krāng* = plsl. **крѣгъ**, *sāmbota* =plsl. **сѣбота** etc.¹⁾.

Aceste forme din limba de ađi, puse alături de cele ca **цѣнѣражданѣ** precum și cu cele ca **рѣка** (în l. d. plsl. **рѣка**) din vechile texte, ne arata limpede că **ж** a însemnat de odată nu numai *ā* ci și *an*, -- începēnd măi ales din al XII véc, de când amestecul iusurilor se întēți în fonetismul și grafica limbei bulgare.

Spre o și măi completă dovedire a existenței fasei **ж**=**жн**=*ān* în textele bulgaro-slave, ne vin în ajutor cele române din al XVI și XVII véc, în cari **ж**, (ca și **ж** une-ori), însemna nu numai *ā* ci și *ān*. Și tot în sprijinul aceleasi constatari ne mai vine **ѣ** din acestea care, cum se știe și se va vedea măi jos, nu e alt-ceva de cât o modificare paleografică a lui **ж**, și care, tot ast-fel, însemna de-odata sunetul *ā* și *ān* (cf. pag. 174-176, 190).

Dar nu numai atât. În textele române, **ж** și **ѣ** nasale însemnă nu numai *an*, ci și *ŋ* vocalis sonans, adică *ān*, pronunțate cu un *ā* *redus* înainte de *n*. Și, același lucru se măi află și ađi în limba acelorași Bulgari de pe la Salonic, cari măi aű s. ex. **зѣмъ** în l. d. plsl. **зѣмъ**, **дѣмъ** în l. d. plsl. **дѣмъ**, **рѣка** =

1) Лавровъ: *Обзоръ*, p. 14. Oblak: *Maced. Studien*.

plsl. ρασια. smbuta = plsl. ρασια, skmp = plsl. ρασια etc.¹⁾ Pe de o parte η, η̄ în l. d. plsl. ж asta dî, iar pe de altă ж și ж̄ = n în vechile texte române ne arată credem noi, că și în textele bulgaro-slave — din care noi am luat însemnările nasale ale lui ж și ж̄ — aceste doua litere vor fi însemnat și η, η̄; fiind-ca, mai ales din aceste motive, nimic nu ne-ar îndreptați a crede ca bulgarul η, η̄ în l. d. plsl. ж ar fi mult mai nou de cât timpul în care noi am primit alfabetul cirilic de la Bulgari (sec. XII).

Desvoltările de pân'aci ne arată că în textele bulgaro-slave — din unele regiuni — ж mai avea și valoarea nasală: *ăn*, η̄.

d) Amestecul lui ж cu ѡ̄

Dar, în unele texte bulgaro-slave ж se mai amesteca și cu ѡ̄. Ast-fel, în Codicele de la Berlin (sec. XIII), Evangelia lui Srećković (sec. XIII)²⁾, în Tetraevangelia din Praga (sec. XV) sau în Manuscrisul de la Tikveš (sec. XVII) mai însemnă și s; căci în ele găsim scris s. ex. când ρασια când ρο̄ѡ̄ка, când μεκλж când μεκλѡ̄ etc. Sunetul ѡ̄ = n în loc de plsl. ж nu se află în limba bulgară ci în cea sîrbă; așa că acest ж = ѡ̄ nu va fi în cea mai mare parte de cât o importanție sîrbescă în literatura bulgară, tot așa cum am vădut (p. 158, 164) ca și ж = ю era o importanție sîrbescă³⁾.

1) Dr. V. Oblak: *Macedonische Studien* p. 19.

2) *Starine* XXIX, 105.

3) Лавровъ: *Обзоръ*. Dar cf. Drinov, in *Archiv. für slav. Phil.* V, 370; Miletić, in *SbM* XVI, 256; Oblak: *Prinosъ* in *SbM*, XI.

Faptul există dar, ca **ж** însemna și **ѡ** în unele texte bulgaro-slave.

Așa dar în textele bulgaro-slave **ж** însemna de odată : **и, ea, ѣ, ан, ѣ, ѧ, ѧ, и**.

IV. In literatura ruso-slavă

În textele ruso-slave **ж** însemnă în tot-d'auna **с** sau **ю**. Ast-fel, în Evangelia lui Ostromir (sec. XI) e : **искѡситѣ** = *iskusitѣ*, numele apostolului **Лѡка** = *Luka*, **дрѡгаи** = *drugaia* etc. ¹⁾ Într'o Evangelie din sec. XVI e **ж=ѡ** s. ex. în **вѣчиѡтъ ка**, precum și **ж=ю** în **вѣчиѡтъ ж** (în l. d. **ю**, pron. fem. ac sg.) sau în **ѣ слово** ²⁾.

De obicei, de după sec. XII, și Rușii întrebuintăza în texte numai **ѡ** sau **ю** în l. d. **ж**. Dar de prin sec. XV, de când o nouă influență bulgară începe să lucreze la dinșii, încep să introducă pe **ж** și ei ca Sîrbii. De atunci, de multe ori, Rușii alternăză pe **ж** cu **ѡ** sau **ю**, numai spre a da un mai frumos aspect textelor : «pentru frumusețe», spun unele lucrări gramaticale ruse din vécul al XVI și VII. De aceea unele și recomandă ca, «pentru frumusețe» să nu se scrie unul lângă altul doi **жж** ci în locul unuia să se pue **ю**, făcându-se **жю** sau **юж** ³⁾.

Accestea ne arată că Rușii, ca și Sîrbii, pronunțau pe **ж** ca *и* sau *иѣ*.

1) Iagič : *Izslédovanija*.

2) Kalužniacki : *Evang. Putnamum*, XLII.

3) Iagič : *Izslédovanija*, p. 646, 642, 656.

sec. XV, are $\mathfrak{K}=\mathfrak{u}$ în \mathfrak{u} πεϋϯ ελεϋϯα alături de \mathfrak{u} αρϣϣϯ πεϋϯα , și în εϣϣϯα alături de εϣϣϯα și εϣϣϯα ¹⁾. Un doc. munténo-slav din a. 1623 are $\mathfrak{K}=\mathfrak{e}$ în: nom. sg. $\text{εϣϣϯα εϣϣϯαϣϣϯαϣϣϯα}$ alături de $\text{εϣϣϯα εϣϣϯαϣϣϯαϣϣϯα}$ și în \mathfrak{u} ωδαβηϯ εϣϣϯα (l. ωδαβηϯ ²⁾), pe lângă care mai are și regulat εϣ' ελεϋϯα κλεϣϣ . Un doc. munténo-slav, a. 1648, are $\mathfrak{K}=\mathfrak{e}$ în instr. sg. μολιϣϣα alături de instr. sg. εϣ εϣϣϯα εϣϣϯα ³⁾. Același lucru va fi și în alt doc. munténo-slav din a. 1641 care are: partic. pres. παστοϣϣϣϣ alături de εϣ' ελεϋϯα (l. plsl. ελεϋϯα ⁴⁾). Și tot ast-fel, în multe texte româno-slave, din amestecul lui \mathfrak{K} cu \mathfrak{K} se lasă câte odata să se vadă că $\mathfrak{K}=\mathfrak{u}$ sau ea și \mathfrak{e} . Acesta nu se poate vedea prea des, fiind-că, la noi ca și la Bulgarii înșiși, scriitorii erau stăpâniți în mare parte de tradiția literară paleoslavă care cerea ca să se scrie usurile (\mathfrak{K} și \mathfrak{K}), ba chiar să se scrie cât mai mult. Se întâmplă și cu usurile același lucru ca cu sunetul ea de care am vedut că e evitat de a fi scris, la noi ca și la Bulgarii, numai spre a se păstra tradiția paleoslava, care cerea pe \mathfrak{K} și nu suferea elemente noi (adică de a se scrie \mathfrak{e}).

b) Amestecul lui \mathfrak{K} cu \mathfrak{K} și \mathfrak{K}

Dar în textele româno-slave se găsește — ca și în cele bulgaro-slave — că \mathfrak{K} se mai amestecă și cu \mathfrak{K} sau \mathfrak{K} . Ast-fel a lui Coresi Evanghelie de la Târ-

1) Dr. L. Miletic̃: *Novi vlaho-bulg. gram. ot Brašoṽ* p. 54.

2) *Archiva stat.* Doc. mănăst. Radu Vodă, pachet 34 No. 9.

3) *Arch. stat.* Mănăst. Radu-Vodă, pachet 48, No. 6.

4) *Arch. stat.* Mănăst. Radu-Vodă, pachet 48, No. 5.

ржа). Un moldo-slav (a. 1598) are : дадоша въ мовѣ...
 оуде от инѣ въдѣши (l. вѣдѣши въ мовѣ etc). Un
 alt doc. moldo-slav (a. 1643) are : цркваѣ даъ și
 ѡтѣ сѣрвсѣи землѣ архіеписѣпа сѣрвсѣого și încă
 pers. 3 pl. иици вѣжи... да наиниѣтъ (l. наиниѣтъ),—
 unde ж se amestecă cu к și ѡ¹⁾. Codicele de la Tul-
 cea, pe lângă amestecul iusurilor, are și ж=ѡ în :
 ѡрѣжи și ѡрѣжи, въ тѣ дѣиѣ (l. тѣ). Intr'o Evan-
 gelie găsim, în afară de amestecul iusurilor, și ж=ѡ
 în : сѣтнѣж și сѣтнѣж, sau ж l. ѡ în въ тѣмѣ да
 сѣвѣдет сѣ (l. тѣмѣ, сѣвѣдет²⁾). In doc. munténo-
 slav a. 1606 e : ж=ѡ în дѣиѣ(р) alături de ѡж³⁾.
 Un doc. moldo-slav a. 1612 are ж=ѡ în вѣдѣ(т)
 alături de сѣдѣт și сѣдѣи⁴⁾. Alt. doc. moldo-slav, a.
 1622, are ѡ l. ж în : сѣдѣ(т)⁵⁾. Un doc. munténo-slav,
 a. 1643, are ѡ l. ж în вѣ(и)⁶⁾. Intr'un doc. moldo-
 slav a. 1650 tot ast-fel ѡ=ж în : вѣдет alături de
 иѣти, мѣи⁷⁾.

Și tot ast-fel în toate textele româno-slave, în cari
 vin iusurile, vedem ca ж se amesteca cu ѡ și к fără
 deosebire. Se amesteca acestea între ele — la noi
 ca și la Bulgarii — la mijlocul ca și sfârșitul cuvîn-
 telor; cea ce arata ca scriitorii în așa casuri, re-
 prezentau aceleași sunete prin ж, ѡ, к. Deci, și în

1) Šafařík : *Památky* p. 113.

2) *SbM.* IX, 206.

3) *Arhiva Statului*, Mănăst. Sf. Ion București, pachet 1 No. 2.

4) *Ibidem* Mănăst. Sf. Sava Iași, pachet 36 bis. No. 13.

5) *Ibidem*, pachet 35 bis. No. 17.

6) *Ibidem*, Mănăst. Bradul, Hanul Grecii și Codreni, pachet 29.

7) Hic Barbulescu : *Vechile relații ale Principatelor Romane cu
 Croația*, p. 2—3.

naira Sirbii și Româniit sa 'l întrebuințeze în loc de s și ш^1).

d) ж cu însemnarea de п nasal

Dacă în textele româno-slave ж are și valórea nasală de жн sau н —în care am spus că, de după sec. XII, a trecut vechiul sunet plsl. ж în limba bulgară, — nu putem constata cu siguranță. Acesta am vădut (p. 201) că nici în textele bulgaro-slave nu se póte ști cu siguranță de cât prin deducțiuni. Că însă noi am întrebuințat când-va pe ж în sens de п nasal chiar în textele româno-slave, nu încape îndoială, pe câtă vreme nu se póte tăgădui că limba bulgară (pe care și noi o întrebuințăm în textele nóstre) a transformat pe ж (=on) mai întei în жн , н și apoi în ж . De alt-fel, acest $\text{ж}=\text{жн}$ (=п)²⁾ socotim noi că se póte cu óre-care siguranță constata în forma $\text{Джамбовицж} = \text{Dâmbovița}$ într'un doc. munténo-slav de la Radul (tatăl lui Mircea cel Mare ?) și într'altul de la Mircea cel Mare SbM. XIII, 47). Căci acest cuvînt nu numai că, pe cât știm noi, ađi nică-ieri nu se află de cât ca: *Dâmbovița*, dar și în vechile texte ne apare tot ast-fel mai peste tot. Și, că aici $\text{ж}=\text{п}$ nasal nouă ne pare că ne dovedește forma Джамбовицж din două doc. de la Dan³⁾, fiul lui Mircea cel Mare, decî din sec. XV.

Așa dar, și în textele româno-slave ж însemnă de-odată, ca și în cele bulgaro-slave, н sau ea , е , apoi

1) Veđi acésta și într'un alt text gramatical, reproduc de Jagić în: *Uspodovanija* p. 718.

2) Veđi că п nu e de cât o modificare paleografică a lui ж , mai de parte în п .

3) SbM. XIII, p. 54, 56.

a sau *ā*, *u* sau *ū* și *ŷ* nasal. Ba asemanarea între ale noastre și cele bulgaro-slave nu se oprește numai aici. Într'adever, în textele româno-slave constatam, ca și în cele bulgaro-slave, trei sau cel puțin două direcțiuni deosebite în întrebuințarea lui *ж*. Curentul pe care alta data noi l'am numit literar-paleoslav întrebuințea foarte mult pe *ж*, mult mai mult de cât pe egalul său *ѣ* sau *к*. După acest curent e scris la noi — e. cronica moldovenească din Codicele de la Chney, iar la Bulgari Trojanska pica¹⁾. Curentul popular²⁾, care amplifică *ѣ* în buca și ortografia, pare că evita chiar pe *ж*, ca și textele lui au mai pretutindent numit *ѣ* sau *к*. După el sânt scrise la noi mai ale — documentele noastre româno-slave, iar la Bulgari Apocalipsul Apostol Pavel. În ca punde de trecere de la primul curent la cel d'alt doilea, sânt alte texte — cum e cum (în *ѣ* pe *ж*, deși au și ele ocazională schimbare pentru *ѣ*, *к*). Din acestea e la noi *Е. меча де ма. ав.* (SbM. IX, 206), iar la Bulgari *Бул. Ев.*

În da, în literatura româno-slava, ca și în cea bulgaro-slava, atata amestec în întrebuințarea lui *ж* (ca și la *ж*), în cât, cel ce se ocupa cu textele lor trebuie să caute un alt mijloc de orientare, ca și Miklosich care dice: „Um sich in diesem Gewirre von Lauten nicht zu verlieren, gibt es nur ein Mittel: die Annahme des Lautes e für altslov. *ж* ist der Anknüpfaden aus diesem Labyrinth»³⁾.

1) Vezi despre aceste curente mai pe larg în ale noastre: *Cercetări etimologice filologice*.

2) Cf. Miklosich: *Gesch. der Lautbez. im Bulg.* p. 11.

Dar dacă tot în același labirint, ca Bulgarii, ră-tăceau și Români scriindu-și textele lor slavonești, e oare cu putință ca aceștia, când scriau românește, sa dea lui *ж* numai o însemnare? Fără îndoială că nu, pe câtă vreme nici în textele române nu avéu să represinte prin *ж* alte sunete pe cari nu le-ar fi avut și limba slavă a textelor ce ei le scriau. De aceea, chiar à priori suntem îndreptățiți a declara de necomplet, dacă nu de greșit, aceea că toți filologii noștri, cari s'aũ îndelețnicit cu vechile nóstre texte, aũ dat lui *ж* numai valórea *bulgărescă modernă: ä* sau *ä*. Căci, ast-fel consideră pe *ж* numai = *ä* Hasdeu în Cuvente I, 4; Sbiera în Codicele Voronețen 176; Gaster în Chrestomatia I, CXIV. Iar prof. G. Ghilbanescu ne și explica, după vechia părere, că: «*ж* (us), care în slavona avea valórea lui *ou*, iar în românește a ajuns a reprezenta pe *i*¹⁾».

Toți dar cred ca *ж*=numai cu *ä* și *ä* în textele românești din vécul XVI și XVII. Numai Schuchardt, chiar înainte de acésta lucrare a nóstră, póte întemeiat pe ale lui Miklosich «Vergl. Lautlehre», a presimțit acest multiplu rol al lui *ж*, pe care acum noi l'am dovedit istoricește. Schuchardt, dicem, cel d'intei l'a bănuit; căci, în ale sale observări la valorósa lucrare a lui Hasdeu «Cuvente den betranı I», observări publicate sub titlul «Ueber B. P. Hasdeu's

1) Gh. Ghilbanescu: *Grafica cılırică la Romani*, Bărlad 1889, p. 33. Cf. același lucru dis de Lambrior în „*Convorbiri Literare*” 1881 p. 131.

altrümünische Texte und Glossen»¹⁾, dice ca: în altslovenischen Handschriften bulgarischen Ursprungs sieht Miklosich **z** und **к** unterschiedlos mit **ж** wechseln. Von den Bulgaren haben die Rumänen **ж** für **z** entlehnt., vo**ж**, doa**ж** möchten meines Erachtens eher=voă, doaă, als=voo, doao sein». Ba Schuchardt ghicește chiar existența ortograficului amestec bulgaresc al lui **ж** cu **ж** și în textele române vechi; căci tot acolo mai dice: «Wenn in Nr. I einige Male **ж** für **ж** steht, so ist dabei wohl nur das Auge, nicht das Ohr in Spiel gewesen, und vielleicht übte noch das Vorbild jener Handschriften, in denen beide Zeichen, aus sprachlichem Anlass, einander vertreten, einen gewissen Einfluss aus».

Dacă Schuchardt ar fi cunoscut mai de aproape textele literaturii bulgaro-slave și româno-slave ar fi știut, de sigur, nu că «vielleicht», adică «póte» e acel amestec «numai pentru ochi iar nu și pentru urechi», ci că fără tăgăduire e ast-fel. Ba, de ar fi cunoscut acele literaturi, ar fi putut Schuchardt să mai ghicească și acea ce noi am arătat: că **ж** mai însemnă încă: **ж** și **ж** sau *ea* și **ж** nasal etc.

Iar în urma lui Schuchardt, Al. Phillippide, în a sa: *Introducere* (la p. 48), după ce, ca de obicei, dice că **ж** reprezintă regulat pe *ă* și *â*, bănuiește ceva mai mult, anume că în textele române **ж** ar însemna și: *ea*.

Însa, pentru că acestea sunt numai bănueli răslețe, vrite numai prin comparația vechilor texte limba cu de

¹⁾ Publicate tot la Hasdeu în *Cuvinte*, Suplement la tomul I, 1876, p. XI.

adi, și pentru ca ele sînt nedovedite, să documentăm noi acum că **ж** are toate acele însemnări și în textele românești din veacul XVI și XVII.

Dar, pentru buna înțelegere a lucrului, socotim de important a spune de la început că, cu privire la întrebuintărea lui **ж** și amestecul lui cu **з** și **к**, se observă, și în textele românești din acel timp, trei curente literare deosebite. Și anume, în unele texte, cum sînt de pildă lucrările lui Coresie, **ж** predomină cu totă puterea; în altele, cum e Codicele Voronețen sau Psaltirea Scheiană, predomină **з** de și aș și **ж**; și în sfârșit, în altele, ca Tetraevangelia din British Museum, nu se află **ж** ci numai **к** (sau foarte rar **з**). Pe aceste trei curente le-am constatat și în textele bulgaro-slave și româno-slave (Cf. p. 211). Deci și în această privință noi nu ne depărtăm, nici în textele române, de școlile literare bulgare. Și, tocmai cunoșterea acestui lucru, pe de o parte, iar pe de alta, cunoștința că **ж** a însemnat la Români, în textele lor slave, tocmai ceea ce **з** și **к**, ne dovedesc că, dacă în unele texte române găsim rar **ж**, iar în locuși numai **з** sau **к**, acesta nu înseamnă că scriitorul celor d'întei nu cunoștea sunetul *ж* de cât prea puțin. De aceea, e o concluzie falsă cea pe care o trage Sbiera pentru limba Codicelui Voronețen, (la p. 284), când, din pricina că în el se afla mai peste tot **з**, și numai de câte-va ori **ж**, scote de aci o dovada că, în timpul când a fost scris Codicele, nu exista sunetul *ж* în limba română. E fals. Acesta înseamnă numai că scriitorul Codicelui se conducea după acela literara care da mare trecere scrierei lui **з**. Ca

e așa, ne-o mai dovedește și Tetraevangeliu din British Museum care poartă chiar data de 1574, precum și Evangeliu din Petersburg care e tot din sec. XVI (Convorb. liter. XXV, 40), sau și alte texte din sec. XVII, cum vom vedea mai târziu. Iar Psaltirea Scheiană, care e scrisă de doi scriitori, dar tot din același timp și loc, ne dovedește tot ast-fel ca, predominant în scris a lui **ж** sau a lui **к** (**к**) era întemeiată pe *școli ortografice* deosebite¹⁾, dar *nu pe fonetism deosebit*. Căci, în acest text până la p. 18 e scris cel mai mult **ж**; pe când de acolo mai departe e scris mai pretutindenți **к**. și, numai când și când, pentru varietate²⁾ sau prin lapsus **ж**.

Deci, întrebuițarea numai a lui **ж** sau numai a lui **к** (**к**) nu hotărăște vechimea textului și a limbii lui, ci numai ne arată felurite sisteme ortografice.

Dar acum să trecem la textele românești, ca să vedem că și în ele **ж=ε**, **к** sau *ea*, **к** (**к**), **с**, **ю**, **р**.

Vézul XVI. Un fragment biblic din Levitic (Cuvente I) are mai peste tot **к** pentru sunetele de ađi *ă* și *â*: **св** **в**цн **Х**н **р**вкндоу, **т**кнч, **в**цн **л**кншн, **р** **п**кмкн-тśа. **л** **с**оу^тк **п**рѣ **з**лчѣ, **в**о^рк **п**нка **д**ѣ **л**рмк etc. Dar când și când, nici scriitorul acestui text nu se pöte desbăra de apucăturile curentului celălalt; căci și el amestecă pe **к** sau **к** cu **ж** în: **п**жмкн^тśа alături de **п**кмкн^тśа, **р** **ц**ара **в**о^ст^рж și **р** **ц**ара **в**о^ст^рк, sau **о**у^ржндоу și **л**ешкдкндоу, **с**кв^атнчѣ și **с**кв^атнчѣ, **п**жнк alături de **п**кнж și **п**кнк **н**, **с**к^рвж^тоу^р și **с**к^рвк^то^дрѣ. Tot

1) Intocmai ca la **ж** și **к**. Cf. mai sus pag. 188.

2) Cf. mai sus (pag. 201) cum la Ruși, unii gramatici din sec. XVI și XVII recomandă întrebuințarea lui **ж** pentru frumusețe

în acest text însă, și de sigur că tot pentru mulțumirea gustului de varietate ortografică, mai găsim $\mathfrak{ж} = \varepsilon$ în $\mathfrak{ж}гнпек$. Căci, atât în cele-lalte texte, cât și în limba de ađi, se află numai *Eghipet*, ca și *Erusalim*, *episcop* etc., iar nici-odată *ighipet*, *irusalim*, *ăpiscop*¹⁾. În cazul acesta dar trebuie să vedem amestecul grafic $\mathfrak{ж} = \mathfrak{д} = \varepsilon$. Același amestec, însă în sens de $\mathfrak{ж} = \mathfrak{д} = \mathfrak{и}$ sau *ea*, se află în $\text{вою фркнцѣ жос пре трѡуфїѣж вострѣ нн пре мѣрнѣж трѡуфїѣн востре, нс мнѣ вѣж сѣ ѡ снацѣ, нн пре мнросенїѣж вострѣ де фтрачѣж карїи etc.}$ Că aici e $\mathfrak{ж} = \mathfrak{и}$ sau *ea*, ne-o dovedesc nu numai aprópe tóte textele contimporane, ci și limba de ađi care are numai: *trufiia* sau *trufiiea*, *voia* sau *voiea* etc. De alt-fel, tot acest Levitic ne mai dovedește că socotea pe $\mathfrak{ж} = \mathfrak{и}$ sau *ea*, când scrie de 2 ori $\mathfrak{ж}рк$ alături de $\mathfrak{и}рк$ (Cf. p. 180).

O însemnare, făcută la a. 1571 de un moldoveń pe o psaltire cu citatul bulgaro-slav владѣнѣж мѣжѣж , adica cu $\mathfrak{ж}$ l. $\mathfrak{ж}$ (=plsl. мѣжѣж), are și în porțiunea-i româneșca mai peste tot $\mathfrak{ж}$ pentru sunetele de ađi *a* și *ă*: $\text{фондѣ владѣнѣж рѣкѣж сѣпїтѣ ѱ... нн датѣж, сѣж номѣнѣжѣж, цѣжтѡннѣж, сѣж фѣацѣж, авѣ-рнѣж, вѣрѣатѣж}$. Dar nu lipsește nici aici amestecul $\mathfrak{ж} = \mathfrak{ж}$, cea ce tocmai ne trădéză identitatea lor fonetică: номѣнѣж alături de номѣнѣж , sau imperativul сѣж номѣнѣжѣж și сѣж анѣж (Cuvente I, 18).

Un act munteneș, un fel de memorandum (a. 1573), are mai numai $\mathfrak{к}$ (=ă și *ă*): $\text{дела мѡарѣж, грѣс, мѣнѣжтѡларѣ, фѣкѡутѣ вѣж мѡуатѣж... ѡстѣнѣж, пактѣж, стѣнѣж}$.

1) Cf. mai sus (la p. 185): $\mathfrak{ж}гѣжнѣж$, $\mathfrak{ж}рѡнѣж$ etc.

жнѣа дѣ аѣ скпакъ, сѣкнѣи, сѣ аѣ фѣе. Totuși, puterea celui lalt curent literar se arata aici barem odata, prin amestecul cu ж, în мѣкнѣстѣрѣи alaturi de мѣкнѣрѣи (Cuvente I, 23).

Coresi, în lucrările sale, se ține mai ales de curentul literar paleoslav, întrebunțînd de regula pe ж; totuși nici el nu se pôte desbăra pretutindeni de influența curentului popular, adică de amestecul lui ж cu ѣ(к). La el se observă în general, ca și în unele texte bulgare și româno-slave, înclinarea d'a scri, la sfîrșitul cuvintelor, ж iar nu ѣ(к). Iar acéstă înclinare se accentuiază la unii scriitori, desigur mai ales din intenția d'a evita o confuzie; căci, după cum se știe și vom mai vedea, ѣ și к în anumite cazuri, chîar în textele curat slave, n'aveau nici o însemnare fonetică, ci se scriau numai spre a se conforma tradiției literare paleoslave care cerea de regulă ca cuvîntul să se termine cu una din aceste două litere. Coresi dar, — ca și unii scriitori Bulgari — pe de o parte spre a se ține și mai mult de tradiția paleoslavă, iar pe de alta spre a și arăta că acolo, la sfîrșitul cuvintelor, e un ѣ=ă, â care se pronunță, pune pe ж care mai nici odată nu se scrie de prisos adică fără a însemna un sunet, — pe cînd ѣ, к se scriau și fără să însemne ceva. Că și Coresi gîndea ast-fel ne dovedește, credem noi, faptul că și el, cînd și cînd, pentru varietate amestecă pe ж cu ѣ(к) chîar la sfîrșitul cuvintelor, — firește ca în sens de ă, â. Ast-fel în Psaltirea'i din din 1577 are de regulă ж: сѣ свѣтаарж, сѣ мѣтацѣрж, мѣк темж, роуѣтаѣж, вѣтрѣ, мѣрѣмжнѣтѣ II, рннѣаѣчонѣ, доуѣа, вѣвѣрѣцѣе кѣ армж ф вѣнж вѣе etc. Dar și

deosebită înclinare pentru κ^1), în locul carina, în celelalte lucrări ale acestui diacon, se află κ sau χ . Nu mai ca și aici ține obiceiul său de a scrie κ la sfârșit. Ast-fel: $\tau\alpha\tau\chi\alpha\kappa$, $\epsilon\chi$ $\epsilon\epsilon$ $\eta\epsilon\psi\epsilon\kappa\chi$, $\tau\alpha\eta\eta\chi$, ω $\epsilon\alpha\eta\chi$ $\eta\epsilon\psi$ ω $\phi\omicron\gamma\rho\chi$ 29 etc., dar și mai ales κ : $\tau\kappa\varsigma$, $\epsilon\kappa\eta\delta\varsigma$, $\rho\eta\tau\kappa\lambda$, $\rho\eta\tau\kappa\rho\eta$ - $\epsilon\epsilon$, $\rho\kappa\delta\eta\epsilon\kappa$ - $\epsilon\epsilon$. Sau amestecă pe κ cu $\chi(\kappa)$ în: $\alpha\psi\epsilon\eta\tau\chi\alpha\kappa$, $\epsilon\psi\eta\chi\alpha\kappa$ și $\epsilon\psi\eta\chi\alpha\kappa$, $\epsilon\chi$ $\epsilon\psi\tau\kappa\alpha\kappa$: $\eta\kappa\lambda\mu\chi\eta\tau\kappa$ și $\eta\kappa\lambda\mu\chi\eta\tau\chi$: $\rho\eta\psi\rho\chi\eta\psi\delta$, $\rho\eta\psi\rho\chi\eta\psi\delta$: $\epsilon\chi$ $\epsilon\psi\epsilon\epsilon\mu\eta\eta\psi$ și $\epsilon\chi$ $\rho\delta\epsilon\tau\alpha\kappa$: $\eta\kappa\beta\alpha\tau\epsilon\lambda\epsilon$ și $\eta\kappa\beta\alpha\tau\epsilon\lambda\epsilon$, $\eta\kappa\beta\alpha\tau\omicron\eta\eta\eta$ și $\eta\kappa\beta\alpha\tau\epsilon\sigma\kappa$ etc. Mai are și $\kappa=\rho$ în: $\delta\epsilon\lambda\chi\kappa\rho\chi$ $\chi\epsilon\tau\alpha\tau\eta$, adî: delînga, alături de $\omicron\gamma\rho$ $\mu\eta\eta\epsilon\lambda\kappa$.

Paleia din Orăștie (a. 1582) are, tot ast-fel, deosebită înclinare către κ ($=\tilde{\alpha}$, $\tilde{\alpha}$): $\eta\tilde{\alpha}\epsilon\mu\kappa$, $\omicron\mu\omicron\rho\chi\rho\kappa$, $\sigma\epsilon\psi\epsilon\kappa\chi$, $\alpha\delta\eta\eta\alpha\psi\eta$ - $\epsilon\chi$ 35 etc. Dar și amestecă pe κ cu $\chi(\kappa)$ în: $\delta\epsilon\psi\tau\kappa\eta$ și $\delta\epsilon\eta\tau\chi\eta\omicron$, $\epsilon\psi\eta\psi\eta\eta$, $\rho\omega\mu\chi\eta\eta\alpha\omicron\rho\kappa$ și $\rho\omega\mu\chi\eta\eta$, $\epsilon\chi$ $\epsilon\epsilon$ $\epsilon\alpha\psi\chi$ și $\epsilon\chi$ $\epsilon\epsilon$ $\delta\epsilon\psi\eta\alpha\psi\chi$, $\phi\psi\epsilon\chi\eta\delta\kappa$ și $\phi\psi\epsilon\chi\eta\delta\kappa$, $\eta\kappa\lambda\mu\chi\eta\tau\delta\alpha$ și $\eta\kappa\lambda\mu\chi\eta\tau\delta\alpha$, $\eta\kappa\lambda\mu\chi\eta\tau\kappa$, $\eta\kappa\lambda\mu\chi\eta\tau\kappa$, $\alpha\eta\epsilon\lambda\epsilon$ $\mu\chi\rho\eta\eta\eta$ și $\eta\psi\eta\eta\eta$ $\mu\chi\rho\eta\eta$, $\delta\epsilon\mu\chi\eta\psi\eta\psi\chi$ și $\delta\epsilon\mu\chi\eta\psi\eta\psi\chi$, $\eta\alpha\epsilon\chi\rho\eta\lambda\epsilon$ și $\eta\alpha\epsilon\chi\rho\eta\lambda\epsilon$, $\omega\mu\omicron\rho\chi\rho\chi$ și $\omega\mu\omicron\rho\chi\rho\chi$, $\tau\kappa\varsigma$ și $\tau\chi\varsigma$, etc. Tot aici vine și $\kappa=\rho$ în: $\epsilon\varsigma$ $\mu\alpha\rho\epsilon$ $\mu\psi\chi\epsilon\alpha$ 37 în loc de $\mu\psi\chi\epsilon\alpha$, adî *muzca* (Chrest. I).

Codicele voronețen are mai peste tot χ ($=\tilde{\alpha}$, $\tilde{\alpha}$): $\epsilon\psi\psi\epsilon\chi\eta\tau\omicron\gamma$, $\rho\chi\eta\eta\tau\chi$, $\epsilon\psi\eta\tau\omicron\gamma\alpha(\delta)\eta$, $\delta\psi\delta\epsilon\rho\chi$, $\alpha\eta\psi\chi\eta\delta\varsigma$, $\epsilon\epsilon$ $\eta\psi$ $\epsilon\alpha\psi\chi$, $\epsilon\psi\eta\eta\psi\delta\psi\rho\chi$ 88, $\epsilon\psi\psi\rho\chi\rho\chi$, $\delta\epsilon$ $\delta\epsilon\mu\chi\psi\psi\psi\psi\chi$ $\eta\chi\psi\psi\chi$ $\lambda\alpha$ $\epsilon\psi\chi$ etc. Dar și amestecă pe $\chi(\kappa)$ cu κ : $\mu\chi\chi\chi\eta$ și $\mu\chi\chi\chi\eta$, $\eta\psi\eta\alpha\epsilon\tau\eta\lambda\epsilon$ și $\eta\psi\eta\alpha\epsilon\tau\eta\lambda\epsilon$, $\tau\epsilon\mu\eta\eta\psi\chi$ și $\tau\epsilon\mu\eta\eta\psi\chi$, $\mu\chi\eta\delta\rho\eta\epsilon$ și $\mu\chi\eta\delta\rho\eta\epsilon$, $\epsilon\chi\eta$: sau $\epsilon\kappa\rho\psi\alpha\psi\eta$, $\epsilon\kappa\rho\psi\alpha\psi\eta$ și $\epsilon\psi\rho\psi\alpha\tau\omicron\gamma$.

1) Mai departe, la capitolul despre χ și κ , se va vedea că predilecția mare pentru κ e înclinarea ortografică mai ales a școlilor literare sîrbe, iar predilecția pentru χ (ca și κ) e a celor bulgare. Cf. și mai sus la p. 17.

Psaltirea Scheiană de la început până la p. 18 se ține de școala ortografică cu *ж*: *ⲙⲓⲗⲣⲁⲧ*, *ⲅⲗⲣⲉⲁⲧⲕ*, *ⲡⲁⲕⲕⲧⲟⲩⲛⲁⲟⲣⲕ*, *ⲛⲥ* *ⲥⲧⲁ*, *ⲡⲓⲉⲣⲥⲗⲟⲣⲓⲁⲟⲣⲕ*, *ⲧⲟⲁⲧⲗ* *ⲅⲧⲧⲗ*, *ⲁⲗⲥⲣⲁⲣⲗ* *ⲥⲉ*, *ⲗⲉⲛⲗⲁⲗⲙ*, *ⲥⲧⲗⲧⲟⲩⲣⲗ*, *ⲙⲓⲣⲉⲟⲩⲛⲗ*; iar de la p. 19 mai departe vine mai numai *ⲗ*, foarte rar *ж*: *ⲧⲟⲁⲧⲗ*, *ⲧⲟⲁⲣⲓⲛⲗ* *ⲥⲉ*, *ⲥⲓⲗⲥⲥⲣⲗ*, *ⲓⲟⲗⲉⲕⲗ*, *ⲥⲉ* *ⲟⲩⲡⲥⲗⲁⲕⲥⲗ*, *ⲁⲧⲓⲡⲁⲣⲗ* *ⲥⲉ*, *ⲡⲁⲕⲕⲧⲟⲥⲟⲩⲧⲁ*, *ⲡⲁⲕⲕⲧⲟⲩⲓⲛ*, *ⲫⲓⲕⲉⲣⲗ* etc. Totuși, când și când, nici acești scriitori nu uită de *ж* spre a-l amesteca cu *ⲗ* (*к*): *ⲥⲗⲙⲧⲟⲩⲧ* și *ⲥⲗⲛⲧⲟⲩⲧ*, *ⲛⲥ* *ⲥⲧⲁ*, *ⲕⲉ* *ⲟ* *ⲗⲓⲧⲥⲣⲗ* și *ⲗⲓⲟⲩⲧⲗ*, *ⲥⲓⲗⲗⲓⲛⲧⲗ* *ⲥⲉ*, *ⲕⲉ* *ⲁⲣⲉⲗⲗ*, subst. *ⲗⲗⲥⲣⲁⲗ* și *ⲁⲣⲉⲗⲗ*, *ⲡⲗⲗⲓⲛⲧⲗ* și *ⲡⲗⲗⲓⲛⲧⲗ*, *ⲡⲗⲣⲗ* și *ⲁⲣⲓⲛⲗ*, *ⲗⲓⲕⲓⲟⲗⲉ* și *ⲗⲓⲕⲓⲟⲩⲟⲗⲉ*, *ⲫⲓⲕⲣⲕ*. Acastă psaltire mai are și *ⲗ=ⲓ* sau *ea*, pe temeiul cunoscutului amestec grafic al iusurilor, în *ⲗⲓⲕⲣⲓⲗ* *ⲗⲗ* în l. d. *ⲗⲓⲕⲣⲓⲗ*, și imperf. 3 sg. *ⲡⲗⲕⲧⲓⲗ*, l. obicinuitul *ⲡⲗⲕⲧⲓⲗ*, cum se și vede la *ⲫⲥⲟⲩⲓⲗ* și *ⲣⲗⲓⲓⲗ*; sau *ж=ⲓ* sau *ea* sau *ε* (*=ⲗ*) în *ⲗⲗⲥⲗⲗⲓⲣⲉ*, *ⲗⲓⲛⲁⲥⲗⲗⲓⲣⲉ*, alături de *ⲗⲗⲥⲗⲗⲓⲣⲉⲗⲉ*, *ⲅⲓⲛⲥⲗⲗⲓⲣⲉ*, cari tocmai ne dovedesc ca'n cele d'intăi se afla *ⲗ=ж*.

Din lucrările popii Grigorie de la Mahaci unele, ca de pilda « Povestea despre slănta Dumineca » (Cuvinte II, 43), au mai ales *ⲗ*, *к* (*=ⲓ*, *ⲁ*), numai când și când *ж*; iar alte bucați, ca s. e. « Calatoria Maicii Domnului în iad » (Cuvinte II, 312), au mai ales *ж* (*=ⲓ*, *ⲁ*), mai rar *ⲗ*, *к*. Ast-fel, în întâia bucată: *ⲗⲗⲥⲁⲧⲥ*, *ⲅⲥ* *ⲫⲣⲓⲛⲗ*, *ⲗⲟ* *ⲡⲓⲁⲧⲣⲗ*... *ⲗⲓⲛⲗ*, *ⲣⲗⲁⲛⲓⲗ*, *ⲁⲗⲟⲛⲁⲣⲗ*-*ⲥⲗ*, *ⲁⲟⲙⲉⲣⲉⲕⲕ*, *ⲣⲥⲉⲣⲗ*, *ⲣⲗⲓⲛ*, *ⲥⲓⲛⲥ* *ⲗⲓⲛⲁ*, *ⲁⲧⲣⲗⲓⲛⲥⲗ* 43; dar, când are *ж*, îl amestecă cu *ⲗ* (*к*): *ⲗⲗⲗⲁⲣⲟⲗⲉ* și *ⲗⲗⲗⲁⲣⲗ*, *ⲡⲗⲗⲗⲓⲛⲧⲗ* și *ⲡⲗⲗⲗⲓⲛⲧ*, *ⲅⲗⲅⲗⲓⲛⲧⲗⲗ* și *ⲅⲥⲅⲗⲅⲗⲧⲗ*, *ⲥⲗ* *ⲗⲁⲣⲣⲗ* și *ⲥⲗ* *ⲗⲁⲣⲣⲗ*, *ⲥⲗ* *ⲗⲁⲣⲣⲗ*, perf. *ⲁⲗⲟⲛⲁⲣⲗ*-*ⲥⲗ*, *ⲣⲥⲉⲣⲗ* și *ⲥⲧⲗⲧⲥⲣⲗ*, *ⲗⲗ* *ⲁⲗⲗⲓⲡⲁⲣⲗ*, *ⲗⲓⲕ* *ⲁⲣⲓⲟⲩⲛⲥⲉⲣⲗ*, *ⲗⲗ* *ⲟⲩⲗⲓⲛⲁⲧⲗ* etc. Și tot în această bucată mai are *ж=ⲗ=ⲓ* sau *ea* în:

кѡ τωατѡ φωατѡк alături de **чѣ** uși **ѡ** дѣиѣиτα φωατѡк, și **маиѡа ма чѣк** прѣкѣрѡτα în l. de obiceiuit **чѣк** sau **чѣи**. În bucată «Călătoria Maicii Domnului în iad» e mai ales **к** (= *á, á*): **прѣ-сажѡиταα, τατѡαси, сѡ дѣиѣиτѡк, кѡ иѣи** etc.; dar totuși și amestecat **к** cu **кѡ, к**: **вѡ иѣи** și **вѡ а дѣиѣиτѡк, вѣкѣрѡк-τѡ** și **вѣкѣрѡк-τѡ** 314, **пѡкѣтѡиѣи** și **пѡкѣтѡиѣи** 352. Dar tot în această bucată se mai află și **к=а** în sens de **а** sau **ea**: **сѣиτα μαριѡ** 350 alături de **прѣкѣτα μαριѡ** și **прѣсѣиτα Μαριѡε**, sau **и'ас φѡкѣτѡ вѡεк ас Хѣ I. вѡεа¹⁾** sau **вѡа** sau **вѡа**. În alte texte, tot din acest Codex al popii Grigore, vine tot ast-fel **к=а=и** sau **ea**: **сѡ прѡз-пѡкѣкѡ** 78, în loc de obiceiuit **прѡзпѡсѣкѡ** sau **прѡз-пѡсѣкѡ²⁾**. Ba și **к=а=ε³⁾** în: **мѡиѡиѡк** 31 și **мѡиѡиѡε** 34, **пѡτѣ сѣтѡ** 31 alături de **пѡиτѣ τѣи** 36, sau **вѣкѣрѡкѡ**, **вѣкѣрѡкѡ** și **вѣкѣрѡкѣ** 31, **вѡ кѡ порѡиѡа** și **вѡ кѡ дѣсѡиѣ** **цѣа** alături de **вѡ ε повѣлѣиѣа** 32. Nu lipsește din acest Codex nici **к=ѣ** în: **ѣѡаѡѣѣиѣ** alături de **ѣѡаѣѣиѣ**.

Un dicționar slavo-român, manuscris din al XVI véc, cu tóte că înclină mai mult pentru **к** la sfârșitul cuvintelor, trădeză și el identitatea fonetică a lui cu **кѡ** și **кѣ**, căci le amestecă: **вѡкѣкѣкѡкѡ, τѡкѡкѡ-дѡиѣиτѡε, мѡиѡиѡиѣиτѡε, дѡвѡиѡиѡиτѡк** și **мѡиѡиѡиτѡε** etc. (Arch. für slav. Phil. XVI, 50—52).

Și tot ast-fel, în mai tóte textele acestuï véc se

1) Am vădut la **а**, că une-ori, mai ales după vocală și conson. palatale, se scria a l. **а**. De aceea, cât și din alte motive cari își au izvorul tot în fonetica unor dialecte bulgare, **к**, care am dize că **ε = а**, însemna une-ori și **а**.

2) Cf. p. 141: **сѡ сѣ сѣтѣсѣкѡкѡ**. Cf. și p. 181-7.

3) Acestea le citez după origin. manuscris de la Academie.

poate constata identitatea lui ж cu ж, к (=ă, â) precum și cu ж=и, еа, е etc.

Vécul XVII. Mai același lucru se constată și în textele acestui secol. Deosebirea e numai că în acesta, pe la sfârșitul lui, se observă o tendință literară, la unii scriitori, de a specializa pe ж pentru sunetul â și pe ж sau к pentru ă. Acesta însă numai la unii, căci la alții trăește încă și se perpetua vechiul multiplu rol al lui ж=ж, к și =и.

În unele texte, mai ales în documente, stăpânește tendința — ca și în unele româno-slave — d'a se scrie ж sau к în l. d. ж (=ă, â). Ast-fel într'un zapis munteneș (a. 1605—1608) e numai: ка сь фїи și сь се цїє, мьна, вьцїдїт, мьртсрїє, дрквичк, марє креденцк și врьдїицж, etc. (Cuvinte I, 45). Într'altel, combinându-se amândouă tradițiile, de și se află mai ales ж (к), totuși îl amestecă și cu ж pe care de obicei îl pune la sfârșitul cuvintelor. Ast-fel un doc. muntén (a. 1601) are вьрцїнає, вьтрїиш. цсїкїна, цїкїс etc.; totuși și amestecat: сас цїкїсѣ фїи савж alături de вавтж, сь нс авж etc. (Cuvinte I, 109).

Cronica lui Moxa (Oltenia, 1620) se ține de curentul cu ж, pe care-l pune mai ales la sfârșit: десфьтатж, зводж, ашмїкїзж, вьтрж, цїкїж, неськєрїишїтж, вїацж, фьрж сьржтк. Totuși are și ж amestecat cu ж, к: нжмжїтїа și нжмжїтк, perf. сє мьртсїнж și сє вьрсарж, довжїдж și довжїдї, вьрвацї și вьрвацї, дєнтр'жнєє și дєнтр'жнєє, мькєкїрїч și мькєкїрїчїи, imperf. сьцїицж și нжїицж etc. Ba și ж=р nasal are cronica lui Moxa în фажмжїдє 358 alături de фажмжїдк 392 etc.

Epitaful lui Radu Buzescu din a. 1610 amesteca

вѣсѣурѣ, вѣща... рѣшѣтѣ и вѣща асѣшатѣ, tot fenomen în *перрижѣтѣ* și *авсѣатѣ*, *вѣши* și *вѣчи*, *сѣ сѣнѣвѣ* și *сѣ не асѣнѣм* etc. Tot în acest Molitvenic mai e și *ж* l. *ж*=*и*, *еа*, *е* în: *те мѣнѣжю* (l. *мѣнѣю* sau *мѣнѣю* sau *мѣнѣю*), des *грѣшѣе*, *трѣшѣе*, *мѣшѣе*, *дѣрѣшѣе*, masc. plur. *дѣла чѣж чѣ мѣрѣсѣкѣ*, *вѣши перѣоѣ поастрѣ*, *дирѣнтѣ ачѣж*, *нѣчѣ вѣжѣкѣ* în loc de *грѣшѣе*, *трѣшѣе*, *мѣшѣе*, *дѣрѣшѣе*, *чѣл*, *перѣоѣ*, *ачѣл*, *вѣжѣкѣ*, cum chiar și are în *грѣшѣе* și *дѣрѣшѣе*. *вѣламѣ*, *апропѣащѣвѣ*, *вѣща* (Chrest. I, 80—86).

Pravila de la Govora (a. 1640) are înclinare pentru *ж*, dar mai ales la sfârșitul cuvintelor, pe când pe *к* (mai rar *ж* = *ѣ*, *ѣ*) îl întrebuițeză în cuvînt: *правѣж*, *театѣж*, *чѣкетѣж*, *ѣсѣж*, *мѣж*, *танѣж*, *урѣж*, *мѣнѣж*, *самѣж*, *трѣвѣж* și *сѣнтѣж*, *рѣшѣтѣ*, *вѣшѣ*, *нѣшѣ*, *перѣнѣсѣсѣкѣ*, *мѣнѣж*, *нѣжѣнѣ*, *вѣжѣта*, *аѣ оворѣтѣж* etc.; dar, cu toate acestea, și le amestecă în: *вѣжѣнѣж* și *ѣвѣнѣж*, *ачѣстѣж* și *ачѣстѣж*, *сѣнтѣж*, *сѣмѣжѣж* și *сѣмѣжѣж*, *нѣжѣнѣж* etc. (Chrest. I, 87-91). Aceiași înclinare ortografică se vede și în Evangelia învețătoare tipărită tot la Govora în 1642: *мѣсѣрѣж*, *дѣрѣж*, *вѣж*, *вѣламѣж* și *нѣжѣнѣжѣта*, *тѣмѣжѣж*, *ѣтѣжѣж*, *вѣрѣтѣж*, dar și *тѣрѣжѣж* mai *мѣсѣтѣжѣж* (Chrest. I, 97-102).

Că *ж* era socotit identic în însemnare cu *ж* (sau *к*), adică și *ѣ* și *ѣ*, ne mai dovedește și compararea lucrării mitrop. Varlaam «Carte românească de Invățatură», tip. la Iași 1643, cu un act al acestuiași mitropolit din a. 1646. În carte, care, după moda timpului, avea să presinte publicului mai ales înclinarea către tradiția literară paleoslavă, predomină *ж* (= *ѣ*, *ѣ*), chiar în trupul cuvintelor la el: *адѣжѣтѣж*, *ѣлѣжѣнѣжѣж*, *вѣсѣж*, *ворѣжѣж*, *ваѣжѣрѣжѣж*, *вѣжѣнѣжѣж*, *тѣтѣжѣж*, *сѣжѣжѣсѣжѣж*;

dar totuși îl amestecă și cu **ъ**: а дѡа ѿсдѣкатъ și а трѣа ѿсдѣкатъ, тѣмниѡъ și рѣзѡцѣтѣрѡ, рѣѡъ și рѣѡъ, рѣѡъ etc. (Chrest. I, 103) Iar actul lui Varlaam, care nu avea menirea tocmai de a fi o lucrare literară, ci numai de a îndeplini o trebuință réstrânsă, locală, n'are de loc **ъ** ci numai **ъ** (=ǎ, â): ачѡстъ сѣрѡеѡрѣ а ѡѡетрѡ, ѡрѡ, сѡс ѡрѡт, фѡѡѡ, ѡѡѡѡѡ. фѡѡст, трѣѡѡ, сѡ ѡс ѡѡ ѡѡѡрѣѡѡѡ etc. În acéstă privință vedem că scrisul lui **ъ** făcea parte din curentul mai literar față de **ъ**, **ъ** care era din cel vulgar, întocmai cum am vedut că era și **ѡ** față de **ѡ** (Cf. p. 111, 188). De alt fel, vedurăm cum chiar gramaticii recomandă «pentru înmusețea» scrierea lui **ъ** (p. 201, 213).

De alt-fel obiceiul acestor scrieri literare — pe care l-am vedut și la Bulgarii — îl aflăm, atât în lucrări de caracter curat literar cât și în alte care nu au această tendință literară. Căci — că **ъ** poate tot în loc **ъ**, pe care îl vedurăm în actul lui Varlaam și mai aflăm și în alte multe, că — că într-un lui **ѡ** de vindare din a. 1612 (Chrest. I, 104) — Dar în aceste acte cum înmăreau nu un scop literar ci numai împlinirea unei trebuințe locale, acte de vindare, cumpărare etc. — cum totuși au **ъ** (— a, â) — Aceia în curia numai ca cel care scria pe aceste acte numai se obișnuise a scrii după școala paleoslava, care se răspândise nu numai la scriitorii mari de frunte — Așa fel cum act de marturie (a. 1656) în care vine **ъ** și amestecat cu **ъ**: рѡѡрѡѡѡъ și ѡѡѡѡѡѡѡ, ѡѡѡѡѡѡѡѡ, фѡѡст, сѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ, тѡѡрѡѡѡѡ și тѡѡрѡѡѡѡ (Arch. I, III, 231).

Noul Testament tip. la Belgrad (în Transilvania) la a. 1616 are mai ales tendința literară paleoslava

cu ж (=ă, â), dar pus cu deosebire la sfârșitul cuvintelor, pe când љ (=ǎ, â) e în corpul lor: тоатж, миеж, састж паватж, вѣтрж, пасж etc.; dar și amestecat ж cu љ: сѣмѣица și сѣмѣица, пѣмѣитѣ și пѣмѣитѣ, аѣсѣидѣ și зѣсѣидѣ, пѣиѣ, вѣитѣль și вѣитѣль, etc. (Chrest. I, 124-129). Manuscrisul «Cântec la Crăciun» are mai ales ж (=ă, â), mai rar љ (=ǎ, â); deci el se ține de curentul literar popular: сѣрѣѣ, славѣ, сѣ фїѣ, асѣси, вѣзѣтѣ, зѣсѣрѣ, ачастѣ воалѣ, лѣзѣрѣ, сѣргѣ, сѣ аргѣ, рѣзѣоли etc. și вѣргѣрѣ, лѣзѣтѣроу, пѣиѣ, etc. (Chrest. I, 136-142).

Psaltirea tip. la Belgrad (Transilv.) în a. 1651 are aceeași tendință literară ca Noul Testam. din Belgrad: анмеж жидовасѣж, ѡарж, ривж, тоатж, дожанаж și рѣсѣфлатж, ривѣцѣтѣрж, пѣдѣжде, адеѣр, вѣрѣилѣ, рѣмѣиѣ, пѣиѣ; sau amestecă pe ж cu љ și к: тѣрїѣ și тѣрїѣ, сѣ аѣжж și сѣ сѣ асѣсѣсѣж, вѣ și рѣж, și сѣж (Chrest. I, 152-156). - Codex Dagomirnsis amesteca pe ж cu љ cu totul neregulat: сѣиѣ 20 și сѣиѣ 18, пѣиѣ și ѣиѣ 20, пѣиѣ 16 сѣ мѣиѣѣ și сѣ мѣиѣѣ 17, сѣ мѣиѣѣ 19, сѣитѣмѣиѣ 19 și сѣитѣмѣиѣ 12, сѣитѣмѣиѣ 16. Aici mai găsim pe ж și cu valorea nasală a lui ꙗ: сѣ мѣиѣѣ alături de сѣ мѣиѣѣѣ, ва мѣиѣ 16 și ва мѣиѣѣ 7, сѣѣѣѣта și сѣмѣѣѣѣта 8; și încă ж în l. d. ѣ=и--ea sau ѣ: ѣсѣтѣ alături de асѣтѣ 19. - Molitvenicul lui Stoica (a. 1669) are ж mai ales la sfârșit, și љ, к în cuvinte: вѣтрж, мѣ тоавѣѣѣж, etc., dar și amestecate: мѣ și мѣ, вѣиѣѣѣѣѣѣ etc. Tot aici mai e și ж l. ѣ=и--ea în: аа мѣрїѣ alături de аа мѣрїѣ și рѣ мѣрїѣ etc. (Chrest. I, 187-188). Tot această întrebuințare de ж=љ (=ă, â) o au și lucrări

rile mitrop. Dosoftei; cu toate ca la el se mai vede pe aici oarecum, *mai ales în corpul cuvintelor, și tendința d'ă însemna prin ж sunetul â și prin ж pe a*, iar la slășitul lor rămâne ж = a, â. Ast-fel a lui Viața și petrecerea slujitorilor, tip. la Iași 1682, are: сѣитѣ, свѣакѣ, рсмаѣнѣкѣ, тѣлауѣнитѣ, амѣж простѣ, рѣтѣжѣсѣ, и пѣлѣдѣа, ѣакѣ, рѣжѣи, словѣжѣрѣ, вѣнѣж, рѣжѣлѣши etc.; dar e cume decît — дшѣж și пѣжѣ, ѣрѣж și дѣрѣж, pronume сѣ а сѣ, etc. (Chrest. I, 250—259).

Ca deci la tendința d'ă specializa rolul lui ж, pe care o vedem un pic la a începătorilor la Dosoftei, *mai ales pentru cuvintele cuvintelor, la alți scriitori* de pe la sfârșitul acestui veac al XVII. Caci, undă mai încolo, în ж în comenziile numite d'ă ж mai nu apare. Așa este Biblia tip. la București din a. 1688: брѣштѣ, ии свѣжѣ, свѣжѣ, сѣврѣштѣжѣкѣ мѣшѣа, мѣшѣа, свѣрѣжѣ etc. — фжѣтѣсѣа, иѣрѣжѣ, ѣрѣжѣ, пѣжѣс, рѣжѣшѣжѣ, вѣрѣжѣ etc. (Chrest. I, 270—284). Tot cam la aceia ж = a — ж = a a ctomonachului Maxim Peloponcniul. Carte lui Iumna, tip. în Manastirea Turnești la a. 1699: сѣжѣлѣпѣкѣ, рѣжѣлѣпрѣпѣжѣ, рѣжѣрѣпѣ, сѣ мѣжѣ, вѣшѣжѣ, вѣжѣ, ижѣлѣпѣ', пѣжѣжѣсѣсѣ, вѣшѣ, вѣшѣжѣ, вѣжѣжѣ etc. (Chrest. I, 328—332).

În a această specializare a rolului lui ж pentru â, trebuie să spunem ca nu e generală la toți scriitorii de pe la sfârșitul acestui veac, ci unii se țin încă tot de vechea școală literară care face pe ж=â și â. Ba vechea școală, — chiar dacă noua tendință cu ж=â — ж = a e mai rațională, — stăpânește încă chiar pe omenii de o deosebită valoare, ca pe Dimitrie Cantemir. Caci, acest scriitor, de și pare a înclina și

el spre $\mathfrak{ж}=\hat{a}$ și $\mathfrak{к}=\hat{a}$, totuși e stăpânit de amestecul cu $\mathfrak{к}$. Așa în al său «Divanul» tip. la Iași în a. 1698 are în adevăr: $\text{БС ДСМНЕСЖИЕСКА МНАК, АДЕКЖ, ТОАТЕ БЖТЕ, СК ПОАРТЖ, СЖ РИЖРТЪМЕ, ПЖМЖИТСАШИ}$ etc.; dar și amestecă în: РАТЖ și $\text{АДЕВЖРАТЖ, АСМЕ ФААИИЖ}$ și $\text{АШНЖ ДЕНЖРТАРЕ, СЖИТК}$ și СЖИТК, БЖИДК și БЖИДК, ДАРЖ și ДАРЖ, ТОАТЖ БАРНА și ТОАТЖ САВА, АТАТА și АТЖТА 325, НЕВОНИЦЖ și $\text{СНАЖ, АСІСАТЖ, ВАРСЖ}$ și $\text{СЖ РИИЖКАОИАСЖ, АНАЗЖ}$ (Chrest. I). Iar Cronica lui Radu Greceanu (a. 1700) mai că n'are $\mathfrak{ж}$ ci numai $\mathfrak{к}=\hat{a}$ și \hat{a} : $\text{РЖКРЕСБ, СЖ ФЖІССЖ, ВИСІРІЕЖ, ДСКЖИДС-А, СФЖИТСАЖ, БЖИТЖИД, ТЖВЖРЖТ, РЖИДСИТА}$ 311, $\text{СЖИИД, АТРИИИДЖ, БЖИИ}$ 334 etc. (Chrest. I).

Din cele arătate se vede limpede să $\mathfrak{ж}$,—ca și $\mathfrak{к}$, cu care el se amestecă—însamnă de-odată în același text: și \hat{a} și \hat{a} . Apoi, tot din acelea s'a vădit că în textele române, ca și în cele româno-slave și slave cuilice, $\mathfrak{ж}$, unde se afla, are anumite poziții, (s. ex., la sfârșitul cuvintelor), *numai după anumite curente ortografice, iar nu fiind ca el s'ar deosebi acolo foneticeste de $\mathfrak{к}$, $\mathfrak{к}$ cu care se amesteca*: pentru ca, tot ast-fel, după alt curent ortografic, sunt texte în care și $\mathfrak{к}$ sau $\mathfrak{к}$ se scriu la sfârșit. Numai rar, la câte un scriitor ca Dosoftei, se observa tendința de a se specifica lui $\mathfrak{ж}$ rolul de a reprezenta numai pe \hat{a} , iar lui $\mathfrak{к}$, $\mathfrak{к}$ pe cel de a reprezenta numai pe \hat{a} . Dar și la aceștia nu se vede vre-o stabilitate și precisiune în această direcție. Dosoftei, care scrisese și rusește¹⁾, și care era mult influențat de grafica rusăca a timpului, dacă pune foarte mult pe

¹⁾ Vezi de noastră: *Cercetări istorico-filologice* p. 89.

ж in scrierile sale, pune des și pe ж, in sens de *ia* sau *ea*¹⁾, și face aceea mai ales fiind-că chiar gramaticien rusești d'atunci recomandău cu deosebire scrierea lui ж pentru frumusețe (cf. p. 204, 225). De aceea va trebui ca nici la el sa nu punem mult temer, din punctul de vedere fonetic, pe aceea ca scrie mai ales la finalul cuvintelor pe ж. Noi credem dar, pe temeiul acelor considerațiuni, ca, chiar dacă ađi in unele regiuni ale Moldovei sa vorbește cu *â* in loc de *a* muntenească la finalul cuvintelor — frunda, puca, poada, adapa, lea etc. — totuși scria ul lui ж la finalul cuvintelor la Dosoftei, nu reprezintă decât fonetismul și el era numai o tendință ortografică și pe care o vedeam atât in textele lui Dosoftei cât și in cele române live și române, precum *amăra*, *amăra*, *amăra*, *amăra* etc. (cf. p. 188 și mai jos la litera *r*).

De aceea, o repetam, ж final foarte des la Dosoftei nu poate sa ne arate numai sunetul *â* și să ne dea ast-fel proba ca fenomenul acesta de ađi, propriu numai limbei moldovenești, e așa de vechi. Noi credem chiar că, acest

1) Cf. mai sus la p. 188 și mai jos la litera *r*.

2) Cf. ms. Al. Philippide: *Istoria limbii române*, p. 19.

fonetism cu *â* final în loc de *ă* e mult mai nou în Moldova, și, neexistența lui în Transilvania și Țara Românească, ne îndemnă a gândi că el e născut sub vre-o influență străină, și anume, póte, evreiască posterioară.

Pentru rezolvarea acestei chestiuni va trebui însă o cercetare: în cari regiuni din Moldova se pronunță acel *â* final în loc de *ă*, și ce populații s'au asimilat în masa română de pe acolo.

Am arătat (p. 209) că în textele româno-slave **ж** înseamnă une-orî și *ś* sau **ю**. Ar trebui dar să-i găsim această valoare fonetică și în monumentele române. Noi pân'acum n'avem la îndemână material și pentru acesta, dar de sigur că se află 'n texte. Cea ce putem da de astă-dată e forma **тжжжрж** într'un text dintre a. 1600 - 1625 (Chrest. I. 64), unde, dacă nu va fi greșală, e de sigur **ж** = *u*, în loc de **тжжжрж** din toate monumentele vechi și din limba de azi. Căci, în forme latine 'n special, nu *â* a trecut în *u*, ci invers, cum de pildă mai e și'n Coresi *ssa* din mai vechi *szsa*. Tot ast-fel, forma **трж.рж.рж.рж** din Psaltirea Scheiana ne prezintă desigur pe **рж** = *ou*; iar acest **рж**, cum am mai spus, avea aceleași valori fonetice ca **ж** din care s'a format.

Forme ca **вжжж вжжж** = *bimă* voia, în loc de **вжжжжж**, într'un doc. român din a. 1614 (Chrest. I, 44), sau **вжжжжжржса** etc. în alte (Cuvente I, 155) nu ne contradic de loc, întru cât aici trebuie să admitem analogia grafică după care **ж** ajunsese une-orî a însemna și el *u*, ca **ж** cu care atât de mult se amesteca la scris. Și în **вжжжжж** dar se pronunța **вжжжжж** (cum mai sus se pron. **тжжжжжржж**) iar nu: *bână*; tot ast-fel precum s. ex. într'un doc.

moldo-slav din a. 1603: λzmm^4). «suflet» se pronunța λsmm , căci numai așa se dicea în toate limbile slave ca și în cea româno-slavă (cf. *dzșegubina*).

De alt-fel, chiar existența rusei λ (cu care λ se amesteca) în textele române cu sensul de io (vezi pag. 176) ne confirmă în mod indirect încă o dată, că și λ trebuie să aibă valoarea oy sau io .

↑

Rezultatul cercetării noastre e că, în textele române din secolele XVI și XVII, întocmai ca în cele slave și româno-slave cunoscute, λ în cîmpul pe de o parte ca și ca λ sau pe de altă parte ca w w (și anume în ambele cazuri) sunetele *ia* sau *ia* (ex. în $\text{m}\lambda\text{ia}$ = *vita*) $\text{f}\lambda\text{w}$ = *foamea*, *h* sunetul *e* (ex. în $\text{awer}\lambda\lambda$ = *amare*) etc. λzmm = *după* λ = *e* (*e* de), *e* na adul $\text{p}\lambda\text{w}$ = *e* în oy λ = *am*, apoy $\lambda\lambda\lambda$ = *amțea*, *d* deo-
lă *ca* *ca* neputându-se preciza numărul din text, și cu ajutorul limbii de adă, când e unul sau altul, s. ex. în $\text{p}\lambda\text{z}\lambda\text{z}\lambda\text{w}$ = *parșăie*, $\text{p}\lambda\lambda\lambda\lambda\lambda\text{w}$; *e* sunetul *u* s. ex. în $\text{ev}\lambda\lambda\lambda\lambda$ = *eu* etc.

↑

Textele scrise românește în al XVI și XVII vîc au ca o a lor caracteristică deosebită întrebuințarea a lui λ .

Care e însă originea și însemnarea acestei litere? Căci în literatura paleoslavă ea nu se găsește nicaieri.

Conform ideii de a deduce toate cele slavonești vechi de la noi din paleoslavă, toți ómenii noștri

1) *Archiva Statului*, manast. Rachitosa, pachet 7 No.

de știința, negăsind această literă în alfabetul paleoslav, au zis că ea e o invenție românească. Ast-fel B. P. Hasdeu, care cel dintei se ocupă pe larg de acesta, după ce ne declară că prin ⱪ vechile noastre texte însemnă sunetele *i* și *m*, explică mai departe ca o a treia varietate nasală mai constituia acel sunet pe care parinții noștri îl reprezentau prin ⱪ sau ⱬ , căci altminteră nimic nu s-ar fi împedat de a scrie ⱪ sau ⱬ , fara a mai născoci într'adins semnul ⱪ , necunoscut paleografiei curat slavice". Iar în alta parte, căutând a preciza sunetul ce reprezintă această literă, zice : «că interiorul ⱪ este anume nasală guturală, ca ⱪ sau Ⱬ la Greci : mănârkă, aruḱă, luḱḱ. inpuḱḱ etc.», și că «consóna nasală guturală ⱪ , adică ⱪ în interiorul cuvintului, trebuia sa fi avut un element vocalic obscur, póre ceva mai scurt de cât în prepozițiunea $\text{ⱪ}=\text{m}$, adică de scurtimea albanesului *a*, căci fara un asemenea element nu s'ar putea explica identitatea grafică între ⱪ în această prepozițiune și între ⱪ cel medial, mai ales în vorbe compuse ca ⱪⱤⱪ sau ⱪⱤⱪⱤ , unde scriitorul ar fi fost silit sa stea pe gânduri dacā inițialul ⱪ nu s'ar fi pronunțat *apropo* tot așa ca și cel-alt ⱪ , ceea-ce se mai confirmă și prin scrierea ⱪ în loc de simplul ⱪ în ⱪⱤⱪⱤⱤⱤ , ⱪⱤⱪⱤ » (Cuvente I, 4, 37, 412). Iar alt-unde-va zice Hasdeu că pe ⱪ l'au format Români din *i* cu două puncte deasupra.

În urma lui Hasdeu, Sbiera (carele, cum am vădit la pag. 7, crede că alfabetul cirilic a fost compus de Români), în studiile sale despre Codicele Voronețen, ne spune că «litera ⱪ a represintat dintru în-

ceput în abeceul Românilor *un son nasal de tot particular*, o amestecătură vocală consonantică, compusă din *sonurile reprezentate astăzi prin in și im*, iar nici de cum numai pre-sonul *i* singur. Un son curat *i* nu exista pe atunci în graiul românesc și ca numai mai târziu, adică prin sec. XVI și XVII, se întrebuință «*Ѡ* ca un feliu de echivalent atât pentru reprezentarea sonurilor curate *m n* cât și a sonului curat vocalic *i*» (Cod. Voron. 176, 301, 302).

Pe cât știm noi, alții din învățații noștri nu s'au îndelnicit mai amănunțit cu această literă și sunetul ce ea reprezintă; ei, numai luându-se măi ales după Hasdeu, o declară de invenție a noastră. Ast-fel socotește Gh. Ghibănescu¹⁾ care ne spune că «*Ѡ* a fost întrebuințat pentru a reprezenta valoarea lui *i*». Același lucru, ca ea e o invenție românească, măi crede și M. Philippide²⁾ carele chiar spune că «*Ѡ* reprezintă anete specifice limbii noastre: *in, n, i* (p. 46). Gaster în a sa Chrestomatiă numai însemnă pe «*Ѡ = in, i*.

Lambrior crede însă că Români «s'au deprins a scrie pe *in* inițial prin un semn derivat din «*Ѡ*, adică prin «*Ѡ*, semn ce *nu se află în alfabetul chirilic aplicat la limbile slave*»³⁾. Iar Diaconovici Loga din Banat crede ca noi am făcut pe «*Ѡ* din «*Ѡ* căruia *i* s'a suprapus «*Ѡ* (=n).

Așa dar, filologii noștri cred toți că *Românii au format litera «Ѡ*; numai că unii socot că am făurit-o

1) Gh. Ghibănescu: *Grafiă chirilică la Români*, p. 33-43.

2) M. Philippide: *Introducere* p. 40.

3) Lambrior: *Carte de citire*, Iași, 1890 p. LXXVIII.

din *î* (Hasdeu), alții din **I** și **II** (Loga) iar alții din **ж** (Lambrior).

Iar în privința sunetului ce reprezintă **п**, toți cred că el era un *sunet particular, specific românesc*: un fel de *in* mai întei, sau chiar *n*, și încă *i*. De aceea, pe **п** **вои** **лѣ** Hasdeu le transcrie: *ii* voia lui; pe **мк.рѣа**, **вк.пѣоуа** cu *măinca*, *câmpul*; iar pe **мкнж.рѣж** cu o nasală guturală: *mănărkă*. (Cuvente I, 19, 412). Iar Philippide (în Ist. limb. rom. p. 241) redă pe **вж.рѣоицж** prin *băntoiască*, tăgăduind lui Hasdeu pe transcrisul de el: *băntoiască*.

Dar cu explicarea originii paleografice și a sunetului lui **п** s'au mai îndeletnicit în trecut și unii învățați străini.

Miklosich în a. 1879 crede că: «im Rumun. **ж** und **п**—beide Zeichen entsprechen aslov. **ж** а — teils für **ж**, teils für **жн** stehen», adică din punctul de vedere fonetic **п** înseamnă și **ж** și **жн**¹⁾, dar că tot **п** une-ori înseamnă și *n*: «drückt jedoch häufig entschieden den Laut *n* aus». Iar paleografește dice că: «dem kyrillischen Alphabete *fehlende п* ist eine leichte Umänderung des in den slavischen Handschriften mancherlei Gestalten annehmenden **ж**», ceea ce și în altă parte o spune tot ast-fel că: «nichts als eine Umformung des **ж** ist das *den Rumänen eigenthümliche п*»²⁾; adică că **п** *nu se află în textele slave cirilice*, ci el e propriu românesc, format la noi prin modificarea lui **ж**.

1) Miklosich: *Vergl. Gramm.* I, 92 și *Beiträge zu rumun. Dial.* p. 8, 10.

2) Miklosich: *Beiträge* p. 7 și *Vergl. Gramm.* I, 92.

Profesor L. Geitler¹⁾, care credea că \mathfrak{P} deriva din \mathfrak{A} și reprezintă, ca și acesta din urma, nasalul $\zeta(=en)$, dicea că această valoare a lui \mathfrak{A} din $\mathfrak{A}=\zeta(=en)$ ne-o dovedește «die rumänische cyrillica, in der es nasales *m* bedeutet».

Profesorul V. Jagić ne spune²⁾ în a. 1883, în urma lui Geitler, că \mathfrak{P} «nicht ein neues Zeichen kam auf, sondern eine durch den veränderten Schriftductus sich von selbst ergebende Modification des gewöhnlichen \mathfrak{A} ». Și, despre modul cum s'ați operat această modificare a lui \mathfrak{A} în \mathfrak{P} ne spune numai că «Est est namljch eine lang unbekante Eigenthümlichkeit der cyrillic Schrift der XIII—XIV—XV Jalude, das in die Querstriche bei einigen Buchstaben, so wie die verschiedenen Knotenpunkte an der Mitte der Zeile (nicht in der al-Zeile die übliche Durchschmitt hohe der Buchstaben auf) höher hinauf gegen das obere Ende der Buchstaben rücken... So hat sich dem neben \mathfrak{A} mit deutlichem schlingenähnlichem Kopf durch die Höherrücken des Knotenpunkte ein zweites, mit dem Knoten an äussersten Ende im Kopfe selbst, versehenes Zeichen entwickelt, \mathfrak{P} , welches promiscue neben \mathfrak{A} gebraucht wurde».

Atât e tot ce spune Jagić despre proveniența paleografică a lui \mathfrak{A} din \mathfrak{P} ; el nu arată clar, dar pare, ca și Geitler, a crede că la Bulgari s'ați operat aceste transformări.

În slaușii și Schuchardt a atacat această chestiune

1) Dr. L. Geitler: *Die albanesichen und slavischen Schriften*, Wien 1883 p. 93, 94—97.

2) *Archiv für slav Phil.* VII. 477.

în pomenita recenzie ce o face despre ale lui Hasdeu «Cuvente den betrani». El dă lui **ж** o altă explicație și fonetică și paleografică. Anume, spune Schuchardt, vorbind de părerea lui Miklosich, că el se îndoiește despre aceea, fiind-că: «cum se face că **ѣ** înseamnă nu numai aceea ce **ж** (sau **ж**), ci încă — și această e a lui obiceiuită întrebuințare — aceea ce **ѣ** și **жм**?», adică, — wie kommt es aber, dass **ѣ** nicht nur soviel wie **ж** (oder **ж**) bedeutet, sondern auch — und dies ist seine gewöhnliche Anwendung — soviel wie **жн** und **жм** bei folgendem Konsonanten?» (Cuvente, Supl. I, p. XI). De aceea, ține Schuchardt mai de parte, că el e înclinat a socoti pe «**ѣ** de o variantă paleografică a lui **н**» «**ѣ** als eine Abart des **н**»; și că *foneticeste* «**ѣ** e de tot egal cu **н**» «ist **ѣ** durchausgleichwertig mit **н**» (ibidem p. XII).

Din acestea se vede dar că nici învățații străini, afară d'or de Geitler în mod necomplet și greșit, *nu au dovedit cu nimic* transformările paleografice ale lui **ж** până sa devie **ѣ**, ci toți *numai au afirmat* că **ѣ** derivă din **ж** (Miklosich, Jagić) sau din **ж** (Geitler) sau din **н** (Schuchardt).

Noi, cel d'întâi *am dovedit*, la a. 1899 în a noastră *Fonetika cirilske azbuke*, că **ѣ** nu e în adevăr de cât o modificare a vechiului **ж**, aducând deosebite forme *necunoscute* sau trecute cu vederea ale modificărilor lui **ж**, ca s. ex. cele din Codicele bulgar de la Berlin (sec. XIII), etc. În urma noastră nimeni n'a mai dat ceva nou; ba Karskij, care întâmplător nu ne cunoște acea lucrare, mai nimic nu știe să ne spună despre pro-

veniența lui ꙗ în «Paleografia» sa aparută la a. 1901 (p. 217).

Acasta e istoricul acestor chestiuni care, în interesul adevărului și al dezvoltărilor de mai la vale, credem nececar a fi cunoscut¹⁾.

Și acum, cu orice-cari completări, să aratăm încă odată că ꙗ nu e alt-ceva de cât o modificare a lui ѿ, *«acast lucru putandu se dovedi și paleograficește și fonctuește»*, completându-se un mod pe acela-lalt.

o ꙗ la slavă

Să-l vedem mai întâi din punct de vedere paleografic.

Au fost în toate cele curat paleoslave, ce până astăzi avem, numai două de cât ѿ, sub forma accuți obișnuită a cernelă, cu închinăta fonctua a *om*.

Da în literaturile slave de după perioada paleo-slavă, și apoi în scrierile unele forme îndepățate de la cea pămîntă:

A fel în toate cele ruse-slave, în cari știm (p. 204) că ѿ e întru-bunțeza cu sensul *u* până în sec. XII, el în chipare-ore cum și schimbat în câte un loc. De pilda, în Evangelia din Novgorod a lui Mstislav (sec. XII), se află, pe lângă forma obișnuită ѿ, încă și alta multă, lunguța și cu capul triunghiului umplut²⁾ cu cernelă: ꙗ. Dacă acésta forma se va fi nascut chiar în Rusia, prin dezvoltarea scrisului acolo, nu

¹⁾ Veđi nea *Concubină literare* de în 1 Martie 1902, p. 285.

²⁾ Cf. și Kuskij: *Paleograf. ciril* p. 216. Sreznevskij: *Paleografija* p. 99, 111.

putem spune hotărît; nu s'ar putea însă nici tăgădui ca ea va fi fost adusă de la Bulgari, pe câtă vreme se ştie că prin al XI şi XII véc Ruşii transcriu texte după cele bulgare, ca *Evangelia lui Ostromir*, *Sbornicul lui Svjatoslav* etc. Şi ştim că **ѡ** a existat la Bulgari în toate timpurile. Ba noi credem chiar că amestecul bulgăresc al iusurilor (**ѡ** şi **ѧ**), se va fi strecurat paleograficeşte la Ruşi încă de vreme, şi va fi ramas perpetuindu-se, chiar dacă la ei **ѡ** nu se mai întrebuinţă la scris de după sec. XII până în al XIV sau al XV. Credem dar că amestecul bulgăresc al iusurilor, care făcea ca **ѡ** să aibă une-orî aceeaşi valoare fonetică cu **ѧ**¹⁾, trecând şi la Ruşi, se menţinu, şi dacă nu foneticeşte, dar cel puţin paleograficeşte. Căci, tot în părţile Novgorodului, de unde veduram că e *Evangelia lui Mstislav*, se află unele documente dintre anii 1294—1301 în cari **ѧ** are forma lui **ѡ** s. ex. în cuvântul **ѡрѡсѡвѡкѡ** (în l. d. **ѡрѡсѡвѡкѡ** sau **ѡрѡсѡвѡкѡ**²⁾). Iar în *Evangelia malorusă* numita *Putnana* din sec. XIV **ѧ** apare nu numai sub acăsta obienuita forma, ci încă şi sub forma **ѧ** cu virful ascuţit s. ex. în cuvintele **ѧмѧстѧнѧ** cѧ³⁾. Fîind-ca aici acest fel de **ѧ** însemna **ѡ**, tot ca şi **ѡ** din documentele de la Novgorod, natural că trebuie să credem într'un împrumut paleografic de amestec al iusurilor, şi să punem pe socotéla acestui lucru ascuţirea vârfului lui **ѧ** din *Evangelia lui Mstislav* asemănată cu **ѧ** din *Evang. Putnană*.

1) Cf. mai sus pag. 165, 165.

2) A. Sahmatovz, în a lui Jagić : *Izslédovanija* p. 245.

3) Kaluzniacki : *Evang. Putnanum*, tabula III.

De altfel, prin sec. XIV, sau mai bine în al XV, literatura bulgara începe să aibă influența asupra celei ruse, și de pe acum \mathfrak{A} reapare cu putere în această din urmă. Așa că avem din sec. XV un text rusesc, dar cu amestecuri bulgare, în care \mathfrak{A} apare sub forma \mathfrak{A} , adică cu o linie orizontală pornind spre stanga de sub capul triunghiular și cu bisectrița unghiului de sus de jos, desprinsă; așa e în cuvântul нрѣду (cu loc de нрѣду)¹⁾.

Oblicata din Evganghie, manuscris ruse-slav din sec. XVI) care *ate ni ni si amestecul lor*, ne oțetă pe \mathfrak{A} sub oblicata și formă paleo-slava, dar încă și sub o altă. Anume alături de forma \mathfrak{A} , adică cu vârful de sus umplut cu cernelă, apare mai lat, dar cu o formă \mathfrak{A} care nu are nici vîrf, dar tot cu linie laterală dreaptă în sus \mathfrak{A} , adică cu vârful de sus ascuțit și umplut cu cernelă în untru, în corpul literii, iar în deoaparte cu linie laterală dreaptă ca la \mathfrak{A} . Așa, sub întera formă d'allam în cuvîntul нѣхѣруѣѣ 15^a, sub altă formă în ac. sg. lemen. рѣнуѣѣ 1^b și ѣѣѣѣ 2^a, iar sub a doua în нѣѣ 176^b. În această Evganghie dar ne apare când \mathfrak{A} sub forma \mathfrak{A} cu vîrful ascuțit, care, ori cum, stă în asemănare cu cea cu vîrful umplut din Evganghia lui Mstislav; când \mathfrak{A} , cu care \mathfrak{A} e amestecă, sub forma acestuia din urmă \mathfrak{A} , unde cu vîrful umplut cam ca în Evganghia lui Mstislav.

Într-o Psaltire manuscris, scrisă de un Panacratius în Sîria la a. 1586, pentru Domnul Moldovii Ilie

1) I. Sicznevskij: *Filologič. nabljud. A. II. Vostokova* p. 85.

2) Se află în *Biblioteca Curții Imperiale* din Viena sub semnătura Cod. slav. 15.

Alexandru¹⁾, se află **ж** nu numai sub această obișnuită formă, ci și sub alta **ѣ**, cu bisectrița unghiului deschis prelungită mult în jos. Ast-fel e s. ex. în cuvântul **ѣѣѣѣѣ** 53^a.

Formele acestea din textele ruso-slave însă se explică și mai bine cu altele de același fel din textele bulgaro-slave. Fără îndoială, și în acestea din urmă vine **ж** cu obișnuita-i formă paleoslavă, dar încă și sub alte chipuri.

Ast-fel, Codicele bulgar dela Berlin (sec. XIII)—care amestecă iusurile și pe **ж** cu **ж**, cum am văzut — are semnul **⦿** pentru **ж**²⁾. Aici se află scris: **В⦿ДѢТК БОДѢ⦿**, **ВКСТ⦿ШТК**, **ВК ВДѢМКТКК⦿⦿ ВЕР⦿** etc. Intr'o Evanghelie, din sec. XV se află forma **ѣ**, pe care o găsim și la Ruși (Sreznevskij: *Filolog. nabljud.*, 85). Apostolul macedonén sau de la Strumița (sec. XII sau XIII), care foarte neregulat amestecă iusurile, are **ж**, sub această obișnuită formă, dar și sub forma **⦿**, s. ex. în partic. pres. **ѣѣѣѣѣ** sau **⦿** sg. pres. **ѣѣѣѣѣ**, **ѣѣѣѣѣ**³⁾. Mai în aceeași vreme, găsim în foilele lui Undolskij (sec. XII sau XIII) **ж** dar și **⦿**, cu aceeași însemnare: **В⦿ѣѣѣѣѣ** și **ѣѣѣѣѣ**, unde în primul caz e în l. d. **В⦿ѣѣѣѣѣ**⁴⁾. În așa numita Slepčenska Kniga, în care se amestecă iusurile, **ж** vine sub forma **⦿** care are toate trei liniile deopotriwa de lungi⁵⁾. Intr'un Liturghier bulgaro-slav,

1) Se afla în biblioteca Curții Imperiale de la Viena, încatologat sub semnătura «Cod slav. 72».

2) Veđi-l chiar în facsimilă în ale lui Vuk Karadžić: *Primeri srpsko slavenskoga jezika* sub No. 1.

3) G. Polivka, în *Arch. für slav. Phil.* X, 110. Sreznevskij: *Sčednija i Zamětki* sub No. LXXII, pag. 403.

4) Sreznevskij: *Drev. slav. pam. jus. pis.* p. 136.

cam de prin sec. XVI sau XVII¹⁾, în care se amestecă ușurile, găsim pe \mathfrak{X} sub această obișnuită formă dar și sub altele. Ast-fel, are forma \mathfrak{X} , cu cõda din mijloc mai lungă de cât cele doua laterale, precum și cu spațiu gol în capul triunghiular al literii — s. e. în cuvîntul $\text{ΑΑ ΠΟΙΕΙΟΥΝΑΑ}\mathfrak{X}$ 18²⁾. Trebuie să observăm însă ca cele doua linii laterale îi sunt curbe, ca la obișnuitul \mathfrak{X} și ca în codicele din Berlin, dar nu drepte ca în Apostol. macedonén. Tot în acest Liturghier mai găsim această literă sub aceeași particulară formă, adică cu cõda din mijloc mai lungă dar cu triunghiul, carei forméza capul, nu cu spațiu gol și umplut cu cernéla, și cu linuța care formează baza triunghiului prelungită spre stînga mai mult de cât corpul lui \mathfrak{X} ; astfel e — e. m. în cuvîntul $\text{ΑΑΙΟΥΝΑΑ}\mathfrak{X}$ 3²⁾. Ba tot aici mai găsim și forma \mathfrak{X} , adică cu linuța din mijloc mai lungă și cu liniile laterale mai mult drepte decât cea de capul triunghiular, avend o simplă linuța cu ontala perpendiculară pe vârful corpului literii — astfel e — e. m. în cuvîntul $\text{ΑΑΑΑ}\mathfrak{X}$ 1²⁾. Iar Sreznecov, luj. vorbind de formele acestei litere la Bulgari, dice întemeiat pe citirile sale, că: «afară de obișnuita scriere a usului celui mare \mathfrak{X} , se întâlnește în textele vechi, ca s. e. în foștele de Évangelié ale lui Lindolskij din sec. XII — XIII, scrierea \mathfrak{X} ; cu cel d'al XIV véc această (formă) întră cât mai mult în obicei și apoi devine stăpânitoare»²⁾.

1) Se află în *Biblioteca Regală din Berlin*, în colecția Vuk Karadžić, catalogat sub No. 19.

2) Sreznecovskij: *Drev. slav. jys. pís.*, p. 151.

Din acestea se vede dar că iusul cel mare (lat) se află în textele curat slave, și în special bulgaro-slave, sub următoarele forme: **ж**, **ӗ**, **ѣ**, **ѣ̇**, **ѣ̈**, **ѣ̉**, **ѣ̊**, **ѣ̋**, **ѣ̌**, **ѣ̍**, **ѣ̎**, **ѣ̏** sau **Ѧ**, **ѧ**, **Ѩ**. Acestea numai câte am cules noi pân'acum de prin manuscrise. Din ele se poate lesne înțelege cum s'a dezvoltat **Ѩ** din **ж**. Anume, din **ж**, prin alte faze intermediare, s'a născut **ѣ**, astupându-se capul triunghiular; apoi **Ѧ**, în care capul triunghiular a devenit o simplă linie prelungită în sus vertical; mai târziu **ѧ**, transformându-i-se liniile laterale curbe în drepte; și în sfârșit **Ѩ**, prin lungirea în jos a linii verticale din mijloc.

Deci, în textele bulgaro-slave **Ѩ** înseamnă același lucru ce și **ж**; căci amândouă sînt numai forme deosebite ale aceleiași litere.

Cât pentru *sunetul* ce l'avea **ж** în literatura bulgaro-slavă, am văzut mai sus (p. 201) care e. Am spus anume ca de după sec. XI, paleoslavul sunet **ж**=*on* a început a se transforma în **ѡ**, une-ori în **ѣ̇**, și în urmă în **ѡ**. Transformarea acêsta însă în **ѡ** sau **ѣ̇** iar apoi în **ѡ** nu s'a operat deodată și peste tot în limba bulgară; și de aceea, în unele cuvinte a putut exista sunetul **ѡ** sau **ѣ̇** *în același timp cînd*, în altele de același fel sau chiar de aceeași etimologie, *se afla ѡ* (în loc de plsl. **ж**). Și, cum am văzut că tocmai din pricina acestei transformări **ж** devine foneticeste egal cu **ѡ**, textele scriu **ѡ** și **ж** pentru același sunet. Însă tocmai fiind-că pînă prin sec. XIV **ж** nu perduse peste tot nasalismul (**ѡ**) spre a deveni **ѡ** nenasal; de accia el, decî și **Ѩ** cu care am văzut ca

e tot una, a trebuit să mai însemne că ea va veni *in același timp*, și *nasalul* **xu** sau **ŋ** și *nenasalul* **x**. Afel fel, în Slepčenska Kniga, formele **чрхуѣкѣ**, **чрхѣ** și **чрхѣкѣ** (czechakuziXz, czechakXz, — care, tocmă fiind că a ologram și pe **чр** = **x**, mai puteau fi scrise și **чрхуѣкѣ** și **чрхѣкѣ**, — par a ne arăta că și în **чрхѣкѣ** acel **чр** putea fi nasal, ca în **чрхуѣкѣ** (care în plb. e **чрхуѣкѣ**), adică e scris cu simplul **чр** în l. d. **чрхѣкѣ**!).

Dacă dar la Bulgari **x**, până ce s'a transformat cu de avu-ne în un sunet nenasal **x** (ca XIV), a trebuit să aibă mai întocm o înmărire nasală de **xu**, atunci evident că **чр** (care nu e altceva decât **x**), chiar în lăbia testelor bulgare, lăvea avu și însemnarea dăru **xu** — au au întru înmărire nasală ca **xu** — au *litca de primă VI sau VII până în sec. VII* — *чр* a înmărit la Bulgari doborât și un fel de *чрхѣкѣ* — *чрхѣ*!

Dar la Romani **чр** în legătura cu acel bulgăro-slav?

b) **чр** la Romani

Este cu totul *identic* și *paleograficește* și *foneticește* cu acel bulgăro-slav.

чр = **x** paleograficește

Este identic paleograficește, fiind-că sub aceste două forme îl găsim și în monumentele noastre literare.

¹¹ Sleznevskij: *Drevn. slav. pam. jus. pis.* p. 157. Cf. Lavrovsk: *Obšč. slav. jazyk*.

Aşa ne apare el în *textele româno-slave*.

Ast-fel e un document munténo-slav nedatat, dar din întâia jumătate a secolului al XV, prin care Radul Vodă, (căruiă Mircea Vodă i-a fost прѣрѣднѣак, adică strămoş¹⁾) întăreşte nişte sate în Ţara Românească mănăstirei Cotlomos de la Sfântul Munte. Aci găsim pe ж sub diferite forme apropiate de ꙗ. Mai întâi are ж curat s. e. în propoziția прѣхѣди варж велжж. Apoi îl are sub forma ж adică sus cu două cornițe în loc de capul triunghiular, în cuvântul ромилж (rîndul 35). Şi, pentru că ж se amestecă cu ѡ, după obiceiul original bulgaro-slav, putem să credem că în cuvântul варѡ (din rîndul 20, propoziția : хотарк... на(ѡ) на варѡ = hotarul... cade la smârc) acel ѡ nu e alt-ceva de cât o variantă de ж, chiar dacă în alt loc (rîndul 22) găsim, tot în acest manuscris, clar ѡ în propoziția прѣхѣди варѡ = (hotarul) trece smârcul²⁾. Iar acesta din urma formă vedurăm (p. 238) că se afla cam așa și la Slavi.

În a lui Coresi Psaltire slavo-română din a. 1577 se afla s. e. ꙗ ꙗ теорди варѡжж ꙗ ꙗ до едноро alături de ꙗꙗꙗꙗ теорди варѡꙗꙗꙗ, unde, evident, prin ortograficul amestec al iusurilor, e ж = ꙗ în loc de ѡ (Catizma II, f. 9^a)³⁾. Şi tot aici găsim жꙗꙗꙗꙗꙗꙗ, дежꙗꙗꙗꙗꙗ, жꙗꙗꙗꙗꙗꙗ, unde, în cea ce priveşte valórea fonetică e ж = жꙗ; iar, ca paleografie, ж din жꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ, жꙗꙗꙗꙗꙗꙗ etc., e absolut identic cu ж din варѡжж. Iar

1) Cf., pentru datare, un așa titlu de înrudire și în un doc. de la Dan, în ale lui Miletič : *Novi vlaho-bulg. Gram.* p. 54.

2) Originalul e la *Arhiva Stat.*, Mănăstirea Clucociov, pachet 9 No. 1.

3) Veđi acesta și în facsimil în *Bibliogr. rom. veche* I, 65 sau la Hasdeu : *Psaltirea lui Coresi*, facs. p. 37.

acesta nu e alt ceva de cât cam aceeași variantă din Codicele bulgar de la Berlin (p. 200), și din Evangelia cc. XVI (p. 239). De alt fel, o formă și mai identică cu cea din Codicele bulgar de la Berlin o vedem într-un doc. moldo-slav de la Hiași Voda (cu data cuprinsă în cuvântul $\text{npoxana casu\text{A} namias}^1$) în loc de obiectivul $\text{casu\text{A}}$ sau $\text{casu\text{A}}$, e deci $\text{A} = \text{A}$ prin amestecul în unele, dar forma A nu e alt ceva de cât varianta a lui A . Tot cam o așa formă de A , dar nu e menționată cu denotațiunile din documentul de mai sus de la Radu – trănepotul lui Mircea, – o găsim într-o Epistolă de la Hiași Voda din a. r. 1470 în cuvântul poxa (într-un doc. moldo-slav de la Hiași Voda în care se vorbește despre obiectivul, mai ales în forma A în cuvântul $\text{Komsa(ri) p. Kura sur}^2$) în Epistola dintr-un tipărit de diaconul Loniț în Heterodocheni din a. r. 1479 găsim $\text{A} = \text{A}$ în пдхаме , dar datorită de aceasta e și semnul $\text{A} = \text{A}$ în амисхо-хтис etc.³) Această formă, cu liniile laterale drepte iar nu curbe, e mai aceeași cu cea din Evangelia (p. 239) și *Slepčenska Kniga* (p. 240).

Dacă cercetăm formele lui A și *in textele române*, în ele vom găsi ca principale aceste trei variante din cele bulgare și româno-slave: forma A cu liniile laterale curbe; forma A cu ele drepte și tot atât de lungi

1) La *Arch. Statului*, Manast. Zlatoust, pag. 17, No. 1 (la rîndul 5).

2) *Revista-Focilescu* II, 1, faesim. tabela 16.

3) Vezi faesimilul XIV în Venelin: *Vlaho-bolg. gram.*

4) Un exemplar se află la Academia Română. Cf. *Arch. für slav. Phil.* VIII, 132.

ca cea din mijloc; forma Ⲛ cu ele drepte, și linia din mijloc mai lungă de cât celelalte două laterale.

Ast-fel a lui Coresi Psaltire slovo-română din a. 1577 are pe Ⲛ nu atât sub această formă ci mai ales sub forma Ⲟ , adică cu liniile laterale curbe și cu toate trei deopotrivă de lungi jos; iar sus are o liniuță perpendiculară pe verticala din mijloc care se prelungeste în sus. Așa are s. e. Ⲟⲓⲃⲁⲕ , Ⲟⲓⲉⲁⲓⲉⲓⲉ , ⲁⲉⲞ , Ⲟⲓⲣⲣⲑⲑⲑⲑ etc. dar și Ⲛⲓⲁⲁⲕ ⲓⲁⲉⲁⲉ ⲉⲑⲣⲁⲕ , Ⲛⲓⲁⲣⲓⲁⲑ ⲑⲓⲓ (fila 10). Această linie orizontală de sus, perpendiculară pe prelungirea bisectriței unghiului care formeză corpul principal al literei, vedurăm că, într'o primă fază, se află și la Slavii în Ⲟ (p. 239), iar într'o altă fază mai desvoltată în Ⲟ (p. 241). Tot a lui Coresi Evanghelie cu învățătura îl are sub forma această, dar și ca Ⲟ și Ⲛ ; adică tot ca cea din Psaltirea 1577, numai că aici nu se află liniuța de sus perpendiculară pe verticala din mijloc. Ast-fel are s. e. în ⲁⲉⲞ ⲓⲁⲣⲣⲁⲕ , Ⲟⲉⲕⲁⲓⲓⲕ ⲁⲑⲞⲓⲓⲓ , alături de Ⲟⲉⲕ și Ⲟⲓⲉⲁⲓⲉⲓⲉⲓⲉ 73 . Dar îl mai are și sub forma Ⲟ s. e. Ⲟⲓⲃⲁⲕ ⲁⲣⲓⲁⲑ , și Ⲛ la : Ⲛⲓⲣⲣⲑⲑⲑⲑ 4 , Ⲛⲣⲑⲑⲑⲑⲑⲑ 9 . Tot ast-fel, adică cu liniile laterale curbe, ca la paleoslavul Ⲟ , îl are Coresi și în Tetraevanghelul său din a. 1560 : ⲉⲕ Ⲟⲓⲉⲁⲓⲉⲓⲉⲓⲉ și Ⲟⲓⲁⲑⲣⲁⲕ , $\text{ⲁⲉⲞ ⲉⲕ Ⲟⲓⲉⲓⲉⲓⲉⲓⲉ Ⲟ ⲙⲉ}$ etc. 238⁴). Mai are însă și Ⲟ , s. e. Ⲟⲓⲃⲁⲕ .

Manuscrisul Psaltirea Voronețeană (care e la Academ. Rom.) îl are sub forma Ⲟ , adică cu liniile laterale curbe, ca s. e. Ⲟⲓⲃⲁⲕ ⲉⲑⲣⲁⲕ 40^a ; și sub forma Ⲟ , adică cu liniile laterale drepte, ca s. e. Ⲟⲓⲃⲁⲕ ⲓⲓⲓⲓⲓ 40^a .

⁴ Un exemplar la *Acad. Rom.* Veđi faesimile în *Bibliogr. rom.* *cahe* I.

laterale drepte : ΔΗ(Ж)ΔΚ ΔΕΛ ΕΤΣΗΙ ΗΗ(ϒ) ΡΘ(ρ)ΠΙΠΚ ΔΕΛ ΗΘ(ρ)ΠΠ și ΔΕ ΕΕ ΒΑ ΕΚΡĪΕ Λ(Ḧ) ΓΚΕΤΕ(Λ) ΠΕΡΚΗ¹⁾.

Intr'un Codex de bucăți religioase găsim pe Ж și sub formele Λ și Λ, ϣ. Ast-fel e ΒΛΤΡΔ 95^b. ϣΔΔΡΛΠΤΚ 103, ϣΔ ΔΣΘ 118 etc.²⁾.

Lexiconul lui Mardarie³⁾ din a. 1646 îl are sub forma Λ și Λ s. e. în ΑΠΗΛΓΣΔΚ 227, ΛΠΕΛΑΤΟΡΙΟ 226.

Și tot așa forme mai presintă această literă în alte multe texte manuscrite sau tipărite din sec. XVI și XVII, adică : cu liniile laterale sau drepte sau curbe, precum și cu toate trei liniile deopotrivă de lungi jos, sau cu bisectrița mai lungă de cât latură. Ast-fel, ca să mai cităm câte-va exemple, forme de Ж foarte asemenea cu ϣ, cu latură curbe și drepte, se pot vedea în cele câte-va rînduri pe cari la a. 1666 le scrise românește pe o Evanghelie mitropol. Dosoftei⁴⁾.

Din acestea se vede dar, că și în textele române ϣ se afla nu numai sub această formă paleografică, ci sub următoarele principale forme : Ж, ϣ, Ж, Λ, Ж, Λ, Ж, Ж, Ж, Λ, Λ, ϣ, ϣ. Dar mai sub aceleași forme am găsit și pe Ж în textele româno-slave, ca și în cele bulgaro-slave (p. 242). Această ne arată limpede, socotim, că ϣ (care, în cele următoare, pentru simplificare, va însemna pentru noi și toate celelalte ale lui variante); ne arată, dicem, că ϣ *nu e alt-ceva de cât o variantă paleografică de Ж, adică ϣ nu e alt-ceva de cât Ж și la noi și la Bulgari.*

1) Originalul e la *Academia Română*.

2) Originalul e la *Academia Română* sub No. 469.

3) Mscr. e la *Academia Română* sub No. 450.

4) Episcopul Melchisedec : *Notițe istorice și archeologice* p. 114.

Că φ sub toate acele forme în care l-am arătat, în conținutul cartofilor noștri din veacul XVI și XVII era același lucru ce κ ne mai dovedesc ortografia după care el este întrebuințat în semnările fonetice ce îi se dădău. Căci, φ e *st. el. apus. aechu amoscut ameslea al m. arilor, intocmar ca st. κ , adica st. φ eme in monomente* — cu κ *precum st. cu κ (φ , κ) cu insemnarea sa alia* — *monom alia*.

Când începe să se scrie κ în arătat ca, în amestecul lor, în nebărbăni în emnăru în toate române, unde care încă din φ dat în ve. XVI ca în al XVII. După ce toate conținutul românesc a mai mult identitate lui φ cu κ . Totuși, a o vedem mai de aproape că de a cădatu'.

66. ALZ. XVI tel. în fragm. de Levitic (sec. XVI) avem pe φ cu însemnare nenasala de κ : $\varphi\lambda\epsilon\sigma(\theta)\ \phi\lambda\epsilon\sigma(\theta)$, dar și cu însemnare nasala, sau ca simplu φ sau $\rho\upsilon$: $\epsilon\lambda\ \phi\lambda\ \varphi\tau\theta\ \epsilon\sigma\theta$, $\epsilon\sigma\theta\ \varphi\epsilon\lambda\lambda$ și $\lambda\kappa\ \rho\upsilon\epsilon\lambda\epsilon\sigma\theta$ 7 (Cuvinte I). Acestea însemna că pentru acest scriitor $\varphi = \kappa$ și $\rho = \varphi$. În nota scrisă la 1571 pe o psaltire se găsește tot astfel: $\varphi\lambda\ \epsilon\sigma\lambda\ \lambda\sigma\lambda$, unde $\varphi = \kappa$ cu sens nenasal; dar și $\lambda\epsilon\zeta\ \rho\lambda$, $\eta\epsilon\ \rho\tau\ \rho\lambda\epsilon\kappa$, $\varphi\tau\ \rho\delta\ \lambda\epsilon\lambda\lambda$, unde φ are însemnare nasala (Cuvinte I, 10). Psaltirea lui Coresi (a. 1577) are φ simplu nasal în $\rho\upsilon\zeta\ \rho\lambda\tau\zeta$, $\varphi\ \lambda\epsilon\theta\epsilon\upsilon\tau\lambda\tau\epsilon$; dar și $= \rho\upsilon$ în: $\rho\upsilon\tau\theta\epsilon$, $\rho\upsilon\tau\theta\lambda\upsilon\upsilon\upsilon$. Iar φ nenasal $= \kappa$ nasal se vede aici în $\rho\upsilon\epsilon\kappa$ alături de $\rho\upsilon\tau\theta\lambda\epsilon\kappa$. A lui Coresi Evanghelic din a. 1581 are pe φ simplu, cu însemnare nasala,

66 Cf. p. 175—177, 218—228.

ѠС ѠИѠР ѡИ ѠС ѠИѠѠ, ѠЕ ВѠ ѠИѠИѠИ ѠИѠѠ ѠИѠѠѠ ѠИѠ
 ѠСѠѠѠѠ, ѠСѠИѠИ ѠѠѠѠѠѠѠ. ѠИѠѠѠ ѠѠѠѠѠѠѠ. Și tot aici mai
 vine ꝥ simplu cu însemnare nasală (ca și ꝥ cum
 am vedut la alte texte) : ꝥ ѠИѠѠ, ꝥ ѠИѠѠѠѠ, ꝥИѠИѠИѠИѠ
 Ѡ. sau și ꝥИѠ : ꝥИѠИѠИѠѠѠ. Tot identitatea lui ꝥ cu ꝥ ne
 mai arată, pöte, ѠИѠѠѠ alături de ꝥИѠѠИѠ (Chrest. I). Po-
 vestea despre Adam și Eva (între 1600-1625) are ꝥ ꝥ
 nenasal în : ꝥИѠ ѠИѠѠ, și simplu ꝥ=ꝥ nasal în ꝥИѠѠѠѠѠ, ꝥИѠИѠ.
 dar și ꝥИѠ : ꝥИѠИѠИѠѠ alături de ѠИѠѠѠѠ ѠИѠѠѠ 64. Tot ast-fel
 și Letopisețul lui Urechiă (a. 1625) are ꝥ=ꝥ nenasal
 и : ꝥИѠ ѠИѠИѠѠѠ; precum și ꝥ=ꝥ nasal, sau simplu :
 ꝥИѠИѠѠѠѠѠѠ. ꝥИѠѠѠ ꝥ ИѠѠѠ, sau ca ꝥИѠ : ꝥИѠ ИѠИѠИѠѠѠ 72
 alături de ѠИѠИѠ ИѠѠИѠИѠѠѠ (Chrest. I). Pravila bivlogofe-
 tului Eustratie (a. 1632) socotește de asemenea pe
 ꝥ=ꝥ; căci are ꝥ=ꝥ nenasal în ѠС.ѠИѠѠѠ și ВѠѠѠѠѠ
 sau ѠСѠѠѠИѠѠѠ precum și ѠѠ ꝥИѠ ВѠѠИѠ, și ꝥ=ꝥ nasal
 и : ИѠ.ѠИѠѠИѠИѠИѠ, ꝥИѠѠѠИѠИѠИѠ (Chrest. I). Același lucru ne
 confirmă și Noul Testament tipărit la Belgrad (Tran-
 silv.) în a. 1648, care are ꝥ=ꝥ nasal în ꝥѠѠ, ꝥ ИѠИѠѠѠ,
 ѠС.ѠѠ alături de ѠИѠИѠѠѠ (Chrest. I). Aici se vede ꝥ=ꝥ
 prin mijlocirea lui ꝥ cu care ꝥ e socotit egal : ѠИѠИѠѠ
 și ѠС.ѠѠ. Codex Dragomiricensis, care am vedut că
 are ꝥ și în sens nasal și nenasal, are de asemenea
 ꝥ=ꝥ nenasal în : ИИѠ ѠѠѠѠѠ alături de ꝥИѠИѠИѠѠ 173, și
 ꝥ=ꝥ nasal în : ꝥИѠѠѠѠѠѠ, ꝥ ИѠѠѠѠѠ alături de ѠИѠ ИѠѠ-
 ѠѠѠѠ. Într'un adaos la acest Codex, făcut mai târziu
 dar pöte tot în al XVII véc. se află des ꝥ în l. d.
 Ѡ ИѠ ѠѠ și Ѡ : Ѡ ѠИѠѠѠ ѠИѠѠ și Ѡ ѠИѠИѠ ѠИѠѠ, ѠС.ѠИѠѠѠ și
 ѠС.ѠИѠѠѠ 10, ꝥИѠѠѠ 9 și ѠИѠѠѠ 11 și ѠИѠѠѠ 17, ѠИѠѠѠ 18, ѠИѠИѠ ꝥ
 ИИѠ ѠИѠѠѠ 9 (în l. d. и sau Ѡ), ѠѠѠ ѠѠѠѠ 10, ѠѠ ѠИѠѠѠ 11
 (în l. d. ѠѠѠ, ѠИѠѠ sau ѠѠѠ, ѠИѠѠ=ѠѠѠ ѠИѠѠ), ѠС ѠИѠѠѠѠѠ 11

(în l. d. $\alpha\eta\alpha\sigma\alpha\upsilon\zeta$ sau $\alpha\eta\alpha\sigma\alpha\upsilon\zeta$). Într'un act de vânzare moldovenesc, scris la a. 1600, în afară de \uparrow nasal în $\tau\zeta\uparrow\mu\alpha\alpha\tau$ etc., mai găsim și $\uparrow=\alpha=\omega$ în $\epsilon\upsilon\dots\mu\alpha\mu\tau\zeta\uparrow\tau\zeta\uparrow\mu\alpha\alpha\tau$ $\alpha\alpha$ $\alpha\eta\alpha\sigma\tau\zeta$ $\tau\omega\kappa\mu\alpha\alpha\zeta$, unde $\tau\zeta\uparrow$ e în l. d. $\tau\zeta\omega$ sau $\tau\zeta\alpha$ (aici *intăiu*), tot așa cum mai sus (p. 176) aduserăm pe $\kappa\epsilon\mu\alpha\alpha=\kappa\epsilon\mu\alpha\omega$ la Coresi. Mitropolitul Dosofteï al Moldovei are în lucrările sale în felul obișnuit: $\uparrow=\kappa$ nenasal în $\uparrow\mu\tau\tau\sigma$, $\uparrow\mu$ $\phi\alpha\eta$, sau $\uparrow=\kappa$ nasal în $\uparrow\kappa\sigma\mu\iota$, $\uparrow\lambda\alpha\tau\zeta$ (Chrest. I, 242). Într'un doc. din Iași 1631 e (dacă Hasdeu l'a însemnat corect în Arch. Ist. I, 1, 106): $\Delta\epsilon$ $\epsilon\epsilon$ $\epsilon\sigma\tau$ $\mu\alpha\iota$ $\uparrow\mu\iota$ =de se vor mai *ivi*, unde \uparrow ar putea fi în loc de $\alpha=e$ ¹⁾.

În alte texte pare a fi numai \uparrow în loc de $\kappa=\alpha, \hat{a}$. Ast-fel într'un act din 1650, fără κ e: jup. \uparrow nului, Rum \uparrow nești κ , sf. \uparrow nt, m. \uparrow niei etc.²⁾.

Și, același lucru putem constata în toate textele din acest véc. De alt-fel identitatea lui \uparrow cu κ se poate vedea chiar și din alt fapt. Anume, am văzut ca κ însemna mai ales cea ce κ, κ , și numai mai rar cea ce α . Eî bine, tot ast-fel constatarăm ca, din toate întrebunțările lui \uparrow , el cel mai mult însemna cea ce $\alpha=\kappa, \kappa$, și numai mai rar cea ce α . Deosebirea de întrebunțare a lui \uparrow față de κ stă numai în aceea ca, pe când α are mai puțin însemnare nasală, \uparrow are foarte mult această întrebunțare, ba ea constituie chiar un caracter special al lui.

Dar faptul că \uparrow are în textele noastre mai ales însemnare nasală, iar κ mai ales nenasală, ar putea fi ôre

1) În textele sec. XVI și XVII se afla și: a se *ivi*. Așa e unde-va în *Doc. rom. din Arch. Bistriței* de N. Iorga.

2) În așa transcriere la N. Iorga: *Studii și documente*, IV, 28.

un argument în contra celor ce nor să demonstreze până acum că ɸ = ɤ? Nici de cum! Și rata de ce? Am constatat că ɸ deriva paleograficște din ɤ, și că ɸ înseamnă ɤ = ɤ = ɤ. Apoi, am ațetat că ortografia bulgară ca alimentă în toate vremile ortografa țenilor noastre românești. Dar am spus că limba bulgară, în dialectul care se întrebuința la noi, perdu cu de avarie nasalanul vechiului ɤ = a, și în al XIV. vece limba românească în ațare meru înainte un ca fel de nasalan, chiar și în cuvintele de ca Dobroiața, cunze etc. De acia, după al XIV. vece ortografia bulgară ne mai putend alimenta pe a noștri cu un al ɸ = ɤ, și numai cu ɸ = ɤ, ne un al ca za, un românețu conducem, meru mai departe de cunze și de lob. Până prin sece XIV. pe ɸ = ɤ îl avem noi, ca a Bulgaru, și cu sen nasalan și cu sen nenalan. De atunet înainte noi trebuim să ne paștram o literă și pentru cuvintele cu nasalanul ca în mediobulgară. Am paștrat pe ɸ și pe ɤ, caei așa tradiție literară apucasem de la Bulgaru. Dar nevoia de a distinge sunetele nasale ne-a facut să marginim mai mult rolul lui ɸ pentru nasale și pe al lui ɤ pentru nenasale. De acolo vine acea deosebire esențială între întrebuințarea fonetică a lui ɸ și ɤ, iar nu ca ɸ ar fi, prin origina sa, alta literă de cât ɸ. Se întâmplă, cu privire la ɸ față de ɤ, cam același lucru ce am spus (p. 217) că s'a întâmplat cu ɤ față de ɤ (ɤ); caei vădurăm ca, deși ɤ era în însemnare identic cu ɤ și ɤ, totuși, spre a evita o confuzie, scriitorii de obicei puncu pe ɤ la sfârșitul cuvintelor, iar nu pe ɤ sau ɤ, caei de obicei n'aveu nici o

valoare fonetică *acolo*. Tot ast-fel păstrau ei de obicei pe Ɑ la începutul cuvintelor, iar pe Ɱ în corpul și sfârșitul lor.

Așa dar Ɑ având aceeași însemnare nasală ca și Ɱ , și întrebându-se tot ca și acesta pentru Ɱ , Ɱ ca și pentru $\text{Ɱ}=\text{Ɱ}=\text{ea}$, ε ,—prin ortograficul amestec al iusurilor,—urmază că și aceste motive ne sînt dovedii că Ɑ era tot Ɱ în conștiința scriitorilor noștri din al XVI și XVII véc.

Fonetismul lui Ɑ nasal

Am dovedit pîn'acum că Ɑ era = cu Ɱ nasal și nenasal, atît la Bulgari pînă prin vécul al XIV, cât și la Români chiar în al XVI și XVII véc.

Am arătat pe de altă parte (pag. 201) că la Bulgari, de la cari noi am luat pe Ɑ (și Ɱ) nasal, el reprezintă în general sunetele am , dar și pe $\text{ḡ}=\text{h}$ vocalis sonans.

E acum întrebarea, dacă și în textele române reprezintă Ɑ amîndoua aceste nuanțe fonetice: pe am sau am și pe $\text{ḡ}=\text{h}$.

Că Ɑ nasal reprezintă pe am și am la noi, ca și la Bulgari, nu se pôte tagădui, intru cât el e scris cel mai mult acolo unde chiar limba de ađi posedă pe am , am . Exemple ca ⱮⱮⱮⱮ (ⱮⱮⱮⱮ) și ⱮⱮⱮⱮ , ⱮⱮⱮⱮ , ⱮⱮⱮⱮ etc. (Chrest. I, 72, 79, 127) ne arată unele acésta.

Nu se pôte tăgădui însă nici că Ɑ (sau Ɱ) reprezintă și la noi pe ḡ . Căci, în textele vechi sunt dese casuri în cari Ɑ e înlocuit prin simplul h , ca s. ex. la Căresii ⱮⱮⱮⱮⱮ și ⱮⱮⱮⱮⱮ , ⱮⱮ și ⱮⱮ etc. (Chrest. I, 23, 30). Iar exemple de felul acesta credem ca ne

pot fi dovedite ca în ele ᾤ era u . Ast fel trebuie înțeles nasalul ᾤ în așa poziție, nu nu că ᾤ se răsdea ca vocala nasală franceză ɔ̃ , cum crede Hasdeu s. ex. relativ la cuvântul ἀρσῆρᾤα pe care îl transcrie: *arshera*¹⁾, și nici că ᾤ = u (Schuchardt). Nici, ca și în cazurile de felul acesta, în care ᾤ se afla și înlocuit prin u el reprezintă, dar nu pe u cu un foarte puțin u , ca la Franceză, ci din contra un u , în care toamnă contrar vocala z se audea foarte redusă și u se audea bine. Numai o așa înțelegere a lui ne poate explica, ceea ce îl ne amintim pe Schuchardt, de ce ᾤ putea fi înlocuit cu u : fiind că acela el se pronunța cam ca u — dar nu curat u , cum crede el din ul. ca în ᾤ .

— Dacă totuși amintim o așa înțelegere a lui ᾤ nasal nu ne pune în contradicție cu *arshera* lui paleograful ᾤ *nici cu fontemul bulgar*, pe care el l-a reprezentat la început nu numai ca *au* ci și ca *u*, dar nu ca u și nici ca curat u (Cl. p. 212).

De alt fel ᾤ = u ni se și poate lamuri bine la o mai amanunțită studiere a întrebuințării lui în textele române.

Și anume, în monumentele literare române se observă, în toate, că rolul principal al lui ᾤ nasal e la începutul cuvintelor. Căci, pe când în corpul cuvintelor sau la sfârșitul lor ᾤ poate fi înlocuit prin nasalul α sau prin u , s. ex. οὔᾤ și οὔα , οὔᾤ sau ᾤα , ᾤᾤᾤᾤᾤᾤ și ᾤαᾤᾤᾤᾤᾤᾤ , nu vedem pe ᾤ înlocuit prin α dar și nici prin u la începutul cuvintelor, decât foarte rar. Adică, *se observă în monumente un rol*

¹⁾ B. P. Hasdeu: *Etymolog. Magnum* p. 635.

крѣпшца; dar la începutul cuvintelor vine numai ꙗ (= ꙗю) : ꙗкѣрѣсѣ și ꙗкѣрѣсѣ, ꙗшнѣка, ꙗтрачѣла, ꙗшнѣри, ꙗказнѣ etc. (Chrest. I, 45). Iar în alte monumente nici așa nu se schimbă ꙗ cu ѡ, ci vine ꙗ numai la începutul cuvintelor (= ꙗю). Ast-fel e s. e. Paleni (1600-1625) : ꙗвсащѣ, ꙗ ꙗмаат, ꙗка, ꙗтрачѣ etc. (Chrest. I). Tot ast-fel, numai la început și în cuvintele monosilabe, are ꙗ (= ꙗю) Letopisețul lui Urechia : ꙗдрѣвѣарѣ ꙗшнѣтѣкѣ, ꙗ ꙗ ꙗю, ꙗтѣкѣ, ꙗрѣсѣнѣ etc.

Și așa, dacă corectăm toate textele noastre românești din veacul XVI și XVII, găsim ca *in unche* (ꙗ ꙗю) *se pune numai la începutul cuvintelor*, iar în altele ca se pune și în corpul cuvintelor sau la sfârșitul lor. Și, *la acestea din urmă, chiar dacă în corpul cuvintelor se la sfârșitul lor ꙗ alternează cu ѡ, totuși, chiar și la acestea, la începutul cuvintelor ne izbăște faptul ca se pune peste tot ꙗ (= ꙗю), înște afara de izolate excepții, cari se pot explica prin analogii grafice.*

De aceea noi credem ca *în ast-fel de cazuri, adeveratul și fundamentalul sunet al lui ꙗ (= ꙗю) trebuie să-l căutăm la începutul cuvintelor, unde el de regulă mai că nu se schimbă cu ѡ.* Iar limba de ađi ne ajută să ne lămurim acest sunet din vechile texte. În adevăr, asta-đi se simte în destul de bine deosebire s. e. între a *'mpărți* și a *impărți*, *'nainte* și *inainte*, *'ntracea* și *intracea*, *'nfig* și *infig* etc. În primele exemple: *'mpărți*, *'nainte* etc., *n* e ca un fel de nasalis sonans (=ŋ) din'aintea căruia se aude un fôrte scurt *i* decî *n*, ca s. e. în germanul *les-en*, *bitt-en* etc., pronunțate cam la *les^hn*, *bitt^hn*, sau ca s. e. în sîrbo-croatul *cmrok*, *mkati*, pronunțate *c^hmrok*, *m^hkati*, sau ca s. e. în bulgăreștile

acestași text mai are scris **прѣклѣ** cu **рѣ** = **ѣ** = **ѣ**, adică p'calab. (Cf. despre acest **ѣ** și mai jos la capitolul II).

Se poate dar că exemple ca **внѣдѣт**, **пѣлнѣтѣ**, **рѣлнѣ** ne arată că exista și în limba noastră, poate local pe unde-va, sunetul **ѣ** chiar și în corpul cuvintelor. De alt-fel un așa **ѣ**, desvoltat din mai vechiú **ǣn**, există și la Bulgari (cf. p. 202-3); el se află, la începutul cuvintelor, și la Albanezi s. e. în : *ngušt*; și, destul de răspândit e și la macedo-români : *ncartsi*, *ncăldzescu*, *mpartu* etc.

Iată de ce noi am ȓis încă de la început că **ѣ** în **пѣсѣ** nu reprezintă nasalismul frances ca s. e. în *bon* (Hasdeú); dar nu însemna nici pe *n* curat (Schuchardt), ci pe **ѣ** = **ǣn**.

Acéstă a noastră explicare a lui **ѣ** ca **ѣ** ne lămu-rește tóte poziȓiunile lui **ѣ** în vechile texte: pe de o parte ne explică cum de el se amestecă cu *n*, căci **ѣ** e consonanta *n* vocalisată (**ǣn**), iar pe de alta nu ne separă semnul **ѣ** de **п** cu care am dovedit că e identic paleograficește și foneticește încă din sec. XII la Bulgari.

*Ce reprezinta foneticește **ѣ** sau **пѣ**?*

Acum, fiind-că am ȓis că un rol deosebit al lui **ѣ** în vechile noastre texte este **ѣ**, va trebui să ne întrebam: dacă în de acele cu rotacism ca Psaltirea Scheiană, Codicele Voronoȓen, Psaltirea Voroneȓenă, popa Grigorie din Măhaci etc. forme ca **тнѣре**, **внѣре** etc. alături de **тнне**, **внне** etc. ne dedeu aici pronunȓarea nasalisată a vocalei precedente lui **ѣ**, cum în genere se crede la noi, sau lucrul e alt-fel. E dar întrebarea

daca aici ⱥ însemna că se pronunța *tiⁿre*, *biⁿre*, adică cu un scurt *n* după *i*, cum cred unii; sau că se pronunța: *tinre*, *birre*, după cele arătate de noi.

De alt-fel, scrisul тн.ѣре sau тн.ѣрѣ , ѣ.ѣре sau ѣ.ѣрѣ etc. a părut suspect, înainte de noi, și episcopului Melchisedec, care se încercă a-l explica prin aceea că în așa poziții ⱥ sau ⱥр reprezenta numai o ortografie, prin care se exprima sunetul macedo-român *ni* (*gni* franc.¹⁾).

Trebue să spunem de la început că nici noi nu credem că acel scris era represintarea unui real fonetism al limbii. Mai întâiu, nici în textele noastre, ca la Bulgari, ⱥ n'a represintat nici-odata un nasalism ca cel francez, cum crede Hasdeu, adică cu un *n redus* după vocala precedentă. Apoi, mai ales regiunile din limba de ađi, unde se află rotacism, se opun și ideii că va fi fost altă dată un *nr* în l. d. *r*.

Fonetismul românesc din al XVI și XVII véc nu se deosebește mult — mai ales în urma celor arătate de noi în această lucrare — de cel de astă-đi. Și rotacismul, cu *r* în l. d. *n*, așa cum el se află de regula în vechile texte, există chîar ađi la Moți, Bihoreni și Istrieni. Dar cu un *nr* în loc de *n* nu se observa pe nică-țeri astă-đi. La Moți și Bihoreni se cutăza ce e dreptul: *unre* și *une* (în loc de : unde), *cânrepisce* și *cârepa* (în l. d. *cânepá*), *lânros* și *lâros* (în l. d. *lânos*)²⁾. Înșă față de regulatul rotacism și aici: *un*, *carepa*, *lâros*, *birre*, *tinre* etc., trebue să ne între-

¹⁾ Episcopul Melchisedec: *Mitropolitul Grigorie Tamblac*, în *Revista Localescu*, anul II, p. 52.

²⁾ Francu și G. Candrea: *Românii din Munții Apusei*, p. 86, 86, 87.

ban mai întâi: dacă *n* nu s'a dezvoltat acolo posterior, după ce originalul *n* trecuse deja în *r*, ast-fel precum s. ex. ađi e la Macedo-români ast¹ndi în loc de asta-đi¹), sau precum la noi s'a dezvoltat un *n* la: **EXTPXHEHIEAE** într'un act de vîndare moldovenesc din a. 1699 (Arch. Ist. III, 266²), și în alte texte din sec. XVI și XVII în: **fkuzto**, **prientișugul**, **fomente**, **opriuto**, **veniuti**, **pkndure**³). Așa că, dacă tot de ast-fel de proveniență ar fi acel *n* în *m* la Moți, firește că aceste exemple nu ne întaresc de loc existența unui fonetism de „rotacism“ particular în vechile texte.

Și, în acest caz **pp** nu ar reprezenta pe *m*; căci nu am putea admite că să se fi dezvoltat atât de de des un *n* posterior încă din vîcoul al XVI și XVII.

Dar pe lângă acestea, și Weigand ne mai spune că dînsul a găsit un rest de așa *m* în l. d. *r* rotacisat la Romîni din Istria⁴) în cuvintele: «*ûro oștarie*», pronunțate «*îro oștarie*», —cu însemnarea: «în o oștarie», crede dînsul. Weigand însă nu s'a întrebat dacă, acolo, cuvintele citate de dînsul vin din «în o oștarie» cum crede, sau vin din «în/r-o oștarie» prin pierderea lui *t* care se afla între *n* și *r*.

Noi credem că aceea a eșit la Istrieni tocmai din: «într'o», —prin pierderea lui *t* dintre *n* și *r*. Socotim dar că s'a întîmplat acolo la Romîni același lucru ce se întîmplă Bulgarilor cari din *struvà* au făcut

1) P. Papabagi: *Material Folkloristic* II, 17.

2) Cf. un așa *n* posterior dezvoltat și la Bulgari, în cuvinte ca al nostru *cînste* etc., în ale noastre: *Studii* p. 37—8. El e și la alți Slavi, ca Croați raguzani, s. ex. în *ingalo*, *kaniugula*, *lenrat*, *menzalin* etc. (*Sponnik* XXVI, 8, 9, 12, 13).

3) N. Iorga: *Doc. rom. din Arch. Bistriței* I, 66, 37, 39, 32; II, 17, 106.

4) G. L. V. Weigand: *Der Banater Dialekt*, Leipzig 1896, p. 10.

dialectal *stuea*, din *bistra* au făcut *bistra* sau *stana* din *strana* etc. Ni se pare ca e acolo tot așa cum și Italianii de pe la Friul au sore (din *šora*) față de italianul general *sopra*¹⁾ — adică *l* a căzut din fața de *r*; sau cum noi avem *buric* față de slavul *bulrick* din care deriva cuvântul nostru, — prin căderea lui *b* din fața lui *r*. De alt fel, căderea lui *l* înainte de *r* se mai poate observa la noi și adîm pronunțarea — e *san Roman* în loc de *sant Romm*, sau *rau* în loc de *sant rau* etc. De aceea, noi credem că nici în acele cuvinte de la Etruscii nu poate fi vorba de rotațiune cu na altele ca nu e decît un *ret* din un pronunțat vechi *pp = m*.

Acestea pe de o parte ne sînt în limba de adîm în formele *ca tere berte* etc. din un vechi *pp = m*, cu pe de altă parte în *in sacra sacru text* a formelor *ruppe* datum de *rupr*, *ruppe* alatur de *rupr*, aceluia dreptul a ne întrebăm dacă în aceste cazuri *p* avea vre o schimbare fonetică sau că se scria numai ortografic. Căci se putea, ca pe calea combinațiilor pur ortografice să se nască *pp* pentru sunetul *r*. Știuta cum. Vedurăm că în literatura noastră din secol XVI și XVII e predominantă întrebuințarea lui *p*, chiar și în corpul cuvintelor, pentru sunetul mai mult sau mai puțin *ŕ*. Dar dialectal, cum e și adîm la Moți, Bihoreni, Istrieni, aceluia sunet *ŕ*, devenit pe atunci în majoritatea casurilor *n* în corpul cuvintelor, trecu și în *r*. Cum însă scriitorii erau deprinși d'a scri pe *ŕ* (— *p*) devenit și *n*, în casurile unde ei pronunțau *r*, și cum, mai ales pe acele vremi, tradiția literară avea mare putere

1) LAYRÖCK: *Obzork* 113, Cf. și *Arch. für slav. Phil.* VII, 328.

asupra activității scriitorilor, se poate ca ei să fi căutat să pastreze și tradiția mai veche cu ρ alături de sunetul g care singurul se pronunța de ei: $\rho\rho$ sau $\rho\rho\rho$; de aci $\text{вн.}\rho\rho$ sau $\text{вн.}\rho\rho\rho$ sau $\text{вн}\rho\rho$, $\text{тн.}\rho\rho$ sau $\text{тн.}\rho\rho\rho$ sau $\text{тн}\rho\rho$ etc. Deci, chiar dacă în limbă s'ar putea întâmpla un fel de syllexis, cum îi țice Hasdeu (s. e. bine, ghine, bghine; copil, cochil, copchil); totuși nu urmăză că și în cazul cu $\rho\rho$ trebuia să fie un syllexis. Și, că *nu trebuia*, ne o mai dovedesc și alte literaturi în casuri analoage.

Ast-fel în vechile texte rusești se însemna prin вг sunetul g^1 ; s. e. вгдѣ pronunțat gde , вгѣдронствѣнн внѣзу etc., pron. $gedro$ —. Un tractat scris de Novgorodenî la a. 1431 are: $\text{взк вѣзк вѣаннн нвѣтрн-вѣавѣ}$ ²) cu $\text{вг} = g$. Tipăriturile rusului Scorina (între 1517 — 1525) au tot ast-fel $\text{вг} = g$: жнвгкнмѣннѣ , фнвнн , фнвнѣвѣ etc.³) Un manuscris belorus din sec. XVI are tot ast-fel $\text{вг} = g$: нѣвѣакннн , вѣвѣвѣ , вгдѣ , вѣавѣ-вѣнн ⁴). Același lucru se mai poate vedea în mulțime de alte texte rusești vechi; ca s. e. Manuscrisul din Suprasl (sec. XVI), Statutul litvan (sec. XVI) etc.⁵). Tot așa se combina la Maloruși, în vechia lor literatură, V cu Vr sau Vr , spre a se reprezenta sunetul g . Iar acesta nu e la ei de cât rezultatul combinării ortografiei mai vechi, care prin simplul r reprezenta sunetul g , cu ortografia mai nouă, care—pe baza chiar a transformării fonetice în limbă a vechiului sunet g

1) Sobolevskij: *Lekcii* p. 43.

2) *Izslédovanija* I, 276.

3) Vladimirov: *Skorina*, p. 256.

4) *Arch. für slav. Phil.* IX, 356-7

5) Ogonovskij: *Starorusk. Hrestomatija*, p. 296, 311.

literar cu aspirații mai ales paleoslave însă, tindând a păstra pe paleoslavul Ψ , il serie s. e. ca într'o Psaltire ruso-slavă din sec. XVI: $\Psi\Phi\Lambda\tilde{\tau}\rho\mu$ (adica $\Psi\Phi\epsilon\alpha\tilde{\tau}\rho\mu$ ¹⁾). Tot așa s. e. Manuscriptul bulgaro-slav de la Tikveš (sec. XVII) serie $\Psi\alpha\alpha\tau\mu\kappa$ și $\Psi\Phi\Lambda$ în loc de regulat $\mu\epsilon\alpha$ =câine. Iar acésta se întâmplă și în textele ramâno-slave, ba și române.

Același lucru s'a întâmplat în literaturile slave cu δ , care, pronunțându-se și ca τ , tendința de a se păstra mai vechiul δ , a făcut sa se serie nu numai $\Theta\epsilon\phi\alpha\mu\kappa$ sau Теофанъ ci și Тдеофанъ ²⁾. Iar acésta se întâmplă dese-ori și în literaturile româno-slava și română.

Tot ast-fel s'a întâmplat în literaturile slave cu r care însemnă și κ . Decî după textele mai vechi r = și κ . Dar texte mai noi și din curentul literar mai vulgar înlocuiaă pe r prin mai cunoscutul κ . Toemaî de aceia însă, pe de o parte tradiția care ținea la r , iar pe alta cea cu κ , făcea ca sa se combine amândouă aceste litere pentru sunetul r . De acea s. e. rusul Scorina în operele sale serie $\epsilon\tilde{\tau}\rho\alpha\mu\phi\epsilon\alpha\mu\epsilon$ ba și $\epsilon\tilde{\sigma}\rho\alpha\mu\phi\epsilon\alpha\mu\epsilon$ și $\epsilon\tilde{\rho}\rho\alpha\mu\phi\epsilon\alpha\mu\epsilon$, toate pronunțate tot ca cel d'întîi ³⁾. Iar acest fenomen pur ortografic se găsește des și în literaturile sud-slave ca în cea româno-slavă și română.

Tot ast-fel de combinație curat grafică, rezultat

1) E în *Bibliot. Regală din Berlin*, sub semnătură «к. Psalterium Slavonicum».

2) Cf. și Sobolevskij : *Lekcii* p. 44.

3) Vladimirov : *Skorina* p. 255.

al contopirii unei tradiții literare mai vechi cu alta mai nouă e și în textele raguzane combinarea grupului **az** (scris și **a**) cu **s**. Anume după literatura paleoslava scriu Raguzanii s. c. **bazicz**, cuvânt care însă, după pronunțarea lor, se mai scrie și **bsicz** (după De uer. mesa, fiindu-se a se menține și tradiția paleoslava, au ajuns să scrie des și **basicz**, care nu se pronunța de cat: *vzk*¹⁾).

Aceste motive pe de o parte, iar pe de alta faptul că în același text roman se află scris **ruppe**, **rupupe** și **rupr**, nouă mi se pare, că ne dau dreptul să ne ridăm ca în a a cămă e pronunțat *l'ra* cum se crede sau *tră* cum nu se alta din cele ce noi am astat de pe fonetismul lui *p* na al — acc. ta luc. te lura e meo. orba de ad e peonita mai u a epe e. Melchior deo care nu e intemera a pe mer un tel de tipde — pe e putea le ar. (mura) sau discutata. Eu faptul că ad e mai pronunțat (la Moți, etc.) nu ne aca ne face să ne lnam a crede că și în casu- rde de mai u. din textele noastre nu e data pro- onunțarea lui *p*, *o* *numai combinarea tradiției literare mai vechi care are p, cu tradiția mai nouă care pro- nunța p în locul cehului p*. Noi credem dar că și **ruppe** etc. se pronunța **rupre**; *adică p era scris acolo numai ortografic*²⁾).

Că să ne lamurim și mai bine: credem că s'a ntamplat la noi cu scrisul **pp** același lucru ce cu **rv**, **nr**, **rd**, **vr**, **as**, **ez**, la Slavi, și anume s'a com-

1) Cf. Rešetar, in *Archiv. für slav. Phil.* XVII, 9, 1, 2, 32.

2) Cf. mai jos la litera *n*.

binat un sistem de scris mai vechi cu altul mai nou. Anume, până în sec. XVI și XVII existase chiar în limba $\cdot\text{r}=\text{n}$ mai general, iar în aceste vécuri acel n trecuse și trecea mereu în general în *n curat*. Dar de când n aprópe trecuse peste tot în *n*, *de atunci* acest *n curat* (dar nu n) începu a trece prin rotacism în *r*. Decî din sec. XVI dacă nu chiar de mai din vreme, scriitorii — cari aveau deja dinainte-le o tradiție literară română — scriau une-orî și după vechia tradiție pe $\cdot\text{r}$ sau $\cdot\text{ru}$ și după noul fonetism pe r , combinând amândouă modurile, întocmai cum mai făcură ei și Slavii cu acele br , bž etc.

* * *

Resultatul cercetării noastre e dar: *a)* că $\cdot\text{r}$ *paleograficește* nu e alt-ceva de cât o variantă a paleoslavicului r ; *b)* că r s'a transformat în $\cdot\text{r}$ la Bulgari. Că *foneticicește* $\cdot\text{r}$ înseamnă, la noi ca și la Bulgari: *c)* *î* sau *â*, când el e egal cu mediobulgarul nenasal r (s. e. $\text{вѣстѣ}\cdot\text{r}$); *d)* înseamnă, cel mai probabil, n' , m' , când el e egal cu nasalul mediobulgar r și $\cdot\text{ru}$ (s. e. $\text{вѣстѣ}\cdot\text{ru}$ și $\text{вѣстѣ}\cdot\text{ru}$); *e)* înseamnă *in*, *im*, — cea ce se cam confunda cu n — (s. e. $\text{вѣстѣ}\cdot\text{r}$ sau $\text{вѣстѣ}\cdot\text{ru}$); *f)* câte-odata, pe temeiul ortograficului amestec bulgăresc al iusurilor, $\cdot\text{r}$ (care e = r), considerându-se și ca egal cu r , înseamnă și cea ce acesta din urmă, adică *ra* sau *ra* și *e* (s. e. imperf. $\text{вѣстѣ}\cdot\text{r}$ -ce=veselise, înd. pres. $\text{вѣстѣ}\cdot\text{r}$ -ce=îavești-se, вѣстѣ =iarba); *g)* une-orî înseamnă și *u* (s. e. $\text{вѣстѣ}\cdot\text{ru}$), după o influență a literaturii sîrbe asupra celei bulgaro-slave și româno-slave; *h)* probabil că une-orî $\cdot\text{r}$

nu însemna nici un sunet (c. c. **тѣррѣ** sau **тѣррѣи**), ci se scrie numai ortografic.

Și, ca să mai tragem o ultimă concluzie, **ѣ** — pe care noi l'am primit de la Bulgari, și care are la noi însemnarea **ȳ**, **ȳ** și **и**, **и**, — ne dovedește pentru limba bulgară, că vechiul sunet **ѣ** s'a transformat la ei în **и** (nu în **ам**, cum crede Jagić¹⁾); căci noi l'am pierdut sub cea d'intă formă fonetică în vechile noastre texte.

Lui pentru literatură noastră română, acest **ѣ**, care ne valorează azi în al XVI-lea sec., ne arată că noi am avut românețe în al XV-lea, adică într-o sec. XIV, de când Bulgarii nu au mai avut valoarea lui nașală (ce nimeni n'are azi în limba lor) **ѣ** (sec. XVI, de când noi avem adu' cele d'intă texte române datate).

Să nu mă lăsați să cred că **ѣ** are în textele noastre *forte mult* valoare nenasală și încă mai mult și valoare nașală, ne arată că noi Românii l'am primit de la Bulgari într'un timp când nasalismul lui **ѣ** (**ѣ**) era în limba lor încă în flăcări — sub forma **ѣи** și **ѣи**, dar când și se perduse mult din nasalismul lui. Acesta ne arată, cele ce am spus deja în capitolul introductiv la această lucrare, (p. 14) că noi am primit pe **ѣ** (deci și alfabetul cirilic) în orice caz înainte de a se fi pierdut nasalismul lui în limba bulgară, și anume prin sec. XII, adică într'un timp când acest nasalism era

1) V. Jagić: *Wie lautete ѣ* în *Arch. f. sl. Phil.*

2) Vezi despre acesta mai pe larg în ale noastre *«Cercetări istorico-filologice»*, p. 7—26.

în acea limbă în flóre. Și tot acesta ne lamurește și întrebarea pe care își-o puneau pân'acum învățații ca s. c. Schuchardt (p. 236) sau Geitler, fără să o pótă rezolva: «De unde vine că aceiași cirilică românească (adica alfabetul) care a luat pe **ж** cu valórea novobulgară, pe **ѧ** cu valórea rusescă, cunoște pe **Ɑ** cu valórea nasala?», adica «Wie kommt es, dass daselbe rumänische cyrillica, die **ж** in der neubulgarischen, **ѧ** in der russischen Geltung aufgenommen hat, **Ɑ** in nasale Bedeutung kennt?». Cele de pân'ací ne-aú dovedit că vine de acolo că, noi am luat de la Bulgari pe **Ɑ** (și **ж**) într'o epocă când, *în limba lor*, ele erau și nasale și nenasale.

ж, ѧ

1. In literatura paleo-slavă

Gramatica comparată — a limbilor slave cu cele-lalte limbi indo-europene — ne arata că în perióda lui Círil și Metodiu, care ținut cam pâna în sec. X, a literaturii paleo-slave, **ж** va fi reprezentat un sunet deosebit de *o* dar aprópe de *u*, iar **ѧ** un sunet cam deosebit de *e* dar aprópe de *i*²⁾. În acel timp dar—din care însă nu ni s'aú păstrat texte cirilice —**ж** și **ѧ** avéú peste tot valori fonetice deosebite unul de altul. Dar, după acesta, deja în al XI véc de când sînt textele paleo-

1) Geitler: *Die Alban. und Slav. Schrift.* p. 94.

2) Miklosich: *Vergl. Gram.* I, 20.—Sobolevskij: *Drevnij cerkovno-slav. jazyk.* 29, 31. Leskien: *Handbuch*, 5. Vondrak: *Allkirchensl. Grammatik*, p. 81.

slave ce ni s'au păstrat, **ѡ** se amesteca cu **к**, cu deosebire în dialectele bulgare răsăritene, cea ce arată ca pe aici vechia lor deosebire fonetică nu mai exista ci **к** se contopise în sunetul lui **ѡ**; pe când în dialectele vestice **ѡ** e une-oră înlocuit cu **о**, iar **к** des cu **ѣ** în *corpul* cuvintelor. Acésta ne arată mai mult ca vechile sunete ale lui **ѡ** și **к** se transformaseră și în dialectele vestice nu numai în cele estice — în sec. XI. Dar la *sfârșitul* cuvintelor amândouă aceste litere — atât în textele dialectelor răsăritene cât și în ale celor apusane, — de multe ori sau sînt scrise una în locul alteia, sau sînt lăsate afara, adică nu mai sînt scrise; iar alte ori ele sînt scrise unde n'ar trebui, sau lăsate afară, unde ar trebui; acésta chiar și în *corpul* cuvintelor.

Ast-fel în Savina Kniga e ѡемк и ѡемк alături de ѡемѡ, ѡемѡ, дамк и дамѡ, ѡамамк и ѡамамѡ. даждк и даждѡ, тѡамѡ и тѡамѡ, посланиѡѡ и посланиѡѡѡѡѡѡ; precum și **ѣ** l. **к** în дюдѡемѡ, ѡеѡеѡѡѡѡѡѡ, ѡменѡемк, sau **о** l. **ѡ** în ѡждѡ, тѡамѡ etc. Aceste înlocuiri ale lui **к** și **ѡ** cu vocalele *e, o* ne arată că, în anumite locuri din *corpul* cuvintelor, **ѡ, к** se pronunțau încă în secolul XI; iar amestecul lor la sfârșit, precum și scrierea lor — de prisos — sau eliminarea lor, ne arată că, în alte cazuri chiar în *corpul* cuvintelor, dar peste tot la sfârșitul lor, **ѡ** și **к** nu mai avéu nici o valóre fonetică, ci că *se scriau numai de prisos*, în puterea mai vechii tradiții literare paleo-slave,—în secolul al XI¹).

¹ F. Klein: Die Vocale ѡ (ü) und к (t) in den sogen. allslav. Denkschriften des Kirchenlavischen, in Verhandl. der königlich-sächsl. Gesell-

Același lucru se vede în toate textele cirilice paleo-slave ce avem, ca s. ex. Codex Suprasliensis, Foițele de la Hilandar, la Ion Exarhul etc.¹⁾. Ba, în unele din ele, **ѡ**, **ѡ** «de prisos» se pun chiar spre a arăta separarea sunetelor sau silabelor de pronunțare. Ast-fel în Cod. Suprasl. se află **ЗЕМЬИ, ПОСТАВЬИ, ДОВЬИ, ЛЮВЬИШЦИ, БЛАГОСЛОВЬИИ** etc., în cari **ѡ** n'are nici o valoare fonetică, ci e numai ortografic scris. Același fel de **ѡ** sau **ѡ** de prisos se mai află și în Savina Kniga²⁾.

Așa dar, în textele paleo-slave **ѡ** reprezintă un sunet aprópe de *o*, foarte probabil că pe *ǎ* din limba bulgară (și română) de ađi, iar **ѡ** pe *e*; sau alte ori, atât **ѡ** cât și **ѡ** se scriu numai ortografic, adică «de prisos», fără de nici o valoare fonetică.

II. In literatura sîrbo-slavă

Cu privire la întrebuințarea lui **ѡ** și **ѡ** se disting două perioade în textele sîrbo-slave: una până la Constantin Filosoful (secol. XV), a doua de la acesta înainte.

În cea d'întâi din aceste perioade, textele sîrbo-slave mai că n'au **ѡ** ci dór **ѡ**, atât pentru **ѡ** cât și pentru **ѡ** din cele paleo-slave; ele dar și în această privință ne oferă o simplificare, pe care vedurăm că o mai au și eliminând pe **ѡ** și **ѡ**; iar în a doua perioadă, mai

schaft der Wissensch. zu Leipzig, I, 56 și urm. Cf. Wondrak: *Allkirchenlav. Gramm.* p. 86; și Oblak, în *Arch. für slav. Phil.* XVI, 185 și *SbM.* XI.

1) Cf. *Archiv für slav. Phil.*, I 53, II 258, IV 397, V 370, 609, XVI 184, XVII 75.

2) Leskien: *Handbuch*, 45.

ales prin Constantin Filosoful, **ѣ** se întrebuițéza mai des.

În perióda întâi a acestei literaturî nu se află de regula în texte **ѣ** ci numai **к**, din pricină că nici în limba vie sîrbă nu mai existaū, încă din sec. XII cel puțin, sunetele corespunđetóre lor în paleoslava. Caci, în limba sîrbă, în momentul când literatura sirbo-slavă începe, sunetele vechi ale lui **ѣ** și **к** se contopiseră deja într'unul singur. Acest sunet singur era un fel de *e* obscur (între *e* și *i*), cum reese din vechile texte sîrbo-slave în cari în loc de **к** e adeseori scris când *e* când *i*¹⁾. De aci vine că scriitorii Sîrbi din acéstă perióda, cari se ținéu în óre-care independență de literatura bulgară (cine știe dacă nu chîar sub impulsul dușmaniilor politice dintre Bulgari și Sîrbi), scriitorii Sîrbi, đicem, elimina pe **ѣ**, menținénd pe **к**, adică pe acel semn care încă de demult represînta în literatura cirilică un sunet aprópe de al lor *e*₂.

Dar și în textele sîrbo-slave nu peste tot însémnă **к** acest *e*₂, ci numai în corpul cuvintelor; și nici acolo nu în tot-d'auna, fiind-că *de multe ori* chîar acolo el e scris de prisos, în puterea vechii tradiții literare, precum de prisos mai e scris el *în tot-d'auna* la sfârșitul cuvintelor. Că în unele casuri **к** e scris de prisos în corpul cuvintelor și în tot-d'auna la sfârșitul lor, ne arată aceleași texte în cari în ace-

1) V. Jagić: *Woher das secundäre a?*, în *Archiv. für slav. Phil.* IV 307. Jagić represîntă acest sunet prin *e*₂. Cf. Oblak în *Arch. für slav. Phil.* XVI, 170.

le-ași cuvinte acel **к** e de multe ori lăsat afară sau înlocuit prin semnul *ѣ*.

Iar limba sîrbă de ađi ne confirmă și ea acest lucru, precum și acea că în anumite cazuri **к** avea valoare fonetică în vechile texte. Căci în adevăr s. e. **ДѢНЬ, БЕЗОУМНѢНЬ** din vechile texte, cari se mai găsesse scrise și **ДЕНЬ, БЕЗОУМЕНЬ** sau **ДЕН, БЕЗОУМЕН**, — acestea, comparate cu limba sîrbă de ađi în care se află 'n genere *dan, bezuman* și dialectal *den, bezumen*, ne arată că în unele cazuri **к** avea valoare fonetică, iar în altele se scria numai de prisos, acésta putând fi chiar în același cuvânt.

Și, pe acest **к** «fonetic» sau «de prisos» îl aflăm în toate textele sîrbo-slave. Ast-fel e el s. ex. în «viața lui Ștefan Nemanja»: **Т҃Г҃ДА ПИ ПОМѢНИОУ БЫВѢШИИѢ, ОТКЪ БРАМОДЫ ПѢѢ, ВЪ МѢСТО, СВѢККОУШИТЕЛИ ПОГЫВѢШИИѢ** etc., unde, cel puțin la sfârșitul cuvintelor, era scris de prisos, iar în corpul lor reprezintă une-ori pe *ѣ*, și alte ori ca în **ПОГЫВѢШИИѢ** era de prisos. Tot ast-fel, un alt text «despre Cnezul Lazar» din sec. XIV sau XV are numai **к**: **ЦАРЬ СТЕФАНЪ, ОТКЪ ПРѢСМАЕТЪ СЕ, ПРѢИЕМНИИѢ ВЪВАЕТЪ ЦАРЬСТВОУ СЫНЪ ЦАРЕВЪ** etc.¹⁾, unde **к** e scris de prisos, nu numai la sfârșitul cuvintelor ci și în corpul lor, în **ЦАРЬСТВОУ, ПРѢИЕМНИИѢ**.

Și ast-fel e **к** în toate textele acestei prime perióde.

Dar, une-orî, desigur că subț o nouă influență bulgară, se află în câte un text și **ѣ** atât la sfârșitul cuvintelor cât și în corpul lor, — în loc de obicî-

1) St. Novaković: *Primeri*, 171, 240.

nuitul **κ**. Totuși între ele nu se afla nici o deosebire fonetică (ci **κ** joca absolut același roluri ca și **κ**, adică sau are valoarea fonetică e_2^b), sau e scris de prisos. Ast-fel s. ex. în Fragmentele Syrligice (a. 1279), — cari am vedut ca au și **κ**, **κ**, — se afla **κ** peste tot, ba chiar în loc de **κ** din textele paleoslave: **κκ** **κρ****κκ**, **κκ****κ****κ****κ**, **κκ****κ**, **κκ****κ** **κκ****κ****κ****κ**, **κκ****κ****κ** **κκ****κ** etc., unde, în **κκ****κ**, **κ** reprezintă pe acel e_2^b iar în **κκ****κ** etc., la sfârșitul cuvintelor, era scris de prisos. (Glasnik din Belgrad, XX, 211)

Dar din secolul al XV-lea amine de pe la Constantin Filozoful, începe cu privire la **κ** și **κ**, o nouă periodă în literatura subiectivă. Amine, sub influența literaturii bulgare (pe care o vedeam mai înainte pe tot întinutul ei tot pe vremea la Malortin) începe să întrebuințe **κ** mai des. Totuși și de pe vremea **κ** începe altă întrebuințare fonetică de către school **κ** — ce numim pentru că școala literară paleo-slavă începe din nou a căuta să își capete în funcție de aceea **κ** căuta să se restrângă rolul lui **κ** — și să dea și lui **κ** o întrebuințare. Dar și Constantin Filozoful nu da lui **κ** de cât tot o valoare numai ortografică. Căci el învața că **κ** trebuie să țargască cuvintele, ca s. e. **κκ****κ**, **κκ****κ**, **κκ****κ****κ** : precum se înțelege astfel ca s. e. în o propoziție ca **κκ****κ** **κκ** sunt două cuvinte deosebite : unul **κκ****κ** cu ca **κκ** e altul. Ea bine acel **κ** de la sfârșitul primului cuvânt avea să arate, după școala lui Const.

c. Probabil ca acesta până prin sec. XIV, căci de pe atunci acel e_2^b în limba sarbă în general în a .

Filosoful, că până acolo e un cuvînt care se pronunța *para* (= Paul). Iată chiar textul lui despre acesta :

⚭ же ѣ̄ сѣрѣхннтелно нисме, си рѣ(ч)· петрѣ, пагаж моужѣ, юнѣ. и ѣ̄стро емоу ѣ̄ ѡвѣчатн иеже не сѣлѣатнсе настоеиша сѣ гре(д)оуѣннми, нѣ да сѣчетсе глѣк ѡстро-тоу. аиѣ во не ви ⚭, то сѣлѣвалансе ви глѣн сице· идеже глае(т̄) «пагаж иде вѣ сѣлѣмнше», ⚭ оулишенеу, присѣвѣкоунаиан ви и бѣ а. и глѣан «паганде»¹⁾.

Și tocmai fiind-că ⚭ la sfârșitul cuvintelor avea rolul de a despărți un cuvînt de altul; de aceea Const. Filosoful recomandă ca ⚭ să nu se scrie la începutul cuvintelor ci numai în corpul și la sfârșitul lor :

⚭ же за тоуше ѣ̄ ни наѣе совою почело бое, ни(ж) что по(д)вно ники(X). того ра(д)и и имени сѣоелс̄ вѣ начелѣ не ѡвладаеть, аиѣ и писано ѣ̄, ѡко(ж) и ѡтъ, ѡко(ж) наирѣ(д) незкнви(м) тѣчю сѣрѣхннтелно ѣ̄ ники(м) ѡко и ѣ̄²⁾.

Dar cu toate ca Const. Filosoful se luptă pentru introducerea cât mai mult a lui ⚭ în literatura sîrbăscă, totuși el însuși constata încă odată că rolul lui ⚭ e tot una cu al lui ⚣ sau al semnului *z*; căci ține el : nu e nici o greșală dacă scrii ⚣ în loc de ⚭ sau în locul amîndorora semnul *z* : нѣ веирѣше ѣ̄ вѣ сицевки(м) вѣсприетїѡ(м). «сѣ вѣ̄ ӣлнѣк» и не вѣлѣннтсе ниѣк вѣ немоу» или ѡко «тѣ ѣ̄ вѣ̄к нанѣк» и по(д)внаа си(м). нѣ вѣ си(X) не погрѣшааеть ниѣтоже, тѣчю вѣ

¹⁾ V. Jagić : *Izslėdov. po russk. jaz.* I, 403—404.

²⁾ *Ibidem* p. 400.

ли'гнетиХкиХ семоу' ж), cu р'к(ч) ж великии и / малкии. (Izslodov, p. 404).

De alt-fel acest lucru se vede bine chiar în această scriere despre ortografie a lui Const. Filosoful care însuși amesteca pe ж cu к și з: нмат⁹ же, сздркжнѣ же, рас'ганиѣ, начел'стѣи și нматк, еззык, вакрар'скаго, вакрар'свкн și вакрар'свк, сркв'скаго și сржвскаго, нж și нк, sau lăsa afară în аркХѣреоу' și арХѣреоу'.

Așa dat, pentru Const. Filosoful și școala lui literară, care își avea rădăcinile în Bulgaria și se întindea pe la nord până în Rusia, ж era = к = г atunci când este în emfatic vocală¹⁰, = г atunci când este în emfatic silabă ortografică adică de prios.

Cu ж = г este numai ortografic, ca și к = г special în finalul cuvintelor, dar în corpul lor nu mai desedesc documentele rusești din secolul XV ca în нж = г de prios = г de prios = г врки.аина в loc de ври.аина, врки.исани в priis.исани в priis.са, врки.д в prios.д = г в пкк.ом в prios.ом și в кк.ом, дѣтка и востра Пирко в Пирко вькннж и ввзаниж etc.

Același lucru, adică identitatea de semnificație a lui ж = к = г, se vede și în al lui Bojidar Calendar (Calendarul pentru călători din a. 1520). În el, afara de obiceiul în tradiția literară mai veche к : жстк = к пр'дѣлаХк, мтк, вакрар'скаа, равк etc., se mai amestecă ж cu к = г de prios : македонскыХж, сьста-лашнѣтнХж, воудѣтж, вьваѣтж, сѣдканичнхж, оу' впе-

10 Pe timpul lui limba sârba avea а în loc de vechiul sunet ж, al lui ce = ж, deci pe atunci джк era = даж.

11 M. Kozetar, *Die ragus. Urkunden*, in *Arch. für slav. Phil.* XVI 200-402 (Cl. p. 272) un așa ж de prios și în textele paleoslave.

цѣхъ alături de ек дождьскыи хъ цркви хъ etc. Ba aici e к (=ж) «de prisos» și în corpul cuvintelor: сакыцѣу, шкднѣтѣюнкъ. Și, în alte lucrări ale lui Bojidar Vuković se vede tot ast-fel к (=ж) «de prisos», care de multe ori e chiar lăsat afară sau înlocuit prin semnul e: штрѣани хъ, снѣтаюнтѣи хъ, азъ, праведны хъ, неизреченыи е, скончалъша, сакыце¹⁾.

Și tot ast-fel, în tóta literatura sirbo-slavă se vede bine în texte că între к și ж nu era nici o deosebire de însemnare; că ele, mai ales la sfârșitul cuvintelor, dar și în corpul lor, cu deosebire între consunante, nu însemnaū nimic ei se scriaū numai ortografic, «de prisos», spre a se ține cât mai mult de tradiția literară paleoslavă.

Totuși și în textele sirbo-slave к (=ж) aveaū o însemnare în anumite cazuri: până prin sec. XIV sau XIII, ele par a însemna acel e, pe care Jagić îl însamnă cu e_2 ; iar de prin sec. XIV, în aceleași locuri unde în limba paleoslavă era un к sau ж se desvoltă în limba sirba a; de pe atunci к (de la Const. Philos. mai ales egalul seu ж) însamnă a^2). Din sec. XIV dar, în sec. XVI și XVII, к (=ж) în același text sau nu are nici o valóre fonetica, cum am arătat, sau însamnă de obicei a. Acest к cu însemnare de a se póte vedea în doc. raguzane (Arch. für slav. Phil. XVI, 350) ca și în alte texte sirbești în cari vine вадѣ și вадѣ, вршадши și вршкдши etc. (Ibidem p. 176). Sau, și mai clar se vede acesta

1) St. Novaković: *Primeri* p. 383—4, 441—442.

2) Cf. Jagić: *Pomladjena vokalisacija* în *Rad jugosl. Akad.*, IX; și Dr. Marelj: *Gramatika i stilist. hrvatsk. ili srpsk. jez.* 1899, p. 52.

chiar din compararea diferitelor texte din care în unele vine formă cu **к** iar în altele cu **а** în locul acestui **к**: **вк** единого бора мѣща **вк**сѣдѣржнѣа и **ѣ**а единого бора мѣща **васѣдѣржнѣа**, sau **прѣжде** **вк**сѣ^л**хъ** **в**лѣ^л**к** și **прѣжде** **васѣ**^л**хъ** **в**вѣ^л**зъ**, sau **чаю** **вк**сѣржнѣа **м**р^т**к** **в**н^н**мъ** и **ж**в^н**н**къ și **чаю** **васѣржнѣа** **м**р^т**ѣ**^л**мъ** **ѣ** **ж**ѣ^л**д**аи etc.¹⁾. În alte texte, mai ales de la Const. Filosoful, se pune cu deosebire **з** = **а**: **азжѣна**, **о**б^л**а**ж^н**н**ѣ, **м**у^л**з**^д**оу**, **м**у^л**з****к**, **в**з^с**к**, **п**и^з**с**^т**ѣ**а, ceea ce se pronunța și citea **алжѣна**, **о**б^л**а**ж^н**н**ѣ, **м**а^л**з**^д**оу** etc. ca și în limba de adâ (sârbească)²⁾. În unele texte sârbo-slave în care **к** vine în de-prinos sau e lașat adăugându-i doar **к** pentru sufixul **а**, **р**од^н**а** **ч**а^л**о**^л**к**^к, **р**од^н**а** **м**и^л**к**^к, **р**од^н**а** **в**о^л**к**^к, **в**о^л**н**а **м**и^л**к**^к, **н**ѣ **с**а^л**о**^л**к**^к etc.³⁾. Altele sunt **н**ѣ^л**к** **с**а^л**и**^к^к = cite e și vorba **р**ѣ^л**о**^л**а** sau dialectal **р**ѣ^л**о**^л**а** tot ca **а** **ко**^л**к**о **л**е^а **л**и **л**е etc.⁴⁾ În alte texte în care vine **к** = **а** chiar acolo unde nici în cele paleo-slave nu e nici **к** = **а** datorită unei analogii grafice. Așa în **до** = **а** **л**и **н**ѣ **и**к^н**а** în loc de **н**а^н**а**, **с**ѣ^л**з**^а**т**и **л**, **о**б^л**а**ж^н**н**ѣ **л**, **с**а^л**м****а**, **д**ѣ^л**к****т**а **л**, **д**ѣ^л**к****т**а etc. (Arch. Int. Slav. Phil. XVI, 331). Un Cronograf de pe la 1170 are **азжнѣржѣ** și **мр^тѣнѣ** în care se vede **з** = **а**⁵⁾.

Fiindcă un rest al vechii tradiții literare (cu **ѣ**), fie ca o recompensare a acestora prin influența ortografiei bulgare, găsim în textele sârbo-slave că uneori **к** mă înlocuiește și **ѣ** (= **ѣ**). Ast-fel în doc. raguzane: **ч**а^л**о**^л**к**^к

1) Vuk Karadžić: *Primeri*, p. 24.

2) St. Novaković: *к и srpsko-slav. i bug.-slav. knjiž.* în *Rad. MIV*, 150.

3) *I sledov. po russk. jaz.* I p. 330-333.

4) *Starine* X, 50, 60.

l. чловѣкъ, врьмена l. врьмена, пркнса l. пркнса, свктс l. свктс, вкмоина l. велмоина, свкмс l. свемс, затворна l. затворена etc. (Arch. für sl. Phil. XVI, 351, 346). Și în Evangelia Nikolsko vine $\kappa = \epsilon$ (pe lângă κ de prisos, și $\kappa = a$): Хонтък l. Хонтѣк, вѣродѣтана l. вѣродѣтана etc. (Cf. p. 50).

Sau prin conservarea în chip analogic a tradiției literare din unele texte paleoslave¹⁾, sau prin analogii grafice ale Sîrbilor însiși, textele sîrbo-slave mai aū, deși mai rar, și $\kappa = o$. Ast-fef în doc. raguzane găsim дѣврѣнина l. дѣврѣнина, трѣнце l. трѣнце, даркван l. даровани, грѣс l. грѣс, пѣвкѣ l. пѣволѣ etc. (Arch. f. sl. Phil. XVI, 351).

Așa dar în literatura sîrbo-slavă κ are aceiași însemnare ca și \mathfrak{z} , adică amândouă se scriu «de prisos», numai ortografic, sau tot amândouă însemnă mai întâi un e_2 obscur, aprópe de \tilde{a} , apoi a și une-orî o . În ori ce cas, în literatura acésta κ nu însemnă \tilde{i} scurt nici-odata, precum \mathfrak{z} nu însemna nici-odată \tilde{i} scurt.

III. In literatura bulgaro-slavă

Când am vorbit despre \mathfrak{z} , am vĕđut că în literatura bulgaro-slavă, încă din cele mai vechi ale ei timpuri (s. e. sec. XII), se află 'n texte \mathfrak{z} cu însemnarea de \tilde{a} sau \tilde{i} , sau, une-orî, a mai mult sau mai puțin întunecat. Am arĕtat cum în așa casurî \mathfrak{z} și κ se confunda cu \mathfrak{z} , scriindu-se chiar când unul când cestă-l'alt,

1) S. e. Evangelia lui Sava are изетѣхъ l. изетѣхъ (Cf. Leskien *Handbuch*, p. 25).

--după diferitele școli literare. Iar faptul că și **z** și **k** însemna *ā* și *ā*, vine de acolo, că de la o vreme, prin sec. XI, cele două sunete paleoslave **z** și **k** s'au contopit într'unul singur în *ā*; așa că de atunci au rămas amândouă acele litere (**z**, **k**) să reprezinte pe acest singur sunet¹⁾.

Fiind-că de această însemnare a lui **z** și **k** am vorbit la **z**, să vedem acum și ce alte valori mai au aceste două litere.

În textele bulgaro-slave, în afară de însemnarea *a*, *ā*, vedem că **z** sau **k** amestecat sau se scriu sau se lasă și afară, în corpul cuvintelor dar mai ales la sfârșitul lor. Această însemnă și aici, ca la Sîrbi, cum ne-a spus Const. Filosoful, ca în așa cazuri **z**, **k** n'au nici o însemnare fonetică, ci se scriu numai ortografic. De alt-minteri această se poate înțelege de la Const. Filosoful și pentru Bulgari; căci, după cum am spus, el nu face alt-ceva, de cât aplică la literatura sîrbo-slava învățăturile dascălului său, bulgarul patriarh Evtimie din Târnova. Dar chiar textele ne adevăresc această.

Cu privire la întrebuintărea lui **z**, **k** «de prisos», se

1) De aceea nu e adevărat a susține că Bulgarii au luat de la Români sunetul *ā* care l'au răspândit în limba lor, cum crede B. P. Hasdeu în «Strat și substrat» p. 27. Și nu poate fi această adevărat, fiind-că nu e neprobabil că chiar în timpul lui Cîril și Metodiu (sec. IX) **z** reprezintă sunetul *ā*, cât și pentru că amestecul lui **z** cu **z** în textele bulgare de prin sec. XII ne arată această. Dar pe lângă acestea, pare-se că la noi nu e încă cunoscut că nu au pe *a* numai Bulgarii dintre slavi, ci îl mai au și Slovenii de prin Carintia, Carniola, Friul (*Arch. für slav. Phil.* XIV, 206, XI, 417); niște sate de Sîrbo-croațî din Italia sudică (*Arch. für slav. Phil.* X, 362); dialectul sîrbo-croat din Zeta (*Arch. für slav. Phil.* XVI, 346); și dintre Maloruși Lemchi și Boichi (O. Ogonovskij: *Gramatika russkogo jazyka*, Lsvovz (1889, p. 17).

observa în textele bulgaro-slave (ca și atunci când $\mathfrak{z}, \mathfrak{k} = a, \bar{a}$) trei moduri de întrebuințare: unele, și anume cea mai mare parte, au mai pretutindeni \mathfrak{z} , chiar și acolo unde în textele paleoslave e \mathfrak{k} , sau nu'l mai scriu, după voie; altele au amestecat \mathfrak{z} și \mathfrak{k} , sau nu le scriu, după voie; și în sfârșit, altele în cea mai mare parte nu scriu pe aceste $\mathfrak{z}, \mathfrak{k}$ «de prisos». Iar tocmai această nescrisoare a lor, ne arată că ele sînt puse, atunci când sînt scrise, «de prisos», adică numai ortografic. Ast-fel Codexul de la Berlin (sec. XIII) are mai peste tot, ca în textele sîrbo-slave, numai \mathfrak{k} , la sfârșitul ca și în corpul cuvintelor: царкствоу, вѣнецъ, въземкшоу, давидъ, прїидетъ, господъ, отъ, вждеть, мноость, мширъ, цркковны. Иванъ, въ царскыѣхъ, вшигаѣхъ, пророкъ, поуцненъ etc. Numai rar are $\mathfrak{z} = \mathfrak{k}$: съ, ѡ семъ, а шкъ, съ славоу, възвждеть, възпроси, оутврждает, ни едины, языкъ въпросени, мширъ, скларкѣ, мшины. Iar că \mathfrak{z} și \mathfrak{k} se scriau în anumite locuri (unde nu era \mathfrak{z} în paleosl.) numai ortografic, ne dovedesc locurile unde ele sînt lăsate afară: привждѣтъ сѧ și братит сѧ, оутврждает сѧ, оутстранит сѧ, ѡтъ și ѡт скончает сѧ, видѣѣхъ și троуднѣ сѧ, много люди троудажинѣ сѧ etc. — Trojanska priča (sec. XIV) are cel mai mult \mathfrak{z} «de prisos» și acolo unde e în plsl. \mathfrak{k} , dar le și amestecă: ѡ брадеѣхъ, сѧ зовѣше именованъ привждѣ бракъ, на воемъ растѣѣхъ цѣлти, привждѣ бракъ, етъкъ și етъкъ, своимъ именованъ, по томъ шаривоушнѣ бракъ 156, съ ѡ(тъ)цемъ своимъ. вѣнецъ. прѣд(ѣ) брадемъ ипрждежемъ 158, расждитѣ și начдтъ, възвесеши сѧ велии въсѣмъ ср(ѣ)д(ѣ)цемъ своимъ, да ти повѣмъ всѧ таны, съ шитеромъ пророкомъ, озвони сѧ ср(ѣ)д(ѣ)цемъ. Din acestea, adică din forme ca

ср(ѣ)д(к)цѣмъ și **ср(ѣ)д(к)цѣмъ**, **кракъ** și **кракъ**, **павъ**
цѣмъ și **пророкомъ** etc., se vede că în acest text nu
se deosebește în valoare **ѣ** de **к**. Iar că în așa cazuri
ѣ și **к** n'aveau nici o valoare fonetică, ci se scria
numai ortografic, ne arată cazurile în care, conform
chiar cu limba bulgară de azi, ele nici nu sînt scrise:
пролетъ сѣ, **нѣ** **ви** **нѣ** **прѣдвѣдникъ** **застѣпнакъ**, **Хѣцетъ**, **по-**
ръвникъ, **азъ**, **междѣ** **насъ**, **по** **томъ**, **отъ**, **брадъ**, **отъ** **отъ**,
вѣнѣ **шроко** **враснѣ**, **подъ** **трокъ** 171, **вѣстъ**, **подъ** **вонѣ**
вѣ **ст.** **амалѣ** **дѣвокъ**, **оукъ**, **мрътѣ** și **мрътѣ**. Căci,
după regula literaturii paleoslavice, pe care și aici o
pastrează în cea mai mare parte, nu li trebuie să fie
scrie **пролетъ**, **нѣ**, **Хѣцетъ**, **азкъ** etc. Dar în litera-
tura paleoslavă acolo **ѣ** și **к** erau necesare fiind că se
pronunțau pe o modalitate bulgară de pronunțare XIV
de ori mai des și mai înăuntru, mai ales la sfârșitul
cuvintelor. Un exemplu din sec. XV – care are predi-
lecte – pentru **к** și **ѣ** amestecă pe acest **к** cu **ѣ**:
унокъ, **днѣ**, **дѣвокъ** **тѣ** **сѣ** **вѣ**; sau le lasă afară:
сѣ **срѣ**, **отъ** **прѣдвѣ**, **по** **трѣ** **днѣ** etc. (Arch. für
Slav. Phil. XVI, 13). Dece și aici e **ѣ** = **к** – de prisos –,
în Tetraevangeliu din Praga (sec. XV) se vede același
hic și **ѣ** amestecat cu **к** – de prisos –, sau lasate afară:
отъ **дѣ** **ст.**, **отъ** **Господѣ** **пророкумъ** **вѣ** **вѣ** **цѣ** **мъ**,
вѣ **ст.** (Statine IX). Cronica bulgarăscă din Codi-
cele de la Chiev (sec. XVI) are cel mai mult **к** – de
prisos – (și la locurile unde e **ѣ** plsl.), dar le și ames-
teacă – **по** **мно** **дѣ** **днѣ**, **вѣ** **нѣ** **тѣ**, **сѣ**, **отъ** **Христѣ**
стѣ **стѣ** **Господѣ**, **Константинъ**, **дѣ** **нѣ** **вѣ**, **оу** **вѣ** **тѣ** **его**,
брадъ **жнѣ** **мѣ** **тѣ** **вѣ** **стѣ**, **дѣ** **ѣ** **дѣ** **нѣ**, **Господѣ** **на** **шѣ** **Исусѣ**
Христѣ **сѣ** 508, **сѣ** **вѣ** **вѣ**, **мно** **нѣ** **нѣ** **нѣ** **нѣ**, **мно** **жѣ** **тѣ** **во**

вѣаѣ и срѣвѣи и вѣагарѣ, извѣик града, съ шѣмоуѣ съ шѣмоуѣ; sau le și lasă afară : множество. Deci și aici **ѣ**=**к** «de prisos», și acolo unde în plsl. e **ѣ** : прѣвѣи прорѣкѣ, доврѣиш, свѣтѣк тѣ, шѣк орѣкѣ цѣтѣ да изгорѣтѣ, дѣиш : dar și amestecat cu **ѣ**, cea ce arată că **к**=**ѣ** «de prisos» : вѣ врѣмѣ, вѣ морѣ, подирѣ; și eliminate în : в тѣзи врѣмѣ. междуѣ нас și намѣ, шѣ etc. Apocalipsul Apostol. Pavel (sec. XVII) are mai ales **к** «de prisos», și unde în plsl. e **ѣ** : дрѣжнѣк, глѣдѣмѣ. едѣнѣ Господѣ вѣркѣ, обрѣнамѣ, съседнѣ, etc.; și de tot eliminate sau înlocuite cu semnul **ѣ**, ca la Const. Filosoful : вѣрѣство, обрѣнѣтѣ, разсѣлѣтѣ, терпѣнѣтѣ, камѣство, моамѣ și нѣдѣтѣ, моамѣтѣ, вѣсѣмѣтѣ, подѣсамѣлава și подѣсамѣванѣе, вѣрѣсѣнѣ, аѣдѣ și агѣтѣ, дѣше грѣшнѣѣѣкѣ și моѣва грѣшнѣѣѣѣ etc. Abagar (sec. XVII) n'are nici **ѣ** nici **к** „de prisos“, cel puțin în extractul lui Leskien : свѣра мет и ѣсѣвѣ. фѣамѣ, ѣдѣ вѣанѣе всѣгарнѣ вѣсѣшѣ, тѣнарѣсѣнѣ вѣ авѣгарѣ. ѣ свѣтѣ градѣ, вѣ вѣркѣ царѣ, сѣсѣдрѣжитѣ мѣ, намѣм, ѣдѣ тѣрѣонѣѣ ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ etc. Exemplele de aici, — după paleoslava sau curentul literar care, ca mai sus, ține tradiția paleoslava, — ar fi trebuit să fie și aici scrise : метѣ sau метѣ, ѣсѣвѣѣ sau ѣсѣвѣѣ, фѣамѣѣ sau фѣамѣѣ, вѣсѣшѣѣ sau вѣсѣшѣѣ etc. Nu sunt însă scrise astfel, fiind-că și acolo unde sînt, erau „de prisos“, numai ortografic; ceea-ce ni se confirma nu numai de textele unde **ѣ**, **к** sînt lăsate afară, ci și de limba bulgară de azi.

Din cele de pîn'aci se vede că și în literatura bulgaro-slavă **к** era = **ѣ** nu numai atunci când ele însemna *a, â*, ci tot așa nu se face deosebire între ele și când sînt scrise „de prisos“ adică ortografic. Și, tocmai

fînd-ca **ж**, **к** în unele cazuri n'au pier o valoare fonetică, ci se scriu numai spre a se (ine cât mai mult de tradiția paleoslava; tocmai de aceea găsim unele texte în care, chiar în corpul cuvintelor sunt scrise aceste litere -de prisos-¹⁾). Deja în textele paleoslave (p. 272) și în cele sirbo-slave (p. 277), vedurăm ca se afla acest lucru. El se găsește și în cele bulgaro-slave, ca într'un Codex din sec. XIV, în care **к** -de prisos- e scris nu numai la sfârșit, unde era în paleoslava regulat, ci și în corpul cuvintelor, unde el nu se află nici în paleoslava: **дѣнѣкнѣути** în loc de **дѣнѣути**, **вѣкрѣлнѣи** = **вѣрѣлнѣи**, **пѣмѣк** = **пѣмѣ**, **прѣпнѣпнѣи** = **прѣпнѣи**, **пѣмѣнѣкнѣнѣи** = **пѣмѣнѣнѣи** etc.²⁾ Nu puca că și în unele alte **ж** - **к** -de prisos- în alte texte.

Trebuie să menționăm că și în textele bulgaro-slave **к** în unele cazuri e scris în loc de **ж**, mai în esență uneori ca **г**. Acesta în esență a fost o trăsătură a dialectului dintr-un anumit loc al țării bulgare. Căci, ne amintim că un mare alor în dialectele bulgare apărute în zilele noastre în unele regiuni paleoslave **к** trecu în sunetul **г**. Așa fel în Apostolul macedonien (sec. VIII) **ѣмѣк** = **три** = **тисѣлѣрѣ**, sau pers. 2 pl. **ѣрѣстнѣк** = **сѣ** = **ѣрѣстнѣи**). O Tetraevangeliu din sec. XIV: **пѣкѣж** = **прѣпнѣж** alături de **дѣнѣк** = **дѣнѣи**³⁾. Și același lucru găsim în alte texte ca Codexul de la Berlin (sec. XIII), Apocalipsul apost. Pavel (sec. XVII): **вѣкѣ** și **вѣкѣ** = **вѣс**, **тѣмѣнѣи** și **тѣмѣнѣи**, **чѣстнѣ** și **чѣстнѣ**, **прѣвѣдѣнѣк** = **прѣвѣдѣнѣи** = **прѣвѣдѣнѣи** etc. Această însemnare a lui

1) Cf. *Arch. für slav. Phil.* XVI, 191.

2) Cf. Leskien: *Handbuch*, 35.

3) *Starine* VIII, 36.

к o veðurăm că se afla și în cele mai vechi texte sirbo-slave, cu tóte că în cele bulgaro-slave nu în tot-d'auna aceste к. ѡ craũ==e, ci erau și chĩar *ǎ*).

Iar în unele texte, mai ales din dialectele apusane к, ѡ înseamnă une-orĩ și o,—cea ce găsim de ja în cele paleoslave și sĩrbo-slave.

Decĩ nici în textele bulgaro-slave ѡ nu înseamnă u scurt sau lung și nici к i scurt sau lung,—când aũ valóre fonetică.

IV. In literatura ruso-slavă

În textele ruso-slave, încă de la începutul acestei literaturĩ, ѡ la sfârșitul cuvintelor în general nu mai avea nici o valóre fonetică, ci se scria numai de prisos, în virtutea tradiției literare paleoslave de care se țineau întâi scriitorii Ruși. Pe cât se pare, chĩar în sec. X d. Chr. ѡ nu mai avea în limba rusă, la sfârșitul cuvintelor, nici o valóre fonetică. Nici к nu mai avea în acele poziții valórea fonetică, ci sau se scria de prisos, în puterea tradiției, sau arata că consóna pe care o urma era mólé.

Totuși sunetele ѡ și к, în corpul cuvintelor, existau în limba rusă mai peste tot până pe la jumătatea vécului al XII, iar de aci înainte numai pe alocurĩ, în velikorusa, până chĩar în al XIII și XIV véc²⁾.

1) Cf. Wondrak : *Altkirchensl. Gramm.* p. 77.

2) Sobolevskij : *Lekeji* p. 27, 30, 48, 57, 58. *Archiv für slav. Phil.* XVIII, 206. Miklosich în *Vergl. Gram.* I, 461 credea că Ruși nu mai au de loc sunetele ѡ, к în timpul istoric.

în corpul cuvintelor, ca și la sfârșitul lor, numai din pricina spiritului conservator al tradiției literare paleo-slave. Grație acestui fapt sînt texte ca s. e. «Žitije Savy» în care $\mathfrak{z}=\sigma$ și \mathfrak{k} e scris de prisos, în corpul cuvîntului : вѣздѣрѣжанію pron. вѣздѣрѣжанію , sau дѣрѣ pron. дѣрѣ , дѣрѣѣ pron. дѣрѣѣ etc. (Arch. für slav. Phil. XVIII, 212). Evangeliarium Putnanum are $\mathfrak{z}=\sigma$ s. ex. în свѣзанѣ pron. свѣзано , нансанѣ pron. нансано , sau сѣтинѣѣ alături de сѣтинѣѣ pron. сѣтинѣ fără \mathfrak{z} final, сѣ și сѣ ; sau are $\mathfrak{k}=\epsilon$: нматѣ pron. нматѣ , дѣсатѣ pron. дѣсатѣ , дѣстоѣнѣ și дѣстоѣнѣ pron. дѣстоѣнѣ ; dar și \mathfrak{z} de prisos, chiar în corpul cuvintelor: сѣлавѣѣ pronunțat славѣѣ , посѣлѣднѣѣ pron. послѣднѣѣ , марѣѣѣ pron. марѣѣѣ ¹⁾ etc. În Tijapinskoe evanghelie din a. 1570 \mathfrak{z} și \mathfrak{k} de prisos de multe ori e chiar lăsat afară, în contra tradiției paleo-slave: $\text{всѣ вездѣ во всѣхъ своихъ цѣрквахъ чтѣт... и мают}$, de și le are și scrise, fără valoare fonetică, s. ex. în $\text{внѣгн славенскомѣ ѡзвѣбомѣ}$ ²⁾.

Același lucru, că adică $\mathfrak{z}=\sigma$ și $\mathfrak{k}=\epsilon$ sau reprezenta muierea consonanței precedente, precum și ca ele *amîndouă se scriau de prisos*, în puterea tradiției paleo-slave, *nu numai la sfârșitul cuvintelor ci și în corpul lor*, — se vede în mai toate textele ruso-slave din secolii al XVI și XVII. Ast-fel, ca să mai cităm unul, într'un manuscris belorus din sec. XVI se află dese ori \mathfrak{z} de prisos chiar în corpul cuvintelor: нанѣѣѣ și нанѣѣѣ , в цѣрѣѣѣѣѣ și в цѣрѣѣѣѣѣ , мѣѣѣѣѣ

1) Kalužniacki: *Evang. Putnanum*, XLI, 56, 57, XXXVII.

2) P. V. Vladimirov: *Doktorъ Franciskъ Skorina* p. 31.

чашны pronunțat молачашны, твѣрѣдо pron. твѣрдо, дождѣо pron. дождо, земляю pron. земляю¹⁾).

Deci, și în textele ruso-slave **ж**, **к** se scriu de prisos, atât la sfârșit cât și une-oră în corpul cuvintelor; iar când ele au valoare fonetică, nu însemna *u* și *z*, de cât cu totul excepțional și ortografico-analogic.

V. In literatura româno-slavă

În textele româno-slave găsim ca **ж** și **к** însemna același lucru ca în cele bulgaro-slave mai ale.

Când am vorbit despre **к**, am aratat că, în anumite cazuri, **ж** și **к**, confundându-se cu *cl*, însemna *cl*. De aceea nu vom mai trage în discuție odată de pre-aceta.

Să aratăm acum ce alte însemnări mai au **ж** și **к** în textele noastre slave.

Am vedut că vechile sanete **ж** și **к** erau contopite încă de demult într-unul singur în limba bulgară, și că de aceea amandouă aceste litere însemna același lucru, — fiindu-se indiferent — când unul când celălalt, după diferite tradiții literare. Tot ast-fel se scrie **ж** sau **к**, une-decat, și atunci când ele nu represintau nici un sanet, ci erau numai «de prisos», ortografic puse. Acest rol identic al lui **ж** și **к** «de prisos» se vede, tot așa de răspândit ca în textele bulgaro- și sârbo-slave, și în cele româno-slave. Și la noi, — unde se ciocnește tradiția literară bulgară, care avea de caracteristica

1) *Archiv für slav. Phil.* IX, 355. Acest amestec al lui **ж**=**к** de prisos se socotește ca un compromis al ortografiei sud-slave și ruse (*Arch. für slav. Phil.* II 216, XIV 432).

απκ și ἐκμερετ σα, ἐοχητ σα, πασαβδευουα (pisl. πασαβδευουα), ελεμς m. l. d. ελεμς etc.

O Tetraevanghelic (a. 1546) m afara de **z** și **κ** de prisos - la sfârșitul cuvintelor, le mareare tot ast-fel și m corpul lor - δουρη pron. δουρη, și δουρελκ pron. δουρελκ, ηαρ Οερεκακ pron. ηαρ Οερεκακ, τρηουι... Χιτζακκμ pron. τρηουι Χιτζακκμ¹⁾). Decî și aici se vede ca nu se considera **z** de alta valoare de cît **κ**, cî identice chiar și m corpul cuvintelor cînd erau de prisos-. Apostolul de la Targoviște (a. 1546) intre-bunțeza tot amestecat pe **z** și **κ** de prisos -, cu tôte ca redacția lui e de caracter suboslav - некашину, въ каѳедру и некаш проинауриуахъ, асефате, кнстезъ азъ поидуровъ, оуауази ерѳуахъ и ка.тккнхъ кннѳа, оуауахъ нестнѳахъ - дхѳахъ етнѳахъ некашинуахъ etc., unde оуауахъ = дхѳахъ e m. l. m. decluziva, și ерѳуахъ = не.тккнѳахъ = не.кнѳахъ = асефате etc., cînt se pronunțau оуауахъ - дхѳахъ, етнѳахъ, ка.тккнхъ etc., adica lina focalul **ж** - **к** - tôte ne arata ca, intre aceste doua litere nu e tinea mero de obire, meratuner cînd ele erau de prisos - Iar ca ele erau acolo scrise numai ortografic, ne arata, pe lînga alte texte și limba slava de adî, inca forme chiar din acest Apostol în cari ele sînt eliminate - τρουδιε εε, αμιαδλεε εε, în loc de τρουδιεε εε, αμιαδλεεεε εε dupa curentul literar paleoslav și bulgar, sau τρουδιεε εε, αμιαδλεεεε εε, dupa curentul ortografic sîrbesc. Tot ast-fel amesteca **z**, **κ** - de prisos - Coresi în Evangelia (a. 1562): сѳвръшннѳи și сѳвръшннѳе εε, дѳаквнѳк, нѳнѳсахъ și нѳнѳ-

¹⁾ *Consonanti Literae* XXV, 308.

caXъ etc. ; sau, tocmai fiind-că sînt «de prisos», le și lasă afară : **НАЖЕ ПОТЪЦІАВШИХ СѦ, ОЗАРНА СѦ, ТРЪДИХ СѦ** etc., în loc de **НАЖЕ** sau **НАМЖЕ, ПОТЪЦІАВШИХЪ** sau **ПОТЪЦІАВШИХЪК** etc. Al lui Coresi Oc-toiș (a. 1574) tot ast-fel amestecă pe **ж, к** «de prisos» : **ЛЪК, РАКЪ, СЪК, РАЗЪМЪКЪ, ВЪ ДАРЪ, ЦРЪКВАМЪ, РАСТРЪСА** și **СЪВЪЖИШИЕ, СЪВЪКШИТИ, СЪВЕЦАХМО, СЪ ѿЦА** etc. ; sau le lasă afară, tocmai fiind-că sînt de prisos : **ВЪЧНОМОУ** în l. d. plsl. **ВЪЧНОМОУЪ, ВЪЖДЕЛЕХ** în l. d. plsl. și bul-garo-slav **ВЪЖДЕЛЕХЪ** sau sîrbo-slav **ВЪЖДЕЛЕХЪ, ИЗ МРЪКЪВЪХ** l. plsl. și bulgaro-slav **МРЪКЪВЪХЪ** sau sîrbo-slav **МРЪКЪВЪХЪК, МОАИМЪ** l. **МОАИМЪ** sau **МОАИМЪК**, cum se și află în **ПРЕДАСТЪ СѦ, МИРЪЧА** și **МИРЧА**. În Cronica moldovenescă din Codicele de la Chiev (sec. XVI) predomină tradiția sîrbo-slavă cu **к** «de prisos» în loc de **ж** : **АТЪ СТЕФАНЪ ВОЕВОДА, САМЪ, СЫНЪ, ЦАРЪ 144, ЧЕТВЕРЪТОБЪ, ГРАДЪ, ПРЕДАСТЪ, ПОСАМАЕНЪ** etc. ; dar că acest **к = ж** de prisos se vede din aceea că le amesteca între ele : **ПЕТЪ** și **ЧОВЪЖЪКЪ, СЪВЪЖЪКЪ, СЫНЪ** și **СЫНЪКЪ, АУКЕЦЪ 16, АЛЕЪАНДЪРЪ ВОЕВОДА, СЫНЪ СТЕФЪНА, СЪЖЪ, ВЪ, ОБЪТЪЖЪНАХЪ ГРАДЪ** și **ПОДЪГОТОВАКЪ, ОУБРАСИКЪ, ВЪНАТЪЖЪ, ЕДИНЪ** și **ЕДИНЪ СЪЖЪ ТАТАРЪ**. Și, tocmai fiind-că **ж = к** erau și de prisos, le lasă afară : **ОТЪСА, ЦАРЪСТЪІА, ВРАНЪ КРЪЖЪКЪ СЪТВОРИ 151**.

Ca să mergem mai departe în sec. XVI, documentele, cari nu urmăreău atăta scopul de a face literatură, cari nu aveau decă a fi de tótă lumea citite, se țin și ele întru cât-va de curentul bulgăresc cu **ж** sau sîrbesc cu **к** «de prisos», dar în cea mai mare parte le lasă afară. Că **ж, к** erau în anumite cazuri «de prisos» se mai vede în documente și din obi-

wt, един кон чрзи голѣм и добръ, tocmai cum se pronunța (Arch. Ist. I, 1, 143).

Același rol îl aŭ **z=к** «de prisos» și 'n textele româno-slave din al XVII véc. Letopisețul moldovenesc din Codicele de la Tulcea are mai ales **к** «de prisos»: палуѣтъ, сынъ, ѡмрѣтъ 35, высть, стаакъ, ѡ масонѡустъ, въ понедѣльникъ, врѣадъ, прадъ, съшествіемъ, штъ 36, повоевалъ Стефанъ, взторникъ великъ, градъ, лезикъ невѣрныкъ 37 etc.; dar, mai rar, are și **z=к** «de prisos»: отъ, сынъ мѡшатинъ Петръ, ѡлеѡандръ 35; tôte pronunțate fără **z**, **к**: палуѣт, сын, от etc. Cronica sîrbo-moldovenescă din Codicele de la Némțu are mai ales **z**: Константинъ, скончавъ сѡ, ѡстави тремъ синовомъ сконавъ, instr. sg. свѣтныма Курнаомъ, съворъ, свѣтыкъ штыцъ, маркіанъ миханъ, вавизтъ etc., tôte pronunțate fără acel **z** final, care e scris numai ortografic. Dar tot aici, mai rar, vine și **к=z** «de prisos»: Константинъ, лжеперорокъ мѡхаметъ 92, римъ, сноустникъ, ѡмрѣтъ царъ мѡхамедъ, вавизтъ 95. Deci **к** amestecat cu **z**. Un doc. moldoslav (a. 1643) are mai peste tot **z** «de prisos»: wtъ, дадохомъ, сътворихомъ, wtъ насъ, wtъ годъ, Іѡаннъ, госдодаръ etc., tôte pronunțate fără acel **z**. Dar, mai rar, are și **к=z** «de prisos»: четирѣкъ столъ, монастырь, стонтъ, да имаеть; sau le lasă afară: Ісоус, господство etc.¹⁾ Un doc. munténo-slav de la Matei Basarab are cam amestecat **z** și **к** «de prisos»: сынъ, господникъ, врьстѣ, день, образъ, вогъ și врьсто, вхсемъ, понеке самъ живъ и здравъ и великъ, прителъ, tôte pro-

1) Šafárik: *Památky*, 113.

casuri s'a desvoltat sunetul *e* la locuri unde în paleoslava era **к**. Deși rar se pune chiar **ε** l. **к** în așa casuri, totuși de regulă se scrie tot vechiul **к**, spre a se păstra tradiția literară paleoslavă. Ast-fel, în Evangelia de la Târgoviște găsim **ПРОТИВЕНК** l. **ПРОТИВЕНКЪ**, **ДАЖЖЕНК** l. **ДАЖЖЕНКЪ**, **ВЪРЕНК** l. **ВЪРЕНКЪ**. În lucrările slave ale lui Coresi : **ВЪЗРЕКНОВАХЪ** l. **ВЪЗРЕКНОВАХЪ**, **ПОЛЕЗНИ**, **ЛЮБЪЗНО** l. **ЛЮБЪЗНО**. Letopisețul moldovenesc din Codicelul de la Tulcea : **МНОЖЕСТВО** l. **МНОЖЕСТВО**, **ВЕСК** alături de **МНОЖЕСТВО**, **ВЪСК** etc. (Cf. însă p. 286 ca acest **к**, care se schimbă une-oră cu **ε** putea reprezenta tot în așa locuri și pe *ă*).

Am vădut că în textele bulgaro-slave **ж**, **к**, dialectal, însemnă une-oră și *a*; dar mai ales în cele sirbo-slave pare a fi acésta mai răspândit. Tot așa, rar, găsim, parese, **ж**, **к**=*a* și 'n cele româno-slave. În triodul sau Pentecostarul de la Târgoviște (a. 1649), care are redacție sirbésă, aflăm **САМОДРЪЖИЦА** l. **САМОДРЪЖИЦА** etc.

Așa dar, și în textele româno-slave, **ж** și **к**, precum nu se deosebesc una de alta ci se scriu amestecat, când însemnă *a* și *ă*; tot ast-fel, nu se face nici o deosebire între ele, și atunci când sint scrise «de prisos». Adică, și în textele năstre slavone, ca 'n cele bulgaro-slave și sirbo-slave, **ж**, **к** însemnă *fără deosebire, și unul și celă-l'alt: ă, ă; fără deosebire, și unul și celă-l'alt se scriu de prisos, fără vre-o valoare fonetica*; și nu pare a fi deosebire între ele, nici atunci când ele, mai rar, au însemnarea *e* sau *a*. Mai ales cele două d'intei ale lor întrebuințări se ved statornice chiar în unul și același text româno-

slav din veacul XVI și XVII. Une-ori, *dar de tot rar*, se afla și în textele româno-slave ca **ж** sau **к** însemna sunetul *u*. Astfel e s. c. **жхум** în l. d. **жшум** într'un doc. din a. 1603 (Cf. p. 230-1). Acest lucru, care se găsește une-ori și la Ruși și la Bulgari, pare a fi mai mult o însemnare *analogică* pe care a capatat-o din pricina lui **ж**=*u* cu care **ж** și **к** se amestecă ortografic.

V. În literatura română

În textele românești a vedea încă vreo deosebire fonetică între **ж** și **к**.

Vedând de p. ex. **ж**, am arătat că atunci când **ж** și **к** e confundat cu **ц**, nu e de nici o deosebire fonetică între **ц** și **ж** în același timp, după o tradiție ortografică bulgară ca, și **ж** și **к**, indiferent, însemnă totuși *a* și *ă*. Deprinde asta nu vom mai desvolta nimic nou, căci țese necontestabil din cele ce am vorbit la **ж**, că **ж** și **к** foneticeste cu **ж** sau **к** pron. *neafă*.

Și, dacă în textele româno-slave **ж** și **к** însemna ca în cele bulgaro-slave: *a*, *ă*; sau sint -de prisos- *ă* și *ă* sau în cele mai rare cazuri mai însemna și *a*, *e*, e oare natural ca să fi dat Românilor lui **ж** și **к** alte valori fonetice atunci când le întrebuițau în scrierea limbii lor românești? Noi credem că, și în această privință, chiar aprioric ar trebui să dăm lui **ж** și **к** aceleași valori pe cari ele le au în textele noastre slave. De accia noi chiar de acum declaram de ne-

complet, dacă nu în unele cazuri fals, acea că filologii noștri cred unii¹⁾ că **z** înseamnă în vechile texte numai *ă* și *î* jumătățit și **κ** numai *ă*, *î* și *î* jumătățit; alții că **z**=*ă*, *î* și *î* jumătățit, iar **κ**=*î* jumătățit, *î* jumătățit, *ă* și *î*²⁾; alții³⁾ că **z**=*ă*, **κ**=*î* jumătățit; sau alții⁴⁾ că **z**=*ă*, *î* jumătățit, și **κ**=*î*, *î* jumătățit, *ă*. Și, declarăm aceste de necomplete, fiind-că e de discutat dacă **z** și **κ** aū la noi valorile *î* și *î* jumătățite pe care am văzut că nu le aū nici în textele bulgaro-slave și nici în cele româno-slave, cât și pentru că une-orî **z**, **κ**, chîar în corpul cuvintelor nu numai la sfârșitul lor, n'aū nici o valoare fonetică.

Fiind-că de rolurile **z**, **κ**=*ă*, *ă* ne-am ocupat; să vedem acum și ce alte întrebunțări mai aū aceste două litere în textele noastre române din al XVI și XVII vîc.

*Vîc*ul XVI. Fragmentul din Levitic, care are rar **z** și cel mai mult **κ**=*ă*, *ă*, tot pe acest din urmă îl are și «de prisos»: **р** **ж**ишетк, **л**л'ишѡуак, **д**ерештк, **е**ак, **л**кѡутк, **л**акт'ишѡуак, **ф**р'иштк, **ф**кѡутк; sau, tocmai fiind-ca era de prisos, îl și lasă afară: **в**ор **ш**иша și **в**орк **ф**и 7. Un Memorandum (Oltenia, 1573) care are cel mai mult **κ**=*ă*, *ă*, îl are tot pe acesta și «de prisos»: **л**с **с**к'иатк, **л**ззк (Cuvente I, 23). Lucrările lui Coresi, cari am văzut că aū **z**=**z**=**κ**=*ă*—*ă*, aū cel mai des pe **κ** «de prisos», dar și **z**, sau le lasă afară. Ast-fel a lui Coresi Psaltire (a. 1577) are

1) B. P. Hasdeu: *Cuvente* I, 4, 202, 408, II, 369.

2) Al. Philippide: *Introducere în Istoria limbii și liter. rom.* p. 45-46.

3) Sbiera: *Cod. Voron.* 176.

4) Gaster: *Chrestom.* I, CXIV.

к : грзесек, доумне-веоуак, доумсак, дешертк, грешниц-
лорк, сфрзшитк etc. ; dar și **к** «de prisos» — гла-
сак și гласѣак, ризратѣ și ризратк, въ фокѣ ариш-
еце, Іакѣвъ și Іакѣвк, нѣ сзирѣ și сзирк : sau, tocmai
înd-ca erau de prisos, le și lasă afară : сфрзшитса
alaturat de сфрзшитсак etc. A lui Coresi Tetraevan-
gelic (a. 1560—1) are mai ales **к** «de prisos» — сатк,
тотк вътк, ризратѣуак, аджнатк, оудѣуак де алаатк
etc. ; dar și **к=к** «de prisos» : доумѣ, кѣндѣ тѣмак
вззоутк фазамзидѣ... тѣмак сзтсратк ни тѣмак аджнатѣ,
взидѣ-тѣмак вззоутѣ стрѣшк etc. ; și, tocmai înd-
ca erau de prisos, le lasă foarte mult alături **к=а**
фѣла, аменеск, враламашоуа, фок, есугрѣа, арпа, евр
etc. În Evangelia (a. 1581) găsim tot astfel mai ales
к «de prisos» — аджностк, рѣралжжжк, нсск etc. — dar
și **к=к** «de prisos» — Хрѣлжжк și Хрѣлжжк, дѣсаш
сфитк și дѣсаш сфитѣ, нѣмак вшдѣлатѣ, нѣмакитѣ și
нѣмакитк, masculin și, моѣрѣа ; și, tocmai înd-ca
erau de prisos, le și lasă afară : аламенашор, лор etc.
Palen din Orătie (a. 1582), care are **к, к=а, а**, le
are și «de prisos» — рчештк, черѣак, дешертк, рѣтс-
нѣрѣак etc. — sau кѣмак Іакѣвъ нрѣ сфрзшит etc. ; și, toc-
mai înd-ca erau de prisos, le și lasă afară : нѣмакит-
ѣуа alaturat de нѣмакитсак, фѣлоуа лорк, ваноуа, дуа-
мѣноуа, нѣсфрзшит și сфршитѣк. Codicele Voronețen,
care are **к, к=а, а**, le posedă și «de prisos» — mai
ales pe **к** : Хиклешитк, Іс(ѣ)ак, ан(ѣ)ак, тоутѣуѣорк, тѣгѣ-
дѣуно în l. d. pronunțat тѣгѣдѣуно, рѣсѣоу(н)сѣ 28,
în l. d. pronunțat рѣсѣоу(н)сѣ, нѣ нѣуцинѣ 8 în l. d.
pronunțat нѣцин etc.

Psaltirea Scheiană tot ast-fel le amestecă în : рѣрк-

ТОЛМЕ СЕ ШИ СЕРЖИНА ЛНБ; și le pune de prisos: КСАМКАЛИ(Т) 229, sau le lasă afară și le înlocuiește cu λ : АХА ФРА-ЛНБ, ФРЕЛНХ ФЛАНЛТК КСРЦЕ.—Un fragment de dicționar, care are κ , $\kappa \equiv \tilde{a}$, \tilde{a} , le are și „de prisos“ tot pe amândouă: ВКРКРЕСНХ, ЛЕСНХ, ДЕСТСАК; sau, tocmai fiind-că erau de prisos, le și lasă afară: КАВЕТИТ, НЕАНЕРНИК¹⁾.

Un zăpis din Muntenia (a. 1590) în care se află $\kappa \equiv \tilde{a}$, \tilde{a} , îl are și «de prisos»: ЧЕРНИЦА, АЛ ЛУФ КСАКИТХ, АС ФСЕТХ etc.; sau îl lasă afară: АЛ ЛУФ etc. (Cuvențe I, 88).—Lucrările popii Grigorie di Mahaci, cari au κ , $\kappa \equiv \tilde{a}$, \tilde{a} , le au,—mai ales pe κ —și «de prisos»: КЗАДА, АВЕМК, АЗАК ХАРБ, ПОРЖИНИТК, ТАТКАК; sau $\kappa \equiv \kappa$ «de prisos»: АРХАГЕЛК ДОМИСАК ШИ ДОМИСАК 312, АЕ ПАНТЕ УПИ ДЕСИТХ СОФЕЛЕ ДОМИСАК ШИ ДОМИСАК 59/70, ПАВЕКА, ОУИХ, И АС ИЗСИТХ, АЖИКА ШИ АЖИКА 340; și, tocmai fiind-că erau de prisos, le și lasă afară: АС ФАКСТ 338, КОР ФУ, КОУА 104, ТРОУНОУА, АУГОУА 107; sau le înlocuiește prin λ : АРХАГЕЛ ДОМИСАК 320. (Cuvențe II).

Lui această identificare a lui κ și κ «de prisos» a format de sigur și obiceiul de a nu mai fi scris, atunci când consuna lor precedenta se suprapunea. Așa că, în cele mai multe texte, din această pricina κ și κ «de prisos» sunt de regula lăsate afară.²⁾

Și tot această identitate de întrebuintare a lui κ și

1) Arch. für slav. phil. XVI, 51.

2) Spre a evita o confuție, care se întâmplă de regula la noi edițion de texte slave, trebuie să atragem atenția că sunt cazuri în cari se lasă afară, pe lângă consuna suprapusă, și litera — cu valoare fonetică ca κ , etc. Astfel se găsește scris $\kappa \equiv \mu$ și $\mu \equiv \kappa$ în vecini, $\text{ома ким } \mu$ — ома ким etc.

κ «de prisos» a făcut ca să se identifice așa de mult formele lor paleografice, în cât de multe ori e greu de hotărât dacă e sens κ sau κ «de prisos». Această se dăruiește foarte bine s. c. în lucrările popii Grigorie di Mahaci. Din acest motiv, se pôte că în unele texte autorn lor au gândit să scrie pe κ «de prisos», ca nu pe κ .

Fiul VIII. Un zăpis din Muntenia (a. 1606), care are numai κ , \tilde{a} , \tilde{a} , îl are tot pe acesta și «de prisos»: КЗАИХ, УИТХ, ТРАЛТХ КЗАИХ, АУФАНТХ. АУ. АЕ АЕ ПРУ, АУЕНТХ ЗТ. А. К(А) В(О) В(О) (Cuvențe I, 153) Scri tabel lui Radu Buzescu (a. 1610), care are κ , \tilde{a} , \tilde{a} , îl are și «de prisos»: КСНКОУА АС ФСАКХ АУФЕ ТАУ ЧУФ, КЕ РАДАУАХ КОМОУ. АУФУ АУАИ КОУА, ФСАУА АЕ РЕБАХ, ИС АУАУАИ АУАИ АУФУХ. ИМАИ КОЛАТА АЕ К И АУФУ АУФ ИИ А УАУАУАИ, И ТОМАИ ТАИД САСТАИ ДЕ ПУ О Б. Е И ТАИД АФАА АУРИУ, ФРАУАУФ, ЕХ РЕСАУФ ТРАУ. ТАУ, ПЕСИИ ЕТС (Chrest. I, 11). Un bucov de vândare (a. 1614) muntenesc, care are numai κ , \tilde{a} , \tilde{a} , tot pe acesta λ are și «de prisos»: ИСАМАИ ПУ ПУСРЕХ; dar de obiceiul îl lasă afară: ИДЕАН ТАИС, КСА, АУ, КАНТСА, ФУЕР МОЛТХ, АС ЧУРЕ ЧУР ТАИС (Chrest. I, 44). Manuscrisul «Cuvint pentru curățire», care are κ și $\kappa \equiv \tilde{a}$, \tilde{a} , le are tot pe amândouă și «de prisos»: УАУСАК, КИК 45, 46, КРЕДИКХОУАЕ, АУРИУК, ПОУТРЕК, ПОСЕК, КИК 45, 46, КРЕДИКХОУАЕ, ИСАБРИК, ТОКАИТОРК, ИСТЕРКИИ 47, sau КРЕДИКХОУАЕ, АУСИПРЕК 47; și, tocmai fiind-că erau de prisos, le și lasă afară sau le înlocuiește cu λ : АСИРСА, ГРЕШИТ, КОР, ФАБ, РИЦЕЛЕС, АХСА, БЕДЕМ ЕТС. ШИ РЖИДАЖРЕИ, РИЦЕЛЕСОУЕ 51, КРЕДИЦИА, КСЕИТЕЛЕ, АМЕНТЕ 50 etc.

are **ж, к = ā, â**, dar și de prisos: are mai ales pe **ж** **жкѣтъ** 93, **жстѣроуъ** **ваѣочерниаоуъ**, **доуиѣаъ**, **исавиѣ** **ювѣкъ**, **исавиѣкъ**, **ювѣрѣ** de arșinetъ, **акѣ** **факѣст** etc. mai puțin și **к** de prisos: **кѣришиаоуъ** 94, **оуѣкъ** **гаа** **вѣкъ**, **вѣдрѣ** de **вѣкъ** etc. 95; sau le și lasă mult afară: **фолоѣса** **ачѣстоуъ**, **ам** **некоутѣ**, **фолоѣ**, **ам** **кѣоѣ**, **акѣуа**, **амѣа**, **скитѣ** 94, etc. (Chrest I).

Psaltirea tip. la Belgrad în Transilvania (a. 1654), care are **ж, к = ā, â**, le are și «de prisos»: **фолоѣкъ**, **кѣришиаоуъ**, **Павѣаъ**, **вѣрѣтоѣкъ**, **вѣзѣтъкъ**, **вѣжиаъ**, **амѣаъ** etc. 153; sau le și lasă afară: **арѣтъаа** și **арѣтъааъ**, **фолоѣса** și **рѣжиаъ**, **аѣ** **сѣрѣс**, **сѣ** **цѣаа**, **сѣ** **акѣа**, **адѣвѣр** **сѣ** **поѣ** etc.: sau le înlocuește prin **ѣ**: **рѣжиаѣ**, **вѣаа** **рѣжи**, **де** **ниѣрѣ**, **ѣааѣ** **тирѣ**, **вѣжиаѣ** și **вѣжиаъ**, **амѣааѣ** **та**, **поѣвѣстѣааѣ**, **амѣааѣ**, **Павѣаъ** 153 etc. (Chrest. I). Un manuscris cu Geografia Ardélului (c. 1660-1680) n'are mai peste tot pe **ж, к** «de prisos», cu toate că posedă **ж, к = ā, â**: **Ардѣлаа**, **вѣскѣст**, **рѣамѣи**, **ачѣст**, **вѣс**, **вѣдиѣтѣ**, **оуѣнѣоа**, **акѣаа** etc. (Chrest. I, 175). Codex Dragomirnenis (a. 1661), care are **ж, к = ā, â**, le are și «de prisos»: **вѣамѣжиѣтъкъ**, **аѣрѣкъ**, **коуѣвѣжиѣтъкъ** etc., și **Павѣаъ**, **адѣаъ**, masc. sg. **павѣаъ**, etc.; dar mai ales le lasă afară: **партѣрѣаѣрѣа**, **амѣаратѣ**, **фѣвѣстѣ**, **аѣроуѣа**, **прѣроѣкоуѣа**, **вѣзѣаа** **воуѣи**, **тоѣтѣ**, **амѣа** etc. (Chrest. I, 179). Psaltirea mitrop. Moldovei Dosoftei (a. 1673), care are **ж, к = ā, â**, le are și de prisos **кѣрѣаъ**, **адѣаъ**, **амѣа** **стоаъ** etc.; sau, de cele mai multe ori le înlocuește prin **ѣ**: **амѣа** **трааѣ** **таѣ** **кѣнѣаѣ**, **амѣа** **нѣгѣжѣтоуѣаѣ**, **чѣаѣ** **адѣвѣзѣратѣ**, **пѣрѣаѣ** **аѣдѣ**, **тоѣтѣаѣ**, **арѣвѣаѣ** etc.; sau le lasă de tot afară: **ам** **вѣнѣтѣ** și **ам** **вѣнѣтѣ**, **чѣа** **аа**, **ам** **сѣрѣс** etc. Aici se mai vede **в, з** «de prisos» și în citațiile slavonești introduse în textul român: **прѣйдоаѣ**, **закѣнѣ**, **каменѣ**

вѣстѣ, въ чадѣхъ etc., tóte fără **к** sau **х** final: прѣи-
дохъ, законъ etc. (Chrest. I, 208). Același lucru se mai
póte vedea în al lui Dosoftei «Molitvenic» (1680):
сѣфлет, изворѣа, кѣтесжнѣ etc. și дѣхъ, гхаръ etc.
(Chrest. I, 241). A lui popa Ion din Vinți «Invăță-
tură pentru preoți» (a. 1680-1700), care are **к**, **х** = *ă, â*,
le are și «de prisos» la sfârșitul și în corpul cuvintelor:
сѣнтѣ, св(н)тѣа вѣтесъ, кѣвнтѣа, джнѣсѣа 243,
сѣнѣеле și сѣнѣеле, чнѣстнтѣ, токѣлѣе etc. 244 și сн-
внѣа etc. 444; sau le lasă afară: лѣр, прѣста, пн-
пнт, мнжѣа etc. 244; precum și le înlocuește cu
e: лѣ снѣ, кѣпрнѣе, ерархѣе, лѣте, джнѣсѣа 245,
чнѣстнта 246 etc. (Chrest. I).

Am spus că în textele bulgaro-slave, româno-slave
etc. **к** însemnă une-orî și *ê*. Pe de altă parte știm
ca și ađi noi avem în limbă Petru și Pătru, Dum-
neđcu și Dumnăđău etc. Totuși, fiind-că nu tot ce
e scris trebuie să fie și în limbă așa cum e scris,
caci póte sa fie și ortografie ceva; de aceea credem
ca nu facem abuz de circumspecție, exprimând bă-
nuiala ca póte fi **к** sau **х** = *e* și în unele texte ro-
mâne. De aceea nu strică sa supunem acum discuțiunei:
dacă извѣнте-ва де кѣрсеа вѣнѣторѣаши 229 sau из-
вѣнѣе 294 alături de извѣнѣе 417 din Psalt. Sche-
iană, sau леснѣ din lexiconul slavo-român sec. XVI¹⁾
sînt simple greșeli, sau conțin pe **к**, **х** = *e* în кѣрсеа,
леснѣ etc. Și se póte că așa exemple se vor mai
găsi ici-colea și 'n alte texte:

¹⁾ Arch. für slav. Phil. XVI, 51.

De acea, ȕicem, trebuie să ne întrebăm dacă : chiar acolo unde **ѡ** sau **Ѣ** par a 'nsemna *u*, nu vor fi însemnând nu pe acesta ci pe *o*. Noï înclinăm acum a crede mai mult acest din urmă cas.

Ast-fel că, pôte tot pe *o* iar nu pe *u* îl represintă **ѡ** s. ex. în **ѡѡѡѡ ѡѡѡ** = bonă(?) voia, **ѡѡѡѡѡѡѡѡ** = călogarul (p. 230), sau în : **ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ** = molțămăscu(?), **ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ** = dăroiască(?) etc. Iar acésta, —și anume în așa casuri **Ѣ** sau **ѡ** = cu *o* iar nu cu *u* — se pôte sustine cu atât mai mult, cu cât se știe că trecerea lui *o* în *u* și vice-versa e o caracteristică fórte désă a textelor române din al XVI și XVII véc. Ca să dăm numai un exemplu, Codex Sturdzanus e plin de acest fenomen fonetic. Apoi, nu o dată se află în vechile texte scris și **ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ** etc., tot așa precum se găsește **ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ** (1).

Din cele de pân'aici reese dar că, în textele române, **ѡ** și **Ѣ** când au însemnare fonetică nu par a represinta nicaieri pe *u* sau *u* și nici pe *ï*, — întocmai ca în textele slave și româno-slave cirilice.

Tot din cele arătate se mai vede ca în textele române, întocmai ca'n cele bulgaro-slave și sirbo-slave, ba și ruso-slave contimporane, **ѡ**, de o potrivă ca și **Ѣ**, se scrie și numai «de prisos», adică fără să aibă vre-o valóre fonetică, nu numai la sfârșitul cuvintelor ci și în corpul lor. Acest obicei din textele nóstre românești nu e de cât o ortografie slavă, care începe să se arate 'n texte curat slave, ca o tendință de

1) N. Iorga: *Doc. din Arch. Bistrița* I 35, 38, II 9.

a imita pe cele paleoslave, mea de pînă al XI-lea véc, și care se menține la unu din Slaviu cari scriu cu cirilica pîna asta di.

De acésta va trebui să ținem mare socotéla la studierea vechilor nóstre texte. De aceea în а8 мѣрѣ, нѣавѣндѣ, зѣвѣндѣ nu putem avea numai de cút un «fenomen dialectologic fórté remarcabil» unde ж final se pronunța ă, cum crede Hasdeu (Cuvente I, 60). Chiar dacă în macedo-română se află formele «au călcată», „aũ bătută“, „aũ aruptă“ etc.¹⁾; și încă, chiar dacă găsim și la Zilot Românul în sec. XIX „participiul feminin la neutru în loc de masculin“, s. ex. în: ceia-ce s'aũ făcut, s'aũ vęđut și va sta pururea vęđută», saũ: «Cáci Moruz cum se arată înapoi învederată» etc.²⁾; și cu tóte că și ađi se află în limba din Transilvania: 'i-am fost dată, feminin în loc de masculin etc.; totuși nu putem spune hotărîtor că în acel text din 1519, scris în Tîrgu-Jiũ, se pronunța «aũ mersă», «neavăndă», «zicândă». Și nu putem hotărî acésta, fiind-că, după cum noi arętarăm, ж se mai scrie 'n texte «de prisos» adică fără să aibă vre-o valóre fonetică. Numai alte motive de cât macedo-româna de ađi, și anume, póte, s. e. găsierea în texte și scrisul а8 мѣрѣ, нѣавѣндѣ, зѣвѣндѣ—și ni se pare că așa ceva nu se află nică-ieri—, pe cât și faptul dacă s'ar găsi ađi p'acolo (T.-Jiũ saũ Oltenia) existând încă așa forme: aũ mersă, neavăndă etc.; numai așa fapte ne-ar putea dovedi că în textul nostru acel ж

1) Cf. Pericle Papahagi: *Materialuri Folcloristice*, București 1900 p. 900: Aĩ trecută ș-aĩ viđută, aĩ ntribată ș-aĩ avdită.

2) B. P. Hasdeu: *Ultima cronică română din epoca Fanariofilor*, București 1884, pag. XV.

final nu e «de prisos» ca s. e. în bulgaro- și româno-slavicele ДѢХ, БОГЪ pronunțate ДѢХ, БОГ.

ж, ѓ ca *svarabhakti*?

Tot ast-fel, cunoștința că ж și ѓ, în același text în care ele însemnă ă, â, mai se scriu și numai ortografic, adică «de prisos», ne dau puterea d'a ne 'ndoi ca în forme ca сѢХИХТА, ДЕНХИРЕСИХ, КСѢХИХТСА, МХРХТЪРИА, ПХРХЕСА, ПХХЪРХНИКСА (Cuvente I, 161,103), КСРХВІА, ВНЕРХМНИ, СТРХМХЕЖ (Cuvente II, 344,348) avem aface cu fenomenul fonetic numit «svarabhakti». Ast-fel crede acolo Hasdeu, și, după dînsul, toți la noi, cari transcriu acele cuvinte : sfănăta, denăpreună, cuvănățul, mărăturia, Părăvul, păhărănicul etc.¹⁾ Noi nu numai că ne 'ndoim, dar inclinăm chiar a tăgădui că ar fi «svarabhakti» în acele texte române. Și, nu credem că ar fi aceea, mai întei pe motivul că în limba de ađi nu se vede la noi acest ă desvoltat ast-fel ; și apoi, pentru că în textele din al XVI și XVII véc nică-ieri nu se vede un așa ж sau ѓ înlocuite de ж, tovarășul seĂ tot cu însemnarea ă, â. Căci ж însemnă ă, â ; dar nici odată «de prisos» nu e scris nici în textele curat slave, nici în cele româno-slave ca și nici în cele române. Dacă în casurile de cari vorbim acel ж n'ar fi «de prisos», ar trebui să găsim în texte scris și сѢХИХТА, ДЕНХИРЕСИХ, КСѢХИХТСА etc. Acesta însă nu se întâmpla nici odată ; și nu se întâmplă, nu numai în texte în cari stăpînește curentul literar vulgar care evita pe ж, dar chiar nici în

1) Bianu, in *Psalt Schiciana*, pe un așa ж il transcrie prin ă jumă-
tăit — s. e. ѡ8wkwaw prin cumăplit, 220.

БАРЖАХ din Cod. Suprasl. ; КОРАБЮ, ЗЕМЬИ etc. din Evangelia lui Sava ; ДВНГЬНОУТИ, ВЪВЪРЪШТИ din Codicele din sec. XIV ; СЛАВЪ, ПОСЛАДНА, МАРЖКА etc. din Evang. Putnanum ; ОЛЕКСАНДРО în doc. moldo-slav ; ДХРЪГИ, ГЪТЕРАНЬ etc. în rom.-slavă Tetraevangelie¹⁾ ; ДЪХОВЪНИК în alt doc. (Arch. Ist. III, 229) sau ТАВЪРЪУ în altul munténo-slav din a. 1631²⁾ ; caci și în textele române se păstrează vechia tradiție literară slavă, după care **ѡ**, **к** se scriu «*de prisos*» la sfârșitul ca și în corpul cuvintelor. De aceea, de sigur că greșim socotind pe acel **ѡ**, **к** de «svarahakti» ; el e și acolo *de prisos*, după vechia ortografie slavă, pe care o arătarăm mai sus nu numai la Bulgari și Sîrbi ci și la Ruși.

ѡ, к reprezintă pe ũ ?

Tot cunoșterea că **ѡ** și **к** mai sînt foarte mult «*de prisos*», mai ales la sfârșitul cuvintelor, ne ajută să lamurim încă un fenomen din textele române. Anume, se știe ca în ele cuvintele se termină cel mai mult cu **ѡ** sau **к**, mai rar cu **ѣ**, sau alte ori n'au la sfârșit nici **ѡ**, **к** nici **ѣ**, — întocmai ca în general în limba de ađi: s. e. ОМѢАѡ sau ОМѢАѣ și ОМѢА. Acest fenomen a fost pân'acum interpretat ca fonetic de filologii noștri. Ast-fel Hasdeu țice că în ЛОРѡ, ЛМѡ, САТѡ etc., acel **к**, **ѡ** final reprezintă pe «u jumătățit» (Cuvente I, 192). Tot așa crede că e «u jumătățit expres prin **к** și **ѡ**» în ПАРЕАѡ АПОСТОАѡ, АСКРѢАѡ, ФІЮАѡ, ФІЮАѡ etc. (Cuvente II 369). Iar după Hasdeu toți cred că

1) Cf. mai sus la p. 272, 274, 277, 288, 290.

2) La *Arhiva Statului*, Mănăst. Radu-Vodă, pachet 39 No. 10.

în vechile noastre texte există un ast-fel de *u* jumătătit exprimat prin **ѡ** și **ѡ**, — la sfârșit, ba chiar și în corpul cuvintelor ¹⁾. Acel *ŭ* jumătătit al lui Hasdeu însemna, pare-ni-se, jumătățitul *ŭ* s. e. din ind. pres. 1 sg. *daŭ*, *iau*, sau imperf. 3 pl. *mâncaŭ*.

Și credința că numai **ѡ**, **ѡ** însemnă, în așa cazuri ca cele de mai sus, *ŭ* jumătătit vine de acolo — că se socotește că **ѡ** însemna *numai u* întreg; fiind-că, din **ѡѡѡ** focu nu se putea ajunge la **ѡѡ** de cât trecând printr'un **ѡѡѡ** = *focŭ*.

Acésta o credem și noi ast-fel, dar nu după monumentele literare din al XVI și și XVII véc. Ca aceea concluzie să reiasă din aceste, ar trebui mai întâi să fie dovedit că s. e. în **ѡѡѡ** acel **ѡ** reprezintă sunetul *u*: *focu* iar nu chiar pe *ŭ* jumătătit. Trebuie dovedit aceea, fiind-că se putea ca scriitorii noștri, neavând un semn pentru *ŭ*, să se foloséscă tot de **ѡ**, nu numai pentru represintarea lui *u* s. e. în **ѡѡѡ** = bun, ci și pentru represintarea lui *u* jumătătit (= *ŭ*) s. e. în **ѡѡѡ** = *daŭ*. Și acésta a putut fi până mai târziu, când adoptară pe **ѡ** pentru *ŭ* (**ѡѡѡ**). Iar pildă avem — chiar în textele paleoslave mai întâi, iar apoi în tótă literatura slavă cirilică — cu **ѡ**. Anume, textele slave cirilice însemnă prin **ѡ** nu numai sunetul *i*, ci și pe *ŭ* jumătătit al nostru. S. e. nom. sg. **ѡѡѡ** se pronunța mereu, și până astă-đi, la Slavî, ca rom. *craŭ*; iar nom. pl. **ѡѡѡ** se pronunța ca rom. *craŭ*. Dar totuși, neavând un semn pentru acel *ŭ* (=j), l'au însemnat și pe el prin **ѡ**, de care nici

1) S. e. Bîanu transcrie pe **ѡѡѡѡѡ(ѡ)** din *Psalt. Scheiană 229* prin «cumplit».

nu se depărta mult foneticeste ¹⁾. Tendința de a se păstra tradiția paleoslavă pe de o parte, iar pe de alta, pôte, și negăsirea unui alt semn, aș făcut ca și Sîrbi și Bulgarii și Rușii să scrie tot mereu cu **и**: și pe **ї** și pe **і**, până mai târziu, cam prin sec. XVII, când se răspândi semnul **ѣ** pentru **ї** și rămase **и** în general numai pentru **і**.

Ei bine, pe deoparte tot tendința de a se păstra tradiția alfabetică și literară paleoslavă și slavă cirilică în genere — tendința pe care în cursul acestei lucrări am văzut-o foarte înrădăcinată la noi —; iar pe de alta pôte și negăsirea încă a unui semn special pentru **ѣ** aș putut face pe scriitorii vechilor noastre texte să scrie s. e. *даѣ* — **ДѦ** precum și *бун* — **БѦ**, adică și pe **ѣ** și pe **и** prin **ѣ**. Și acesta aș putut-o face cu atât mai mult, cu cât avem de pildă la Slavi pe **и=і, і**, precum și fiind-că nici sunetul **ѣ** nu e departe de **и**. Așa că s. e. **ДѦКЪ ГРѦИТЪ**, **ДѦСѦЧЕЦЪ**, **БѦСЪ** etc., pôte, reprezintă chiar în sec. XVI și XVII pe «am grai*u*», «muncesc*u*», «bun*u*», — cum se mai aude și azi pronunțându-se cu **ѣ** jumătățit la țerani noștri atât din România cât și din Transilvania.

Și, noi inclinăm către această explicație cu atât mai mult cu cât **ѣ, ѣ** nu represintă în textele și limbele slave de după sec. XII pe **ѣ** jumătățit sau scurt, cum încă de la începutul acestui paragraf am văzut că le socotesc filologii noștri. Cea ce pe ai noștri, începând de la Hasdeu, 'i-a ademenit să credă pe **ѣ=ѣ**, a fost cercetarea slaviștilor — începând

1) Veți mai amănunțit mai jos la **и**.

cu Miklosich — de a preciza sunetul lui **z** în limba textelor paleoslave. Miklosich a încercat a reprezenta pe **z** prin *ž*, în a sa «Vergleich. Gramatik der Slavischen Sprachen». Dar nici el n'a făcut acésta de cât numai spre a da sunetul aproximativ primitiv paleoslav și mai ales străslav al lui **z**, sunet pe care l'a socotit = *ž* pe temeiul numai filologic al comparațiunii cu cele-l'alte limbi indo-europene. Anume, de óre-ce *u* indo-europén corespunde lui **z** paleoslav, — s. e. lituan budéti=paleoslav **uzditi**, lituan sunús=plsl. **czuz**¹⁾—de aceia s'a đis că **z** avea *un sunet cam ca ž*. Dar acésta nu înséamnă că în plsl. **z** era = chĭar cu *ž*; fiind-că textele bulgaro-slave de după sec. XI și limba bulgară de ađi par a ni'l aręta pe **z** mai mult=*ž*. Și, tocmai spre a împedeca o confusie pe care a provocat'ó însemnarea lui **z** prin *ž*, filologii mai noi combat aceea. Leskien, ridicându-se contra aceluĭ lucru, declară că **z** se pronunța în paleoslavă cam ca un *ö* sau *ä* din bulgara de astă-đi, dar totuși că «Aussprache von **z**, **z**... lässt sich nicht sicher bestimmen», și că, tocmai de aceia «Die in sprachwissenschaftlichen Werken gebrauchte *Umschreibung des z durch ž*, des **z** durch *ž* führt leicht zu falschen Vorstellungen über den Ursprung dieser Laute; es ist daher besser, die Zeichen **z**, **z** unumschrieben zu lassen»²⁾ Decĭ nici chĭar pentru paleoslava nu se póte susține că **z**=*ž*. Iar pentru literaturile slave cirilice de după sec. XII, nici de cum nu se póte đice că **z**=*ž*; ci, după

1) Cf. Sobolevskij: *Drevnij cerkovno-slav. jaz.* p. 59.

2) A. Leskien: *Handbuch*, p. 5.

cum am arătat, în ele **ѡ**=ă, *â*, rar **ѣ**, *a*, foarte mult «de prisos» etc.—dar nici de cum=*î*.

Și, dacă **ѡ** nu însemnă nică-ieri *î* în literaturile slave cirilice, greu putem presupune că Români, cari în toate se țin de tradiția literară cirilică slavă, vor fi dat lui **ѡ** însemnarea de *î* înjumătățit s. e. în **ѣѡѡ**, **ѡѡѡ**=*el*“, *am*“, adică *elî*, *amî*, cum ar scrie Hasdeu pe acest sunet. Întrăgă întrebuițarea alfabetului cirilic la noi și întrăgă ortografia textelor române ne-ar contradice o ast-fel de presupunere. Cea-ce însă e de acord cu acestea, precum și cu totă mișcarea noastră literară și româno-slavă și română, e numai considerarea că **ѡ**, **ѣ** la sfârșitul cuvintelor, acolo unde el se amestecă cu *s*, ca și une-orî în corpul lor, n’au nici o însemnare fonetică, ci sînt scrise numai ortografic, adică «de prisos», — întocmai ca ’n textele slave. Pe temeiul acestor considerații dar, noi credem că s. e. **ѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡѡѡ** etc., represintă pronunțarea *loc*“, *muncesc*“, *omul*“, *cât*“, *când*“ etc.; adică cu *s* final *u* jumetațit. Iar **ѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡѡѡ** etc., represintă pronunțarea: *lor*, *am*, *sat*, *apostol*, *lucrul*; adică cu **ѣ**, **ѡ** «de prisos».

Dupa noi dar, sec. XVI și XVII nu represintă o periódă în care finalul *u* trecea în *î* jumetațit și se perdea, ci o periódă în care *u* final nu mai exista, ci exista numai *î* jumetațit. Voim a țice că, în acel timp, nu mai exista la noi *omulu* (ca s. e. în Macedo-româna de ađi *om’lu*), *câtu*, *cându* ci numai *omul*“, *cât*“, *când*“ etc., precum și *omul*, *cât*, *când*, etc.

Acastă părere a noastră—că în acele casuri finalele **ѡ**, **ѣ** nu represintău pe *î* ci erau «de prisos», și că

finalul *š* reprezintă nu pe *u* ci pe *u* — pe cât s-ar
 pareea, ar putea fi contrașisă de existența în vechile
 texte a unui *o* în loc de finalul *š*. Și anume, se știe
 ca atât în sec. XVI cât și într'al XVII găsim în
 texte, ca s. ex. la Grigorie din Măhaci: *аš моритс ми радоло*,
 în loc de obicnuit *аš моритс ми радас*
 cum are chiar alături în: *нона станчюас* 243; sau
вкндо în l. d. obicnuit *вкндš*. Precum iarăși în alte
 texte, chiar scrisori, se află: «n'a venito la voi»,
 «n'aș asucotit la grulo meu șe s[к]nt detoro de pre
кнк... *кк* voi fi tot preiatén[u]lo Dwmnelor Vostre»;
 sau încă: *тырго*, *molto* etc.¹⁾.

Acest *o* final în loc de *š* ne-ar arăta însă că *s* era=*u*,
 așa că acesta din urmă, după fonetica de atunci, nu-
 mai grație faptului că era = *u* putea trece în *o*?

Ar fi ast-fel, dacă n'am putea pune la îndoială
 realitatea fonetică a acelu *o* final în loc de *š*.

Deja Philippide, în a sa «Istoria limbii române»
 p. 245,—combătând pe Hasdeu care crede în reali-
 tatea fonetică a acelu *o* final în l. d. *š*,—socote că
 așa *o* final se scria numai din pricină că scriitorii,
 puținii, cari îl scriau, nu cunoșteau ortografia timpului.

Noi credem că în principiu are dreptate Philippide;
 numai că, întemeiați pe ortografia cirilică, mă ales
 slavă, a timpului, socotim nu că scriitorii aceia nu
 cunoșteu ortografia de atunci, ci că ei tocmai se
 se foloseu de o ortografie slavă, scriind ast-fel.

Fenomenul acesta nici noi nu l'am studiat încă
 în toate literaturile slave cirilice, așa cum o facem

1) N. Iorga: *Doc. din Arch. Bistriței* II 5, 98 și I 6, 7.

de obicei în alte chestiuni; totuși, până când vom putea face și acésta, credem nu de prisos a da rezultatul de pân'acum al cercetărilor noastre.

În adevăr, în unele texte slave cirilice găsim un *o* final care pare a nu se fi pronunțat, ci era scris numai ortografic. Ast-fel, într'un text ruso-slav din sec. XIII e : *мааомо, манастиреѡ, градо, Ѳеодоро*, cu acel *o* final (care, după toate probabilitățile, nu se pronunța) în loc de *z* «de prisos» : *мааомз, манастиреѡз, градз, Ѳеодорз*¹⁾. Iar Vostokov mai constatase același lucru și în alte texte de mai târziu²⁾.

Un așa *o* final „de prisos“ în loc de *z, k* „de prisos“ mai întâlnim și în texte moldo-slave. Ast-fel, într'un doc. scris în Suceava la a. 1469 găsim : pers. 3 sg. *всѣето* de mai multe ori în l. d. *всѣетз*, alături de *раздѣлает* și *всѣст*. Ba în acest doc., un ast-fel de *o* «de prisos» pare a mai fi pus chiar și în corpul cuvintelor s. ex. în *мерзѣ* și *чочодрани* (= Merzé, Ciockerlic). Apoi, în un doc. moldo-slav scris la Huși în a. 1507 e tot ast-fel : pers. 3 sg. *скашннто* alături de *взврут*, cu acel *o* final «de prisos» în l. d. *з* sau *k* «de prisos» : *скашннтз*³⁾.

Pe cât din citirile noastre ne aducem aminte, și în unele documente munténo-slave există un așa *o* final de prisos. De-o-camdată însă n'avem la îndemână de cât un exemplu în *Іѡ Ілѣѡ(н)дрѣ Коєво(д)... снѡ веланка(г)... Іѡ Ра(д)у(а) Коєво(д)*⁴⁾, unde *снѡ* are *o* «de prisos» în loc de *снѣ*.

1) *Arch. für slav. Phil.* XVIII, 205. Cf. *Ibidem* VII, 60.

2) Sreznevskij : *Filolog. nabljud.* p. 128.

3) Gh. Ghibănescu, în *Uricar* XVIII, 32, 82.

4) La *Archiva Statului*, mânăst. Radu Vodă, pacht 39, No. 8.

Dacă un *o* final, (care după cele mai mari probabilități nu se pronunța), se află în textele slave ecilice, și dacă nici în acele române acel *o* final, care apare tot rar, nu prea pare a'și avea un rost fonetic; nu am fi pe calea adevărului, creșdend că și în aceste din urmă nu se pronunța ci se scria după vr'o ortografie slavă acel *o* final?

Dacă măi ales cercetări ulterioare nu vor confirma realitatea acelu *o* final «de prisos», atunci evident că el nu ne pôte răsturna afirmarea noastră că *š* final represinta pe *š* iar nu pe *u*, precum și nici că *z*, *k* nu au însemnat nici-odată pe *š* jumătățit; căci, în casuri ca cele de măi sus: *cândo*, *morito*, *grăulo* etc., se pronunțău: *când*, *morit*, *grăul*.

k represinta pe *i* și *ü*?

După cum *z* nu se pronunța ca *š*, nici în timpul paleoslav și măi ales nici în literaturile și limbile slave de după sec. XII; tot ast-fel, nici *k* nu represinta pe *i* jumătățit nici în textele paleoslave și măi ales nici în cele-l'alte literaturi slave de după sec. XII. Represintarea lui *k* paleoslav prin *i* s'a admis de Miklosich tot numai teoretic (ca și la *z=š*); și anume fiind-că, prin comparație cu alte limbi indoeuropene, s'a vădut că *i* indoeuropen corespunde lui *k* paleoslav: s. e. lituan *naktis*=plsl. *ноиѣ*, litvan infinitiv *lipti*=plsl. aorist 3 sg. *лѣпѣ*¹⁾. Acestea însă nu însemnă că *k* se pronunța ca al nostru *i* s. e. în: măi. Și vădărăm măi sus (p. 313) cum, tocmai din această

1) Cf. Sobolevskij. *Drevnij cerkovno-slav. jaz.* p. 60.

pricină, Leskien combate tendința de a se reprezenta **к** prin **ѣ**, — chiar la textele paleoslave.

Însă, chiar dacă pentru textele paleoslave **к** ar fi însemnat **ѣ**, această valoare a lui se perde cu desăvârșire în limba și literatura bulgară, începând de prin sec. XI. De pe acum înainte, cum am spus și mai sus, **к** își perde sunetul său primitiv transformându-se în **к=ă, â**; așa că de prin sec. XI sau XII, **к** înseamnă cea ce **к**, une-ori **е**, în textele bulgare, sau e «de prisos» scris¹⁾. Și, cea ce înseamnă **к** am vădit. De aceea, însuși Miklosich, care, pentru textele paleoslave, însemna pe **к** prin **ѣ**, pentru cele bulgaro-slave declară că: «**к** im Bulgarischen eine andere Bedeutung hat».²⁾ Cel mult, unii filologi îi atribue lui **к**, în textele bulgaro-slave, că ar fi având rolul: d'a arăta că consuna pe lângă care se pune e môle, și **к** să arate că e tare acea consună³⁾. Nică-ieri însă nu se vede în textele cirilice că **к=ѣ**. Și nu se vede această nici în cele ruso-slave, unde, de prin sec. XII, **к** înseamnă nu un sunet propriu ci numai mușterea⁴⁾. Tot astfel și în literatura sirbo-slavă **к** înseamnă tot cea-ce **к**, sau e «de prisos», sau une-ori — pare-se — înseamnă mușterea consunantei ce-i precede. Căci s. e. scrisul **вождарк воуководник**⁵⁾ arată numai că ultimul **к** din **воуководник** e môlele sunet

1) Cf. *Arch. f. slav. Phil.* XVI, 184 și *Sbor. Minist.* din Sofia, XI, 561.

2) Miklosich: *Geschichte der Lautbez. im Bulgar.* în *Denkschriften* XXXIV, 101 și în *Vergleich. Gramm.* ed. 1876, p. 201, 362.

3) Lavrov: *Obzork*, 101.

4) Sobolevskij: *Lekciji* p. 27 și 41. Cf. și Kalužniacki: *Evang. Putnamum* p. XXXVIII.

5) Vuk Karadžić: *Primeri* 14, în Octoiul lui Božidar din a. 1537.

sîrbo-corat é (un fel de *e* al nostru), și, el mai poate fi scris înca și prin *к*: *воуковичъ*, cum e în al lui Božidar Calendarul pentru calatori din a. 1520, sau *воуковичъ*, cum e *доукачъ* sau *доукач* la al nostru Coresi (Bibliogr. I, 85). Dar, chiar de am voi sa admitem că *к* arată că e môle consuna ce'i precede, nici acésta nu era în tot-d'auna; căci s. e. în documentele raguzane găsim *векъникъ* alături de *векникъ*, amândouă pronunțate *večnik*¹⁾. În orî-ce cas, *к* nu însemnă *î* nici în literatura sîrbo-slavă.

Iar pe *ъ* nu-l însemnă *к* nici în literatura paleoslavă și nici în cele sîrbo-, bulgaro- și româno-slave.

Din aceste motive pe de o parte, iar pe de alta pe temeiul considerațiilor ce am adus mai sus cu privire la *š*, noi declarăm de neadevărat aceea ca toți filologii noștri dau lui *к* valóre de *ъ* jumătățit în textele române²⁾. Ast-fel că, nu corespunde cu realitatea a crede că «*к* = *ъ* usurpéză locul lui *î* după *š*: *сѣхѣтѣшъ*, *чѣнѣшъ*, *лчѣнѣшъ*», cum crede Hasdeu (Cuvente II, 231). Căci, aici *к* nu are alt rol, de cât e scris numai »de prisos«. Iar așa forme erau egale cu *сѣхѣтѣш*, *чѣнѣш*, *лчѣнѣш* etc., întocmai cum în textele vechi, ca și 'n limba de ađi, se află *вѣ лѣшѣцѣ*, *ѣшѣцѣ* etc. (Chrest. I. 45).

În același fel, nu corespunde cu realitatea, credem noi, afirmarea că «*к*... conservă și valórea sa cirilică de *î* atunci când înlocuește pe finalul *î* scurtat, de ex. *ѣлѣшъ* și *ѣлѣшѣ* = eluși, *цѣркъ* și *цѣрѣ* = țări» (Cu-

1) *Arch. für slav. Phil.* XVI, 362.

2) Cf. *Cuvente* I. 408. Cf. p. 311, nota.

vente I, 408). **к** n'are de unde avea *valórea sa cirilică* de *ї*. Ci, aici e scris **к** numai «de prisos», egal cu **ѣшш**, **цър**, tot ca în **адъшац**, **ѣшшц** alături de **адъшацц**, **ѣшшцц**. Sunetul *ї* era represintat în textele noastre, ca și în cele slave (j), numai prin **и**, — cum am arătat mai sus, și cum vom dovedi la litera **и**.

Aici póte ni s'ar aduce forme ca : **омене вѣтрѣне**, **воере**, **съ Хице** etc. în loc de obicínuit **омени вѣтрѣни**, **воери**, **съ Хицѣ**, ca o dovadă cum că în casurile acestea din urmă **и** representa pe *ї* iar nu pe *ї*, și decí ca o dovadă că **к** represinta pe *ї*.

Atragem însă și aici atenția că, în unele texte slave, precum se scria une-orí **о** «de prisos», (cf. p. 316), tot ast-fel pare a se fi scris și un **ѣ** «de prisos». Căci sunt texte ruso-slave în cari vine **печатѣ**, **мужѣ** etc. în loc de **печатѣк**, **мужѣк**; ba în altele se află chiar **ѣ** în l. d. **к** sau **ж**¹⁾. Același lucru, adică și **ѣ** și **ѣ**, «de prisos» l. **к** găsim une-orí și 'n textele moldo-slave²⁾. De aceea, e întrebarea dacă în casuri ca cele de mai sus : **воере**, **съ Хице** etc., acel **ѣ** final nu era scris numai ortografic, de prisos, sau cel mult spre a represinta, ca **к**, muarea consonantei ce-i precede.

Ori-cum, nici în textele române n'avea de unde veni **к** = *ї*; iar noi, pe câtă vreme posedam pe **и** = *ї*, n'avém de ce să dăm lui **к** valórea *ї*; tot așa precum, când posedam pe **с**, n'avém de unde lua și nici de ce da lui **к** valórea *ї*.

* * *

1) Sreznevskij: *Filolog. nabljud*, p. 145. Sahmatovъ, în *Izslédov.* I, 270.

2) Gh. Ghibănescu, în *Uricar* XVIII, 32, 83.

stabila nu se p \acute{o} te desprinde la \acute{i} ntrebuin \acute{t} area in textele paleoslave a acestor litere. «Die kyrillischen Zeichen, \acute{i} ce Leskien, \mathfrak{u} und \mathfrak{i} haben denselben Lautwerth; die Anwendung des einen oder andern Zeichen, beruht auf orthographischen Regeln, die in den verschiedenen Quellen nicht gleich sind und in den einzelnen nicht mit voller Consequenz befolgt werden. Im allgemeinen wird kyrillisches \mathfrak{i} angewandt, wann ein Vocal, namentlich \mathfrak{u} , vorangeht, \mathfrak{u} dagegen nach Consonanten» ¹⁾. Cea ce se p \acute{o} te desprinde din chipul de \acute{i} ntrebuin \acute{t} are al identicilor in sunet \mathfrak{u} \acute{s} i \mathfrak{i} , e, pentru textele paleoslave, c \acute{a} \mathfrak{i} se \acute{i} ntrebuin \acute{t} eza m \acute{a} i ales dup \acute{a} vocale \acute{s} i la \acute{i} nceputul cuvintelor, iar \mathfrak{u} dup \acute{a} consunante. Ast-fel, in Evang. lui Sava : $\mathfrak{u}\mathfrak{o}\mathfrak{i}\mathfrak{i}$, $\mathfrak{u}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{d}\mathfrak{e}$, $\mathfrak{u}\mathfrak{o}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{i}$, $\mathfrak{u}\mathfrak{o}\mathfrak{d}\mathfrak{e}$, $\mathfrak{I}\mathfrak{u}\mathfrak{s}\mathfrak{o}\mathfrak{u}\mathfrak{c}\mathfrak{z}$ etc.; in Codex Suprasliensis : $\mathfrak{I}\mathfrak{u}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{e}\mathfrak{m}\mathfrak{k}$, $\mathfrak{u}\mathfrak{s}\mathfrak{-}\mathfrak{u}\mathfrak{o}\mathfrak{i}\mathfrak{i}$, $\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{y}\mathfrak{i}\mathfrak{i}\mathfrak{m}\mathfrak{z}$, $\mathfrak{u}\mathfrak{r}\mathfrak{k}\mathfrak{i}\mathfrak{z}$, $\mathfrak{c}\mathfrak{r}\mathfrak{p}\mathfrak{u}\mathfrak{z}\mathfrak{i}\mathfrak{i}\mathfrak{r}\mathfrak{u}\mathfrak{i}\mathfrak{m}\mathfrak{z}$ etc.

Ac \acute{e} sta tradi \acute{i} ie paleoslava se p \acute{a} str \acute{e} z \acute{a} \acute{s} i m \acute{a} i apoi, in tot timpul literaturilor slave cirilice de dup \acute{a} peri \acute{o} da paleoslava; numai ca in acelea se cauta a se pune mai multa ordine in \acute{i} ntrebuin \acute{t} area lui \mathfrak{u} \acute{s} i \mathfrak{i} .

II. In literatura s \acute{i} rbo-slav \acute{a}

Textele s \acute{i} rbo-slave, \acute{i} nc \acute{a} din primele timpuri ale acestei literatur \acute{i} , \acute{i} ns \acute{e} mn \acute{a} prin \mathfrak{u} \acute{s} i \mathfrak{i} , \mathfrak{i} acela \acute{s} i sunet; cea-ce se p $\acute{o$ te limpede constata din scrierea amestec \acute{a} t \acute{a} a acestor litere. In ele dar nu se mai \acute{o} bserv \acute{a}

¹⁾ Leskien, *Handbuch*, 7. Cf. Sobolevskij : *Drevnij cerkovno-slav. jaz.* p. 78.

lografică; caci, din punct de vedere fonetic, și el lasa între *u* și *i* aceeași veche identitate pe care o mai afla și în modelul său, în literatura grecescă contemporană, între *η* și *ι*. De aceia, conform aceleia regule, Const. Filosoful însuși în lucrarea sa scrie: *понеменїа, сїа, пїїї(X), растоанїе, развращенїа, вѣдєнїиX, растоанїа, варїе, ѡжїе, моужїе, илїи* etc. (Izslėdov. p. 396). Tot așa scrie și Vladislav Gramaticul în manuscrisul său (a. 1469): *дїацѣXк, сзвранїа поїемк, подвисанїем, повеаїїе, прїемк, și сзвнєату нмоужїен* (Starine I, 45). Și cunoscutul în literatura noastră româno-slavă Božidar Vuković se ține în lucrările sale de aceste idei mai noi ale curentului literar sîrbesc. Căci, și el, s. e. în al său Calendar tip. în Veneția la a. 1520, are acea regulă: *нзполенїемк, сзєркнєнїемк, грѣшнїи, недостѣннєк, дївєантїсакє, дївєантїемк, нєсанїа, сїа, нїїе, жеанїемк, прїицїє* etc. (St. Novaković: Primeri, 303).

Trebuie însă să observăm și că această regulă a lui Const. Filosoful, ca în general chiar regulele deja paleoslave, nu s'a putut strecura și menține la toți scriitorii. Caci alții, fie din necunoșterea saă neînțelegerea regulilor lui Const. Filosoful, fie pentru că desordinea tradițională mai veche era mai ușoră, amestecă, ca și înainte de el, pe *u* și *i* — chiar în aceeași poziție. De alt-fel, amestecul desordinei vechi cu ordinea nouă ortografică se vede uneori chiar la același scriitor, la care se observă clar tendința d'a se ține de noua școlă a lui Const. Filosoful. Așa, chiar Božidar Vuković, în al său Calendar unde se ține, cu privire la *u* și *i*, de noua

școlă, chiar el nu se poate dezbrata încă ori de vechea tradiție și scrie ек ѿсѣрѣанииѿмъ, дѣвѣмѣтѣмъ etc. în loc de ѿсѣрѣанииѿмъ, дѣвѣмѣтѣмъ, sau are маадѣтѣсѣ în l. d. маадѣтѣсѣ etc. Iar alți scriitori n'au mai de loc regulele școlii noui. Ast-fel într'un manuscris despre

Munca Chirichei și a mamei sale Julita (sec. XVI) se amesteca vechea tradiție cu regulele noui : **М**ази мѣанѣу, Христѣанъ, Тарѣи; dar mai ales, după neregula veche : маадѣтѣ, тѣрѣ ѿ ѿмъ вѣрѣуѣтѣк, ѣсѣати, сѣтѣтѣ, Христѣаница, Христѣани, ѿсѣрѣаниѣсѣ, вѣск рѣдѣ, мауѣтѣтѣкѣмъ. (St. Novakovic — Primen).

Acestea ne arată că în sec. XVI și XVII se mențin, în literatura sub-slavă, amândouă curențele literare cu privire la и și ї, și că în amândouă nu e, între aceste două litere, nici o deosebire fonetică și numai ortografică.

III. În literatura bulgaro-slavă

Textele bulgaro-slave, în timpul mai vechi, în general amestecă pe и cu ї, chiar ortograficește. Ast-fel Codexul de la Berlin (sec. XIII) scrie : иїсаниѣ 99, їдѣ 105 și итїи 97, патриархѣи и книзи 78, иптаѣт ѣѣ și иптаѣт ѣѣ, indic. pres. прѣтї și стѣорѣи 107, прїидѣ 101 și прїидѣхъ 90, глѣбѣлѣиї 75 și маѣлѣии etc.; de unde se vede clar că nu se face nici un fel de deosebire între и și ї. Tot ast-fel are «Trojanska priča (sec. XIV) : да ѣѣ ѣ разѣрѣна(ѣ) și како ви Троѣ ѣ стѣлѣ 162, прїидѣт(ѣ) și прїидѣ 164, прїѣтѣитѣи și прїѣтѣи 168 etc. (Starine). Dar de pe la

patriarhul Evtimie din Târnova, dascălul într'ale ortografiei al lui Const. Filosoful, găsim și în multe din textele bulgaro-slave regulele, pe cari am văzut că le pune Const. Filosoful pentru Sîrbî, cu privire la întrebuițarea lui *н* și *ї*; anume că: se scrie *ї* din'aintea vocalei, iar *н* la cele-l'alte locuri. Ast-fel e în cronica bulgărească din Codicele de la Chiev (sec. XVI): *ерзвѣтїиакъ, Даламатїхъ, сїа, прзвонроуитїе, писанїс, трѣшїа, нарицаемъ, Дивитрїе, тсрци*. Tot cam de acéstă nouă școlă ortografică se ține Bulg.-Lab. (sec. XVII): *Сїиакъ, Ісаїа, Давїиакъ, людїе, лозїе, дїаволе, въ горїе, на ваѣкїа*; iar când nu vine înainte de vocală: *тогнѣа, кон, пакъ, тонзи* etc. Aceiași regulă o găsim și în Apocalipsul Apostolului Pavel (sec. XVII): *трѣгїа, поцїа, проаїанїе, на тїаѣк, терїиїе*; sau, când nu vine înainte de vocală: *ли, владѣоушїи Христїанїе, люви, доврїиа. нан, вибатк* etc.

Însă, tocmai că în literatura sîrbo-slavă, tot ast-fel și în cea bulgaro-slavă nu trebuie să ne așteptăm la menținerea acestor regule absolut peste tot. Și nici nu era cu putința așa ceva, când regulele lui Evtimie avéu de luptat cu o obicinuița tradițională care amesteca pe *н* și *ї*. De aceia se întâmplă că, chiar în textul în care acea regulă se ține cu mare băgare de sémă, să se furișeze, — póte prin lapsus calami provenit din vechia obicinuița, — din când în când și vechia desordine. Ast-fel, Apocal. apost. Paul, de și observă mult acea nouă regulă, nu póte fără să i se strecóre și *затрїиатк*, în l. d. *затрїїатк* etc.

Orî-cum însă, și din desordinea textelor din'ainte de Evtimie și Const. Filosoful. cât și din ordinea

IV. In literatura ruso-slavă

Textele ruso-slave, tot ca cele-lalte slave cihlice, nu fac între *u* și *i* nici o deosebire fonetică sau cantitativă, ci sau se (în, mai mult sau mai puțin consecvent, de vechea tradiție grafică paleoslavă, sau se folosesc mai ales de *u*, cum pe acesta îl amintea neregulat cu *i*. De aceea s. ex. în doc. din Novgorod dintre sec. XIII și XIV se află **цвру** alături de **цври**, cu care se pronunța identic (cf. Izsledov. p. 153—7); precum, tot din pricina acestei identități fonetice a lor, se află în Evang. Putnană (sec. XIV): **ѡуаиуѡ** și **ѡиаиуѡ**, **уиѡ** și **уиу** (Kaluzn. p. 5, 194), cu toate că aici mai peste tot se întrebuițeză numai *u*. Iar din sec. XIV, de când regulele ortografice sud-slave ale lui Evtimie și Const. Filosoful se răspândește la Ruși, apare și mai clară identitatea fonetică a lui *u* cu *i*; căci de acum, în cele mai multe cazuri se pune înainte de vocală *i*, acolo unde mai înainte fusese *u*, — ca dovadă că amândouă reprezintău același sunet. Ast-fel e în Apostolul tip. la Moscova în 1564: **иЗВОЛЕИИЕУѢ**, **рѡсѡи**, **МАКАРѢ**, **ВЕЛИИѢ** etc. (T. Buslaev: Russk. Hrestom. p. 233).

Textele româno-slave, încă din primele timpuri, se țin mai ales de acea regulă a lui Evtimie și Const. Filosoful; căci nu fac între *ї* și *и* nici o altă deosebire de cât numai ortografică, ci pun pe *ї* înaintea de vocală, iar pe *и* în celelalte locuri. Ast-fel, Liturghierul de la Târgoviște al lui Macarie (tip. a. 1508): **Весаріе, вачнаїа, ѡ причащенїи, дар ѡже, ѡи, ѡчищаем.** Evangelia de la Târgoviște (tip. a. 1515): **люди, вѣжїа, свѣщенїемъ, савъ оученици, прїходити.** A lui Coresi Evangelie (tip. a. 1562): **вечерїе, мовоїе, сїа, діаконъ, дар ѡже, Корещи, вощи etc.** Al lui Coresi Zbornic (tip. a. 1568): **сїе, сїи, дзеврїа, дар прї, мцари, оученици etc.** Al lui Coresi Octoїih (tip. a. 1571): **теорїе, Сїици, остоїи, братїамъ, даи ѡи, мцари ради etc.** (Bibliogr. rom. I). Cronica moldovenescă din Codicele de la Chiev (sec. XVI) are aceeași regulă: **Куїа, друзїи, акиїи 118, ѡиїе 117, дар ѡчищенїи, ѡ вощамъ, ѡхъ, татари.** Letopisețul din Codicele de la Tulcea (sec. XVII) păstrează tot această regulă ortografică: **вожїа, мнѡсрїа, вожїеа, прїице, дар мѡнстѡви, вѡнѡмжчѡнїа, драмїїа.** Psaltirea tip. la Govora a. 1627 are în același fel: **людїи, спасенїе, чачїи, безаконїа, печестїа, ѡгнѡволенїа etc.** (fila 1—4) Aceiași deosebire numai ortografică între *и* și *ї* se vede și în documente. Ast-fel, un doc. munténo-slav de la Mircea Ciobanul are: **мнѡсрїю, вожїю, прїятелю, здравїе etc.** dar **вещант,**

проехити etc.¹⁾. Tot așa, într-un doc. de la Matei Basarab (a. 1615): ено, сръбскаХиткоѣ, нобѣлаши, ех теѣиѣ etc., dar вѣани дѣршиѣ, нѣ, снѣси, кѣшаниѣ, etc.²⁾. Și un doc. moldo-slav particular, o mântuire de la un Lupul fiul lui Stancu, scris la a. 1604, are: Врхетѣни, дѣрѣи, нобѣлѣтѣм, dar мѣртѣи, вѣаниѣ, наниѣ etc. (Sborn. Min. IX, 383). Doc. moldo-slav de la Vasile Lupu (a. 1640): Кашаѣ, приѣдиѣ, нѣтрѣдиѣ, dar наниѣ вѣлѣри, вѣтѣршиѣ, (Sbor. Min. IX, 388). Tot ast-fel într'un doc. munténo-slav (a. 1665): Мѣнѣиѣ, наниѣ, вѣрѣсѣнѣиѣмѣ, Хрѣстоѣ вѣиѣ etc., dar вѣкѣи, нѣани etc.³⁾.

Așa dar, aceea regulă ortografică: ca i să se scrie înaintea vocalelor iar n în celelalte locuri, o vedem în general foarte mult aplicată și păstrată și în textele româno-slave. Dar firește ca nici în acestea nu trebuie să ne așteptăm a găsi această regulă peste tot cu exactitate ținută. Căci, după cum Sîrbilor și Bulgarilor le era această greă, fiind-că le era în cale și tăria neregulei unei tradiții literare de secole mai veche, sau de multe ori și neînțelegerea clară a regulilor lui Evtimie și Const. Filosoful; tot aceleași lucruri le stău în cale și Românilor ca să nu pôta întrebuița pe n și i, r în mod consecvent. De aceea vom vedea că chiar Coresi, care în orî-ce cas era un om cult pe vremea sa, de și se ține tare de aceea regulă, totuși și el scapă, furat de vechia apucătură,

1) Miletičк: *Novi vlaho-bulg. Gram.* p. 96.

2) Miletičк: *Dako-rom.* în *Sborn. Min.* IX, 372-3.

3) P. I. Šafařík: *Památki*, 116.

forme ca **Ивсіѣк, Дамаскѣн, *Гурдіміе¹⁾** etc., în loc de **Ивснѣк, Дамаскнн** : căci în aceste cazuri nu venea vocală după **н**. Tot așa, în Letopisețul din Codicele de la Tulcea, cu totă puterea cu care se menține regula, se furișează și **развиеніе** în l. d. **развїенїе, развнєнк** l. **развїєнк, Леницєрнн** l. **Лєнїцєрїн** (I. Bogdan : Cronice inedite p. 46). Scăpări de acest fel găsim chiar mai des în documente, cari nu aveau atât scopul de a face literatură. Ast-fel, în doc. citat de la Vasile Lupu din 1640, de și se păstrează regula, vine și **радї** în loc de **ради**. În cel de la Mircea Ciobanu se află strecurate și **тїе** în l. d. **тїе, радї** l. **ради, чєстїтєлїс**.

Oricum însă, nici foneticeste și nici din punct de vedere al cantității, nu se deosebea **н** de **ї**. Se scriau amândoua numai ortografic, spre a se păstra o veche tradiție literară care își avea rădăcina în literatura grecească. Iar textele româno-slave, și în această privință, nu fac de cât acea ce textele bulgaro-, sârbo-, ba și cele ruso-slave — întru cât de prin sec. XV începe și la Ruși a se răspândi influențele sud-slave cari le aduc și regulile lui Evtimie și Const. Filosoful.

Așa dar, întrebuințarea indiferent și amestecat a lui **н** și **ї**, precum și marturiile lui Const. Filosoful, ca și limbile de adă slave, ne arată că **н** se pronunța întocmai ca **ї** sau **ї**.

¹⁾ În Octoiul din 1571. *Bibliog. rom.* I, 59.

Ce sunete reprezentau w și ı în textele slave și româno-slave civile?

Dacă se unimesc textele și limbile slave se vede ca **u** (deci și **ı**, **ı**) reprezentau două sunete deodată și la același scriitor; și anume **ı** reprezentau un sunet rotat *z*, cum ca în româneștile *paz, daz, maz*, precum și un *ž* întreg ca în român. *džnte, zje, bžne* etc. Amandouă aceste sunete erau reprezentate de **u** deja în textele paleoslave¹⁾. Ast-fel nom. sg. paleosl. **кѣу** e aceea ce gramatica ne reprezintă scris **кѣу**, adică se pronunța ca s. e. sîrbo-croatul de azi *kraj*, sau cum am pronunța noi Românii pe *z* din *crsz*, ca în *maz, paz, daz*. Dar nom. pl. pslav **кѣу** e aceea ce gramatica reprezintă prin **кѣу**; și se pronunța ca sîrbo-croatul de azi *kraž*, sau românescul *ž* în articulatul plural *crsz, omenz ceta*, sau în *bžne, tžne, dže* etc.

Acest rol de **jk**, adică rom. *ž*, și în același timp de **jž**, adică rom. *z*, îl are **u** (deci și **ı**, **ı**) în literaturile sîrbo-slava, bulgaro-slavă și ruso-slava, - în toate vécurile de mai târziu, deci și în sec. XVI și XVII.

Ast-fel, Božidar Vuković are în Liturghia sa din a. 1519: **азѣ грѣшнѣи ѣ мѣшкѣи** cu **u** = **ı** = *z*, ca și în **ѣ трѣицѣ. ѣагѣнѣѣѣѣ**, dar și **ѣѣѣ** cu **u** = rom. *z*, pronunțat ca rom. *tažnu*, sîrbo-croat *tajnu*²⁾. Bulg.-Lab. (sec. XVII) are nom. sg. **прѣѣѣ прѣрѣѣѣ, ѣѣ**, pronunțat, după psl. cu **u** = rom. *ž*, dar și **ѣѣѣѣ** pronunțat cu **u** = *z* ca rom. *vidžte*, sîrbo-croat *vidžte*. Sau, în alte texte sîrbo- și bulgaro-slave găsim s. e. imperativ sg. **ѣѣ**, pronunțat ca rom. *daž* și sîrbo-croat *daj*; sau **ѣѣѣ ѣѣѣ** pronunțat ca rom. *možoj jeniž*, și

1) Miklosich: *Vergl. Gram.* I, 121. Cf. Leskien: *Handbuch*, 6.

2) Vuk Karadžić: *Primeri*, 12.

sîrbo-croat *mojoj ženî*. Şi în texte ruso-slave găsim că *u = i* şi *î*. Ast-fel, într'unul belorus din sec. XVI găsim *иєдннѣ, ннєднѣ*¹⁾. Şi în mai tôte, înainte de al XVII véc, e scris s. e. *добрѣн* care se pronunţa ca rom. *dobrăz*, şi ca rusescul de ađi *dobryj* sau *сннн* pronunţat ca rom. *sînzî* şi rusescul de ađi *sinij*; sau imperativ *дан, данно, данте* pronunţate ca rom. *daž, dažmo, dažte* şi rusescul de ađi *daj, dajmo, dajte*²⁾.

Se scrie însă mai numai *u*, şi pentru *i* şi pentru *î*, în tôte literaturile slave cirilice până şi în sec. XVII³⁾, pe de o parte din pricina tendinţei de a se menţine modul de scriere paleoslav, iar pe de alta desigur şi pentru că încă nu venise ideia de a se scri *î* pentru *i* şi *u* numai pentru *î*.

Numai de prin sec. XVII începe a se răspândi mai mult litera *î* pentru *î*, şi găsim în textele slave ici şi colo s. e. *добрѣн, даѣ, тайна* etc. Dar această inovaţie, ca ori-ce inovaţie, nu se pôte încă întări în acest timp, caci vechia tradiţia face ca să se scrie mai ales tot numai *u* pentru *i* şi *î*. Aşa ca în sec. XVII găsim în acelaşi text *добрѣн* şi *ннєдннѣ*, imperativ *дан* şi *данн*, cu tôte ca şi în casurile de pe urmă se pronunţa tot *вєдннѣн, даѣ*.

1) *Arch. für slav. Phil.* XIII, 209.

2) Cf. Sobolevskij: *Lekcii*, p. 41.

3) De alt-fel ici-colo vine în texte *î = i* şi înainte de sec. XVII sau XVI. Cf. anale sîrbo-slave din sec. XVI *Петрѣвнєн. мѣн, снєтнн мнєн*. (*Arch. für slav. Phil.* XVI, 59, 62). În un manuscris bulgaro-slav din sec. XV: *ннмѣннєннє рєкѣ мѣн*. (*Arch. für slav. Phil.* XVI, 45). Şi *ѣ рєє-кѣннєкєн* în doc. munténo-slav din a. 1480: *дѣ єн* în doc. munténo-slav din 1507. (Stefulescu: *Incercare asupra Istoriei Târgu-Jiului*, p. 27-38). Şi *Еvang. Putnamum*, text rus din sec. XIV, arc. 6.

în care vine ГОСПОДАРЬ ВЪСЕЙ ЗЕМЛЕ СУГРОБЛАХИНСКОЕ¹⁾, cea ce în gramatica slavă tipărită în Muntenia la a. 1697 e : СУГРОБЛАХИНСКОЕ²⁾. Un doc. munténo-slav din a. 1665 are tot ast-fel ѡ=/*i* și /*i* în : азъ владѣнїи ѡ владѣнїи и Христолюбїи и самодержавїи Іоаннъ Радоуазъ воеводѣ³⁾ ...покоинѡмъ, pronunțat blagovčrnĭi, blagočĭstivĭi, inistoliubivĭi, samodărjavnĭi, pokožnom, ca în мѣнїи, ииочесїи din Penticostarul de la 1648—9. Aceste oscilări ne arată că între ѡ și ѡ încă nu se făcuse o statornică deosebire, și ele ne mai dovedesc încă odată că ѡ avea în textele româno-slave și valoarea de /*i* în afara de aceea de /*i*. Ba ѡ era încă, în sec. XVII, o inovație așa de neînțelėsă de marea majoritate a scriitorilor, în cât, nepricepându-și tocmai rolul, îl puneau și acolo unde nu-și era locul, — numai spre a fi la moda. Ei se întâmpla atunci scriitorilor ceea ce și azi la noi se întâmpla celor cari neînțelegând pe /*u* și /*i*, îl pun și acolo unde se pronunța /*u* sau /*i* curat. Căci nu rare-ori ni se întâmpla să vedem azi pe necarturari scriindu-și numele s. c. Dumitreseu, sau : un lucrui ; tot așa precum mai scriu : cu dau, luna maț, ómenĭ bunĭ etc. Ei bine același lucru vedem, cu privire la ѡ, s. c. într'un doc. de la Grigorie Vodă al Munteniei către mânăstirea Iverie de la Sf. Munte, din sec. XVII, în care găsim : иише(т), еайва, стезкїи,и,

1) Safarik: *Památky*, 115.

2) *Sborn. Min.* IX, 207.

3) Safarik: *Památky*.

ав(с)тнѡмъ и ѡчлѡстѡмъ, оуѡрснѡмъ¹⁾ etc., toate exemple în care *Ń* se pronunța *z*.

Acestea ne arată că, *chiar în sec. XVII* când *n* e mai des, *nu el singur însemna z, ci acest rol al său și îl împarte și cu n* carele începe de la formarea alfabetului cirilic, de prin al X-lec, însemna și *z* și *z* (adica gramatical *z*).

VI. În literatura română

Da, dacă Românii nu descoboră fonetica de pe *n* de *z* (sau *n*) în textele române vechi — întocmai ca învețitorii lor mitrală scrierilor cu cirilica. Buleam ba „*z*” sub „*n*” în — ca nume ortografice — cum *n* sau *z*, nu e natural ca ei să le fi dat aceleași roluri ortografice — *z* atunci când scriau românește. Intrebunțarea întregului alfabet cirilic ne arată că nu putem presupune nici în această privință vre-o tendință de originalitate a Romanilor; ca și aici nu am face de cât o greșală, n’am face de cât să falsificăm fonetica vechilor texte românești, dacă am crede aceea ce Sbiera ca *n* însemna pe *z* iar *Ń* pe *z*²⁾. De aceea, dovedile din literaturile slave, pe cari le-am adus mai sus, slujesc spre confirmare și explicare a dreptei idei pe care o aŃ Hasdeu, Philippide

1) *Archiva Statului*, Mănăst. Radu-Voda, pachet 28, No. 4. Acest amestec al lui *n* sau *z*, fie-care din ele însemnând deodată și *z* și *z*, se mai poate vedea și în alte doc. din sec. XVII (s. ex. la *Archiva Stat.*, mănăst. Radu-Voda, pachet 23 No. 8, pachet 48 No. 6).

2) Sbiera: *Codicele VeroneŃen*, 209.

etc. ca \bar{i} însemna întocmai cea ce \bar{u} . Așa că, dacă în textele române vine \bar{u} la sfârșitul cuvintelor și \bar{i} în corpul lor, se face această nu pentru că acolo $\bar{u} = \bar{i}$, cum crede Sbiera, ci pentru că în acele cazuri el venea după consonantă, când regula ortografică cerea ca să fie scris \bar{u} ; iar \bar{i} se scria în corpul cuvintelor, nu fiind-că acolo voia să se reprezinte prin el sunetul \bar{i} , ci pentru că de regulă în așa cazuri el venea după vocală, când regula ortografică cerea ca să se scrie \bar{i} .

Dar să vedem chiar în textele române aplicată această regulă ortografică, adică că \bar{i} se scrie înainte de vocală iar \bar{u} când nu urmăzează după el vocală.

Vécul XVI. Leviticul o are în: $\bar{u}\bar{i}\bar{u}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{f}\bar{i}\bar{e}\bar{u}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{f}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{a}\bar{r}\bar{i}\bar{u}$, etc. Dar, tocmai fiind-că nu era deosebire fonetică între \bar{u} și \bar{i} , scriitorul le și amestecă, neputându-se dezbăra sistematic de vechia apucătură de a le confunda: $\bar{u}\bar{i}\bar{r}\bar{o}\bar{c}\bar{a}\bar{i}\bar{z}$ în l. d. $\bar{u}\bar{i}\bar{r}\bar{o}\bar{c}\bar{a}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{a}\bar{i}\bar{z}$ $\bar{X}\bar{i}$ ca $\bar{u}\bar{a}\bar{i}\bar{z}$ $\bar{X}\bar{u}$, $\bar{u}\bar{a}\bar{i}\bar{z}$ $\bar{f}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{z}$ alături de $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{f}\bar{i}\bar{z}$, și $\bar{u}\bar{a}\bar{r}\bar{i}\bar{u}$ alături de $\bar{u}\bar{a}\bar{r}\bar{i}\bar{u}$ $\bar{i}\bar{i}$. (Cuvente I). Cu multă strictețe păzește regula lui Evtimie și Const. Filosoful o nota de pe o carte (a. 1571): $\bar{f}\bar{i}\bar{i}\bar{u}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{a}\bar{r}\bar{i}\bar{z}$, și $\bar{u}\bar{a}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{u}$ etc. (Cuvente I, 18). Tot regulat o are un act din 1573: $\bar{u}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{a}\bar{u}\bar{a}\bar{i}\bar{i}\bar{u}$, $\bar{f}\bar{i}\bar{z}$, (Cuvente I, 23). Diaconul Coresi, care am vădit că ține foarte strict această regulă în lucrările sale slave, același lucru face și în cele românești. Ast-fel în Psaltire (a. 1577) are: $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{f}\bar{i}\bar{z}$ $\bar{u}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{f}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{z}$, etc.; și unde nu urmăzează o vocală: $\bar{u}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{a}\bar{u}\bar{a}\bar{i}\bar{i}\bar{u}$ etc. Același lucru face Coresi în Tetraevangelia din 1560: $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{f}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{f}\bar{i}\bar{z}$, $\bar{u}\bar{r}\bar{o}\bar{u}\bar{z}$, etc.

mirii 21, și **тѣмъ**, **аѡгъи**, **сѡрѣи** etc. 11. Și tot așa de strict se vede această regulă pastrată de Corezi și în celelalte lucrări ale sale, ca *Talcul evangeliilor* din a. 1564, *Cazania* din 1581 etc. Aceiași neregularitate o vedem în *Palea* din Oraștia (Transilvania) tip. la 1582: **нѣрѣи**, **рѡдѣи**, **ѣїе**, **нѣрѡи**, **нѡдѣи**, și **аѡгъи**, **аѡи**, **тѣи** etc. 35. (Chrest. I). Și în *Psaltirea* Scheriana: **нѣи**, **нѣи** 16, **нѣи**, **нѣи** 17, **ѣи**, **нѣи**, și **тѣи**, **рѡдѣи** 27 etc. Aceiași regularitate a lui Evtimie și Const. Filosoful e în *Codicele Voronețen*: **нѣрѣи**, **нѣи**, **нѣи** 38, **аѡгъи** etc.

Și, precum în textele româno-slave, această regulă e mai strict pastrată de scriitorii mai carturari sau cari vorau să dea un caracter mai literar, mai exact lucrurilor lor, tot ast-fel se vede această și în textele române. Deși, chiar și cei mai carturari nu se puteau dezbata sistematic de vechea, tradițională obișnuință de a amesteca ortografie pe **и** cu **ї**. Caci, veduam cum în *Levitic*, cu toată silința de a se pastra regula lui Evtimie și Const. Filosoful, nu se pôte fara să le și amestece: **нѣи** și **нѣи**. Tot ast-fel, cu toată țineria consecvență a regulii, scapă și în *Palea* din Oraștia, ici-colo, forme ca **нѣи** 38 în l. d. **нѣи**, sau **нѣи** 36 în l. d. **нѣи**. Ba, pe de o parte puterea vechii tradiții, iar pe de alta moda la care ajunsese de a se scri **ї**, în urma inovațiunii lui Evtimie și Const. Filosoful, fac pe unii scriitori mai puțin carturari și mai puțin experimentați, cari se vede că nu înțeleseseră destul de bine unde cerea regula ortografică d'a se scri **ї**; acestea, ȳicem, fac pe unii scriitori să scrie mai peste tot **ї**. Ast-fel

într'un hrisov de vîndare din a. 1591, scris în Moldova, e mai ales *ī*: *ної, нѣрѣрї, нї, алуї, фїе, пїи, кїїтса*; deși identitatea fonetică între *ī* și *u* se vede chiar și aici în *дїи* și *дїи, кїїтса* și *кїїт* (Arch. Ist. I, 1, 105). Dar acest amestec vedurăm că există și în textele româno-slave (ca și în cele bulgaro-slave, sîrbo-slave etc.) ca efect nu al unui fonetism deosebit, ci ca efect ortografic a două curente literare deosebite: unul mai vechii și altul mai nou.

Vécul XVII. Și în acest véc se păstréză în general regula ortografică a lui *u* și *ī*. Ast-fel într'un document din a. 1602: *домїа, мѣхедїицїи, хїе*, sau *ман, нѣсїт, нїмѣнїае* (Cuvente I, 113). În alt doc. muntén din a. 1602: *сїаїїи, фїе, дїаїїи, калсрѣїи* etc. sau *нїаїїе, еи, кїїи* (Cuvente I, 127). Într'un act de zalogire din a. 1603 e tot ast-fel *ī* înainte de vocală și *u* când nu urmăză vocală: *мїес, кїїи, фїе*, dar *кїїаи, фїаи* (Cuvente I, 131). Fórte consecvent păstréza acésta regulă Cronica lui Moxa (a. 1620): *мѣсїе, ии, нїи, кїїи 145, рїиїе, нї-и кѣрж, Асїрїаїїи*, dar *нїи, ман, кїїк*. Tot așa de regulat are acésta Letopisețul lui Urechia (a. 1625): *сїрїигори, мїаадеїи, сїрїере 68, кїїаа, кїїи*, dar *ман, фїеори, нїмѣнїтк* etc. (Chrest. I). Și Noul Testament de la Belgrad (a. 1648): *мѣрїа, Георгїе, нїиїи, иїе, 125, кїїамж* etc. 126, *нїатра* 127, dar *нѣкїаа, нїмѣи, нѣи* etc. 127. (Chrest. I). Tot ast-fel are în lucrările sale mitropolitul Moldovei Dosoftei. Așa Psaltirea'ї din 1673: *сїїїе, лѣїи, мїес, нїааде, нїзманїїї*, dar *нїи, мїиїе, мїиїж* etc. 211; deși, sub influența vechii apucăturї și a faptului că între *u* și *ī* nu era deo-

sebir fonetică sau cantitativă, nescapa $\eta\mu\delta$ 211, în loc de $\eta\mu\delta$, $\eta\mu\alpha\mu$ 213 în l. d. $\eta\mu\alpha\mu$ (Chrest. I). Tot așa de regulat are această Biblia muntêna din 1688: $\epsilon\rho\alpha\mu\mu\eta\mu$, $\phi\alpha$, $\alpha\upsilon\delta$ 279, $\alpha\rho\chi\eta\epsilon\tau\epsilon\varsigma$, dar $\epsilon\alpha\mu\eta\epsilon\sigma\mu$, $\epsilon\chi\alpha\alpha\chi\eta\epsilon\tau\epsilon\varsigma$, $\alpha\mu\eta$ 280, (Chrest. I). Divanul lui Cantemir (1698): $\alpha\upsilon\delta$ $\alpha\upsilon\tau\eta\alpha$, $\epsilon\phi\epsilon\rho\eta$, $\alpha\epsilon\delta\eta\mu\mu\alpha\epsilon$, $\kappa\alpha\rho\eta$ 324, dar $\mu\eta$ $\epsilon\delta\sigma\mu\alpha$, $\alpha\mu\eta\epsilon$ etc.; cu toate că n și scapa uneori, după vechea apucătură ortografică, forme ca $\epsilon\delta\sigma\eta\mu$ în l. d. $\epsilon\delta\sigma\eta\mu$ etc.

Și tot astfel, cu mai multă sau mai puțină consecvență, găsim această regulă ortografică aplicată în mai toate textele românești din acest al XVII véc, întocmai ca în cele contemporane eilice slave și româno slave. Faptul că și în aceasta se constată identitate între textele slave, româno slave și române, precum și faptul că în această limbă de adă, în locurile cu η și ι din vechile texte, nu prezintă nicaieri deosebiri fonetice sau cantitative, ne dovedesc, aceea ce am cautat să arătăm, că adică, se scria η sau ι numai din motive ortografice, că deosebirea între η și ι nu era nica fonetică nici cantitativă.

Ce sunete reprezintă η și ι în textele române?

Dacă textele române păstrează, ca și cele slave, o absoluta identitate fonetică între η și ι , să fi dat ele totuși acestui η (= η , ι) o altă însemnare fonetică decât cele slave? Voim a dice că, dacă textele româno slave (ca și cele slave) întrebuintează, și în al XVI și XVII véc, pe η cu două valori de odată: cu valoarea i și cu valoarea η , să fi însemnat Românii totuși, în

textele române, prin « numai valórea *i* iar nu și pe cea de *ĩ*?

Nouă ni se pare că, întrebuițarea alfabetului cirilic la noi cu aceleași însemnări pe cari el le are la Slavi și în textele româno-slave trebuie să învedereze de falsă o așa părere. De aceia nu putem fi de acord cu filologii noștrii¹⁾, ba și streini²⁾, cari, după Hasdeu, cred că « însemna numai *i* în vechile texte române. Noi dar socotim fără temeștiințific ideia că e: «finalul *i* întreg: **кѣрси** și **иѣрси** etc.»³⁾; pentru că în alfabetul cirilic, atât în textele slave cât și în cele româno-slave, « însemna și *i* și *ĩ*,—cum am arătat mai sus.

Și ne dă dreptul de a socoti de falsă o așa idee nu numai faptul că, în textele curat slave și în cele româno-slave, « însemna *deodată i și ĩ*, ci încă și asemnarea de întrebuițare a lui **ї** în textele române cu cea din cele slave și româno-slave. Anume, precum în textele slave și româno-slave **ї** nu se întrebuițea sistematic pentru *ĩ*, ci numai ici-colo,—după cum scriitorul gasea cu cale sau știa să se folosească de litera **ї**, care era o inovație în alfabetul cirilic din veacul XVII și sfârșitul celui al XVI; tot ast-fel, vedem această foneticăște relativ noua litera *intrebuițându-se în mod mai mult întâmplător*, în textele române contemporane cu acelea. Căci și în textele române de atunci, **ї** se scrie ici-colo; dar mai ales vine « acolo unde ne-am fi așteptat, după limba de

1) Al. Philippide : *Istoria limbii Române*, p. 35.

2) S. c. în *Fünfter Jahresbericht* al Semin. român de la Leipzig, p. 53.

3) *Cuvente* I. Tot așa, « = *i*, aũ toți : Gaster, Ghibănescu, Sbiera. Gr. Crețu în *Livicon* p. 76.

ađi și după cazurile în care se scrie pe atunci *ŭ*, sa găsim tot *ŭ*. Acesta ne arată că și în textele române, cum am vedut la cele slave și româno-slave, *u* nu însemna exclusiv *i*; ei și în acelea el mai păstra încă vechiul însemnare de *i*; înseamnă că nu numai *ŭ* reprezintă sunetul *i* ei și *u*. Întrebuințarea, în același text român, a lui *ŭ* și *u* pentru sunetul care în limba de ađi ar fi *i*, ne arată nu că pe atunci, prin sec. XVII și sfârșitul celui d'al XVI, *i* final era întreg s. e. în cuvintele date de Hasdeu *ѡрѡу, ѡзрѡѡ* = *ord i, parci i*, și că numai acolo unde le găsim scrise *ѡрѡу, ѡзрѡѡ* s'ar fi pronunțat *ord i, parci i*, ci că ea însemna numai că în primul caz (*ѡрѡу, ѡзрѡѡ*) consoanța redă pe *i* prin *u*, după vechiul tradiție, iar în cel d'al doilea (*ѡрѡу, ѡзрѡѡ*) redă pe *i* prin relativ noua literă *u*, după o nouă tendință ortografică. Aceste considerațiuni ne impun din nou să nu credem că s. e. la Coresi *дрѡѡѡ ѡзу, ѡзѡѡѡѡѡ ѡѡѡ*, ar fi pronunțate : draci*ŭ* tă*ŭ*, vrăjmași*ŭ* mie*ŭ*, adică *cu i final întreg*, ci că și la el, ca în sec. XVI în general, acel *u* final a putut însemna foarte bine pe *i* : draci*ŭ* tă*ŭ*, vrăjmași*ŭ* mie*ŭ*, întocmai ca în limba de ađi. Numai după scrisul *u* dar, n'avem nici un drept, nici un temei d'a crede că, de orice în textele sec. XVI el vine scris în generalitatea cazurilor acolo unde ađi ar fi *i*, pe atunci nu se născuse încă în limbă acest *i* final, ci cuvintele se pronunțau *cu i final întreg*. Și iară, dacă vedem că *ŭ* e mai des întrebuințat în sec. XVII în loc de mai vechiul *u*, nu trebuie să deducem de aici că *pe acum* vechiul *i* final întreg *se transforma* mereu, în limba, în *i* jumătățit; căci, întrebuințarea mai desă

a lui *ŷ* în sec. XVII *nu era rezultatul transformării fonetismului limbei*, ci numai tendința nouă a unei *inovații ortografice*.

De aceia s. e. în Psaltirea Scheiană *σταγοῦρα*, *φικραῖτι* *πικραῖτου* *πικραῖτου* *πικραῖτου*, *σισελε* *δῆμιδαου*, *φῆλα* *μῆς* *εἰμι* etc. *se putea* să nu sune: *împărații pământului și boierii*, dzisele *Domnului*, *fiul meu ești*, ci și *împărații pământului și boierii*, dzisele *Domnului*, *ești*; pentru că: *π* însemna în alfabetul cirilic *deodată* și *i* și *z*. Tot ast-fel în popa Grigore din Măhaci s. e. *εἰμι*, *φ* *черн*, *πικραῖ*, *ατκзи*, *πικραῖ* *πικραῖ* să fie pronunțate: *ce ești*, *în ceri*, *pâinea*, *astăzi*, și *noi*; fiind-că *π* însemna și *i* în alfabetul cirilic. *Același lucru la Coresi, în actele particulare, și în toate textele din veacul al XVI.*

Iar în sec. XVII, de când se îndesește și la noi în textele române ca *în* cele slave, întrebuințarea lui *ŷ*, din amestecul acestor două litere se vede în destul de limpede: *acea* ce am *z*is: că *π* însemnă și *ŷ*. Mitropolitul Dosoftei le amesteca și în cuvintele slave și în cele române din Psaltirea sa (a. 1673): *πικραῖτου* *ατκ* *εἰμι* *πικραῖ* în l. d. *πικραῖτου* cum e în *уничайный* *ατк* *εἰμι*, sau *камен' ероже* *невер'гоша* *снжжрїй*, *εзи* *вист* *вк* *глав* *εрас* cu *εзи* în l. d. *εзи*; precum și *жидовїй* *εκκλестрїи* *леци*, sau *снрлсн* *леци* *век* și *леци* *ноак* etc. alături de *Хайнж*, *м'ай* *фквст*, *спаймаж*, *лсн* *мсаф* ca'n limba de ađi. Tot ast-fel Codicele de la Cohalm are des *ŷ* s. e. *снжж(нд)* *ей* *май* *мс(л)те*, *дела* *пжр(н)ци* *мїей*, *псмеле* *татрлсн* *пик* *фїоасн* 70; dar *ї* și amestecă cu *π*: *пжснпс(л)* *мжрїи* și *пик* *мжрїи*, *псмеле* *татрлсн* *пик* *а* *фїоасн* și *а* *дхс-*

ASU 70, CIHPEAE ΔO(W)HSAŠU și CIHEPIH ΔO(W)HSAŠU 71, ΔEΔE ASU și BUCE ASU 75, TOATE AVACEAE a ABEPAISAŠU și TOATE AATSPHAE 'IEP'AHVAŠU 79. Ba, nesiguranța în întrebuințarea lui *ŭ* se vede aici și din aceea că îl pune la locuri unde, nu numai după limba de ațu, ci și după vechile texte, trebuia să fie *u*; ca s. e. în *IAHU* ρρ^u de două ori 79 etc. (— nu grai).

Același amestec, care ne tradéza pe *u* în *ŭ*, vedem și în Biblia de la 1688: TZAOWZOMPK AVIPIH CFIATE CIPIHPSPI și HICEPIS CPPIAVCEAPK AHAVEH POKVZHPI și TZAOWZUMPSASU AVIPIH 280, PIPA ΔOAVASASU 279 și ACUPA ΔOAVASASU HUI ACUPA AVUCASASU ASU de p. m. 282, HPI ΔAKHHU și KZEPK ΔAKHHU 283, HUI IUSTITIA PIPAHU HUI HUI Δ(S)VSASU 287 (Chrest. I).

Eu *acest amestec îl găsesc în toate textele* în care s-a aflat *u* — întocmai ca în cele româno-slave și curat slave.

Și, tot ca în literaturile româno-slave și curat slave, sînt unele texte române cari se țin, chiar spre sfârșitul vécului al XVII, de vechia întrebuințare a lui *u* și pentru *i* și *ï*, *nescriind pe noul ŭ*. Dintre acestea din urmă putem cita de pildă manuscrisul din a. 1675: «Așezămînturile vlădică Sava» (Chrest. I, 217-220). Iar dintre actele private, unul din 1678 în care e numai: CAHΔSAŠI, ΔEH ΔEKHCHIH, ΔSI ρPI BEPI, ΔE CFIPIH BOIKOZI ρIPEPEPI HUI BKPHOHHUĪ ANOCTOĪ, CKAHPI HXPHHU (Arch. Ist. III, 252).

Căci, și în literatura română din vécul XVII, ca în cea slavă și româno-slavă, găsim menținându-se alături, în privința lui *u*, *ŭ* — ca și în alte privinți — două școli literare: una pe care am putea-o numi

conservatore, și care ținea la vechiul $\text{н}=\text{z}$ și ѣ , și alta nouă, care ținea să simplifice alfabetul și să specializeze anumite litere pentru anumite sunete. Pe aceste două școli le-am văzut lucrând alături, și influențându-se reciproc, și cu privire la întrebuintarea lui ж , ѣ , к , ѣ etc. Iată-le acum că ele rees și din întrebuintarea lui н , ї , і , ѣ atât din punct de vedere ortografic cât și din cel fonetic.

Așa dar, în textele române din vécul al XVI și XVII *nu numai ѣ înseamnă ı ci și н*, care a însemnat pe ї încă de când a fost compus alfabetul cirilic : în textele paleoslave și apoi bulgaro-slave, sîrbo-slave, ruso-slave, româno-slave. Și, precum în textele slave din vécul XVII saü sfârșitul celui d'al XVI, *ѣ nu îndeplinește o necesitate fonetică nouă*, de sigur că tot ast-fel nu îndeplinește el o așa necesitate nici în cele române contimporane ; de sigur că în acel timp limba română trecuse cu desăvîrșire din faza în care cuvintele nearticulate sau articulate aveau ї în-treg. Pe temeiul considerațiilor de mai sus, noi credem că, cu privire la н , limba română se găsea în sec. XVI și XVII în faza de ađi ; că adică, ca și ađi, pronunțau atunci străbunii noștri numai : *luž*, în veci, ca *să-și facă*, de sfențiž voivodž 'ngereștž etc. iar nu *luž*, în veci, ca *să-și facă* etc. Eram pe atunci, cu privire la $\text{н}=\text{z}$, în aceeași fasă în care am văzut (p. 311) că ne găseam în privința lui $\text{с}=\text{z}$.

Numai ca țifără era între ele deosebirea că : н însemna numărul 8 iar і numărul 10.

în textele paleoslave, el era de sigur cam acel polon de ađi *y*, rusescul **ѣ**, sau românescul *â*¹⁾.

II. In literatura sîrbo-slava

Textele sîrbo-slave, încă din întăele timpuri ale acestei literatură, aű mai numai **ѣ** în locul plslavului **ѣ**; dőr excepțional se află în acestea **ѣ**, ca s. ex. **вѣистъ**, **страстѣиѣ** într'un fel de Nomocanon. Incolo, conform cu obiceiuita neîntrebuințare a lui **ѣ** care e înlocuit prin **ѣ** (cf. p. 273), vine și aici numai **ѣ**.

Numai că, încă din al XII véc, în textele sîrbo-slave **ѣ** nu are însemnarea fonetică a paleoslavului **ѣ**: *â*, ci aici el represinta pe *i*. Fără îndoială că odată a existat și în limba sîrbo-croată sunetul *â*: din textele Freisingheriene și din copiile unor documente cu litere latine se vede că prin sec. IX și X exista într'însa sunetul *â*²⁾. Dar din al XII véc, **ѣ** amestecându-se în texte mereu cu **ѣ**, acesta ne arată că: încă de atunci limba sîrbo-croată se afla, cu privire la **ѣ**, în stadiul ei de astăzi, adică încă de atunci, ca ađi, nu mai are sunetul *â*, și ca deci încă de atunci **ѣ** represintă în textele sîrbo-slave pe sunetul *i*. Deci încă de atunci **ѣ** (— plsl. **ѣ**) se pronunța de Sîrbi: *sîn*, **ѣ** (— plsl. **ѣ**) se pron. *mîto* etc.

Căci, în adevăr, acest amestec al lui **ѣ** cu **ѣ** se vede mereű în texte, scriitorii căutând a'l păstra pe **ѣ**, spre a se ține, după obicei, de tradiția paleoslavă.

1) Cf. Sobolevskij: *Drevnij cerkovno-slav. jaz.*, 30. — Miklosich: *Vergl. Gramm.* I, 149. — T. Florinskij: *Lekciji*, I, 82—3.

2) *Archiv. für slav. Phil.* IV 406, XII 579. — Miklosich: *Vergl. Gramm.* I, 400.

Ал тел «Недрѣла пророуданра — дн сео XIII дн» да нѣ ославаси шѣланѣ господѣ м л д ославаси, прѣркнукак м л д прѣркнукак, ѣк оучителски м л д оучителски Хитро м л д Хитро, вѣтаваси дѣ ек лаваси и etc.¹⁾ Un Codex din sec. XIV петина м л д петина, свѣ м л д свѣ, помъ plur рави м л д равн, промисавѣтѣ м л д промисавѣтѣ, видѣши м л д видѣши, саврѣти м л д саврѣти etc.²⁾ Evangelia Nikoljsko (a. 1404) amesteca foarte mult pe **к** cu **п**: родѣ и родѣ и, Песына, Песынк и Песыновы 2, инфин. поустѣти и вкнѣсти, полавонѣти се м л д полавонѣти се, о ошпрѣны м л д ошпрѣны etc. Amestecul acesta între **к** și **п**, și identitatea fonetică între ele, ni le mărturisește, la începutul sec. XV, chiar Constantin Filosoful, care ține de reu pe scriitorii că nu păstrează la scris pe **к** unde trebuie. El, imputându-le de acésta, țice că din pricina neștiinței lor, pierе și **к** din întrebuițare ca **д** și **ѣ**, adică: «погнѣнаа соуѣтѣ сѣа: **Ѡ** **к** **ѣ** не вѣдомаа же гдѣ вое положитисѣ е.», fiind-că, țice el, «мнѣши ты, ѡ лже писатею, прѣлагаеш сѣа и на **к** и **к** на **п**, яко 'едино глѣютъ?»³⁾. Și, după ce cu durere constată că **к** pierе, ne mai deosebindu-l scriitorii de **к**, Const. Filosoful vrea să'i învețe când să scrie pe **к** și când pe **п**, spunându-le că **к** nu trebuie să fie la începutul cuvintelor: «**к** не начелѣствѣтѣ, сѣа же и начелѣствѣтѣ», și, dând ca exemple pe: **пзвѣде**, и **вкѣ**, и **вззвѣде** etc. (Izslédov. p. 412). Dar, chіar și din aceste

1) V. Jagić: *Opisi i izvodi*, în *Starine* V, 32.

2) St. Novaković: *Apokrifi*, în *Starine* VIII, 39.

3) V. Jagić: *Izslédov. po russk. jaz.* I, 395.

staruinți ale lui Const. Filosoful de a determina un loc pentru scrierea lui **к** se vede că foneticește nici el nu deosebea pe **к** de **н**; se vede că, și la începutul sec. XV limba sîrbă n'avea în **к** alt sunet de cât tot pe **з**. Și, cu toate silințele acestuia, tocmai fiind-că nu era deosebire fonetică între **к** și **н**, același amestec între aceste litere se continuă la Sîrbî, și după el, în sec. XVI și XVII. Ast-fel, s. e. într'un manuscris cu «Viața Sfântului Simeon și a Sfântului Sava» de prin sec. XVI, găsim tot așa **к=н**: **к** **к** **к** **к** **к** **к** și **к** **н** **к** **к** **к** **к** sau **к** **к** **к** **к** **к** **к** **к** **к** și **к** **к** **к** **к** **к** și **к** **н** **к** **к** **к** **к** **к** **к** și **к** **н** **к** **к** **к** **к** **к** **к** etc.¹⁾

Acest amestec al lui **к** cu **н** se vede în mai toate textele sîrbo-slave din al XVI și XVII véc. De aceia, ori cine se 'ndeletnicește cu studiererea lor trebuie să constate ca St. Novaković că: «se scria **к**, dar se pronunța ca **н**, și, din această pricină, se scria **н** în loc de **к** și **к** în loc de **н**»²⁾.

III. In literatura bulgaro-slavă

Deja în textele paleoslave, decî prin sec. XI, se vede un început de trecerea vechiului sunet **к**==**а** în **з** în limba bulgară; căci une-orî se află scris, s. e. în Savina Kniga: **р****н****к** alături de **р****н****з**, sau **отр****н****к**тн l. **отр****н****з**тн etc.³⁾. Dar, apoi, deja în al XII véc, apare

1) V. Jagić: *Opisi i Izvodi*, în *Starine* V, 9, 10, 13.

2) St. Novaković: *Primeri*, p. VIII, «se pisalo **к**, ali se izgovaralo kao **н**, pa je s toga, poznije, mjesto **к** pisalo **н**, a mjesto **н-к**».

3) Sobolevskij: *Drevnij cerk.-slav. jaz.* 30.

în textele bulgare slave **к** mereu amestecându-se cu **и**, ca și în cele subbulgare. Aceasta înseamnă că, încă de atunci, limba bulgară intrase în stadiul ei de astăzi, cu privire la sunetul primitiv al lui **к**; adică, încă de atunci vechiul **к** = *ā* se transformase, sau cel puțin începuse a se transforma în *z* de astăzi. Aceasta ne arată adică că Bulgarii, cari azi pronunță măto în l. d. plsl. *мѣсто*, *zîn* în loc pe plsl. *czъstъ*, au pe acest *z* în loc de *к* sau **к** = *ā* deja din al XII-vee. Căci de atunci, în adevăr, mereu se amestecă în texte **к** cu **и**, scriitorii, cari nimeni a nu se departa de tradiția paleoslava, negând unde anume era locul lui **к**.

De aceia Codexul de la Berlin (sec. XIII) are **к** = **и** *саки* și *саи*, *мии* și *ми*, *вѣи* попови *аклеѣ*, *мажеви* și *мажеи*, înfin *дѣрастѣи* în l. d. *дѣрастѣи*, *вѣноградѣ* și *вѣноградѣ*, *пожитѣ*, *доитѣи* și *анестолѣи*, *пѣвѣтѣ* și *пѣвѣти* etc. Tot ast-fel nu deosebește pe **к** de **и** Apostolul macedonén din sec. XIII¹⁾. Trojanska Priča (sec. XIV), care păstrează pe **к** foarte corect după paleoslava, are totuși **и** l. **к** în *па рѣка* *пѣмоншеви* în l. d. *пѣмоншеви* 162 (Starine III). Tetraevanghelia de la Praga (sec. XV) amestecă foarte mult pe **к** cu **и**: *неписанѣи* *книгаѣи* 208 în l. d. *неписанѣи* *книгаѣи* și *написати* 209, *сѣце* l. *сѣце*, inf. *просѣвѣжѣи* și *растанѣи*, *оубѣти* l. *оубѣти* 209, *лоука* *вѣтѣи* și *Θεωφιακ* *ε* *државѣи* 212 și *вѣтѣи* 213, *не творѣте* l. *творѣте*, *дзычѣи* și *кнѣжѣи* 216 etc. (Starine XIV). Un manuscris, care cu-

1) *Arch. für slav. Phil.* X, 19.

prinde bucăți din Evanghelie și Apostol (sec. XIV), le amestecă, ba chiar are des **к** în loc de **п**: **вкзлюемы(т)** l. **вкзлюема(т)**, **вѣроваты** l. — **ти**, **исты** l. — **ти**, cum are în **погубыти**, etc. ¹⁾. Cronica bulgărească din Codicele de la Chiev (sec. XVI) tot ast-fel amestecă pe **к** cu **п**: **срѣвстѣнмы** și **срѣвсѣнмы** 527, **откѣсаныкъ** и **отъ Христѣанстѣнкъ** **господакъ** și **схиротивнѣнкъ** **ови** **по сѣхъ**, **оуы** **же** **по дѣнавы** 530, **схтворенихъ** **вои** **великы** 535 (Arch. für slav. Phil.). Tot ast-fel le amestecă Bulg.-Lab (sec. XVII): **помислы** l. **помисли**, **зыли** и **лѣта** l. **знали**, **нѣ** și **нмы**, **тонзи** **царь** și **тонзы** **часк** etc. Iar identitatea fonetică a lui **к** și **п** se vede și mai limpede la textele scrise tot în acest timp după curentul literar vulgar. Acestea n'aū de loc, saū mai de loc, **к**, ci numai **п**. Ast-fel e s. e. în Apocalipsul Apostolului Pavel saū în Abagar din sec. XVII. Tot așa e în manuscrisul dela Tikves în care **к** se află rar, iar când îl are, îl amestecă cu **п**: **палмы** și **палми**, **сѣкы** și **сѣи**, **пзиде** și **пзидк**, **вистк** și **вистъ** etc. ²⁾.

Așa dar, încă din al XII și al XIII véc textele bulgaro-slave dau lui **к** sau **кѣ**, cari se scriu une-ori și **кѣ**, valórea **п=і**.

Sunetul *â*, după cum am vădut mai sus (p. 200), pare a se fi perpetuat în limba bulgară și după sec. XII, în vécurile urmátóre până chiar în ȕiua de astă-ȕi; numai că nu în acele locuri unde în paleo-slava fusese **кѣ**, ci acolo unde în acésta fusese **к**

1) M. Speranskij: *Zamětki o rukop.* p. 40.

2) *Sbornikъ Min.* IX, 126.

sau \mathbf{z} ; în locurile unde fusese \mathbf{z} , relativ peste tot acesta a trecut în \mathbf{z} .

Se poate însă și că sunetul \mathbf{z} — \mathbf{z} sa se mai fi păstrat ici-colo, la locurile — din paleoslava, și în vécurile medio-bulgare. Cel puțin așa melina a crede unui slaviști, cari găsesse une-orî în textre pe \mathbf{z} în loc de plsl. \mathbf{z} sau \mathbf{z} . Ast-fel, Miklosich crede a vedea pe \mathbf{z} = \mathbf{z} în sec. XIV în Trojanska priča¹⁾, chiar în alte locuri de cât unde era în plsl.

Totuși \mathbf{z} — \mathbf{z} s'au putea găsi foarte rar îndiscutabil în textele bulgare-slave; în acestea el, amestecându-se peste tot cu \mathbf{z} , reprezintă mai pretutindeni a cel-sunet, adică pe \mathbf{z} .

IV. In literatura rusa-slavă

Textele ruse-slave prezintă, în cele d'întar timpuri ale acestei literaturi, mai ales pe \mathbf{z} . În acestea, ca și în cele paleoslave, \mathbf{z} se vede rar s. ex. în vécul al XII. Totuși chiar atunci, se afla și în acestea \mathbf{z} alături de \mathbf{z} ²⁾. În textele ruse însă, \mathbf{z} sau \mathbf{z} (care se afla une-orî scris și \mathbf{z} , ca'n cele sirbo- și bulgare-slave, ba chiar paleoslave) represintă în ge-

1) Miklosich, în *Starine* III, 149, și în *Slavische Bibliothek*, II, 140—1. Cf. I. Florinskij: *Lekeji*, I, 68. Miletic, în *Archiv. für slav. Phil.* XX, 356—7. Un \mathbf{z} în l. d. \mathbf{z} , pôte cu însemnarea \mathbf{z} , e în Psaltirea lui Pogodin c. l. aici p. 1 p. Apoi \mathbf{z} în l. d. \mathbf{z} se afla în Evangelia lui Srečković din sec. XIII în: *наскъркни* (l. *наскъркни*), precum tot aici e \mathbf{z} l. \mathbf{z} în рен. eg. *скъранакъ*, *въскъркъ* etc. (*Starine*, XXIX, 105).

2) Miklosich: *Vergl. Gramm.*, I. Sobolevskij: *Lekeji*, p. 265, 74. Cf. mai I. Bogdan: *Diploma Barladina din 1134* la p. 41.

neral sunetul rusesc de ađi **ы**, adică cam românescul *â*. În acestea de regulă nu se amestecă **ы** cu **и**, cum am văzut că se face în cele sîrbo- și bulgaro-slave, ci s. ex. **славѣи**, **обычѣи** etc. se scriaŭ numai ast-fel, și se pronunțaŭ : slabăi, obăcăi¹⁾.

V. În literatura româno-slavă

Textele româno-slave — deci și cele din Moldova, nu numai din Muntenia — ne oferă peste tot amestecul lui **ы** (scris une-orî și **ыи** sau **ыи**) cu **и**, — întocmai ca cele sîrbo- și bulgaro-slave.

Ast-fel Evanghelia de la Târgoviște (a. 1512) are nom. sing. **иѣы князь** și **животъ вѣчныи**, dat. plur. **избранымакъ сѣмакъ** și **Иер(арге)ліамъ възврсенна(к)**, **счичтаемыХъ** și **покаянїемѣи** 30 (Bibliogr. rom. I). Molitvenicul (a. 1515) : **азъ благодарныи** și **вѣдомъ Храшмаи** 43, **вѣрїа** 11 și **чюкъ вѣлаемѣи** în l. d. **Храшмаи**, **вѣлаемѣи**. Apostolul (a. 1517) : **с(в)ѣтмаи вѣрїамѣи** și **оумаленїе с(в)ѣтѣХъ** и **вѣтвѣнїХъ вѣрїи** în l. d. **вѣтвѣнїХъ**, **азъ грѣшнїи** și **грѣшнїи скеркыХъ** și **скеркнїи се**. Octoiul lui Coresi (a. 1571) tot ast-fel amesteca **и** cu **ы**: **оскеркыХъ**, **перѣшмамыХъ** **азъ** и **вѣчыХъ** și **грѣшнїиХъ** и l. d. **грѣшнїиХъ**, nom. pl. **иши вѣтвѣнїи мжїе** în l. d. **вѣтвѣи**, **три сѣмаи гласи аѣтаскымаи** în l. d. **сѣмаи** са în **аѣтаскымаи**, **чедомъ чѣтвѣрїиХъ** или **поѣрїиХъ** и l. d. **чѣтвѣрїиХъ** са în **поѣрїиХъ**, dat. pl. **взраснмакъ** și **вѣгдѣнмакъ** или **с(в)дѣмакъ** sau **м(ч)нѣвмакъ** и **прѣводовнымакъ** în l. d. **взраснмакъ** са în **прѣводовнымакъ**. Psal-

¹⁾ Cf. *Arch. für slav. Phil.* XVIII, 501-7.

țirea lui Corcea (a. 1577) — номъ ерѣ дѣиъ гдѣ аѣ
 ерѣиинѣ алатурѣ ерѣиинѣ, иерѣиинѣ и л. д.
 ерѣиинѣ sau ерѣиинѣ etc. În același fel amestec
 pe *к* cu *н* Evangelia de la Belgrad (Transilvania)
 din a. 1579 — въ вѣдѣиѣ алатурѣ починѣ сѣ
 вѣиѣ гдѣ писанѣ вѣиѣ сѣ. Și Zbornicul lui Corcea
 (a. 1580) : гдѣиѣ сѣвѣиѣ и л. д. гдѣиѣ, cum
 e pastrat *к* în оумленіѣ вѣиѣиѣ 82 etc. Letopi-
 sețul moldovenesc din Codicele de la Tulcea (sec.
 XVII) : вѣиѣ ирѣиѣ развѣиѣ, четвѣиѣ развѣиѣ
 и л. д. ирѣиѣ etc. cum e în вѣиѣиѣ развѣиѣ ; Пѣтрѣ
 воевода нарѣиѣиѣ 36 în л. д. нарѣиѣиѣ; ирѣиѣиѣ și
 ирѣиѣиѣ 37, ирѣиѣиѣ ирѣиѣиѣ 37, ирѣиѣиѣ
 ca în сѣ Хравѣиѣиѣ 41 etc. Și în documente se afla
 foarte lățiț acest amestec între *к* și *н*. Ast-fel, în unul
 din sec. XV : людѣиѣ словодниѣ доврѣиѣиѣ и л. д. до-
 врѣиѣиѣ ca în словодниѣ, sau въ ерѣиѣ алăturѣ де е
 вѣиѣ и л. д. вѣиѣ, сѣиѣ и л. де сѣиѣ 81¹⁾. În alt doc. diñ
 a. 1665 de la Vasile Lupu al Moldoviï : написанѣ
 вѣиѣиѣ господари и л. д. господари, азѣ благоверѣиѣиѣ
 и благочѣиѣиѣиѣ и самодрѣиѣиѣиѣиѣ, gen. sg. владѣиѣиѣ și
 ирѣиѣиѣиѣ; și în general are *н* l. *к*, cu tóte că nu
 lipsește escepțional și câte o formă ca вѣиѣиѣиѣ.
 ирѣиѣиѣиѣ, сѣиѣ алăturѣ де благочѣиѣиѣиѣиѣ и л. д. благо-
 чѣиѣиѣиѣиѣиѣ, вѣиѣиѣиѣ... маиѣиѣ etc.²⁾ Un doc. din a. 1633,
 de la Matei Basarab, tot ast-fel amestecă *к* cu *н* :
 căцѣиѣ азѣ благоверѣиѣиѣиѣ и благочѣиѣиѣиѣиѣ... старого Іу
 Басараба воеводи, вѣиѣиѣ; dar алăturѣ де acestea въ

1) Dr. L. Miletičъ: *Novi vlaho-bulg. Gram.*

2) Šafárik: *Památky*, p. 112.

вѣки și sъ вѣснѣхъ лѣткѣ, сѣродниѣхъ și попопѣменкѣхъ, вѣснѣхъ (cf. вѣсти¹⁾).

Dacă se urmărește textele noastre moldo- și munteno-slave, și în unele și în cele-lalte se vede statornic amestecul lui **к** cu **и**. Acésta ne arată că în ele, în special în cele interne din Moldova, nu se da lui **к** semnificarea rusescă de *â*, ci pe acea sîrbă și bulgară de *i*. De alt-fel lucrul acesta e și natural, când știm că limba româno-slavă internă era esențialmente — și în Moldova²⁾ — cea bulgaro-slavă cu casus generalis, amestecata cu sîrbisme, așa că și pronunțarea slavă dela noi avea de regulă *i* în loc de plsl. și rus **к**=*â*. De aceea noi, în pronunțarea limbii slave, chiar și în Moldova, nu avem nevoie de sunetul *â*, de cât pôte numai ici-colo, unde influența foneticeî rusești se strecura din cancelariî și de pe la coloniștii Ruși, căci măi peste tot pronunțam *i* în loc de rus și plsl. *â*. Acésta se vede nu numai din amestecul la scris al lui **к** cu **и**, ci și din aceea că, cuvintele române cu sunetul *â* îl reprezintă pe acesta nu prin **к** ci de regula prin **ѡ** sau **ѧ**. S. ex. în un doc. moldo-slav de la Petru-Vodă al Moldovii din a. 1532 : numele de femei **ѡррѡта** și **ѡрѡта**, moșia **ѡтрѡна**³⁾. În alt doc. moldo-slav din a. 1612 : **ѡхотѡнкѡса**, **ѡхотѡнѡи**, **ѡхѡнѡи**⁴⁾. Iar acolo unde apare **к** în loc de *â* din limba de ađi, dacá se

1) *Sborn Min.* IX, 372.

2) Veđi ale noastre : *Cercetari istorico-filologice*.

3) La *Archiva Statului*, copie dupá un original slav prezentat de dl. Colonel Năsturel.

4) *Uricarul* XVIII, 331, 249.

studiază bine documentul, se vede că acel **к** putea reprezenta și pe **u**¹⁾, în limba română.

În textele slave am văzut, și se știe, că **к** se scrie uneori și **zu** sau **zi**, cu însemnarea *z* în cele pol. și ruse, iar cu însemnarea *z* în cele sârbe și bulgare. Deci între **к** și **zi** sau **zu**, nu atât în textele paleo-slave dar mai ales în ale celor lalte literatur slave de după secolul al XII, nu există nici o deosebire fonetică.

Da și în textele româno-slave, alături de obiectivul **к** (= mai alta uneori scrie în puterea vechi tradițiu paleo-slave, **zi** sau **zu**). Aș fel de pilda, dacă transcrierea e corectă, găsim într-unul moldo-slav dela începutul secol. XVI: *въ роуку* etc.²⁾ În doi moldo-slav dela 16, 10: *ези(и)перинаа ези(и)иу* *каіи*, alături de *ези(и)ицаунаа*, *ези(и)иули* (= *уаа*³⁾).

Acestea ne arată că nici în textele româno-slave nu era deosebire fonetică între **к** și **zi** (care uneori e alia scrie și **zu**).

Așa dar în textele româno-slave **к** (sau **zi**, **zu**), *amestecându se de regula cu u*, reprezintă în genere, ca și cele sârbe și bulgare, sunetul *z*.

Uneori, fie ca efect bulgar, fie ca influență rusă, se poate ca **к** să fi însemnat *ă* și în textele româno-

1) Cf. însă greșit la I. Bogdan, în *Lui Tihu Maiorescu Omagiū*, p. 191. De alt fel, chiar în o mulțime din textele moldo-slave publicate în *Arch. Isl.* se vede *ă* redat cu **к**, **к** în cuvinte române.

2) A. I. Tacimirskij: *Šestk statej*, p. 40.

3) Hic Barbulescu: *Vechile rel. ale Princip. Rom. cu Croația*, p. 3. Vede și alte la Uljanickij: *Materialy*, p. 71; *Uricar* XVIII, 124.

mic, **ккн**=chip, **ккме**=nime ¹⁾. Într'altul, tot slavoromân, scris la a. 1652 de eromonahul Misail de la mănăstirea Bisericană, găsim, în partea-î slavă, că **к** se amestecă cu **н** în sensul sîrb și bulgar, dar și în cea română tot ast-fel: **де нстерки... нн мннски марн** (fila 32), **ннн вв(р) не(р)вн ннн во(р) двсжжк** (fila 34), și iară infinitiv: **вв(р) не(р)вк** (f. 34). Și: **вв(р) еннк нн(л) вв(р) сасжжк** (f. 34). Și perf. simplu: **вннк фдалме** (f. 35), dar și **вчста рк(н)дн** (f. 36) ²⁾.

к = i în textele române

Așa dar, nu numai în Muntenia ci și în Moldova, textele române din vécul al XVI și XVII amestecă pe **к** cu **н**, — întocmai ca cele sîrbo-, bulgaro- și româno-slave. Acésta pe de o parte, iar pe de alta faptul că chiar în limba de ađi e *i* iar nu *â* în locurile unde vedurăm pe **к** amestecat cu **н**, ne confirmă ca acolo **к** represintă pe *i*.

Drept e ca în unele texte moldo-slave, din'ainte și de după vécul al XVI, găsim **к**, acolo unde, și după limba textelor munténo-slave contemporane lor și după limba de ađi, am avea sunetul *â*: **Стркыма 5, Стана вкранца, мкндри 13, пнн томн вкнде 30, Ивана мкннзсла** (Uricar XVIII). Nouă însă ni se pare că și în așa cazuri nu s'ar putea temeinic tăgădui că **к** nu însemna **н**, pe de o parte fiind-că, în cuvintele slave, chiar în aceleași texte se amestecă **к** cu **н**, iar pe de alta fiind-că, acelési cuvinte saű și altele

1) La *Academia română* sub No. 167.

2) *Ibidem* sub No. 69.

analoge se mai găsesc scrierile și cum Ast-fel **Стрѣмѣтѣ** (Ulrich XVIII) **Стрѣма** **Стрѣмѣса** etc. (Arch. Ist. I, 113, 123). Noi dau melniam a socoti așa forme ca existând chiar în limba cu *z*: **Стрѣма** = Strimba etc. și ca formele cu *n* l. **к** *mn* ne arată ca diaconii moldoveni își framântau singuri mîntea cum să pue mai bine pe hartie grupele *in*, *il*, cea ce câte o dată nu le reușea ¹⁾. Nu avem de ce să își framante mîntea pentru acești diaconi noștri moldoveniști, pe cîta vreme textele munténo-slave și muntene circula și pe la ei, și pe cîta vreme ortografia bulgăra și munténa cu **ж** sau **ж** = *a*, *a* le era și lor cunoscută, cum se poate vedea și din cele ce mai sus (p. 331) am arătat.

Scriau diaconii moldoveniști **ж** *mn* *isa* etc., nu pentru ca aici **ж** reprezintă pe *a*, ca și pe *a* îl știu să-l vedeă prin **ж** sau **ж**, ci pentru ca și aici, ca în **ж** *mn* *isa* etc. **ж** reprezintă pe *n*. Caci, de alt-fel, chiar textele muntene din al XVI și XVII véc ne arată ca pe atunci de multe ori *a*, cu deosebire în grupul *in*, presînta și dubletul *in*. Ast-fel, în a lui Coresi *Evangelic* cu învețatură, care amestecă pe **ж** cu *n*, găsim **ж** *mn* *isa*. Palca din Orăștia, care amestecă pe **ж** cu *n*, are și: **ж** *mn* *isa*, **ж** *mn* *isa*, **ж** *mn* *isa* și **ж** *mn* *isa*, **ж** *mn* *isa*, **ж** *mn* *isa* și **ж** *mn* *isa*, **ж** *mn* *isa* (Chrest. I). În manuscrisul «Cuvînt pentru curăție», care amestecă pe **ж** cu *n*, găsim: **ж** *mn* *isa* **ж** *mn* *isa* = sînt 50, **ж** *mn* *isa* **ж** *mn* *isa* 51, **ж** *mn* *isa* **ж** *mn* *isa* **ж** *mn* *isa* 52, (Chrest. I). Chronograful grămăticului Pavel Ștefănescul (c. 1650), care am

1) Cum crede I. Bogdan, în *Lui Titu Maiorescu Omagii*, p. 594.

vedut ca scrie звѣдирѣ , звѣдирѣ , are și лѣтѣрѣни чѣрѣни ни не мѣнѣтѣни 145, $\text{кжт сѣнѣ с'ас вѣрѣат}$ 150 etc. (Chrest. I). Un hrisov de întărire scris la Iași 1657 are, în afară de вѣрѣдѣнѣ și de rusismul ortografic $\text{ѣ}=\text{h}$: ѣтѣман , încă și numele $\text{неиславо моголада} =$ Mogildea, 173 (Chrest. I). «Cheia înțelesului» tip. 1678, care are дѣнѣни , posedă și сѣрѣни 238 (Chrest. I). Penticostarul lui Alexandru Dascăl (a. 1694) care are тѣнѣ 313, сѣлаѣѣ , дѣлѣнѣнѣѣ 314, posedă și вѣ- зѣнѣ 313. Codicele de la Cobalm are de asemenea: $\text{ка сѣ лѣ тѣ(м)нѣнѣ}$ 45, нон сѣвѣ(м) , мѣнѣлѣ лѣ(р) сѣ(м)ѣс alături de сѣнѣнѣ 49, лѣнѣлѣ сѣнѣтѣ лѣнѣнѣ 54, лѣнѣ дѣ(н)ѣ(л) 56, $\text{неисѣснѣ(н)ѣлѣ а вѣнѣта}$ 159 etc.

Acestate ne arată dar că a putut să existe chiar în limbă, prin sec. XVI și XVII, ca și mai 'nainte, forme cu sunetul *i* în loc de *â*. De acea, chiar forme ca рѣнѣза (Chrest. I, 156), cari și în limba de ađi suna în general *riŋza*, chiar și așa forme se pot explica cu кѣ нѣ рѣнѣза , ca неисѣснѣ(н)ѣлѣ , вѣзѣнѣлѣ , сѣнѣ etc. Așa ca, nici ast fel de cazuri nu ne pot contradice acea ce am cautat a dovedi că în general кѣ , atât în textele din Moldova cât și în cele din Muntenia, însemna acea ce нѣ adică *i*. De alt-fel și în limba de ađi are: *sin* și *sîn*, *sintem* și *sîntem* etc. în Muntenia, Moldova și Basarabia, tot așa precum în Banat se află: *rid* și *rîd*, *vind* și *vînd*, *rit* și *rît*¹⁾. Și dintre Macedo-români s. s. cei din Meglenia, de

1) Cf. Weigand: *Die rumän. Dial. der kleinen Walachei* p. 30, și de același: *Der Banater Dialect* s. e. la p. 56. Și Enea Hodoș: *Poesii populare*, Caransebeș 1892.

și au: *m*, *muzgar* etc., tot așa poseda și *mmg*, și *mmt* etc. ¹⁾.

Prin acestea însă nu vom a ține ca absolut necări nu se pôte gasi în textele române **м = r**, ci nu măi ca în general **м = n**. Și nu gândim a generaliza acăsta, fiind-ca tendința de imitare a literaturii și ortografiei rusești, pe care o vedem în sec. XVII pe la căte un scriitor cult ca mitrop. Dosoftei (care scrie **рХарк** în l. d. **Харк**) sau ca uricarul Contaș dela Iași (care scrie **рХетман** în l. d. **Хетман**, **дрѡрши**; **рХабенин** în l. d. **рабенин**), acăsta tendința, țicem, se putea arăta la *căte mmul* și cu privire la întrebuințarea lui **м = i**. Ast-ței, s'au putea ca e **м = r** la Dosoftei, sau în Psaltirea romana tip. la București în 1680: **сѡкрѡк**, **сѡкрѡнѡскѡ** etc.... o ortografie pe care țam o mai aflăm și la căte un manuscris romano-slav în cuvinte slave, ca s. ex. în cel din sec. XVI scris la mănăstirea Putna, în care e **сѡмрѡ(т)** și **сѡмрѡтн** alături de **сѡмрѡктн**, **сѡмрѡтн** sau **дрѡрзиовѡниѡ(м)** alături de **дрѡрзиовѡниѡ(н)** etc. ²⁾.

н și *нн = м* în textele române

Am arătat măi sus că **н** se află măi rar scris și în textele sârbo-, bulgaro- și româno-slave, — cu tôte că măi peste tot e **м** în locul lui. Și s'a vățut încă că, acest **н**, scris une-oră și **нн** (pe temeiul identității fonetice a lui **н** cu **нн**), nu represinta în acele texte slave alt-ceva de căt tot fonetismul lui **м**. Evi-

1) Pericle Papahagi: *Românii din Meglenia*, București 1900, p. 107.

2) A. I. Iacimirskij: *Šestk statej* p. 39.

dent e dar că acelaș lucru represintă el, când se află și în textele române, adică: măi peste tot pe *i*, dar, une-orî, excepțional, și pe *â*. Voim dar a dice că nici odată **ѡ** nu represintă pe *â*, în casuri în cari și limba de ađi are *i* sau *â*¹⁾. De aceea s. e. **ѡ** dintr'un doc. moldovenesc dela a. 1620 nu represintă pe: *gîupâinėsii* ci pe *gîupâinėsii*, sau, pôte, chiar și pe *gîupinėsii*; căci, în acelaș act, alături de **ѡ** mai e și **ѡ** (Chrest. I, 62).

De aceea, e o evidentă greșală de înțelegere a graficei timpului transcrierile: a *strâigat*, îndemână. *sâirma*, — pe cari de sigur că editorul²⁾ le-a găsit în originalele cirilice scrise: **стрѣгат** = ađi: strîgat, sau strîgat, **ѡ** = îndemână, **ѡ** = sîrma.

Acésta însă nu însamnă ca **ѡ** sau **ѡ** represintă pretutîndeni pe **ѡ**. Căci, precum în textele paleoslave, ba pôte chiar medio-bulgare³⁾, forme ca **ѡ** se pronunțau și *dobrâ*, tot ast-fel și în textele române s. ex. **ѡ** (Arch. Ist. I, 1, 35) dintr'un doc. din sec. XVI pare ca represintă pe: *Tâtuat*, întocmai ca **ѡ** în Letopisețul lui Ureche (Chrest. I, 68) pe: *Târât*.

*

Resultatul cercetării noastre e dar că, în textele române din vécurile al XVI și XVII, întocmai ca'n

1) Ací nu trebuie să se amestece forme ca: *mâine*, *câine*, *pâine* etc.

2) N. Iorga: *Studii și documente* IV, 17, 26, 27 (doc. 1628 și doc. 1617); Cf. și *Doc. de la Bistrița* I 34, II, 107.

3) Veđi Miletic, în *Arch. für slav. Phil.* XX. Cf. și Leskien: *Handbuch*, ed. 3, p. 95.

cele romano-slave și sud-slave cirilice, litera **к** însemna: *a) de regula* cea ce **и**, deci *і* și *ї*, s. ex. în **минуми мари** — *minumz marz*, **воръ савѣки** — *vor služz*; *b) une-ori, exceptional* — poate chiar sub influența graficiei bulgaro-slave, nu numai a celei ruse — pare ca însemna și *â* s. ex. în **сѣмрѣжъ**, **сѣмрѣжасѣжъ**; *c) зѣ* sau **зѣ** însemna nu numai *âi* sau *âi*, ci și cea ce **к**, s. ex. în **сѣрѣжатъ** = *strigat* sau *strigat*.

ѡѣ, ѡ, ѣ.

1. In literatura paleo slavă

În textele paleo-slave, ce avem, se găsesc cel mai mult **ѡѣ** dar și **ѡ** pentru același sunet. Amândouă aceste litere nu par a fi altceva de cât un împrumut din scrierea grecească, luate chiar o-dată cu alcătuirea alfabetului cirilic; fiind-ca ele se găsesc la Greci chiar înainte de al IX și X vec. ¹⁾ Numai că **ѡ** pare a se fi întrebuițat rar de tot în textele paleo-slave.

În scrierea grecească **ѡѣ** și **ѡ** reprezintă amândouă sunetul *u*. Tot ast-fel, nici în textele paleo-slave nu se vede vre-o deosebire sau nuanță deosebitore fonetică între **ѡѣ** și **ѡ**, ci și aici, amândouă reprezintă numai sunetul *u*. De acea ele se și găsesc scrise unul în locul altuia. Ast-fel în Savina Kniga se află **кѡ хемъ**, **емъ**, alături de **ѡѡѣ**, **намѡѡѣ**, sau **пѡѣтѣтѣ**

1) Gardthausen : *Griechische Paläographie*. Karskij : *Paleografija* pag. 163.

și *uscrimii* etc., toate cu pronunțarea : *nemu*, *emu*, *našemii*, *pustiti*, *pustiși*.

De alt-fel și la Greci *s* nu fuse o invenție deosebită și necesară, ci acesta se născu numai prin dezvoltarea scrisorii în curgerea vremilor, decî numai pe cale paleografică din *σϛ*. În manuscrise se și poate vedea vr'o trei faze prin cari a trecut *σϛ* până să devie *ś*. Anume, cînda lui *ϛ* scurtându-se, el devine *r*, și se scrie decî *or*. Apoi, nevoia de scurtare făcu ca *r* să se suprapue lui *o*. De aci, în prima fasă de transformare se făcu *õ* în care, între *r* de sus și *o* de jos, rămase gol un spațiu mic despărțitor. această fasă o aflăm în paleoslavicul Codex Suprasliensis ¹⁾, în Psaltirea lui Pogodin din sec. XII ²⁾, Tetraevanghelia de la Praga (sec. XV) ³⁾ și în manuscrisul de la Tikveš (sec. XVII ⁴⁾.

Apoi, în a doua fasă, cele două elemente suprapuse se împreunara, născându-se *õ*. Și în urmă, laturile unghiului suprapus curbându-se, cea ce e prea înese, mai ales la scrierea cursivă - se născu *ś*. Aceste două faze ultime se ved pretutindeni în manuscrise.

Faptul ca *ś* s'a născut numai pe cale paleografică din *σϛ* ne confirmă încă-o-dată că între ele nu era nici o deosebire fonetică, nedeosebire care de alt-fel vedurăm că reese și din scrisul lor amestecat în Savina Kniga.

1) Karskij : *Paleografija*, p. 166.

2) Sreznevskij : *Drevn. slav. pam. jus. pis.* p. 53.

3) *Starine* XIX, 195.

4) *SbM* IX, 121.

Aceleși forme paleografice și aceeași identitate fonetică a lor se păstrează și mai departe în textele literaturilor slave.

II. In literatura sirbo-slavă

Textele sirbo-slave au și ѡѣ și s.

În ele se observă trei tendințe ortografice cu privire la aceste litere: unele, care se țin mai ales de tradiția paleo-slavă, au mai exclusiv ѡѣ; altele, care se țin de curentul mai nou și mai simplu, mai că nu întrebuițeau de cât pe s; iar altele, care se vede că puneau tot atata valoare și pe ѡѣ și pe s, le întrebuițeau pe amândouă, une ori cu tendința ortografică de a pune pe s la începutul cuvintelor iar pe ѡѣ la sfârșit și în corpul lor, iar alte-ori chiar amestecându-le neregulat.

Dintre cele d'înteu putem cita alfabetul lui Constantin Filosoful care n'are pe s¹⁾; iar ca text un zbornic din sec. XV în care e scris mai numai ѡѣ²⁾. În acest zbornic, chiar atunci când rar vine s, el se amestecă mereu cu ѡѣ; cea ce tocmai arată că scriitorul nu deosebea foneticeste pe unul de celălalt. Aici găsim deci mai numai: *кѡснѡѣѣ рѡѣѡѣѣ, вкз-вѡѣѡѣѣ, рѡѣѡѣѣѣѣ, ѡѣѡѣѣѣ* etc. Dintre cele d'altoilea, scrise după curentul literar mai nou, pe care noi de obicei îl numim vulgar, și care n'au pe ѡѣ ci numai s, putem cita din un Octoih tipărit la 1510

1) Cf. și *Starine* I, 8.

2) *Starine* IX, 13.

în mitropolia Gračanica din Sîrbia. Aici e numai s : SASMHTY, ΔΣΧα, ЧКТСИЕ etc.¹⁾). Tot din această școlă ortografică e și un manuscris care cuprinde «Istoria lui Alexandru cel Mare», din sec. XVI. Nici în el nu se află oу, ci numai s : ЦАРСТЪС, СРЕМЪС, ЕМЪС ВОРС, ПЕСАКОАИТЪ 2). Dintre cele în cari oу se amestecă cu s putem cita, din cele vechi, fragmentele Svrilgice (a. 1279) în cari vine : МОУЖЪ și МСЖЪ 255, СΟΥТЪ 256 și СУТЪ 255, ac. sg. ДОУМОУ 25 și ВЪ ЕДУМОУ СОУВОТЪ 258 (Glasnik). Sau în Evangelia tipărită la 1552 în Belgrad de Trojan Gundulić Raguzanul : ВКРЕВНДОУ и ПРЪКАРОМЪ БОРОУ, ГОУНДОУАНЕК și ГОУНДАУАНКА, РА-РОКЕМОУЮ și ДОУМЕЧАУЮ, СРЕТСЮ, ПА ТЪКАС МОЕМОУ etc. Și, tot cu această tendință, adică de a pune oу și s, scrie Božidar Vuković, a cărui influență știm că se întinde și în țara românească³⁾). Același lucru se poate vedea și în Letopisețul numit de la Tronoșa din al XVII vîc.

Aceste trei curente ne arata ca în textele sîrbo-slave oу însemna tot cea ce s, și ca se scria unul sau celălalt numai după apucătura sau tendința ortografică a scriitorului.

De alt-fel unele redacțiuni ale cărții lui Const. Filosoful despre ortografie ne și spun că «ОНА ЧІА С. ОУ. ЕДИНО СЪТЪ» : adică : «amândouă acestea, s, oу, sînt tot una»⁴⁾.

1) St. Novaković : *S arheološke izložbe u Kijevu*. U Beogradu 1876, p. 8.

2) Originalul e în *Biblioteca regală din Berlin*, încatalogat între manuscrisele slave sub semnătura «în quarto, 8». După unele particularități ca u l. k etc. se vede că acest mscr. a fost scris în dialectul ikav.

3) St. Novaković : *Primeri*, p. 385—386.

4) Jagić : *Izsl-dov. po rus.k. jaz.* I, 966.

IV. In literatura ruso-slavă

Textele ruso-slave, întocmai ca cele sirbo- și bulgaro-slave, ne oferă pe **oy**, **y**, și **s** amestecat sau nu, după deosebite tendinți ortografice și școli literare. În toate, aceste litere reprezintă sunetul *u*, cum observă deja Vostokov ¹⁾, iar după dînsul toți cei de astăzi. Așa dar, atît în sec. XII cît și într'al XVII, textele ruse au deopotrivă **oyka**, **yka** și **ska**, **oyko**, **yko** și **sno** etc., chiar cînd se ține și de tendințele ortografice, pe cari le vedeam și la Slavii de mîna dîi, dă pune pe **oy**, **y** la începutul cuvintelor și **s** la sfîrșitul și în corpul lor sau invers.

Deci nici la Ruși n'a existat deosebire fonetică între **oy** și **s**.

V. In literatura româno-slavă

Textele româno-slave, ca și cele bulgaro- și sirbo-slave, nu observă nici o deosebire fonetică între **oy** și **s**. Ast-fel, un doc. de la Dan, Domnul Munteniei, din sec. XV are: **Христовоуа** și **Христовса**, **кшнѣа** și **коушѣа**, **коушюахт** și **кшнѣа**, **роушѣа**, **ршѣа**, **ршѣа**, **кшнѣа** și **кшнѣа**, ѿ **дрѣвѣх**, ѿ **дрѣвѣа** și ѿ **дрѣвѣх**, **кшѣрѣа** și **коушѣрѣа** etc. ²⁾. Iar cît pentru sec. XV, ne pôte sluji și nouă de dovadă că **oy** = **s** acele ce am vădut că ne spune Const. Filoso-

1) Sreznevskij: *Filolog. nabljud.* p. 86.

2) Mileticz: *Novi vlaho-bulg. gram.* p. 54.

ful. Și, aceeași identitate fonetică a lor se poate vedea în textele din vécul al XVI și XVII. Căci s. e. amestecă pe **oy** cu **s** Evangelia de la Târgoviște (a. 1512): **εξεβηδης η ηρεβλιδος εοϋ σαβα, τρσδιλσα, λοϋου** etc., cu tóte că în ea se vede înclinarea ortografică d'a scri **oy** la începutul cuvintelor și la mijloc, iar pe **s** la sfârșitul lor. Același amestec și înclinare ortografică se vede în lucrările slave ale lui Coresi, ca s. e. în Octoihul (a. 1574): **ρκερεκινουοϋ** și **εξεβηδης η ηρεβλιδοςλακιδος** etc. Iar documentele, cărora nu le lipsește **oy**, întrebuintează în cea mai mare parte numai pe simplul **s** sau **r**. Ast-fel un doc. de la Mircea Ciobanul are numai **s**: **сседеи, Мисса, етраис, тсркен, ес сеиан, въ држжана** etc. (Novi vlahobzlg. gram. 96). Intr'o scrisóre tot de la Mircea Ciobanul vine numai **r**: **сннр вериоан, ворт, вбет, жпнан, r ррв, доводити, гарет,** etc. (Ibidem 97). Iar într'o altá scrisóre tot de la Mircea Ciobanul către mama-sa, ca în acesta de mai sus, se amestecă **s** cu **r**: **s мсга** și **r знанне, рсчодетс** și **рсчодетив, дшнр, ηρεκεταδος** și **нанем** etc. (Ibidem 98). Din sec. XVII, Cronica moldovenească din Codicele de la Chiev — de și are înclinarea ortografică d'a scri pe **oy** la începutul și în corpul cuvintelor iar pe **s** la sfârșitul lor — le și amestecă: **ενκερεκινουοϋ** și **ετροκινουοϋ** 149, **αετοϋ εδουοας** 150 și **εδιουοϋ** 153, dat sg. **снноϋ сгоемс Стефановϋ** 151, **оттжаовϋ** și **оттжас** 151 etc. Letopisetul din Codicele de la Tulcea mai că n'are **oy** ci numai **s**: **сдариша, тс, наснн, ссчарекнн** 37, **радаск** 39, **тоас** 12 etc. Penticostarul de la Târgoviște (a. 1648 — 9)

păstréza, pare-se, o mai strictă regulă ortografică d'a scri pe **oy** la începutul cuvintelor, iar pe **s** în corpul și la sfârșitul lor: **oyrporaaXñ**, **oyepzXno**, **oymiaz** etc., și **ipsez** **cSupsaunika**, **imurs** etc. În documentele din acest véc, deși, ca cele din al XVI, întrebuințéza mai ales pe **S** și **r**, totuși se afla între ele câte unul care imitéza și vechea tradiție cu **oy**: **mayak**, **loyim**, **emoy**, **emoy**, etc.¹⁾ Dar tocmai acésta ne confirmă ca **oy** s'una tot cu **s**.

În textele slave mai găsim și **v** cu însemnarea de **s**. Acest **v** cum, cum vedem, nu e de cat litera ce române din **oy** după chimmarea lui **s** în **v** a apăr. La început însemnarea de **v** prin influența alfabetului grecesc. Căci formând slavă pe **v** după grecescul **v** cum însemnă în textele grecești și **v** au însemnat și ei pe **v** prin **v**. De atunci devine și cu **v** cu care nu e de o abia de cat prin coda mai lungă a acestor din urmă. De aceea deja în *Evangelia Ostromica* găsim scri: **ocvzbanie** cu **ov** = **oy**, adică cu **v** = **v**, cu toate ca în acestăși text mai e în general **oy**: **apoyreyevai**, **nacXoy** etc., mai rar **v**: **cydapk**, **icav** etc., și încă și mai rar **s**: **apsez**, **imurS** **icavS** etc.²⁾

Așa fel ca, probabil ca în acest chip a ajuns **v** sa însemne **v**. Cu acésta însemnare se află **v**, alături de **oy**, chiar în paleoslaviceul *Codex suprasliensis*, iar după acésta mai departe în textele bulgaro-slave, serbo-slave și mai ales ruso-slave.

Deci în toate aceste feluri de texte, începând cel

1) Salank: *Pamiatky*, 117.

2) Jagić: *Ist. slav. po russk. jaz.*, p. 15.

puțin din al XI véc, găsim că toate aceste trei litere $\sigma\gamma$, γ și \acute{s} însemnă același lucru, adică sunetul *u*.

VI. In literatura română

Dar, pe câtă vreme în textele lor slave, Români, ca și Sîrbii și Bulgarii într'ale lor, nu observau între $\sigma\gamma$ și \acute{s} sau γ nici o deosebire *fonetică*, ci numai scriaū pe una sau cea-laltă din aceste litere după anumite curențe ortografice, e ore cu puțință ca ei să le fi deosebit în textele lor române? Fără îndoială că nu. Și de aceia, atât textele slave cât și limba vie de ađi ne arată că aū dreptate filologii noștri cari, mai toți, consideră pe $\sigma\gamma = \acute{s}$, și că se înșală acei cari cred, ca Sbiera, că amestecul lui \acute{s} cu $\sigma\gamma$ e o «confusie mai târđie a scriitorilor»¹⁾.

Văđurăm că amestecul lui $\sigma\gamma$ cu \acute{s} se constată la Slavii încă de prin sec. XI, iar în textele româno-slave el se vede mereū de prin sec. XIV încóce.

În același fel găsim amestecul acesta respândit și în textele române din vécul XVI și XVII.

Vécul XVI. Și în textele române din acest véc găsim aceea ce am aflat în cele slave și româno-slave contemporane. Anume, unele texte, al căror scriitor era din școla ortografică mai veche, aū numai $\sigma\gamma$; altele, după școla mai nouă, numai \acute{s} ; iar altele le amesteca pe amandoua, ținându-se mai mult sau mai puțin de inclinația ortografică d'a seri pe

1) Sbiera - *Codexul Voronețean*, 301.

oy la începutul cuvintelor sau pe s la sfârșitul lor și chiar invers.

Ast fel Leviticul (din Oltenia) are: $\phi\mu\alpha\kappa\eta\delta\omicron\upsilon\gamma$, $\epsilon\sigma\omicron\tau\eta\delta\varsigma$ sau $\eta\mu\eta\eta\delta\varsigma$, $\epsilon\tau\omicron\pi\epsilon\sigma\tau\alpha$ și $\epsilon\tau\alpha\mu\eta\alpha\tau\omicron\upsilon\gamma\alpha$ 6, $\lambda\omicron\sigma\omicron\upsilon\alpha$ și $\eta\kappa\alpha\kappa\eta\tau\sigma\alpha$ 7, $\eta\kappa\alpha\kappa\eta\tau\omicron\upsilon\alpha$ 11, $\kappa\omicron\upsilon\gamma$ și $\kappa\varsigma$ 8, $\eta\omicron\upsilon\gamma$ și $\eta\varsigma$ 10, $\kappa\omicron\epsilon\tau\epsilon\pi\varsigma$ și $\kappa\omicron\epsilon\tau\epsilon\pi\omicron\upsilon\gamma$ 9 etc. (Cuvinte I); cu toate că scriitorul inclina în el pentru întrebuintărea mai ales a lui oy. Coresi tot ast fel le amesteca în lucrările sale. Ast fel în Psaltirea¹ din 1577: $\alpha\varsigma\eta$ și $\lambda\omicron\upsilon\eta$ 15, $\eta\varsigma$ 13 și $\eta\omicron\upsilon\gamma$ 16, $\lambda\omicron\upsilon\gamma\alpha\eta$ și $\alpha\varsigma\alpha\eta$ 12, $\epsilon\lambda\eta\tau\epsilon\tau\omicron\upsilon\alpha$ $\epsilon\lambda\eta\tau\eta\kappa\sigma\alpha$ 10, $\kappa\omicron\upsilon\gamma$ 17 și $\kappa\varsigma$ 16 etc. Tetraevanghelia (C. 1, 70) $\alpha\omega\mu\sigma\alpha$ și $\omicron\alpha\mu\omicron\alpha$ 18, $\alpha\varsigma\eta$ și $\lambda\omicron\upsilon\eta$ 18, $\rho\eta\zeta\epsilon\tau\sigma\alpha$ și $\eta\pi\alpha\kappa\lambda\alpha\mu\eta\sigma\alpha$ 19, $\eta\zeta\omicron\upsilon\gamma\tau\kappa$ și $\rho\eta\alpha\sigma\tau\kappa$, etc. (Circ. I) Palca din Oltenia, de la inclina mai ales la întrebuintărea pe o la început, îl găsim deca cu oy: $\eta\kappa\alpha\kappa\eta\tau\omicron\upsilon\alpha$ și $\eta\kappa\alpha\kappa\eta\tau\alpha\kappa$ 33, $\lambda\omicron\upsilon\mu\eta\eta\eta\varsigma$ și $\lambda\alpha\mu\eta\eta\eta\varsigma$, $\phi\lambda\omicron\upsilon\alpha$, $\alpha\omega\mu\omicron\alpha$, $\eta\mu\eta\omicron\upsilon\alpha$ și $\omicron\upsilon\tau\epsilon\lambda\tau\sigma\alpha$, $\epsilon\tau\pi\eta\eta\epsilon\sigma\alpha$, $\lambda\omicron\upsilon\gamma\alpha\mu\eta\alpha$ și $\alpha\omega\mu\eta\eta\alpha$ 3, (Circ. I). De alt fel aici, cu toată preponderanța lui s, se observa încă care inclinare d'ă se scrie sau ales la sfârșitul cuvintelor și oy la începutul și în corpul lor: $\omicron\upsilon\mu\epsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon$, $\epsilon\lambda\omicron\upsilon\tau\alpha$, $\omicron\upsilon\mu\eta\sigma\tau\epsilon\pi\eta\eta$, ceea ce am vedut și în textele slave și româno-slave. Aceiași inclinare și amestec se vede în lucrările popii Grigore din Mahaci. Tot ast-fel le amesteca Psaltirea Scheiană, care are oy, s și y: $\eta\mu\eta\tau\sigma\alpha$... $\delta\epsilon$ $\alpha\mu\alpha\tau\omicron\upsilon\gamma$ sau $\delta\epsilon$ $\chi\eta\kappa\lambda\epsilon\eta\eta\eta\tau\sigma$ 26, $\eta\tau\tau\sigma$ și $\eta\tau\tau\omicron\upsilon\gamma$ 27, $\alpha\mu\eta\eta\epsilon\lambda\sigma\alpha$ și $\eta\eta\eta\omicron\upsilon\alpha\tau\omicron\upsilon\alpha$ 27, $\epsilon\kappa\lambda\omicron\upsilon\tau\eta\sigma\alpha$, și $\epsilon\kappa\eta\tau\epsilon\tau\omicron\upsilon\alpha$ 30 și $\eta\eta\eta\omicron\upsilon\tau\epsilon\tau\omicron\upsilon\alpha$, $\lambda\lambda\eta\eta\eta\tau\epsilon\tau\omicron\upsilon\alpha$, $\omega\omega\omega\tau\epsilon\tau\omicron\upsilon\alpha$ 24, $\delta\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$, $\eta\epsilon\lambda\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$ și $\epsilon\tau\phi\alpha\epsilon\tau\sigma\alpha\eta$ 25, $\eta\varsigma$, $\eta\omicron\upsilon\gamma$ 1 și $\eta\tau$ 26 etc. Nota de pe o Psaltire are numai s: $\alpha\eta\sigma\mu\epsilon$, $\epsilon\varsigma\mu\eta\zeta\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$, $\epsilon\tau\pi\eta\eta\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$, $\epsilon\phi\alpha\tau\sigma\alpha$, $\alpha\varsigma\eta$ etc. (Cuvinte I, 19). Un hrisov

de vîndare, scris la Troțuși în 1591, întrebuintează tot ast-fel numai pe \dot{S} : $\mu\sigma\alpha\tau\acute{\sigma}\beta\acute{\sigma}\lambda\ \kappa\acute{\sigma}$, $\tau\omicron\tau\rho\acute{\sigma}\mu$, $\alpha\eta\acute{\sigma}\lambda\epsilon$ $\Pi\epsilon\acute{\kappa}\acute{\sigma}\lambda\alpha$, $\beta\acute{\sigma}\mu\acute{\iota}$ etc. (Arch. Ist. I, 1, 105). Tot ast-fel întrebuintează numai pe \dot{S} Catastihul averii mănăstirii Galata, din a. 1588: $\epsilon\acute{\sigma}\epsilon\acute{\sigma}$, $\kappa\acute{\sigma}$, $\alpha\acute{\sigma}\rho\kappa$, $\epsilon\acute{\sigma}\mu\epsilon$, $\epsilon\kappa\acute{\sigma}\lambda\mu\epsilon$, $\acute{\sigma}\rho\mu\epsilon$ etc. (Cuvente I, 192—212).

Vécul XVII. Aceleași curente le găsim și în acest véc. Cronica lui Moxa are mai peste tot \dot{S} : $\epsilon\alpha\acute{\sigma}$, $\acute{\sigma}\mu\lambda\alpha$, $\lambda\acute{\sigma}\rho\mu$, $\beta\acute{\sigma}\mu$, $\kappa\acute{\sigma}$, $\acute{\sigma}\mu\epsilon$ $\lambda\omicron\kappa\acute{\sigma}\rho\mu$, $\alpha\acute{\sigma}$ etc. Manuscrisul «Cuvânt pentru curăție» întrebuintează tot ast-fel mai ales pe \dot{S} : $\mu\epsilon\tau\rho\acute{\sigma}$, $\epsilon\zeta\acute{\sigma}$, $\epsilon\mu\alpha\tau\acute{\sigma}$, $\acute{\sigma}\mu\acute{\sigma}\lambda$, $\epsilon\acute{\sigma}$, $\kappa\acute{\sigma}\lambda\mu\acute{\sigma}$, 45 etc., iar când are și $\omicron\gamma$, îl amestecă cu \dot{S} : $\epsilon\kappa\rho\kappa\epsilon\alpha\tau\acute{\sigma}\lambda$ și $\epsilon\kappa\rho\epsilon\alpha\tau\omicron\gamma\lambda$, $\mu\epsilon\tau\rho\omicron\gamma$ și $\mu\epsilon\tau\rho\acute{\sigma}$ 46, $\mu\omicron\epsilon\tau\rho\omicron\gamma$ și $\mu\omicron\epsilon\tau\rho\acute{\sigma}$, $\kappa\acute{\sigma}$ și $\kappa\omicron\gamma$, $\acute{\sigma}\mu\acute{\iota}\mu$ și $\omicron\gamma\acute{\iota}\mu\acute{\iota}$ 47. (Chrest. I). Letopisețul lui Urechă are mai numai \dot{S} în corpul și la sfârșitul cuvintelor: $\rho\kappa\mu\lambda\acute{\sigma}\lambda$, $\lambda\omicron\mu\mu\acute{\sigma}\lambda\acute{\sigma}\mu$, $\lambda\acute{\sigma}\lambda\alpha\tau\zeta$, $\mu\acute{\sigma}$, $\kappa\acute{\sigma}\lambda\ \alpha\acute{\sigma}$ $\phi\omicron\epsilon\tau$, $\tau\rho\epsilon\kappa\acute{\sigma}\mu$ etc.; iar la început înclina să pună mai ales pe $\omicron\gamma$: $\omicron\gamma\rho\lambda\kappa\mu$, $\omicron\gamma\mu\lambda\epsilon$, $\omicron\gamma\rho\lambda\zeta$, $\omicron\gamma\mu\acute{\sigma}\rho\mu$ etc.; cu toate că chiar și în acest din urma caz amesteca pe $\omicron\gamma$ cu \dot{S} : $\omicron\gamma\mu\lambda\epsilon$ și $\acute{\sigma}\mu\lambda\epsilon$, $\omicron\gamma\rho\lambda\zeta$ și $\acute{\sigma}\rho\lambda\zeta$ 72, $\omicron\gamma\rho\epsilon\mu$ și $\acute{\sigma}\rho\epsilon\mu$ 72 etc. (Chrest. I). Invețatură preste toate ȕilele (tip. la Cămpulung (a. 1642) are tot ast-fel mai cu sémă pe δ la sfârșitul și în corpul cuvintelor: $\tau\acute{\sigma}\tau\acute{\sigma}\rho\omicron\rho\zeta$, $\phi\omicron\lambda\omicron\epsilon\acute{\sigma}\lambda$, $\epsilon\acute{\sigma}\mu\epsilon$, $\mu\epsilon\tau\rho\acute{\sigma}$ etc., sau $\omicron\gamma\mu\tau$, $\omicron\gamma\mu\kappa$, $\omicron\gamma\mu\tau\rho\acute{\sigma}\mu$ $\mu\alpha\kappa\kappa$, $\omicron\gamma\mu\epsilon\lambda\epsilon$ etc.; dar le și amestecă: $\kappa\acute{\sigma}$ și $\kappa\omicron\gamma\lambda$, $\epsilon\kappa\beta\omicron\gamma\tau$ și $\phi\zeta\kappa\acute{\sigma}$, $\mu\acute{\sigma}$ $\epsilon\rho\omicron\gamma$ și $\mu\acute{\sigma}$ $\epsilon\rho\acute{\sigma}$ etc. (Chrest. I). Tot ast-fel le amestecă Codex Dragomirnenis (Moldova): $\mu\alpha\tau\rho\acute{\iota}\mu\alpha\chi\acute{\sigma}\lambda$ și $\epsilon\rho\omicron\rho\omicron\kappa\omicron\gamma\lambda$, $\omicron\gamma\phi\lambda\epsilon\tau\omicron\gamma\lambda\omicron\gamma\acute{\iota}$ și $\lambda\omicron\mu\mu\acute{\sigma}\lambda\acute{\sigma}\mu$, $\rho\lambda\omicron\gamma\lambda\mu\mu$ și $\rho\lambda\acute{\sigma}\lambda\mu\mu$ 181, etc., în care nici nu se póte observa regula ca $\omicron\gamma$ să se scrie la începutul cuvintelor. Din curentul care ține la $\omicron\gamma$ era mitropol.

Varlaam; caei acesta în lucrările sale întrebunțea pe S mai puțin. Ast-fel în a sa : Carte românească de învețatura are: ДѢДИЮУАК, АТОУИИЕ, ДОУАИИ, РИ ПОУТСАѢ ДОУЕК, ВЪДОУЕК, ПОУ, МОУИИА, etc.; și când are pe S, îl amestecă cu ѡу: БОУВЪИТОУАК și ПСАИСАК 104, МОУДЕЦОУАШИ, ЖСАДЕЦОУА 105, ВЪДОУЕК și ВЪДТЕК, РАКНОУИДЕ și РАКШИДЕ 104, АТОУИИЕ și АТШКИЕ 106 etc. Cu tôte că în alte lucrări, ca «Evangelic Invețatôre», Varlaam se ține de curentul eelă-Palt, dând preponderanță lui S: ДSVSAȘИ, РИТРS, АСАИИАТ, КРАИИИША, ТSТSРРЪ etc. (Chrest. I, 109).

Și tot ast-fel, în tôte lucrările acestui vec se vede limpede, ca scriitorii dau lui ѡу aceeași valoare fonetică și cantitativă ca lui S sau r când însemnau *u*. Acesta e cu atât mai doveditor, cu cât aceeași lucru se vede în textele româno-slave, cași în cele bulgare, sirbo- și ruso-slave.

Iată de ce nu se pôte nici de cum susține afirmarea că amestecul lui ѡу cu S, în textele române, ar fi o greșelă a scriitorilor¹⁾. Căci, scriitorii textelor românești nu făcêu de cât să scrie și românește așa cum ei de la Slavî învețaseră a scri și slavonește.

Iată de ce nu se pôte întru nimic susține nici afirmarea (tot a lui Sbiera, și, după dînsul și a altora) ca dintru întei, când aù început Românii a scri cu cirilica, era foneticeste deosebit ѡу de S; că anume p'atunci ѡу ar fi însemnat *iu*, iar că S însemna curat *u*. Ceia ce face pe acei scriitori ai noștri de astă-đi să socotescă ast-fel pe ѡу = *iu* și S = *u*, e faptul că în

1) Sbiera : *Codic. Voron.* p. 301. Cf. Ghibănescu : *Graf. Ciril.*

textele vechi române **oy** se scrie la începutul cuvintelor, unde limba de ađi ne oferă un *iu* în loc de *u*, ca s. e. în *uunt*, *uunde*, *uumăr*, și că **s** chiar în textele vechi vine în corpul și la sfârșitul cuvintelor unde ađi se aude numai curat *u*, ca s. e. în *bun*, *rup*, etc. Dar, de ce se scrie **oy** mai ales la început și **s** în corpul cuvintelor, am vădut. Și, afară de acésta, a crede în represintarea în scris a nuanțelor fonetice în vécul al XVI și XVII, însémnă a nesocoti modul cum întrebuițau Românii alfabetul cirilic; însémnă a nesocoti faptul însemnător că în general avéu câte trei patru litere cu cari represintaú unul și același sunet. Așa era cu **z**, **k**, **x**, **ř**, **h** etc. Și dacă s'ar fi gândit Românii să specifice anume nuanțe de sunete pentru **oy** și **s**, de ce nu ar fi făcut același lucru și pentru cele-l'alte litere, pentru cari de sigur tot așa de bine le-ar fi putut oferi limba nuanțe?

Așa dar nu pôte fi de cât greșelă neidentificarea fonetica a lui **oy** cu **s** (sau **r** în anumite casuri).

oy sau s însemnau numai u întreg sau și u jumătățit?

Am vădut că la Românii, ca și la Slavi, **oy** și **s** represintaú amândouă la fel sunetul *u* întreg.

Dar Slavi, în limba lor, nu mai avéu și un alt *u*, adică pe *u* jumătățit, cum îl au ađi Românii s. ex. în: *daú*, *staú*, sau chiar în: *om bunú*, *sintú* etc. Întrebarea e: dacă nu vor fi însemnat ai noștri pe acest *u* jumătățit tot prin **oy** sau **s**?

Mai toți filologii (afară de Tiktin), ba chiar acei

cară recunosc identitatea fonetică a lui *ѡ* cu *ѡ*, cred că *ѡ* și *ѡ* reprezintă numai pe *u* întreg, în textele române din al XVI și XVII véc. De aceea toți cred, ca s. ex. Hasdeu (în *Cuvente I*, 243), ca în *Уотаръѡѡѡ* e «finalul *u* întreg», că deci acolo ast-fel se pronunța *u*, și de acea transcriu prin: «hotaralou». Acesta însemnă, firește, că, în sec. XVI și XVII, în privința acésta, limba română se deosebea de cea de ađi care nu mă are acel *u* final întreg.

Că limba nóstră a avut când-va întreg pe acel *u* final, nu se póte tăgădui; noi însă credem că în al XVI véc deja ea nu 'l mă avea ast-fel ci tot ca ađi: sau *u* jumătătit sau *dispărut*, dar *întreg* — *nu*; credem dar că, în acésta privință ne aflam în stadiul lui *u* (cf. p. 340, 311, 314).

Și, întru acésta susținere, ne bizuim chiar pe modul de întrebuițare a alfabetului cirilic și pe scrisul textelor d'atunci.

Și iată cum.

Am dovedit măi sus (p. 305) că, de după sec. XII cel puțin, la nici unii din Slavii *ѡ* și nici *ѡ* nu măi însemnă pe *u*, și că chiar măi mult, la Bulgării, aceste două sunete contopindu-se de atunci într'unul, și anume în general în *ă*, noi n'avém de ce să dăm lui *ѡ* valórea *u* jumătătit. Apoi, am arătat că în pozițiile, din textele române, unde se crede de filologii nóștri că *ѡ* (sau *ѡ*) ar fi însemnând *u*, ele din contra nu avéu nici o valóre fonetică, ci se scriău numai «de prisos», conform tradiției vechii ortografii slave bisericesti. Căci, cum se știe acum, deja din vécul al XI scriu Slavii mereu pe *ѡ* și *ѡ* finale, deși nu le

mai pronunțau, ci numai spre a păstra scrisul paleoslav, care le impunea ca cuvintele să se termine într'una din aceste două litere.

De aceea am spus că, după cum sîrbește sau bulgărește s. e. ДѢЮК sau ДѢЮѢ , ДѢЮѢ , ДѢЮѢ nu se pronunțau, după sec. XII, de cât numai ДѢЮ , ДѢЮ etc., adică fără Ѣ , Ѣ final, tot ast-fel s. e. românește ѢЮѢ sau ѢЮѢ , nu se pronunța în sec. XVI și XVII de cât numai ѢЮ , adică fără ortograficele Ѣ , Ѣ finale.

Ei bine, dacă acésta nu se va putea contesta, și socot că nu se va putea prea lesne, atunci învederat că s. e. scrisul ѢЮѢ , ѢЮѢ și ѢЮ în unul și același text — dar cea ce se află în toate textele din vécul XVI și XVII — va trebui să ne facă a ne 'ntreba: dacă a putut fi posibil în limbă ca *același om* să ȳca de odată nearticulat *omu* cu *u* final *întreg*, dar și *om* fara vocală finală? Noi, ca toți cei-’alți, credem ca nu se putea acésta, ci că în sec. XVI și XVII, adică între fasa *omu* și *om* a trebuit să existe fasa fonetica *omu* adică cu *u* final jumetătit.

Dar tocmai de aceea; și fiind-ca pe *u* jumetătit nu-l găsim în acel timp represintat alt-fel (căci Ѣ , Ѣ am ȳis ca nu puteau însemna acésta); de aceia socotim că nu greșim dacă afirmăm că tocmai acel Ѣ (=Ѣ) final în așa casuri represinta nu pe *u* întreg, ci pe *ü* jumetătit.

Căci, Români, având în limbă pronunțarea *omü*, care nu era *omu*, dar nici departe de acésta, și ne-având în alfabetul cirilic un semn special pentru represintarea aceluï *ü*, credem că aü întrebuintat și pentru el pe vechiul și apropiatu’i în sunet Ѣ (=Ѣ).

Eu indemn la aceasta aveu mai de demult pe *u*, care am vedut ca tot cam ast-fel era intrebuintat, și de ei ca de Slavi, pentru reprezentarea lui *z* intreg și a scuitatului *z* (cf. pag. 110).

Acésta însemnare de *u* a lui *š* (— *oy*) ar fi dar, dupa noi, într-o cât-va o inovație pe care Românii ar fi adus-o în alfabetul cirilic — deși imitând ôre cum tot pe Slavi.

Și, tot imitând pe Slavi, când aceștia introduc prin sec. XVI — pe *ň* — *z*, fac și Românii pe *š* — *u*. De atunci și vedem — întocmai ca cu *u* — ca unii scriitori se (în încă de vechiul obicei d'a scri tot *š=u*, iar alții ca se folosesc și de *š*, deși îl amestecă cu *š*. Ast-fel, pe când într'un moldovenesc lui sov de judecată din 1620 se scrie tocmai cu *u* și *š*: *вѣдѣнїи, доу фави де еїи* sau *саш ѱрѣт, аѣš дѣт, дѣшезѣš, ии аš аиашит*; un manuscris, cam tot din același timp, amestecă *р раї*, și *р раи, трей фмерї* și *аšаиаме де фмерї* sau *еш ии тѣš* etc. (Chrest. I, 62—65). Tot ast-fel, o Palee, cam din același timp, are *еш* și *еш* etc. id. I, 65—67), alături de *фавѣторїа че-риашї* și *аѣšрѣт аѣšрѣи* (id. 68). Codexul de la Cöthelm care amestecă pe *u* cu *ň*, tot ast-fel face și cu *š* și *š*: *'аš асѣš(и)сѣ дš(а)иєзѣš* și *иšтѣрииш(а) дѣшѣš* 43 și *'аš асѣš(и)сѣ дѣшѣš* 42, sau *сѣсѣ(и)тѣ(а) аšї дѣшѣš* *аš ррѣи(т)* 44 și *иѣš си'ш(с)* 42.

Dar tocmai acest amestec al lui *š* cu *š* ne arată, ca și amestecul lui *u* cu *ň*, că *š* avea și însemnarea lui *š* adică *ň* jumătățit.

Așa dar, din motivul că *ѣ ѣ* — în timpul literaturii noastre din sec. XVI și XVII, ba nici chiar vr'o 3,

1 secole mai înainte,— nu însemnau nici odată *ŭ* jumătătit; din motivul că *š* final alternéază neregulat cu *κ*, *κ*; sau că de multe ori și el pôte să lipséscă la fine întocmai ca și *κ*, *κ* (*ομς*, *ομκ*, *ομ*); precum și din motivul că *š*, când apare, se amestecă neregulat cu *š*; noi credem că în forme ca *Χοταρκαορś*, sau *εκηδś*, *φοετś*, *αρηιητś*, *εχιητś*, *ωητś*, *τςδορś* etc. (Cuvente I. 216), nu era «finalul *u* întreg», ci că, și în acel timp, se pronunța acolo *ŭ* jumătătit: *hota-ralorŭ*, *cândŭ* *fostŭ*, *argintŭ*, *sântŭ*, *optŭ*, *Tudorŭ* etc., tot așa precum și ađi se aude acolo tot *ŭ* jumătătit în gura sătenilor din România și Transilvania¹⁾.

os reprezintă sunetul *u* iar nu *pe* *ou*.

În ortografie ca și în gramatică se întemplă analogii. Una dintre analogiile ortografice e fără îndoială scrisul în textele cirilice *os*, care nu e alt-ceva de cat *oy*, prin analogia că în grafica cirilică *š* era reprezentat nu numai prin *oy* ci și prin simplul *y*. Acest analogie *os* îl găsim în textele slave ca în cele româno-slave și române cirilice; de aceea fără îndoială că el nu e format la noi, — deși ce e dreptul o așa analogie grafică se putea întempla independent ori-unde, — ci de la Slavī Pam primit.

În literatura paleoslavă, pe cât noi știm, încă nu se află acest *os* = *oy*.

1) Cf. Tiktin (în al lui Gröber *Zeitschrift für roman. Philologie* XI, 74) că: „der Auslautsvokal in *domnu*, *domni* schon beim Beginn der Schriftperiode *semison* war“. Număi că Tiktin nu dovedește afirmarea sa (Cf. *Ibidem* XII, 223).

Dar în grafica sârbo-slava îl găsim.

Ast fel într'o inscripție sârbo-slava din a. 1379 e. **сѡрѡдникъ**, care, nici atunci ca nici în limba sârba de azi, nu era alt-ceva de cât **сѡрѡдникъ** pronunțat *szirodnik*¹⁾. De asemenea, într'un vechi pomelnic sârbo-slav: **вѡзкамъ** alături de **вѡзкѡма** cea ce — în afara de limba de azi și de generalitatea textelor d'atunci — ne arată identitatea primului cu al doilea în pronunțare: *Vzkan* și *Vzkama*²⁾. Într'o inscripție sârbo-slava de pe o cadelnită, de pe la a. 1637, e numele **вѡсра**, cea ce nu e alt-ceva de cât **вѡсра** pronunțat *Gzra*³⁾. În alt text sârbo-slav — **вѡсѡстѡк** pronunțat *buzdut*, **сѡрѡникѡс** **сѡсѡникѡс** pronunțat *sudetu*, dar și **вѡсѡстѡк** pron. *buzdet*. În alt manuscris: **вѡсѡспѡс** pron. *Merznu* și **вѡсѡникѡс** pron. *Nicondu*⁴⁾. Și așa e mai puțin așă această analogie **ѡс** — **ѡсѡ** — *u* în multe alte texte sârbești.

ѡс — **ѡсѡ** — *u* se află și în grafica bulgaro-slava.

Ast fel se află el în codicile de la Berlin din sec. XIII: acusat. fem. **ѡдѡс**, care nu e alt-ceva de cât **ѡдѡсѡ**, pronunțat de Bulgari ca de toți Slavii ednii⁵⁾. Trojanska priča (sec. XIV) are: **ѡтѡ зѡкѡсѡ вѡсра**, pronunțat **вѡсра**⁶⁾. Se mai află și după acesta în textele bulgaro-slave. În manuscrisul de la Tikveš (sec. XVII) e: **вѡсѡ гѡдѡ вѡсѡлѡ вѡсѡстѡкѡ вѡсѡ ѡсѡсѡсѡ**⁷⁾, unde **вѡс** nu se pronunța alt-fel de cât: **ѡсѡ**.

1) Ij. Stojanović: *Zapisi i natpisi* I, 48.

2) St. Novaković, în *Glasnik srpskog učen. društva* vol. 42, p. 52.

3) Ij. Stojanović: *Zapisi i natpisi* I, 335.

4) *Glasnik* din Sarajevo vol. III, p. 84, 86, 102, 108.

5) V. Jagić, în *Starine*.

6) *Sborn. Minist.* IX, 287.

7) *Sborn. Minist.* IX, 121.

Același analogic $\text{os}=\text{oy}=\text{u}$ se află și în textele româno-slave. De pildă într'un doc. moldo-slav din a. 1459 e: пашу каосру ¹⁾ care nu e alt-ceva de cât obicinuital caoyru , pron. la noi ca la toți Slavii ortodoxi: slugi. Intr'un doc. munténo-slav dintre 1425--1427 e: Paдoсax alături de Paдax ²⁾. Intr'un doc. munténo-slav de la Vlad călugărul e: пашes pronunțat naidu ³⁾. Intr'o inscripție mormîntală moldo-slavă din a. 1591 e: $\text{osнoкoннa(r) ѿѿема}$ ⁴⁾, pronunțat upokoina(g) . Iar acest fenomen se mai află (firește ca ceva excepțional, întocmai ca la Slavii) și în alte texte româno-slave.

De aceea — și mai ales pentru că și limba română de azi ne confirmă — fără îndoială că și os , care se află ici-colo în textele curat române, nu e alt-ceva de cât același analogic $\text{oy}=\text{u}$. Fără îndoială dar ca filologul, care va cerceta fonetica veche a limbii române, va trebui să ție socotéla de aceste constatari ale noastre și pe transcrișul cu litere latine: preuți , dintr'un doc. de pe la a. 1642 să nu îl considere alt-fel de cat ca greșala; căci în original va fi scris de sigur: $\text{пpеoшyи} = \text{preuți}$. Tot ast-fel sînt greșeli transcrișele de Iorga: sloboudzi , noiastru , svatoul , cari de sigur că în original sînt scrise cu $\text{os}=\text{u}$ ⁵⁾. Precum, iarăși, e o transcriere greșită din punct de vedere al foneticeî alfabetului cirilic din

1) *Arhiva Istorică* I, 1, p. 114.

2) Милетиќа: *Нови вlaho-balg. Gram. oтa Брашовк* p. 52.

3) Al. Ștefulescu în *Noua Revistă Română* de la 15 Noem. 1900 pag. 377.

4) *Arch. für slav. Phil.* XV, 178.

5) N. Iorga: *Doc. rom. din Archiv. Bistriței*, II p. 8; I, 20, 16, 15, 62.

acel timp — *oznulu*, într'un act românesc din a. 1601 — 2¹⁾. În textul enlic va fi de sigur *osusas*, cea ce nu e alt ceva decât *oyusas*, amândoua pronunțate atunci ca și asta dî: *znulu*.

* * *

Resultatul cercetării noastre e dar ca în textele romane din veacurile XVI și XVII, întocmai ca în cele slave și româno-slave cirilice: *a)* nu era nicio deosebire sau nuanță fonetică între *oy* (sau *y*) și *s*; *b)* acestea se scriau unul sau altul, la început sau la sfârșitul cuvintelor, nu din motive fonetice, ci numai după apucăturile ortografice; *c)* atât *oy* cât și *s* reprezentau sunetul *u întreg* — ex. în *oyyn* sau *ysu*; *d)* atât *oy* cât și *s* reprezentau, probabil, pe *u jumătătit* (ca în *ntreg* — ex. în *ezurs*, *wurs*; *e)* scribal *os* nu reprezintă decât pe *oy*, adică sunetul *s u*, s. ex. în *osusas*, *npessu*; *f)* amândoua (ca și *y*) reprezentau numărul 100.

10.

1. În literatura paleo-slavă

În textele paleo-slave **ю** (care se află une-orî și sub forma **ю**) înseamnă numai *iu*, adică iotatul *u*. Ast-fel, în Codex Suprasliensis: **любо** = *lŭbo*, **люто** = *lŭto*.

1) N. Iorga: *Studii și Documente cu privire la Istoria Românilor*, IV pag. 15.

2) Amintim aici, cea ce n'am făcut la începutul acestui capitol, ca *s*, ca și cele Palte două fase anterioare lui, se află și la Greci, în textele lor, încă din sec. IX. (Gardthausen: *Griech. Paläogr.* p. 183, 187, tablelele 6, 7, 8).

Deci, acest **ю**, care nu e, în acéastă formă, de cât combinarea lui **ı** cu **о**, nu însemnă, cum ne-am aşteptat, *io*. Indiscutabil nu putem răspunde de unde vine acésta, dar, după tóte probabilităţile, ea vine de acolo că la formarea alfabetului s'a luat **оу** căruia i s'a prepus **ı**, şi apoi spre simplificare se va fi lăsat afară **у** rămânând după **ı** numai **о**. De alt-fel o aşă simplificare s'a operat şi la transformarea primitivului **оу** în **у=и¹**).

Dar **ю**, care însemnă numai *iu* în textele paleoslave, măi capătă, pe lângă acésta, şi o altă însemnare în cele ale literaturilor cirilice posterioare, şi anume pe cea de *u*.

II. In literatura sirbo-slavă

În textele sirbo-slave fórté mult se amestecă **ю** cu **оу**. Ast-fel în *Evangelhia* lui Miroslav (sec. XIII) e: **ю мѣтѣ рѣдѣтѣ мѣтѣтѣ** în l. d. **мѣтѣтѣ** (plsl. **мѣтѣтѣ**), cum se afla de obicei în vechile texte şi în limba suba de ađi; sau **в ѿмѣю** în l. d. **в ѿмѣоу**, **в сѣюв** în l. d. **сѣуѣв**. (plsl. **сѣюѣѣѣ**), **да вѣдѣтѣтѣ** în l. d. **вѣуѣдѣтѣтѣ**, dat. sg. **народоуѣ мѣтѣю** în l. d. **мѣтѣоуѣ²⁾** etc. Într'un Codex din sec. XIV găsim tot ast-fel **ю** în l. d. **оу**: **завѣюдѣхѣтѣ**, **вѣювѣю**, **пѣюѣтѣ³⁾**. Când se compară *Nikoljsko* *Evangelie* (din a. 1404) cu o altă *Evangelie* contemporană ei, se vede şi măi bine amestecul

1) Alţii ved în **ю** un semn deosebit. Cf. Karskij: *Paleografija* p. 169.

2) Ij. Stojanović: în *Spomenik* XX p. 2, 4, 13. Cf. acelaşi lucru în *Primenicul* lui Grigorovič, la M. Speranskij: *Zamětki* p. 7.

3) *Starine* VIII, 38.

acesta, și deci ca în anumite cazuri ю înlocuiește оу (însemn pe prima cu N în pe a doua cu D) оуи-тѣлю... створоу N și оуиитѣлюу створю D, чашо, саоура N și чашоу, саоура D, сткено N și сткеноу D, ас-оу-вѣроу N și вѣрлю D etc.¹⁾ De asemenea, același amestec se vede când se compara tipariturile cu manuscrisele sârbo-slave: номолю се într'unele, номолюу се într'altale, покаяню се și покаянюс се, любвиен și любвиѣ²⁾. Cum ca într'adever de multe ori se întrebuința de scriitorii Sârbi ю acolo unde nu se cadea, deci în loc de оу, se vede și din lupta cu Constantin Filosoful o da (în sec. XV) în contra acestui mod greșit d'a scrie³⁾.

De asemenea un Cronogra (sec. XVI) are вѣлаа въ створюю горю alături de въ створюю гороу și православноую вѣрю приетк în l. d. вѣроу⁴⁾. Într'un Fisiolog: за паша птицоу și паоуик естк красавк, sau змива естк доура alături de люоестк, și ркгоумъ вавѣ lângă влоуѣ (Starine XI, 201, 200, 194).

Și tot ast-fel, destul de des se amestecă ю cu оу în textele sârbo-slave, fără ca amestecul acesta să aibă temelie fonetică.

De aceea, în timpul nostru, acei cari erau intrați în curentul pozitiv al științii și cari dau explicațiile firești fenomenelor chiar grafice, au căutat să dea și o explicație a provenienței acestui amestec. Vuk Karadžić, în ale sale «Primjeri» (p. 31—33), crede

1) G. Daničić: *Nikoljsko jevandjelje*, p. 41, 44, 47, 69.

2) Vuk Karadžić: *Primjeri* 40.

3) V. Jagić: *Izslédovanija* p. 404.

4) *Starine* X, 52.

că originea amestecului e în popor, și anume în proverbele și jocurile lui de cuvinte; căci, după ele poporul ține s. e. «bukabarcara» spre a spune «bara», «luduljudobridi» spre a spune «ludi», «luduludobridi» spre a ține «ludi» etc. «După o asemenea vorbire, ține mai departe Vuk, nu e de mirare că omul auto-didact, care scrie în minte, scrie PAPOAS în l. d. PAPOAO , Ū HSAŠKE în l. d. Ū HOŠKE , HOAA în l. d. HOAA , BA HEM în l. d. BA HEM sau BA HEM , mai ales când te gândești că el n'are în alfabetul său național asemenea litere (ю și и)».

III. In literatura bulgaro-slavă

Același amestec al lui ю cu ѡ se află în multe din textele bulgaro-slave. Deja în Codexul lui Syjatoslav, copie rusescă după original bulgar (a. 1076), se află ѡ în l. d. ю : ѡРЪТЪ СД ¹⁾. Tetraevanghelia de la Decani (sec. XIII) are ю în l. d. ѡ : ѡКРЮ , ѡКРЮМЕ , ѡМЮ ²⁾. O Evanghelie din sec. XIII are ю (uneori sub forma ѡ) în l. d. ѡ : ѡКРЮАМЮ etc.³⁾. Psaltirea de la Decani (sec. XIII—XIV) are ѡ l. d. ю : СѡБѡУДЕ , НЕКѡУЧИМА etc.⁴⁾. În niște fragmente de Evanghelie și Apostol, în manuscris din sec. XIV, găsim de asemeni ѡ în l. d. ѡ sau ѡ : ѡМА , ѡЖЕ , ѡДЕСА , ѡГѡВКИТИ etc.⁵⁾.

1) Sreznevskij: *Slavjano-russk. Paleogr.* p. 119.

2) Sreznevskij: *Drevn. pamjatu. jušov. pisma*, p. 141.

3) M. Speranskij: *Zamětki* p. 33. Cf. că și Praxapostolul macedonian amestecă neregulat pe ю cu с . (*Arch. für slav. Phil.* X, 110).

4) Sreznevskij: *Drevn. pamj. jušov. pis.*, p. 145.

5) Speranskij: *Zamětki* p. 41.

Bulg. Lab. (c.c. XVII) are ю în l. d. оу (după un fonetism mediu și novobulgar): **отронуваѣтк, налк-рисуѣа, принаваѣтк, наскитоваѣтк** etc. Manuscrisul de la Tikveo (c.c. XVII) tot asemenea le amestecă: **понуѣаѣ се și поноудѣ се, кавоѣреѣтк și кавѣреѣ, енаѣ și енаѣу, еоѣѣѣк și еоѣѣѣа, лоуѣѣѣ, лоуѣѣ și ѣоѣѣ, ѣоѣѣѣѣ, еѣѣѣ și еѣѣѣ¹⁾.**

În textele bulgare une-ori acest amestec se consideră de filologi ca având în temelie chiar fonetismul limbii, în unele dialecte ale sale, fonetism pe care unii vor să-l ridice chiar până în vremea lui Codex Alamanus (c.c. XI)²⁾. Noi nu vom discuta aici vero similitudo accedat pariter, cu toate că ea nu e cel puțin în punctul când ținem că în limba bulgară de azi nu e decât în unele părți *m* în l. d. obișnuit *n* în unele textele bulgaro-slave acest amestec al lui ю cu оу e mult mai puțin. Amestecul ne pare în acest mult mai aspect, din punctul de vedere al foneticii limbii, când nu uităm că el e numai grafic, cum am vedut, și în textele bulgaro-slave. Ori-cum s-ar lua însă acest amestec în textele bulgaro-slave, el se prezintă sub o cu totul altă față din punctul de vedere al nostru, - cum vom vedea.

IV. În literatura ruso-slavă

Fenomenul acesta de amestec al lui оу cu ю și de întrebuințarea celui din urmă în locul sunetului

1) N. A. Načovx, în *Sborn. Min.* IX, 128.

2) Cf. Dr. L. Miletič și Dr. A. Teodorovx în *Periodič. Spis. c.* XIX—XX. Veđi și Lavrovx: *Obzorx* p. 102—103.

u se află și în textele ruso-slave; și, și aici el nu și are temelie în fonetica limbii, ci e ca la Sîrbî, numai o ortografie. Deja Sreznevskij, când află în Sbornicul lui Svjatoslav și în alte texte acest amestec, îl declară că e un caracter nerusesc. Același lucru constată și declară și Biljarskij pentru Evangelia de la Reims. Apoi, pôte că tot ca o importanție sud-slavă, textele ruso-slave de multe ori represintă prin *ю* muierea consunantelor *ч, ж, ш, ц, н* (Cf. p. 153). Ast-fel are de pildă o «Jitie» a Sfântului Sava (sec. XIII) *ѡѡю* alături de *ѡѡюѡ, ѡѡноною* și *доѡною, жажю* și *матрекоѡ, арамною* și *застоѡнаююю* etc.¹⁾. Și tot ast-fel și alte texte ruso-slave din sec. XVI și XVII.

V. In literatura româno-slavă

În textele româno-slave *ю*, pe lângă că are aceiași însemnare veche de *ш*, măi se amestecă și cu *ѡѡ*. Amestecul acesta se face în ele nu numai după conson. palatale *ч, ж, ц, ш* etc., ci chiar și după alte consonante, ba și după *ї*. În special după *ї* se scrie une-ori *ю*, cum era tradiția vechie paleo-slavă, dar în locu-î se pune și *ѡѡ*, după regula ortografică a lui Const. Filosoful și patriarchul Evtimie, care, cum am văcut la *ѡѡ* (cf. p. 72), cere ca după *ї* să nu se măi scrie iotația la vocale.

Ast-fel, în un doc. moldo-slav intern din a. 1431 : *ѡѡчюиис*, cea ce în alt doc. moldo-slav din a. 1428 e *

(1) A. Kolessa, în *Arch. für slav. Phil.* XVIII, 222.

оуцрѣнію¹⁾. De asemenea, într'un doc. din 1414 c.: **Ивана мичевола** 2). Într'un doc. moldo-slav din a. 1403: **саовуѣмо** și **саовуѣмо** 3). Într'altul din 1683: **котсѣки** și **котиѣки** 4). În cronică moldovenescă din Codicele de la Chieș: **мичаиѣ** și **мичаиѣ**. Într'un doc. din a. 1608: **саѣкиѣ** în l. d. obicinuît **саовуѣмоу** 5) Și tot astfel se pöte vedea acest amestec și în alte texte din Moldova ca și din Țara românească, atât de mult înainte cât și din vöcurile al XVI și XVII.

VI. In literatura română

Deci, atât în textele arbo-slave, bulgăro-slave și ruse-slave, cât și în cele romano-slave, **ю**, pe lângă ea are obicinuța și primitiva i micimare **и**, mai are uneori și pe aceea a lui **оу**, adică pe **и**. De foarte multe ori dar, acolo, **ю** amestecându-se cu **оу**, **и** reprezintă și o schimbare fonetică și numai o aplicatură ortografică, care putea să-și aibă felurite izvöce: explicarea lui Vuk Karadžić, regula patriarhului Evtimie și a lui Constantin Filozoful, calitatea fonetică palatală a consonantelor palatale etc.

Natural e dar, că tot o așa explicare ortografică nu fonetică trebuie să dăm și amestecului anormal între **ю** și **оу** în textele curat române.

1) *Arch. Istor.* I, 1, p. 122, 121.

2) *Ibidem* I, 1, p. 113, 121.

3) Uļjanickij: *Materialy* p. 14.

4) *Arch. Istor.* III, 257.

5) *Ibidem* I, 1, p. 78.

De alt-fel și în textele române găsim, ca în cele româno-slave, că ю¹⁾, pe lângă că însemnă оу, se mai amestecă cu acesta într'un chip anormal.

Firește că limba noastră de ađi din unele regiuni ne arată că după *r* a putut fi : черюашу cu ю = *iu*, și вотеэктрпсаю²⁾ etc. Se poate iarăși ca să fi fost ю = *iu* și în юнгореле; căci, chiar dacă ni se pare că nu se mai află cu *iu* inițial dincóce de Dunăre, găsim totuși : *iu*nde (=unde) la Aromânii din Meglenia³⁾. Totuși, va trebui de sigur să nu decretăm numai de cât ca o particularitate fonetică a limbii noastre vechi pe ю după л s. e. în дѣшѣтрпсаюу, татжаюу, вотеэктрпсаю etc. (Cuvente II, p. 314, 354, 375), вѣкарюю (în Codex Dragomiricensis p. 1). Nu numai că limba de ađi nu presintă nică-ieri vre-un rest de așa *iu* după /, dar încă, de multă vreme, mult înainte de vécul al XVI, / înainte de *iu* a trecut în *i* (s. e. a *iubi*, slav ѡуби). Evident e dar că în așa casuri, nu e nici în textele române alt-ceva de cât obiceiului amestec *ortografic* între ю și оу, când ю nu însemnă de cât оу = *u*. Amestec pe care l'am vedut tot *ortografic* de multe ori la Sirbi, Bulgari, Ruși, și în textele româno-slave. De alt-fel, tot ținând socotéla de acéstă însemnare de *u* a lui ю, trebuie să judecăm foneti-

1) Aflat une-ori scris, ca în textele slave, și ѡ. Ast-fel, dacă nu va fi greșală, e s. ex. în Psaltirea din 1577 a lui Coresi : черѡ (Hasdeu : *Psalt. lui Coresi* p. 348).

2) Hasdeu : *Cuvente* II, 354.

3) Pericle Papahagi : *Românii din Meglenia* p. 10. Deși un ast-fel de *iu* inițial în l. d. *u* póte fi aici o influență posterióră a fonetismului limbii bulgare asupra celei române. (Cf. mai sus la pag. 89); căci limba Meglenilor e plină de bulgarisme fonetice.

cește și o scrisoare particulară scrisă cam pe la 1601, în care, dacă transcrierea cu litere latine data de editor e exactă, găsim : «*рнк* acum, *н'и*s perit », în loc de obișnuit *nu's* ; «*н'и* m'auo perdit » în l. d. *nu* ; «*мнкккк* *litul* și *piatre*» în l. d. *litul* ; «*н'и*mai » în l. d. *nymai*. În același fel și în alta în care e *Limpulk* în l. d. *Limpulk* ; *Hotinolii* l. *Hotinolii* ; *lii* l. *lii*¹⁾ ; — cari toate vor fi scrise cu *ю* în originalul cirilic : *иоѣ*, *ио*, *иотса*, *иомаи* etc. Tot ast-fel, trebuie luat foneticеște *ю* ≡ *u* iar nu *iu* în o alta scrisoare, pôte de prin sec. XVI, unde, dacă transcrierea e bună, găsim : «*sotoze* de *tagolii* *Sircatolii* », «*lii*ata » etc.²⁾ ; și în *чърпѣра* etc. din Molitvelele lui Stoica din a. 1669 (Chrest. I, 18 p).

ю cu însemnarea *iu*.

Când știm dar ca *ю* însemna și *u*, atunci *iu* *nu* *mai* apar ca particularități fonetice sau dialectele ale timpului acela forme ca acestea sau alte și din alte texte, cari nu corespund nici cu generalitatea textelor d'atunci dar nici cu limba de azi ; atunci vedem ca nu era nici în textele române alt-ceva de cât, ca și în cele slave cirilice, o simplă ortografie.

Deci *ю* însemnă și la noi, pe lângă *iu*, încă și ceea ce s. Dar, conform teoriei noastre că s însemnă nu numai *u* ci și *ü* jumătățit, ar urma că și *ю* care une-ori însemnă cea ce ș, să aibă amândouă însemnările fonetice ale acestuia, adică și *ü* jumătățit sau și *üü* jumătățit (nu numai *u*). Acesta, și în special

1) N. Iorga : *Documente române din Arhivele Bistriței*, I, p. 6 - 7, 31.

2) *Ibidem* p. 1.

însemnarea-î de *îi* jumătătit pare chiar a reeși din unele texte scrise la noi,—atât la sfârșitul cuvintelor cât și în corpul lor.

În textele româno-slave găsim pe **ю**=*îi* în loc de slav **й**=*î*, ca o influență a foneticei române, la cuvintele terminate în — *eî*, — *oî*, — *îi* etc. Așa într'un doc. munténo-slav din din a. 1490 : nom. sg. **ѿю** **Хриѿова** pronunțat, sub influența foneticei române, *siîi* în loc de slav *siî*¹⁾. Într'alt doc. munténo-slav din a. 1546 e : nom. sg. **прѿвѣи ѿю**, pronunțat *boîi*, sub influența fonetismului românesc, în loc de slav *boî*²⁾. Tot așa e de sigur în frasa : **ДАВА(ѿ) Г(ѿА)ВОМН** **ѿЕ ПОВЕЛЕНІЕ Г(ѿА)ВОМН** **САС(ѿ) Г(ѿА)ВОМН** **НО(ѿТ)...** **ѿЮ(ѿ)** **ДА Ю** **ѿ(ѿТ)** = *dă Domnia mea acéstă poruncă a Domniei mele postelnicului... ca să 'î fie — într'un doc. munténo-slav*³⁾ din a. 1622, unde **ю** nu e de cât un românism morfologic și fonetic, pronunțat : *îi*. De asemenea, **ю** = *iu* iar nu *ii* în cuvântul **АНЕѿ-ѿЮ** în loc de slav **АНЕѿ-ѿи** în formula : **Іѿу** **РА(А)У(А)** **ВЕРѿ(ДА)** **И** **Г(ѿ)И(А)ИЗ** **ВЗѿѿЕ** **ВЕМАѿ** **ѿУ(ѿ)** **Г(ѿ)РАѿѿЕЛА** **У(ѿ)ИНСКОЕ** **А И** **ѿѿ-ѿЮ** **ПР(ѿ)-** **ДѿВРАѿ...** **Іѿу** **ВАСѿРАѿѿ** **Вѿѿѿ(ДА)**⁴⁾. Într'un doc. moldo-slav din a. 1650 : **НА И** **ѿЮ** **ВЕМАИ** **МОЛДАѿѿСКОИ**⁵⁾ are de sigur pe **ю**=*ii* în loc de slav **й**.

Iar cea ce și mai mult ne confirmă că în aceste poziții **ю** însemna *ii* iar nu *iu* e documente în cari găsim **ю** în loc de **и** în corpul cuvintelor, fie și în

1) *Arch. Istor.* I, 1, p. 5.

2) *Ibidem* I, 1, p. 49.

3) La *Archiva Statului*, actele mitropoliei București, pachet 260. (79 netrebnice) No. 2.

4) La *Archiva Stitului*, actele mitropoliei București, pachet 96 No. 12

5) Ilie Bărbulescu : *Vechile relații ale Princip. Rom. cu Croația*, p. 3.

cuvintele române. Ast-fel într'un doc. munténo-slav din a. 1577 găsim: $\Delta(\alpha) \Delta\Phi\Delta\theta(\alpha)$ cu $\Phi\sigma\omega\rho\epsilon(\epsilon)$ ¹⁾, firește pronunțat Fuzzorey iar nu Fuzzorey. Într'alt doc. munténo-slav din a. 1626 e: $\omega(\mu) \epsilon(\epsilon) \rho\acute{\sigma} \sigma\mu(\alpha) \epsilon(\epsilon\tau)$ (sic!) $\rho\sigma\rho\kappa(\epsilon)$, $\omega\iota\kappa\omega(\alpha)$ $\kappa\sigma\mu\alpha\mu\mu\epsilon(\epsilon)$ $\epsilon\tau\alpha\mu\epsilon(\epsilon)$ ²⁾ = el a omorît pe Crozea unchiul jupânesei Stancii, - unde $\omega\iota\kappa\omega(\alpha)$ după ori-ce fonetism slav nu se pronunța alt-fel decât $\omega\ddot{\iota}\kappa\omega(\alpha)$ = ožko(m), iar numai sub influența limbii române putu deveni $\omega\iota\kappa\omega(\alpha)$ pronunțat Ožko(m). Într'un doc. munténo-slav din a. 1626 se afla tot ast-fel: $\mu\epsilon\pi\rho\alpha\mu\mu\epsilon\sigma\alpha$ $\kappa\rho\alpha\omega\rho\epsilon\alpha\iota$ ³⁾ unde $\iota = m$, pronunțat deci Czazmoyei. Un alt doc. munténo-slav din a. 1629 are: $\dot{\iota}\omega\epsilon\alpha(\mu)$ alături de $\dot{\iota}\omega\epsilon\alpha(\mu)$ ⁴⁾, cea ce arată că în înteiul caz $\iota = m$, ca adică se pronunța *Imoyan* iar nu *Izoyan*.

Iată dar atâtea exemple din care se vede că ι însemna la noi și *m*. De aceea, tot ast-fel trebuie luat foneticște $\iota = m$ s. e. în *Lexiconul* lui *Mardarie* din a. 1649 în cuvintele $\mu\epsilon\zeta\alpha\rho\iota\omega$, $\mu\epsilon\sigma\tau\alpha\rho\iota\omega$, ca și în $\Delta\epsilon\Phi\alpha\omega\mu$, $\mu\alpha\kappa\ \sigma\iota\epsilon\tau\alpha$. Și tot ast-fel în $\mu\iota\omega\epsilon\alpha$, $\kappa\sigma\iota\omega\epsilon\sigma\alpha$ etc. din *Cazania* lui *Varlaam* și *Biblia* din *București*⁵⁾; sau în : «deci» scris de sigur $\Delta\epsilon\mu\theta$ ⁶⁾ în textele cirilice, alături de «deci» $\Delta\epsilon\mu$, în scrisoarea de prin 1601; precum și ori-unde se află forme de felul acesta, ca de pildă încă în $\kappa\sigma\iota\omega\epsilon\sigma\alpha$ din *Biblia* din *București* de la anul 1688. (*Chrest.* I, 282).

1) La *Arch. Stat.*, Episcopia Rîmnic, pachet 52, No. 14.

2) La *Arch. Stat.*, Episcopia Buzău, pachet 15 No. 8.

3) *Arch. Stat.*, Mănăstirea Délu, pachet 1 No. 7.

4) Ilie Bărbulescu: *Vechile rei. ale Princ. Rom. cu Croația* pag. 33.

5) Grig. Crețu: *Lexicon slavo-românese* pag. 78.

6) N. Iorga: *Doc. român. din Arch. Bistriței* I, 6.

caci s. e. in Codex Supradenicar: **Ѡ** **Ѣ** **Ѧ** **ѧ** **Ѩ** **ѩ** și **Ѫ** **ѫ** **Ѭ** **ѭ**.

Numai ca (fără se deosebesc, **Ѡ** reprezentând numeralul 800 cu **Ѫ** pe 70).

De alt fel identitatea fonetica, ca și deosebirea numerică, între **Ѡ** și **Ѫ** rezida chiar în izvorul primitiv al ciriliciei, în alfabetul grecesc; căci și acolo, în vremile literaturii paleo-slave, găsim în texte ca **Ѡ** se amestecă cu **Ѫ** ortograficește. Ast-fel le vedem amestecându-se s. ex. într'un manuscris grecesc care sluji de izvor paleoslaviceului Codex Suprasliensis¹⁾.

Acéastă identitate fonetica, ca și deosebirea numerică, dintre **Ѡ** și **Ѫ** se transmite și se menținu mai departe și în celelalte literatură cirilice de după timpul paleo-slav.

II. In literatura sîrbo-slavă

Textele sîrbo-slave amestecă pe **Ѡ** cu **Ѫ**; sau, în cazul cel mai bun, într'unele din ele se vede înclinarea de a da fie-căreia din aceste litere o anumită poziție ortografică.

Ast-fel, Evangelia lui Vlkan (sec. XIII) are: **Ѡ** **Ѣ** **Ѧ** **ѧ** alături de **Ѫ** **ѫ** **Ѭ** **ѭ**. Într'un alt manuscris din sec. XV: **Ѡ** **Ѣ** **Ѧ** **ѧ** și **Ѫ** **ѫ** **Ѭ** **ѭ**.

Tocmai din pricina acestui amestec ortografic al lor, Constantin Filoșoful s'a încercat să pună o rînduială și în întrebuițarea lui **Ѡ** și **Ѫ**. El a hotărit:

1) *Archiv für slav. Phil.* XX, 181.

2) St. Novaković: *S arheol. izložbe u Kijevu* p. 21-22.

ca să se scrie **o** după consoanante în mijlocul și la sfârșitul cuvintelor (s. e. **вода, нево**); când cuvântul e la plural ca să se scrie **w** (s. e. **мнво, вѣацѣ**, sau **o здравѣн** și **w мнвзѣ**); și, ca la cuvinte de genul masculin să se scrie **w** (s. e. **Федворк, внк**), iar la cele feminine **o** (s. e. **Федора, она**)¹⁾. Aceste reguli ne arată că nu numai în timpul lui Const. Filosoful (începutul secol. XV), ci și înainte de el, *nu exista deosebire fonetică ci numai ortografică* între **w** și **o**, și că deci scrierea lui **w** într'o anumită poziție, alta de cât a lui **o**, nu 'și avea vr'o temelie fonetică. Iar după timpul lui Constantin Filosoful această regula s'a ținut numai de unii cari erau din școala lui, pe când alții, cărora ea li se părea prea complicată, au continuat a scri după vechia lor apucătură, amestecând mai departe pe **w** cu **o**, — atât în secolul XVI cât și într'al XVII.

III. In literatura bulgaro-slavă

Același amestec al lui **w** și **o** îl găsim și în textele bulgaro-slave; și într'acestea dar aceste două litere au aceeași valoare fonetică. Ast-fel în Codicele de la Berlin (sec. XIII), care pare-se că 'nelină a determina lui **w** un loc la începutul cuvintelor și în monosilabe iar lui **o** în corpul lor (s. e. **wt втѣца, wтѣметѣ, wтѣлѣпакъ, w чѣмъ, wбитати**, dar **господа, сѣрѣпѣ** etc.), găsim și amestecat **w** cu **o** în: **чѣtw** și **чѣto**, **tw** și **to** etc. (Starine). Trojanska priča (sec.

1) *Starine* I, 20—21. *Izslédovanija*.

XIV), în care **w** e mai rar întrebuințat, vine des și amestecat cu **o**: **wroka** și **oroka**, **rowdi** și **rodii**, **wini** și **oini**, **wna** și **ona**, **ez tponckomz npack** și **ez tponckomz npack** etc. Iar regula ortografică a lui Const. Filozoful, care știm că a fost croită sub influența patriarhului bulgar Evtimie, fu, firește, aplicată și în unele texte bulgaro-slave de pe la sfârșitul sec. XIV, din al XV secol, și după acesta. De aceea, pe de o parte ea, iar pe de alta chiar textele înșir, cari și după sec. XV amestecă pe **w** cu **o**, ne arată că nici în cele bulgaro-slave nu a existat între aceste două litere deosebire fonetică, ci că numai ortografic se scriau în cutare sau cutare poziție. De alt fel, pare-se că circular și alte reguli cu privire la întrebuințarea acestor litere. Apocalipsul Apostolului Pavel (sec. XVII) inclina d'ă pune pe **w** numai la începutul cuvintelor, iar pe **o** în cele lalte poziții: **wapcken**, **wtk**, **wtnoccktk**, **wtroropri**, **wtrcknana** etc., dar **no-to**, **noia** **noia**, **tonzi**, **doani**, **ctopna**; și cu toate acestea le și amestecă pozițiile s. e. în **oti**, **obakdanie** etc. (Starine). Cartea Abagar (sec. XVII) pare-se că nici nu întrebuința de loc pe **o** ci numai pe **w**: **narw** **ncza** **wr** **pacanaw**, **n** **baaw** **du** **hanaw**, **wcar**, **wbo**, **wtici**, **carworini**, **cbswiawms** **narwad**, **pacitawra** **mathe** **cbawieswad**, **naricawemaw** etc. (Sborn. Minist. IX). Acesta e una dovadă că **w** însemna foneticște tot ceea ce **o**, adică *o*.

IV. În literatura ruso-slava

În textele ruso-slave tot ast-fel nu e nici o deosebire fonetică între **w** și **o**, ci și într'acestea ele

vedea și în documente româno-slave din sec. XVI și XVII; deci nică-ieri vre-o deosebire fonetică între *w* și *o*.

Așa dar în privința acestor litere, textele româno-slave se asemănă absolut peste tot cu cele slave cirilice. De aceea, e de sigur falsă afirmarea că «slova *w* din *wжe*, *wжнвaн*, *wицн*, *wицелoкa* [din textele moldo-slave] textele curate slave nu ne o dau»¹⁾.

VI. In textele române

Același amestec al lui *w* cu *o*, sau aceluși pozițiunii ortografice ale lor, deci identitatea lor fonetică, se vede limpede și în textele române.

Vécul al XVI. Psaltirea lui Coresi are ceva din regula ortografică a lui Constantin Filosoful, dar și din cea cu *w* la începutul cuvintelor, mai peste tot însă inconsecvent și dese-ori amestecat: *фwawen-мн*, *срвwааk* *дoawнe*, *вaлpocлoвeннa*, *wawenнн*, *awpк* și *лopк*, *вoуcрacт* *вopк*. *wawуашн*, *wи ннe* *вoнн*, *oвнн*, *дwawнcк* и *дoawнcк*, *акoуtwopкoк* și *нeкзвнtwopкoк*, *awpwaиe* etc. (Chrest. I). Același amestec în a lui Coresi Tetraevanghelie (a. 1560): *вop* și *лop*, *дннннawp* și *дepннннawp*, *нpзpвчнн*, *фoлock*, *twawмa* și *тoлмa*, *вoнннн* și *вawcpс* etc. (Chrest. I). Și Paleia din Orăștie (a. 1582) le amestecă: *pawкepкж* și *pwawкepкж*, *awтoт* și *twт*, *вpawцeлoр*, *ннжaцннawp* și *нзpннннawp*, *oуннepеawp*, *pwwжннawpк* *wpawнoу* și *opawнoуa*, *вow* și *дwo*; sau pune de multe ori, cam cu óre-care regulă, și *w* la începutul

1) Gh. Ghibanescu, în *Uricarul* lui Codrescu vol. XVIII, 8.

Pravila de la Govora (a. 1640) are mai de regulă **w** la începutul cuvintelor și la sfârșitul lor: **wпawp**, **w wae**, **оворкѣ**, **доaw** etc.; dar îl și amestecă cu **o**: **awp** și **лор**, **wамениawp**, **челawp**, **wпawp** alături de **лѣми-нациawp**, **пrewциawp** (Chrest. I, 87 etc.). Același lucru în Psaltirea de la Belgrad (Alba-Iulia, a. 1651): **warж**, **wмсаѣ**. **ноaw**; sau amestecat: **лнмениawp**, **пѣка-телawp** și **вѣтрѣниawp**, **вѣарниawp**, **wмсалѣ** și **омсалѣ** etc. (Chrest. I, 153). Aședământurile Vlădichii Sava (a. 1675) mai că n'au pe **w**: **протопопи**, **сѣборса**, **ворник**, **лѣдатѣ**, **о некѣдере**, **омса**, **омѣ**, **оасеawp**, **аколо** etc. (Chrest. I, 217) În lucrările mitropolitului Dosoftei se vede precumpănirea lui **w** la începutul cuvintelor și la sfârșitul lor; ast-fel în Psaltire (a. 1680): **wѣѣ**, **пѣсѣрациawp** **w'лѣсѣндарж**, **awp**, **wици**, **вѣрѣжмашиawp**, **тине-рейawp**, dar și îl amestecă cu **o** chiar în corpul cuvintelor: **кортѣса** și **доамѣса**, **лнмениawp**, **ѣалом** și **ѣалом** etc. (Chrestom. I, 247). Același amestec sau același fel de reguli ortografice le găsim și în documentele sau actele secolului acesta. De pildă într'un zapis de vânzare din a. 1627: **wana**, iar unde vine în corpul cuvintului numai **o**: **трѣворѣе**, **тоатѣ**, **хотар**, **морѣ**, **лороѣѣт**, **тѣтѣрор**, **монѣе**, **Стрѣе** (Arch. Ist. I, 1, p. 14). Într'un ordin domnesc din a. 1679 tot ast-fel: **wамени** dar și **орани**, încolo numai **o**: **коари-нсаѣи**, **молдоѣѣнса**, **волник**, **тот**, **вор**, **лор** etc. (Arch. Ist. III, 253). Aceiași tendință d'a se pune **w** la început și **o** în corpul cuvintelor se vede și într'un act de vânzare din a. 1699: **wмени**, **w естѣ**, **w партѣ**, dar și **квар алѣѣе**, **ор ѣнеѣе чине**, **непоциawp**, **Гнорѣе**,

Тодар etc. (Arch. Ist. III, 265). Și tot astfel în toate textele din veicul al XVII.

*

Din cele ce am arătat se vede dar limpede că între **w** și **o** n'a existat nici o dată vr'o deosebire fonetică, fie chiar de nuanțe, — nici în textele paleoslave și nici în cele sirbo-, bulgaro- și ruso-slave. Și se vede iară limpede că, numai prin tendinți *ortografice* se punea **w** la începutul cuvintelor sau la sfârșit iar **o** în corpul lor, — în toate textele slave cirilice; precum și tot ortografic unele texte n'au de cat mai numai **o**.

Același lucru l'am vădit și în textele româno-slave și române. Evident e dar că și în acestea se pune **w** la începutul cuvintelor nu pentru că acesta ar fi o caracteristică a textelor noastre (cum crede d. prof. Ghibanescu) și pentru că acolo **w** ar fi însemnând *uo*¹⁾ sau *oa*²⁾ sau *o* lung și *ua*³⁾, ci numai pentru că așa cerea o regulă ortografică; căci amestecul lui **w** cu **o**, (pe care l'am vădit în textele române la fel cu acel din cele româno-slave și slave cirilice), ne arată că dacă e ind-va **w** însemnă și *uo* sau *o*, tot pe acestea le însemna nu numai el ci și **o**.

Așa dar și în textele române **w** represintă același sunet ca și **o**.

E însă întrebarea dacă în ele însemnă numai sunetul *o* sau încă și pe *oa*, cum am vădit că crede Cipariu (acesta însă greșit numai despre **w**)?

1) Sbieta: *Codicele Voronețen*. p. 300

2) T. Cipariu: *Principia de limba* p. 358.

3) G. Ghibanescu: *Grafiă cirilică la Români* p. 40.

w, o reprezintă și diftongul oa

Unii ¹⁾ tăgăduesc la noi afirmarea lui Cipariu că w însemna și pe oa, pe motivul că oa se află scris și ast-fel : oa; așa că ar fi fost scris peste tot, ȕic aceia, dacā elar fi existat atunci așa de mult ca 'n limba de aȕi.

Acēstā argumentare e însă greșită.

În vechile texte slave (paleosl., sîrbe, bulgare, ruse) nu se află, pe cāt noi știm, scris și diftongul oa.

În limba paleo-slavă însă de sigur că nu exista acest sunet diftongal, așa că textele ei nici n'avēu de ce să-l scrie.

Același lucru se pare și pentru limba textelor bulgare-slave. Ȑicem : se pare, pentru că astă-ȕi într'unele dialecte bulgare se află destul de dezvoltat sunetul diftongal oa, s. e. în dialectul de la Rodop : so^oabuta, so^oarce, pruso^oadi, kako^oaf etc. ²⁾); așa că, dacā acest fenomen nu ar fi prea nou, ei ar fi existat și în sec. XVII cel puțin, se putea întembla și cu textele bulgare-slave d'atunci aceea ce vedem cu unele de mai tȕȕiu. Anume, deși în acest dialect din Rodop exista sunetul diftongal oa, totuși scriitorul unui manuscris bulgar, compus în limba acestui dialect, nu redă acest diftong prin oa ci sau prin o sau prin a ³⁾. Iar acēsta de ce? Evident pentru că tradiȕia grafică, pe care o știa și el, nu cunoștea combinaȕia de litere oa spre a reprezenta diftongul oa. Decī, tradiȕia

1) Gh. Ghibănescu : *Grafia ciril. la Romāni* p. 40. Sbiera : *Codic. Vorneș.* 300.

2) I. Konstantinovs, în *Sborn. Min.* II, 133.

3) *Ibidem* p. 140.

grafică îl stăpânea atât de mult, în cât el nu voia sau nu putea să introducă o combinație *nouă*.

Ea bine tot tradiția grafică, și anume cea veche paleo-slavă, *se pôle* că împunea scriitorilor textelor bulgaro-slave de mai târziu d'a nu scrie combinația *nouă* **oa** pentru represintarea diftongului *oa* pe care îl pronunțau. Iar această tradiție a putut fi la ei cu atât mai puternică cu cât probabil, prin sec. XVI și XVII, diftongul *oa* nu era încă prea lațit în limba bulgară vie.

Deci, în textele bulgaro-slave se pôte ca **w** sau **o** să li însemnat une ori și diftongul *oa*, nu numai *o*.

În textele serbo-slave **w** sau **o** nu puter însemna acest diftong, fiind că el nici n'a existat mai înainte și nici asta-ți nu se afla în limba serbo-croata, — alara d'or în mod cu totul sporadic asta-ți se c. ml*oan* (m l. d. mlun), ot*oac* (m l. d. otac) în unele insule de Croați din Adriatică¹⁾, sau ieri colo la Sloven: o*akno* (m l. d. okno), ho*edi* (m l. d. hodi) etc.²⁾.

La Ruși nici n'a existat și, pe cât noi știm, nici asta-ți nu exista diftongul *oa*; așa ca nici la ei **w**, **o** n'au putut însemna, cu atât mai mult în sec. XVI și XVII, acest diftong.

La Romani se vede că dift. *oa* exista, mult mai întâi: de cât chiar la Bulgari, de pe înainte de sec. XVI. De aceea scriitorii, cu tota tradiția grafică paleo-slavă care li se opunea, căpa *mo oia* d'a scrie *oa* diftongal de pe în doc. romano-slave din sec. XV. Astel într'un doc. moldo-slav din a. 1467 găsim

1) *Arch. für Slav. Phil.* XI, 99.

2) *Arch. für Slav. Phil.* XVI, 101.

Тодеръ ¹⁾, cea ce se mai află într'altul din 1444 ²⁾, și încă într'altele din întâia jumătate a secol. XVI; cu toate că într'alte, ba chiar în același doc., se mai află scris și Тодеръ. Apoi în textele române din sec. XVI și XVII de multe ori găsim scris când **oa** (sau **oa**) când numai **w** (sau **o**) în cuvinte în cari și ađi vine dift. **oa**. Ast-fel în documente: **cazтнwape** și **wлени**, astă-đi: *oameni* (Cuvenre I, 81); sau **тwатъ**, **ноастръ** și **мортеa**, astă-đi: *moartea* (Cuvente I, 89). Într'unele texte muntene și moldovene nu se scrie de loc **oa** ci numai **w** (sau **o**) acolo unde și ađi e diftong. Ast-fel într'un act de vîndare din 1683: **шн лок де моръ**, **ден цос де мора**, **шнде ас фост мора** și numele **Тодер** ³⁾, cea ce ađi e: *moara*, *Toader*. În alte texte, ca de pildă acele ale mitropol. Dosoftei, se scrie **oa** (nu **w**, **o**) acolo unde și limba de ađi îl cere: **мzаиѡ чл: вѣтoape**, **ноастрѡ**, **ноастре**, **роадѡ**, **вартѡвоасѡ**, **ноанте**, **доарѡ** etc. (Chrestom. I).

De aceea trebuie să ținem socotă de marea putere ce o avea tradiția grafică paleo-slavă asupra scriitorilor, tradiție care îi constrângea d'a nu face alte combinații ci de a însemna s. e. prin vechiul **o** pe *e* și *ea* etc.; și pe temeiul ei să recunoștem ca în textele române era sunetul *oa* nu numai acolo unde el se află ađi în limbă și unde în vechile texte e scris **w** (sau **o**). O aceeași tradiție, pe care o vedurăm la Bulgari în textul pomenit din sec. XIX în care dift. *oa* e represintat prin **o**; o aceeași tradiție,

1) *Archiva de Iași* pe Ianuarie-Febr. 1900 pag. 86.

2) *Arch. Istor.* I, 1, 123.

3) *Arch. Istor.* III, 257.

care exista pöte și în textele bulgare cel puțin în sec. XVII (caci pe atunci apare mai des scriș și dift. *ea* în loc de tradiționalul *ia*, *ia*), e și la noi.

De aceea, după credința noastră și teoria ce o expuserăm în privința lui *oa* (ca și în a lui *ea* - *e*), limba română nu mai era în periöda de dezvoltare, ci *oa* se dezvoltase *peste tot*; în sec. XVI și XVII, ea se afla în același stadiu în care se află și astăzi: **ωαειηι** se pronunța atunci ca și astăzi: *oameni*, **Тодеръ** = *Toader*, **μορα** = *moara*, **εμπυρορα** = *caprioara*.

Deci în așa casuri **o** ca și **ω** erau = cu *oa*; nu nu ca în limba se pronunța acolo *o*, și nici ca *ya* li fost greșeli de scriș (cum cred unii¹⁾.

* * *

Resultatul nostru e dau ca, în textele române din vöcul al XVI și XVII, ca și în cele paleo-slave, sîbo-, bulgare-, ruso- și româno-slave cirilice: *a) ω* e foneticöște absolut identic cu *o*; deci **ωραηογα** se pronunța tot ca **οραηογα**, **ηζρηηηηηαωρ** ca și **εραηεαορ** etc.; *b)* se dă în texte une-ori lui **ω** anumite poziții, alte de cât lui **ο**, numai pe motive ortografice iar nu fonetice; *c)* **ω** și **ο** însemnă amândoua în anumite casuri, mai în töte ca în limba vie de azi, au netul *o*: **ωραηογα** și **οραηογα** pronunțate *oaraul*, **ηζρηηηηηαωρ** și **εραηεαορ** pronunțate *parinților*, *bratelor*; *d)* în alte casuri, mai töte cele din limba de azi, **ω** și **ο**, amândoua, însemnă sunetul diftongial *oa*: **μορα** = *moara*, **ωαειηι** = *oameni*. *e)* Dacă une ori diftongul e

¹⁾ Gr. Crețu: *Lexicon slavo-românesc* p. 77.

găsesc nici-odată ca cele de mai sus, adică și *sub forma* **чрѣкъ, крѣкъ**. — în acestea, și în altele de felul lor, de sigur ca **рѣ, рѣ** nu se pronunțau așa cum se scriau ci alt-fel. Aci **рѣ, рѣ** se pronunțau *vocalic*, adică ¹ vocalis-sonans, cu o vocală *ă* redusă de tot *înainte* de *r*; așa cum noi am pronunța pe *r* în cuvântul *cărpa*, când îl reducem la *cârpa*, sau așa cum asta-ți pronunța Sirbo-Croații (și unii Bulgari) pe aceași cuvânt, care la ei se și scrie *krpa*. În aceste cazuri dar (**ррѣ, рѣ, чрѣкъ** etc.) **ѣ** se scria «de prisos» *după* **р**.

Gramatica istorică și comparată a limbii bulgare ne arată, credem noi, ca numai aceste două valori fonetice adică *ra* și *r* avuți **рѣ, рѣ** din textele paleo-slave¹⁾ iar această ne luminește și ce valoare fonetică avea **р** din exemplele de mai sus: **трѣмъ, срѣмъ, срѣмъ** etc.; și anume ca ele se pronunțau ca și **ррѣ, рѣ, чрѣкъ**, adică cu **р** ¹ vocalis-sonans, deci: **трѣмъ** = t^hrpl^hъ, **срѣмъ** = s^hr^hmbi.

Așa dar, în textele paleo-slave se scrie **рѣ, рѣ** de foarte multe ori numai *ortografic*; căci acel **ѣ** (**к**) nu se pronunța acolo unde e scris, adică *după* *r*, ci mai curând se audea ceva redus din el *înaintea* lui *r*. Se scria dar **рѣ, рѣ**, și se pronunța une-oră *ăr* alte-oră *ră*.

Acastă ortografie se menține și se perpetuă mai departe în cele-lalte literaturi cirilice, cu toate că foneica limbii cerea să se scrie alt-fel.

1) Cf. Miklosich: *Vergl. Gramm.* I, 210.—Leskien în *Arch. für slav. Phil.* III, 596 și în *Handbuch der Altbulg. Spr.*, ed. 3, p. 30. Sobolevskij: *Levnij cerkovno-slav. jaz.* p. 46.—Oblak în *Arch. für slav. Phil.* XVII, 440. *Macedon. Studien* etc.—L. Miletić în *Arch. für slav. Phil.* XX, 55.—Wondrak: *Altkirchenslav. Grammatik* pag. 89 și *O mlučé lina v xarcha bulh.* p. 24.

În textele sîrbo-slave, tot ca în cele paleo-slave, ρ înseamnă de regulă consunanta r . Alte-orî însă ρ mai înseamnă și cea ce $\rho\kappa$ ($\rho\chi$).

Dar în textele acestea, $\rho\kappa$ (sau $\rho\chi$), — ca reprezentanți ai grupului $trxt$, $trkt$ — nu înseamnă nici o dată $r^{\grave{a}}$, ci numai r , adică $\grave{a}r$, fiind-că în limba sîrbă — după care de sigur pronunțau Sîrbiî scriitorii ai lor — n'a existat nici-o-dată $r^{\grave{a}}$ ci numai $r = \acute{a}r$. Anume, și în sec. XII, de când pare a fi început literatura sîrbo-slavă, și după acésta mereu, până în ziua de astă-dî, grupul $trxt$, $trkt$ a fost represintat numai prin r în limba sîrbă: și БРРВК , ВКСЕВРК și ВРРДК , ЧРКВК s'au pronunțat *numai* $k_r v_k$, $v_k s_k r_k s_k$, $g_r d$, $\acute{e}_r v_k$ (decî nu ca în paleo-slava). Și cu tóte acestea puterea și influența literaturii paleo-slave se execitaău așa de mult asupra activității literare sîrbești, în cât, și *Subiu scriu peste tot* $\rho\kappa$ (sau $\rho\chi$), mai rar ρ , *cu tóte ca pronunțau nu ca ci r adică ar*.

Ast fel, ca sa nu vorbim de mai înainte, într'un Codex din sec. XIV se află mai peste tot scris $\rho\kappa = \text{r}$: РАСТРЪКАШЕ , ОУМРКША , ОВРКЕТК , ОСРКВАЛИ , ПРКВРОГА etc., după vechia tradiție paleo-slavă; și, fórté rar, mai des sub influența limbii vii sîrbești, are încă *singur* $\text{r} = \text{r}$: ВКСЕДРЖИТЕЛЮ alături de obicînuít ДРЪЖАВНОУ ¹⁾. Tóte însă se pronunțau nu cu $\rho\kappa = r^{\grave{a}}$, ci $\text{r} = r$: $\text{r}a\text{r}z^{\grave{a}}\text{še}$, um șa, $\text{v}ksedr^{\grave{z}}itelju$ etc. Apoi, același scris se află într'un Rodoslov din sec. XV: ДРЪЗНОВЕНЕ , ИСПРО

1) *Starine* VIII, 46 - 51.

врѣноу, прѣви, ерѣвѣнѣк, трѣдо, după vechia ortografie paleo-slava, și, excepțional, sub influența limbii vii mai ales, оутрѣдѣк, alături de obiceiuit трѣдѣ¹⁾. În toate рѣ = r, deci ѣ). Cartea lui Const. Filozoful despre ortografie are: самодѣржавѣнѣк, прѣвѣ, ерѣвѣноу, după vechia tradiție paleo-slava, și excepțional, sub influența mai ales a limbii vii: ерѣвѣнѣк alături de obiceiuit ерѣвѣнѣк²⁾, scris tot рѣ sau ѣ, dar pronunțat r. Într'un alt text din sec. XVI la fel: врѣѣ, ерѣдо, ѣверѣ, ерѣноу, ерѣдѣ, ерѣѣ, прѣѣ etc. unde peste tot рѣ, рѣ = r (³⁾). Același lucru într'un text cu viața (titlul Утоя: din sec. XVII: ерѣвѣнѣк ерѣвѣнѣк прѣвѣнѣк трѣноу etc.³⁾. Și tot astfel în toate textele bulgaro-slave din veacul al XVI și XVII.

III. În literatura bulgaro-slavă

În textele bulgaro-slave р înseamnă și ceea ce рѣ (рѣ) din grupul трѣт, трѣт.

Iar acest рѣ sau рѣ p^ote avea în textele bulgaro-slave trei valori fonetice; și anume, el înseamnă ră, är și r (⁴r). Că într'adevăr avea aceste trei valori ne dovedesc pe de o parte vechile texte în cari, *uneori* le găsim pe toate chiar ast-fel scrise. Așa, în Psaltirea Bolonă: рѣрѣѣнѣ, ерѣѣрѣнѣ (cea ce în plsl. e рѣрѣѣнѣ, ерѣѣрѣнѣ, adică cu ѣ după ѣ), și по всѣрѣѣнѣнѣ (cea ce în plsl. e всѣрѣѣнѣнѣ). În Fôia Macedonică:

1) *Starine* IX, 71—73.

2) *Starine* I, 10—11.

3) St. Novaković: *Primeri*, 238.

ДРЪЗЪ, ДРЪЗИС etc. (cea ce în plsl. e ДРЪЗЪ, ДРЪЗИΟΥ, adică cu **к** după **р**). Apostolul de la Ohrida are: ЖРЪЗТИ (cea ce în plsl. e ЖРЪЗТИЕ) și СРНА СТЪРЪЗЕ (cea ce în plsl. e СРЪНА, СТЪРЪЗЕ, adică cu **к** după **р**). În Codicele de la Berlin: ПОРТЪ (în plsl. ПОРЪТЪ). Același scris **р** în l. d. plsl. **рѣ** se mai p^ote vedea în «Slěpčenskij Apostol», în «Krapinsko Ievangelje» etc.¹⁾. Iar cea ce ne confirmă că în t^ote aceste cazuri era chiar pronunțarea ast-fel, e limba bulgară de azi în care, în loc de paleoslavul **рѣ**, **рѣ**, se afla *ăr*, *ră* și *r*. În adevăr, în dialectele ei răsăritene, în cari intră și părțile de pe la Salonic și Suho ale Macedoniei de sud și est, se pronunță numai *ăr* și *ră*²⁾ (la locuri unde în paleoslava e scris peste tot **рѣ**, **рѣ**): grămna și gărma, smărt și crăst etc. (în plsl. ГРЪМНА, СЪМРЪКЪ, ПРЪКЪ). Iar în dialectele apusane, în cari intra și părțile de vest și nord-vest ale Macedoniei (Ohrida, Cratovo etc.), se pronunță de regulă *r*, ca la Subi, la locurile unde în paleoslava e scris **рѣ**, **рѣ**: k^ol, v^ol, c^okva etc. (în plsl. ПРЪЗЪ, ПРЪЗЪ, ПРЪЗЪ)³⁾.

Da cu t^ote ca vechile texte și limba bulgară de astăzi ne arată ca, încă de prin v^ocul al XII, Bulgarii pronunțau *ar*, *ra* și *r*, în aceleași cuvinte în

1) Lavrov: *Obzork*, 43. Sreznevskij: *Cerkovno-slav. jaz.* p. 46.

2) E în această privință o regulă fonetică că : se pronunță *ă* înaintea lui *r*, când după acesta urmăzează o singură consonantă; iar dacă vin după el mai multe consonante, atunci se pronunță *ă* după *r*. Această regulă e găsită de B. Conev și expusă în al său studiu: *Za istočno-bulgarskija vokalizamz*, publicat în *Sborn. Minist. II*, 502.

3) Oblak, în *Archiv. für slav. Phil.* XVII; *Macedonische Studien*; și *Prinosi kumz bulgarskata Gramatika*, în *Sborn. Minist. XI* 568; *Archiv. für slav. Phil.* XX 595 etc. Și B. Conev în *Sborn. Minist. IV*.

can textele paleoslave scriu numai **ρz** sau **ρk**; totuși, în *textele* bulgaro-slave scriutul **zρ**, **kρ** și **ρ** e ceva cu totul *rare și exceptional*, cași *mai peste tot se afla scris în cl*, ca și în cele paleoslave și sârbo-slave, **ρz**, **ρk**. Aceasta ne arată dar că, întocmai ca textele sârbo-slave, și aceste bulgaro-slave *mențin tradiția ortografică paleo-slava* d'a reprezenta prin **ρz**, **ρk** toate acele trei feluri de pronunțări, adică pe *ră*, *ar* și *g*. Ast fel, Codicele de la Berlin, care am vedut că în **ρzrk** posedă urme de *ăr* (sau *or*, după un fonetism bulgăresc), în loc de plsl. **ρzrk**, are mai numai **ρk**, ca în plslava: **ρrkōvōk**, **brketa**, **svrkvi**, **vrkŭk** etc.; excepțional și: **šakrōmŭk**, **ρsvrōvŭk**, **lvrkvŭk**, **svrōsvrōvōk** (și **svrkōvōvōk**), **vrctī**. Dacă deci dialectul în care e acest Codex scris e cel resariten, cum pare a se vedea din **ρzrk**, **šakrōmŭk** etc., atunci, evident că în toate cuvintele în care după **ρ** urmăzează o singură consoanantă se pronunța **k** înainte de **ρ**; și cu toate acestea **k** se scrie mai peste tot după **ρ**, adică **ρk**: **ρrkōvōk** etc. Trojanska pîica (sec. XIV) tot astfel: **svlvrvcti**, **lvrvclana**, **vrkzv**, **lvrvctia** etc., deci de regula cu **z** după **ρ**, dar excepțional — **lvrvctz**, numai cu **ρ**. Tot numai **ρz** are Cronica bulgărească din Codicele de la Cluj (sec. XVII) — **svlvrvcti**, **vrkzv**, **svlvrvctiōvōk**, — **lvrvctiōvōk**, **lvrvcti** etc. Bule-Lub (sec. XVII) are mai puțin tot **ρk** — **lvrvctiōvōk**, **lvrvctiōvōk** etc. — dar excepțional scrie cu **ρ** — **svlvrvctiōvōk** cu **kρ** în **lv** d. **ρk**, după pronunțare. Apoc. după **lv** Apoc. tobului Pavcl (sec. XVII) numai **ρk** — **lvrvctiōvōk** — **svlvrvctiōvōk**, **lvrvctiōvōk** etc. — Aceiași lucru găsim numai în cel de la Tikva, (sec. XVII)

Deci în toate textele bulgaro-slave găsim scris ρz sau ρk, chiar în cazuri când se pronunță *ǎr* și *r̄*.

IV. In literatura ruso-slavă

În textele ruso-slave ρ înseamnă de regulă sunetul *r* (firește și numeralul 100). Alte-ori însă el reprezintă și pe ρz, ρk din grupul *trxt*, *trkt*. Dar limba rusă, mult mai înainte de cât cea bulgară, și anume cel puțin în sec. X, dezvoltase *zρ* și *kρ* în anumite locuri unde în paleo-slava găsim ρz, ρk. Până prin sec. XII, în așa locuri acele *z* și *k* (din *zρ*, *kρ*) aveau un sunet deosebit: primul un sunet între *u* și *o*, iar al doilea unul aproape de *e*; iar de prin al XII véc sau al XI, *z* din'ainte de ρ trecu în *o* iar *k* în *ε*¹⁾. Această din urmă apariție fonetică se menține în limba rusă până în ziua de astăzi.

Dar cu toate că limba vie rusescă pronunță *zρ* = cam *uz*²⁾, și *kρ* = cam *εr*, iar de după sec. XII *zρ* = *o* și *kρ* = *ε*; cu toate acestea vechile texte nu scriu în totdeauna astfel, ci de foarte multe ori tot după tradiția paleo-slava și veche bulgara: ρz, ρk. Astfel în Evangelia lui Ostromir se află după pronunțarea rusa: *пкρεлн* (plsl. *пρкεлн*), *дкρзпжкз* (plsl. *дρкзпжкз*) *цкρεзкк* (plsl. *цρкεзкк*), *тзρжкпнкоμз*, (plsl. *тρжкпнкоμз* etc.); dar și acciași pronunțare o are scrisă după tradiția paleo-slavă, deci nu după cum se pronunță: *пρεдρкжамρρ*, *сздркжамε*³⁾. Același lucru se pôte

1) Sobolevskij: *Lekciji* pag. 30, 43, 55, 58.

2) Dr. Toos. I. Mikkola: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen*, Helsingfors 1894, pag. 40 și urm.

3) Kozlovskij: *O jazycě Ostromir. evang.*, în a lui Jagić: *Izsk'dov. po russk. jaz.* I, p. 104-112.

d'a se scrie ρ̣ sau ρ̣ și pentru casurile când se pronunța *âr* sau *ȕ*. Ast-fel e în documente din sec. XV: самодръжавни, прѣгаремѣ, стѣрѣдимъ, трѣговѣхъ, трѣговѣице, оугрѣскѣжж, трѣгѣет etc.¹⁾, unde, dacã se pronunța dupã limba bulgãrãscã, se ñicea: samodãrãzavni, pãrgarem, utvãrdim, tãrgovoh, Tãrgoviște, tãrguet, dar și: ugrãskãжж etc., — *dupã cum urma o singurã consonantã sau mai multe dupã ρ*; iar chiar de s'ar fi pronunțat sîrbește, tot nu se auñea ж și к dupã ρ ci òre-cum înainte: samodṛžavni, pṛgarem, utvṛdim, Dṛster etc. Acãsta ni se dovedește limpede în alte doc. ca s. ex. în unul de la Mircea cel mare din a. 1415, unde se aflã chiar scris жр̣ și жр̣ pentru ast-fel de casuri: др̣стерс, ст̣вр̣дит etc.²⁾. Intr'un doc. muntëno-slav din a. 1430 e: по сѣмър̣ти (plsl. сѣмр̣ти), alãturi de ст̣вр̣дит³⁾. Tot ast-lel, scrisòrea, prin care la a. 1456 Ștefan cel mare domnul Moldoviï scrie mitropolitului Dorotei al Ohridei și care e în limba sîrbo-slavã, are tot dupa tradiția paleo-slavã ρ̣к: пр̣кѣѣ, с̣рк̣вѣемь, с̣в̣др̣жк̣и-мѣи⁴⁾, cea ce nu se pronunța de cãt ρ̣ vie, ṣṛ bljem, ob- de žṃi, deci in ori ce cas nu cu к dupa r. In același, chip are Liturghierul de la Tãrgoviște (a. 1508): с̣вр̣к̣нати, пр̣к̣ѣк, др̣к̣кава. Și Evangelia de la Tãrgoviște (a. 1512): с̣вр̣ж̣нает, с̣вр̣ж̣ниг̣ти, др̣ж̣кава. Apostolul de la Tãrgoviște: с̣вр̣ж̣ниѣхъ, самодръжавни, тр̣говѣице etc., și numai excepțional, pòte dupã pronunțarea sîrbãscã sau vest-bulgãrãscã, в̣ѣо м̣вр̣х̣анимаго

1) Miletic: *Novi vlahobulg. gram.* p. 52 etc.

2) Ioan Bogdan: *Un Chrisov al lui Mircea cel Mare*, București 1903.

3) *Arhiva Istoricã* I, 1, p. 73.

4) *Stavne* XII, 253.

(în loc de obicinuit, după vechia ortografie: вѣо
 мрѣхашмаго). Același lucru în Octoiul lui Coresie
 (c. 1574): прѣво, дрѣжавѣ, сѣврѣннѣти (Bibliogr. rom. I),
 cu toate că, nu numai după pronunțarea sîrbescă dar
 și după cea bulgărească, se pronunța **к** înainte de **р**
 în: прѣво, дрѣжавѣ, сѣврѣннѣти. Tot numai **рѣ** sau **рѣ**
 are Cronica moldovenescă din Codicele de la Chiev
 (sec. XVI): прѣвѣннѣ, оугрѣскога, четврѣтокѣ, вѣзгарѣхѣ,
 оу Хрѣлоу:кѣ (Hârlău), прѣво, одрѣжаніемѣ etc., forme
 cari, nici după pronunțarea sîrbescă și nici după cea
 bulgară, nu putéu avea sunetul **ж**, **к** după **р** ci înainte,
 în: одрѣжаніемѣ, прѣвѣннѣ, четврѣтокѣ etc. Aceiași or-
 tografie în Ietopisetul de la Tulcea (sec. XVII):
 прѣвѣннѣ, вѣзлауѣ, прѣвѣлауѣомѣ, трѣрѣкѣ, сѣврѣкѣ, сѣврѣннѣ etc.
 în cari, nici după Sîrbi nici după Bulgari, nu se
 pronunța **ж** (**к**) după **р** ci înainte (ca *âr* sau *r=âr*);
 dar și **срѣзекѣ**, unde, cel puțin după pronunțarea
 bulgărească, urmând doua consonante după **р**, se pro-
 nunța **рѣ** *ra*: *ugrâski*. Penticostarul de la Târgo-
 vete (c. 1618-1619) care, cum spune în prefață
 clauzulă care l' lucréza, e de recensie mai mult
 moldo-lava, are totuși, ca și textele cele-Palte slave,
 оугрѣдуѣ, сѣврѣннѣннѣ, четврѣтѣкѣ, сѣдрѣженѣ, дрѣжавѣ
 etc. — numai prin excepție, pôte după pronunțarea
 bulgară ca **прѣвѣннѣ**, **трѣрѣкѣ**, și după cea bulgară **оугрѣ-**
ннѣ — în loc de obicinuit **сѣврѣкѣ**, **трѣрѣкѣннѣ**,
сѣврѣннѣ etc. Un doc. moldo-lav din a. 1613 are:
 прѣвѣннѣ и дрѣжавѣннѣ сѣврѣннѣ etc. după tradiție,
 dar ca **прѣрѣвѣннѣ**, **сѣврѣннѣ**, după pronunțare (în loc
 de obicinuit **сѣврѣннѣ**, **прѣрѣвѣннѣ**, **сѣврѣннѣ**!). Același lucru

în *Lexiconul lui Mardarie Cozianul* din a. 1649: *затѣрѣдѣніе, неперѣва, дахротрѣиленіе, рѣдость* etc., forme cari, fie și după limba rusescă, se pronunțau cu sunetul lui *z* înaintea lui *р* iar nu după el: *zat-verdēnie, isperva* etc. Aceeași veche *ortografie* paleoslavă e dar și aici, iar *nu fenomenul fonetic* «metateza lichidelor l, și r», cum crede d. Gr. Crețu¹⁾.

Așa dar și în textele româno-slave se scria cel mai mult ortografic *рѣ* (*рк*), chiar acolo unde pronunțarea slavă era *ăr* sau *âr*.

VI. În literatura română

Din cele ce am arătat se vede că în *tote* literaturile slave cirilice, și în cea româno-slavă, s'a păstrat și s'a perpetuat vechia *ortografie* paleoslavă, d'a se scri *рѣ* (*рк*) nu numai acolo unde se pronunța în adevăr așa: *ră*, ci și unde se pronunța *ăr* sau *ṛ*(=ăr). Am arătat dar că în scrisul s. e. *неперѣва, рѣдость* etc., care se știe ca, în limbile slave de sud și est, se pronunțau cu *z* înaintea lui *р*, nu se află represintată vre-o pronunțare, și ca acolo, sau în exemple de felul acesta, *nu e fenomenul fonetic* metateza lichidei r, *ci numai pur și simplu un fel de ortografie*. Iar acésta ne-a dovedit că, *în acéstă privință, limbile slave din vécul al XVI și XVII, nu se deosebeau foneticește de cele de astă-ăzi, ci erau la fel*.

Dar, din momentul ce și textele româno-slave se folosesc de *ortografia* d'a scri *рѣ* (*рк*) pentru fonetismul *ăr* sau *ar*, nu e natural și logic să credem

1) Gr. Crețu: *Lexicon slavo-romănesc* p. 62.

ca *această ortografie* va fi fost întrebuințată, pentru același fonetism, și în textele curat române? Fără îndoie că, acum când acestea sînt dovedite, nenatural și neologic ar fi numai a mai crede că la noi scrisul **ox** (**ok**) reprezintă peste tot chiar pronunțarea *de atunci*, — mai ales când aceea pronunțare de atunci, luată după scrisul **ox** (**ok**), ar fi *cu totul alta de cât în limba vorbită în general astăzi*.

De aceea, fără îndoie că nu era de cât ortografie, în anumite cazuri, în scrisul **ox** (**ok**), și că în textele române pronunțarea era aici tot ca în cele slave cunoscute: *at* (а́т / а́т'). Nu era dar la noi o *metateza*, adică un fenomen fonetic, cum s'a crezut¹⁾ și se mai crede încă.)

De alt fel ca nu era în secol XVI și XVII aici metateza se vede chiar din textele române de atunci, în care — *ca și în cele slave cunoscute* — se amestecă scrisul **ox**(**ok**) cu **xp** (sau **p**)

¹⁾ Cf. W. P. Heider: *Ungarisch* I, 190, 1^a ed., 119. — E. Wam: *Pallavic Schreibung* — *Abdruck Codex Coronei* etc.

²⁾ Cf. Grig. I. *Lexicon literarum romanarum*, p. 80. Tot astfel H. Tiktin în traducere: *Der Vocabular der Rumänischen* publicat în al lui Grig. I. *Veröffentlichungen der Philologie XII*, la p. 1^a și 2^a ed. ca „Die *im paläographischen Codex Coronei* im Rumänischen *allemantli, vi, 2. beson. in dem 1. Bande*“ (în limbă de fapt: *coronei, vi, 2. a. in dem 1. Bande* *de atunci*) — *Wörterbuch der rumänischen Sprache*. Bei Spiel der Constellation „*sonst*“ = *иначе* = *иначе* „*qua*“ = *како*“. Dar Tiktin creează în această ocazie o serie de practici necorecte ca exemple. Dar acele exemple le-am înregistrat și eu la început, chiar din limbă bulgară, unde oțper și gule peneoțte, ca și de așupă amuză a nu amuză mai multe conștințe „*atunc*“ — *at* — pronunțate după *at* tot atfel ca metense *latăre* „*latăre*“ = *at* etc. Același lucru în aceeași direcție metateza operată pe terenul limbii române. — Tot metateza crede a fi la *at* de azi! Cf. O. Demuzil: *Étude de philologie Roumaine*, București 1898 p. 19.

Vécul XVI. Intr'un text, în care de regulă se scrie după tradiția ortografică **рх** : **рхлзданса**, **рхма** etc., se află și **срма**, după pronunțare (Cuvente I, 196-7). Coresi, care menține tradiția paleo-slavă în lucrările sale româno-slave, o are și în cele române. Ast-fel are el în Psaltirea-î din 1577 : **сѣрхнштсак** etc. ; în Tetraevangeliul din 1560 : **милосрхдк**, **милосрхзи** etc. ; în Evangelia cu învățatură din a. 1581, **срккж**; **оу-сркдѣ**, **рхлѣ**, **трхгоуиѣ** etc., alături de **сррррррр**, scris după pronunțare. În lucrările popii Grigore din Măhaci și în genere din Codex Sturdzanus găsim aceeași veche tradiție : **рхлѣ**, **врхннѣ**, **сврхнннѣ**, **сѣрхнштс**, **нѣсѣрхнштс**, **сррррр** etc. (Cuvente II, 350, 450 etc.). Psaltirea Scheiană are **вррр** și **врррр**, **вррр**, **врррр** și **врррр**, **сврррр** și **сврррр**, **свррррр** **сѣррррр**, **вррр** și **врррр**, **вррррр** și **вррррр** etc.¹, Codicile Voronețen păstrează peste tot vechia ortografie paleoslava: **сѣрхннн**, **свррр**, **сврррр**, **трхгоуѣ**, **врррр** etc. Palea din Oraștie (a. 1582) are, în afară de forme după vechia ortografie, și altele după fonetica limbii : **нѣсѣрхнштс**, **свррр** sau **сѣрррр**, **сѣрррр** (Bibliogr. rom. I, 97-98). Intr'o scrisoare dintre a. 1587-96 : **рр-ррр**, după pronunțare ; cea ce în alta dintre 1594-95 e : **рр**garilor și **ррр**labului²), după tradiția ortografică paleoslavă. Un zapis din a. 1599 are, tot după vechia tradiție ortografică : **сррр(а)**, **срррр**, **рр-р**[ălab)³).

Ăceeași păstrare a vechii tradiții, sau scrisul ames-

1) Cf. Gh. Ghibănescu : *Glosarul Psaltirei Scheiane*.

2) N. Iorga : *Doc. rom. din Arch. Bistriței* I, 1-2.

3) B. P. Hasdeu : *Cuvente* I, 88.

tecat după ea și pronunțare se vede și în celelalte texte din al XVI vîc.

Veacul al XVII. Și în textele vîcului acesta se scrie cel mai mult după vechia tradiție ortografică : **рѣ** (**рѣ**) = *ar* ; numai excepțional ne apare scrisul **ѡр** după pronunțare.

Într'un zapis de vîndare din a. 1614 e amestecat : **арѣрѣсѣа**, **рѣрѣ**, după tradiție, și **арѣрѣа**, după pronunțare. «Cuvînt pentru curăție» (a. 1618) : **арѣрѣсѣ**, **арѣрѣрѣсѣа** etc. (Chrest. I, 15, 16). În Cronica lui Moxa (a. 1620) : **арѣрѣа**, **арѣрѣа**, **арѣрѣа**, **Хрѣтѣ**, **арѣрѣа**, **арѣрѣ**, **арѣрѣа**, **рѣрѣсѣ**, **арѣрѣа** etc., toate după tradiția ortografică, alături de **арѣрѣрѣрѣсѣ**, după pronunțare (Cuvînte I, 119). Un act muntén (a. 1627) are : **арѣрѣрѣа** și **арѣрѣрѣа**, **арѣрѣсѣ** ; altul moldovenesc (a. 1627) : **арѣрѣрѣа**, un altul tot din Muntenia : **арѣрѣрѣа** și **Арѣрѣк** alături de **Арѣрѣк** ; altul din 1629 : **арѣрѣа** și **арѣрѣсѣ**, altul din 1636 numai **арѣрѣа**, **арѣрѣрѣа**, **арѣрѣа** (Arch. Ist. I, 1, p. 8, 14, 15, 16). Pravila dela Govora (a. 1642) (în vechia tradiție : **арѣрѣрѣрѣрѣсѣ**, **арѣрѣрѣрѣа** etc.) tot astfel : **Молѣвѣнѣа** (a. 1633) : **арѣрѣрѣа**, **арѣрѣрѣа**, **арѣрѣа** etc. (Chrest. I, 80). Același lucru face și E. vechia dela Govora (a. 1649) : **арѣрѣ**, **арѣрѣа**, **арѣрѣа**, **арѣрѣрѣрѣрѣа**, **арѣрѣрѣа**, numai excepțional **арѣрѣ** (Chrest. I, 92) după pronunțare. Tot astfel are E. nouă din Moldavia : **арѣрѣрѣа**, **арѣрѣа**, **арѣрѣрѣа**, **арѣрѣа**, **арѣрѣрѣа**, **арѣрѣа**, **арѣрѣа** etc. alături de **арѣрѣрѣ**, **арѣрѣа** etc. (p. 50). Ca în cazul Valahiei tot astfel, de regula după tradiția ortografică, numai excepțional, după pronunțare, **арѣрѣрѣа** **арѣрѣрѣа**. Și mitropolitul

Dosoitei amestecă tradiția cu pronunțarea : **сѣкѣр-**
пакѣж și **жѣрѣж**, alături de **жѣрѣж**, **ѣсѣрѣдѣ**, **дѣсѣрѣ-**
пѣтѣ (Chrest, I, 212, 263, 238). Popa Ion din Vinț (a.
1683) are mai ales după pronunțare : **сѣсѣрѣнѣ**, **сѣсѣрѣж**
(Chrest. I, 272).

Și tot ast-fel în toate textele acestui secol.

*

Din cele de pân'aci se vede limpede că, întoc-
mai ca în textele slave și româno-slave cirilice, se
pastrază vechia ortografie d'a se scri **рѣ(рѣ)** pentru
pronunțatul *ăr* — și în cele române. Evident e dar
că nici în acestea din urmă nu era în **рѣ** o meta-
teză fonetică. Iar ceea ce și mai mult ne dovedește
că nu era o metateză ci ortografie e nu numai acel
amestec la scris : **рѣ** și **рѣ**; nu numai limba generală
de ași, care cu totul rar și excepțional are un așa
fel de metateză s. e. în *bătâră* din Banat sau Ol-
tenia¹⁾; dar încă, modul cum cuvinte cu acel fel de
рѣ li au scris în textele scrise latinește sau ita-
lienește. Într'adever, într'acestea, în cari nu se ținea
nici odata ortografia cirilica, nu se pune vocala după
ci înainte de *r*. Așa într'o scrisoare italiană din
a. 1587 : *Targoviste, baron Parvulo*²⁾. În tractatul
de alianță dintre Gavril Moghila și principele Ar-
delului Gavril Bethlen : *Targouista*³⁾. În tractatul din

1) Dr. Weigand : *Der Banater Dialect* p. 31, și *Die rum. Dial. der
kleinen Walachei* p. 39, 45. Atragem atenția ca să se cerceteze dacă
această metateză nu s'a întâmplat unde-va prin influența limbei ma-
ghiare; căci în această limbă e des și regulat *ar* l. *ra*, s. e. în *gar-*
mada, rom. grămadă etc. (Cf. *Arch. für slav. Phil.* XXII p. 435 și urm.)

2) N. Iorga : *Contribuții la Istoria Munteniei* p. 74.

3) N. Iorga în *Analele Acad. Rom.* seria II, tom. XXII, p. 5.

1595 al lui Mihai Vitezul cu Sigismund Bathory ca: Arhiepiscopi Tergovistienis. Polonul Stanislaw Gorski, care scrisese la a. 1509 latinește, resumând războiul și pacea dintre Moldoveni și Poloni, numește între boerii noștri pe: *Kyrza magnus dispensator*, adică *Cârja* marele jîtnicer, — deci cu *y* — a mantea lui *r* (Arch. Ist. I, 1, 185). Iar în cazul cel mai rău, dacă ne raportăm la grafica latină a timpului, acolo ar putea fi și redat *r̄* vocalis sonans; fiind-că știut este că, și în alte părți, ca de pildă în cele croate, *r̄* vocalis sonans, adică *âr*, era reprezentat în documentele latine prin *er*, *ir* mai în vechime, iar de prin sec. XIV și prin *ar*¹⁾. În orice caz dar, diplomele latine ne dovedesc că și la noi vocala se audea înainte de *r* iar nu după el. Ba și în texte grecești o găsim scrisă tot înainte; s. ex. în *Βαρλαάμ* = Bârlad, *Καρλιγιάτώρα* = Cârliigătura, într'un mscr. din a. 1591²⁾.

Există în limba română sunetul r̄ vocalis sonans?

În vechile noastre texte se vede că scrisul *рѣ* pentru fonctismul *âr* se întrebuintează *de regulă* în cuvintele de proveniență slavonescă: *рѣръ*, *рѣръѣ*, și că *numai excepțional* se întrebuintează el și pentru cuvinte de origine latină: *рѣрѣат*, *рѣрѣиале* etc.³⁾, cari de regulă sunt scrise cum se pronunță și ađi: *рѣрѣат* etc. Acesta însemnă firește că prin tradiția literară învățaseră Românii de la Slavii a scrie acele cuvinte slave ca ei. Cum am arătat, însă, mai ales Sîrbi, dar și Bulgarii, pronunțau acele cuvinte nu numai cu *âr* ci și cu *r̄*

1) Cf. *Arch. für slav. Phil.* IV, 392.

2) Al. Ștefulescu: *Istoria Târgu-Jiuului* p. 70.

3) *Doc. Hurmuzaki-N. Iorga*, vol. XI, 225.

adică *ʳ* vocalis sonans, decî nu numai *vărh*, *tărg*, ci și *vʳh*, *tʳg*¹⁾.

E acum întrebarea, dacă acel de pe urmă fel de pronunțare nu se răspândise, prin pronunțarea slavă, și în limba română, în acele cuvinte slave.

Noi, pe temeiul a trei fapte, înclinăm a crede că exista un așa *ṛ* în sec. XVI și XVII. Anume, sînt unele texte, în cari se află scris numai *ϑ* singur (în grupul *trzt*). Ast-fel e, cum am arătat, în Palea din Oraștie : *ϑϑϑϑϑϑϑϑϑϑ*, *ϑϑϑϑϑϑϑϑ*²⁾; sau numele de omenî declinate slavonește : *Крѣтѣ*=Cṛstea, *Бѣлица*=Bṛlicia în doc. moldo-slav din a. 1438³⁾; precum și : *Корѣнѣса дѣ вѣлааѣсѣ* în act moldovenesc din a. 1641⁴⁾. Acesta ar fi un motiv. Al doilea, cuvintele de acest fel se pronunțau în limba bulgară cu *ăr*: *sfărșiti*, *tărg*, *vărf*, etc., pe când în limba română ele sînt cu *ar*: *sfărșind*, *vărf*, *tărg*. Și, dacă nu am fi constrânsi a admite ca acel *ā* în loc de *ă* s'a dezvoltat la acele cuvinte pe terenul limbii române, — lucru la care noi nu vedem acum ce ne-ar constrânge — atunci pe acele cuvinte le-am învețat chiar de la Slavi a le pronunța cu *ăr*. Dar la Slavi se aude un *ā* înainte de *r* numai când ei pronunță acolo un *ṛ* vocalis sonans. Ast-fel aū Sirbiî, ca și Bulgariî din

1) Decî în așa casuri nu pôte fi vorba de ceva format pe terenul limbii române prin «penteză prin sunetul implicit». Cf. A. Philippide : *Istoria Limbii române* p. 38.

2) Cea ce se pôte să se fi întins une-orî și la cuvinte neslave; căci s. e. în Penticostariul dascălului Alexandru din a. 1694 se află *ϑϑϑϑϑϑϑϑ* alături de *кѣкарѣ*, *кѣкарѣсаѣ*, *кѣкарѣса* (Chrest. I, 312).

3) *Archiva Istorică* I, 1. p. 4. *Uricar* XVIII, 256.

4) *Cuvente* I, 154.

dialectele bulgare apusane: vrh pronunțat vr̥h, t̥g pron. t̥rg, k̥m pron. k̥ra etc. Așa ca, deci, scrizul din Palea de la Oraștie: **ѣрѣиуѣ** n'ar fi alt-ceva de cât pron. *sfârșitul* cu *r* vocalis sonans. Acesta ar fi al doilea motiv. Iar al treilea e ca, dacă și asta ți se observă bine de o urechie fină cum se pronunța în limba română acel soț de cuvinte slave cu *ar*, se vede două nuanțe. Unele au în adevăr un *â* mai durabil înainte de acel *r* s. e. Târgoviște, *carmaei*, *scarba*, *sârguința*, *pârtie* etc.; dar altele au un *a forte redus*, s. e. sbr̥șese, *caru*, *vâr̥l*, *sâr̥b*, *miloerdie*, *covr̥gește* etc.

Acel de al treilea motiv ne ar arăta dar ca, pôte, pe aceste cuvinte slave le-am pronunțat încă de la început cu un *ȳ* vocalis sonans; și ca acesta în trîncule ce-am s'a menținut chiar până asta-ți, iar într'altele din primordialul seu «*â* redus» s'a dezvoltat un *â* mai durabil ¹⁾.

Iar toate aceste motive la un loc, — dacă ele ne ar arăta într'adevăr existența unui așa *r* vocalis sonans în limba română din vécurile al XVI și XVII ²⁾, — ne-ar da dreptul chiar d'a crede că, și în multe

1) E de discutat dacă și acest *â durabil* s'a dezvoltat pe terenul limbii române sau tot (în *ȳ* vocalis sonans) la Sîrbî sau Bulgarî; căci eu (ca și Cebii) aŭ un *ȳ*, ca și un *ȷ*, mai *scurt* și mai *lung*. (Cf. *Arch. tur. slav. Phil.* XXIV, 80, IV, 395). Că și la Slavî acel *ȳ* înclină ici-colo spre *ar* se vede la Rușî Lemki din Galiția, cari aŭ ađi *gârmiti*, *darva*, *gârlița* etc. (*Ibidem* XV, 48 și XXV, 412). De alt-fel ar fi iarăși de discutat, dacă în casurî când în textele năstre se scrie **р**: **ѣрѣиуѣ**, nu se sub-înțelege vocală întregă *r* înainte de **р**, — cum se întâmplă une ori și în textele ruso-slave din sec. XVI și XVII, în a căror limbă nu pare a fi existat p'atunci *r* voc. sonans (Cf. mai sus).

2) Cf. însă ale năstre *Studii* p. 14—18.

alte cazuri, în cari se scrie **рѣ** (grupul **trxt**), va trebui să presupunem că se pronunța nu *âr* ci $r = \hat{r}$; ceea ce am văzut că se întâmplă și în textele sîrbo-slave, în care se scria **рѣ** sau **рѣ** dar se pronunța $r = \hat{r}$ ¹⁾.

Dar firește că acesta e de o dată numai o ipotesă, pe care o expunem mai ales spre a da îndemnul d'a se cerceta în limba noastră de ați cele două nuanțe de *r* (ăr și âr).

Scrisul рѣ reprezintă un sunet r particular?

Câte-o dată, în textele române din sec. XVI și XVII, găsim scris doi **рѣ** pentru sunetul consonantic *r* din limba de astăzi. Ast-fel: **рѣрѣрѣрѣрѣ** într'un act din a. 1563. În Cazania lui Varlaam (a. 1643): **рѣрѣрѣ рѣрѣрѣ, рѣрѣ рѣрѣрѣрѣ**. Într'un mscr. de pe timpul lui Matei Basarab: **рѣрѣрѣрѣ, рѣрѣрѣ, рѣрѣрѣрѣ** (Cuvente I, 249). Un Molitvenic din'aainte de 1633 are: **рѣрѣрѣ, рѣрѣрѣ, рѣрѣрѣрѣ** (Chrest. I, 82, 83, 86). Într'un doc. moldovenesc din a. 1631: **рѣрѣрѣрѣ** și **рѣрѣрѣрѣрѣ** (Arch. Ist. I, p. 106).

Hasdeu, care observa ca Albanezii, Spaniolii, Italianii, Bascii au două feluri de *r* consonantic, crede că și acel scris **рѣ** din textele noastre vechi ne reprezintă pe un «*r* tare», deosebit de obiceiul **р** care era «*r* môle» (Cuvente I, 249). Acesta însemnă că prin sec. XVI și XVII exista în limba română un fel de *r* tare, care astăzi nu se mai aude nicăieri²⁾.

1) Și Al. Philippide înclină a crede în existența o dată la noi, ca și ați, a acestui *r* sonans, în *Istoria limbii române* p. 38—29. Cf. ați gior, cîr, hîr, țîr etc. (*Ibidem* p. 72) cu *r* sonans.

2) Același lucru repetă și în *Etymologicum Magnum* IV, 12, 31.

Nor mai credem, ca acel scriu. ρρ nu reprezintă alt ceva de cât tot pe obicnuitul ρ consonantic, dar ca numai printr'o simplă modă, printr'un fel de lux grafic e scris ast-fel dublu. De câte ori și asta-ți nu vedem ca unii dubléza la scris, fara de nici un rost, nu numai pe *r*, ci și alte consonante, scriind e. numele Văcărrescu, Șeptilici, Stețlian etc. ! Motivul acestei dedublări grafice nu e nici asta-ți de cât o imitare mecanică și pretențioasă dupa alte limbi.

Ei bine așa modă o găsim cel puțin și în literaturile slave cirilice. Limba sîrbéscă n'a avut nici o dată un *r* deosebit în cuvîntul -brat = frate ; și totuși, în un text sîrbesc din a. 1619, găsim acest cuvînt scris **БРАТЪ** ¹⁾. Tot asemenea e și la Bulgari, în a căror carte Abagar din a. 1651 e scris : **ВЪ ЦВѢТОВЕ ЦАРОВЕ, ЗА ЦАРОВЕ, ШИ ПЕЗЕРРА** ²⁾).

Acceași modă d'a scrie ρρ, în sensul pur și simplu de *r* consonantic, o mai găsim ici-colo și în textele româno-slave. De pildă, în Molitvenicul de la Târgoviște din a. 1545 e : **ΟΥΤΤΡΟΒΑΑΧΙΑ** și **ΟΥΤΤΡΟΒΑΑΧΙΚΟΝ**. Intr'un doc. munténo-slav din a. 1645 : **ΟΥΤΤΡΟΒΑΑΧΙΚΟΕ** ³⁾. Un docum. munténo-slav din a. 1621 : **ΟΥΤΤΡΟΒΑΑΧΙΚΟΕ** și **СЕЛО БОРРА** alături de **БОРРА** ⁴⁾. Într'un doc. moldo-slav din a. 1657 e : **ВЪ ПАЛѢ ТРОИЦЕ** alături de **ТРОИЦЕСКИ** ⁵⁾.

1) Ij. Stojanović : *Stari srpski zapisi i natpisi* I, 295.

2) *Arch. für slav. Phil.* III, 519—520 și XVIII, 630.

3) P. I. Šafárik : *Památky jihoslov.* p. 115.

4) La *Arch. Stat.*, Mănăstirea Radu Vodă, pachet 11 No. 3.

5) *Ibidem*, pachet 10 No. 13.

De aceea noi înclinăm a crede că **pp** nu era altceva de cât sunetul consonantic *r*. Acésta reese, pentru noi, din existența lui **pp** cu sensul de obicînit *r* consonantic în textele slave cirilice și româno-slave cirilice contimporane ; din scrisul **pp** amestecat cu **p** în aceleași cuvinte ¹⁾; și din neexistența în limba română de astă-zi a unui așa *r* tare (cum îl credea Hasdeu) ²⁾.

*
* * *

Resultatul cercetării noastre e dar că în textele române din vécul al XVI și XVII, întocmai ca în cele slave și româno-slave cirilice, **p** însemnă: *a)* sunetul consonantic *r*, s. e. în **прѣдѣ**, **рѣзѣ**; *b)* pôte un fel de **r̄** vocalis sonans, adică *âr*, mai ales în cuvintele slave, s. e. **ѣрѣ** etc. ; *c)* numeralul 100; *d)* **pp** nu însemnă altceva de cât tot *r* consonantic, s. e. în **дарѣ** = *dar*. *e)* Grupul **px** represintă pe *ra*, s. e. în **рѣсѣ** = *grăesc*; *f)* Grupul **px** represintă și pe *âr*, sau pôte și *âr*, în cuvinte une-orî neslave, dar de cele mai dese-orî în cuvinte de origine slava ca s. e. în **ѣрѣ** = *cârma*, **ѣрѣ** = *câr* etc. *g)* Scrisul **px** pentru fonctismul *âr* nu e nici la noi altceva de cât pastrarea unei vechi tradiții ortografice paleo-slave.

л, лѣ.

Un rol identic cu **p**, **px** jócă și **л**, **лѣ** în literaturile slave cirilice. De aceea tot ce am șis despre **p**, **px** se aplică și la **л**, **лѣ**.

1) Mai cf. s. e. **ѣрѣ** și **ѣрѣ**, **рѣсѣ** și **рѣсѣ** (*Arch. Ist.* III, 204, 69).

2) Cf. mai jos la litera **п** același fel de duplicarea acestei litere.

Și anume, în textele paleo-slave, bulgaro-slave, sîrbo-slave și romîno-slave **л** reprezintă mai întreg numeralul 30 și sunetul consonantic *l*, s. e. în **лѦѦѦѦѦѦ** pron. *g/ago/z*, **лѦѦѦ** pron. *loza*.

Apoi scrisul **лѦ** sau **лѦ** (din grupul **лѦѦѦ**, **лѦѦѦ**) înseamnă, ca și **лѦѦ**, une-orî *lă* (în paleo-slava și bulgaro-slava), alte-orî *ḷ* vocalis sonans adică *âl* (în pîsl., bulgaro-slava și sîrbo-slava)¹⁾, iar alte orî *ăl* sau *ol* (în bulgaro-slava și ruso-slava).

Și totuși, întocmai ca **лѦѦ**, mai în tot-d'auna se află scris în texte **лѦѦ** sau **лѦѦ**, numai rar **лѦѦ** sau **лѦѦ** și **лѦ**; acesta din pricină că vechia tradiție *ortografică* paleo-slavă se menține peste tot în literaturile slave cirilice, chiar și în vécurile al XVI și XVII. Ast-fel, în textele paleo-slave **лѦѦѦѦѦѦ**, în care se pronunță chiar așa **лѦ** după **лѦ**, se scrie tot ca și **лѦѦѦѦѦѦ** în care **лѦѦ** se pronunță *ḷ* vocalis sonans, adică *âl*. Același lucru și în cele bulgaro-slave. Tot ast-fel e și în textele sîrbo-slave, în cari acest fel de **лѦѦ** sau **лѦѦ** se pronunță în tot-d'auna *ḷ* voc. son. adică *âl*. În același chip se scrie, după vechia tradiție, **лѦѦѦѦѦѦ** și în textele ruso-slave, cu tóte că se pronunță *do/gz*.

Textele romîno-slave, ca și cele curat slave, scriu de cele mai multe orî după vechia tradiție ortografică: **лѦѦ** sau **лѦѦ** în forme de grupul **лѦѦѦ**, cu tóte că și ele nu se pronunțău de cât sîrbește sau bulgărește în Muntenia, iar une-orî rusește în Moldova. Așa scriu **лѦѦѦѦѦѦ**, de și se pronunță *vă/k* sau *vă/k* sau fie și *vo/k*.

¹⁾ Cf. *Archiv. für slav. Phil.* XX, 594.

Acceași tradiție *ortografică* d'a se scri **ax** pentru sunetele *âl* sau *âl* se menține și în textele curat române din vécul al XVI și XVII. Așa s. e. **CTAXHXTSOPX** într'un doc. din sec. XVII (Arch. Ist. I, 1, p. 48), ađi pron. *stâlpătură*; sau în Codicele Voronețen **α βαλκα**, ađi pron. a *câlca*; sau în alte texte **CTAXHK** = *stâlp*, **PAKHAHK** = *gâlceavă* (Cuvente I, 420); în Lexiconul lui Mardarie: **BAKΔAPE** = *câlclare*, **CAKEXTEPE** = *sălbătecie*, **BAKEXHKA** = *câlcauul* etc.

De aceea, întocmai ca la **ox**, pe de o parte existența în texte a scrisului acesta *amestecat* cu cel corespunzător pronunțării de ađi: **BAKHEPH** și **BAKHEPH** (Cuvente I, 220), **BAKTOPK** și **BAKTOPK** alături de **BSATTOPK** (Cuvente I, 419), **CTAXHXTSOPX** și **PAKHAHK** (Arch. Ist. I, 1, 47–8), **CTAXHAPPE** și **CTAHAPPE** etc. (Gr. Crețu: Lexic. p. 80); pe de altă parte limba română de ađi, în care peste tot în așa casuri se pronunță *âl* sau *âl*; precum și cunoșterea că scrisul **ax** era numai o ortografie și la Slavi, ca și în textele româno-slave; — toate acestea ne dovedese ca și în textele române în așa casuri, limba sec. XVI și XVII nu se deosebea de cea de astăzi, ci ca și atunci se scria **ax** pentru *âl* sau *âl*. Nu era dar în **ax**, nici în textele române o *metaleză fonetică*, cum s'a cređut¹⁾ și se mai crede²⁾, ci pur și simplu o *manieră ortografică*. Iar cea ce și mai mult ne dovedește că în adevăr **ax** însemna și în textele române *âl* sau *âl*, sînt textele latine sau italiene în cari vin scrise cu-

1) S. e. Sbiera: *Codicele Voronețen*, p. 312. Bianu: *Psalt. Scheiană*.

2) Gr. Crețu: *Lexicon* p. 80. Și Tikin în *Studien* transcrie glătaje (pag. 45). Ovid Densușianu: *Studii de filologie română*, p. 21 și p. 40 unde transcrie: *clucătoriu*.

vinte române de felul acela. Ast-fel s. e. într'un act latinesc din a. 1435 găsim numele de Roman din Transilvania *Vo/cul*, cea ce în textele cirilice e scris **ВАЗУСА**. De asemeni, într'alt act latin din 1511 e numele unui Român Transilvânén: *Vo/kan*, cea ce în textele cirilice se află scris **ВАЗКАН**¹⁾. Într'un act cu litere latine din sec. XVII e: *ge/ezawe*²⁾.

Cele ce am spus la **рѣ**, scris une-ori și **р** pentru sunetul r vocalis sonans, se aplică și la **а**³⁾. Se poate da ca, cel puțin în cuvintele de origine slava, sa fi existat și în limba româna un așa /⁴⁾. Ba aceeași nuanță de pronunțare *al* și *'l* ar trebui studiată și în limba romana de astăzi; căci, dacă transcrierea e buna, și într'un doc. moldo-slav din a. 1438 găsim scris: **ѣпа пана вави** (, în loc de **пана вави** din altele⁵⁾.

1
1 1

Resultatul nostru e dar ca, întocmai ca în textele slave și romano-slave cirilice, **а** înseamnă și în cele române *ad* sunetul consonantic *l*; s. e. în **АЗУРЪ**. Litiera **л** poate un fel de / vocalis sonans; *l* numerală și *l*. Grupul **аз** reprezintă pe *la* — e. **ВАЗУРЪ** pron. *vâlvur* — dar / pe *al* — au *al* poate și *'l* — e. în **ВАЗУРЪ** pron. *vâ'p* — *l*. Litiera **а** pentru acest

1) *Die slavische Welt*, 1910, p. 117. — *Die slavische Welt*, 1911, p. 117.

2) *Die slavische Welt*, 1911, p. 117.

3) Căci în textele slavice — în cele române — **а** are în unele locuri valoarea sunetului *l* și în **ВАЗУРЪ** și **ВАЗКАН** — XIV — se scrie în Romanul din Caribici **ВАЗУРЪ** și în grupul **ВАЗУРЪ** — în **ВАЗУРЪ** — XVI — și **ВАЗУРЪ** — XVIII.

4) *Die slavische Welt*, 1911, p. 117. — *Die slavische Welt*, 1911, p. 117.

5) *Die slavische Welt*, 1911, p. 117.

din urmă fonetism nu era nici la noi alt-ceva de cât păstrarea unei vechi tradiții ortografice slave.

B.

Tóte literaturile slave cirilice, decî și cea româno-slavă, represintă prin **в** pe sunetul *b*; s. e. **вогъ** = *bogъ*, **равъ** = *rabъ*.

Același sunet *b* se represintă prin **в** și în textele române; s. e. **вѣсѣрѣвѣ**, **ѣтрѣварѣ**, **рѣвѣ**.

B.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice litera **в** represintă numeralul 2 și sunetul *v*; s. e. **вѣно** = *vîno*, **сѣвѣтъ** = *savětъ*, **сѣвѣръ** = *savdravъ*.

Din cele ce pân'acum cunoștem, nu putem spune dacă, barim când și când, în acestea **в** mai însemnă și sunetul *u*, cu toate că acéstă valóre pare a avea el într'un manuscris bisericesc ruso-slav cam de prin vécül al XVII în forma **вѣчѣннѣ 2** alături de **вѣчѣннѣ 71**¹⁾.

În textele române, ca și în cele slave și româno-slave cirilice, **в** însemnă de regula numeralul 2 și sunetul *v*; s. s. **вѣкѣ**, **сѣвѣрѣ**, **тѣвѣдѣвѣ**.

Rar de tot însă, în câte un text român, **в** însemnă și cea ce *s*, adică sunetul *u* sau *u*. Ast-fel într'un act din a. 1642 găsim transcris de editor **сѣ**, **тѣвѣ**, cea ce, dacă transcrierea e justă, va fi fost în original **вѣ**, **рѣвѣ** în loc de obicînuît **сѣ** **рѣсѣ** adică *ei*, *răi*. Într'alt act tot din sec. XVII e: **авѣ** **ѣвѣкѣтѣ** = *ai fecot*²⁾.

1) Mscr. se află la *Archiva Statulii*.

2) N. Iorga: *Doc. rom. din Archiv. Bistriței* II, 9; 1, 19.

Fără îndoială că acest **г** în l. d. **г** nu era ast-fel pronunțat în limbă, ci era aici influența ortografiei latine asupra textelor cirilice; căci, se știe că în textele latine și italiene sau poloneze etc. foarte mult se scrie **z** cu însemnarea de **u**, ca și vice-versa. (Cf. p. 30, 41).

г.

I. In literatura paleo-slavă

Textele paleo-slave reprezintă prin **г** numeralul 3 și de regulă sunetul **g**; s. e. **гостъ**=*gostk*, **поганъ**=*poganx*. În cuvinte grecești, cari în limba grăcă au **γ**, vedem și în textele paleo-slave scriindu-se **гг** cu sensul de *ug*, imitându-se ast-fel ortografia grecescă. Așa e de pildă **аргѣахъ** pron. *arghelx*.

II. In literatura sîrbo-slavă

În textele sîrbo-slave **г** însemnă mai întei aceea ce și în cele paleo-slave: numeralul 3 și sunetul **g**; ex. **гѣона** pron. ca rom. *gheona*, **гаъ** pron. *gadx*. Aici însă **г** mai capata și alta însemnare.

Și anume, cel puțin de prin sec. XIII sau XIV se naște în limba sîrbo-croată un sunet **g̃**, care ca din nou trece înainte de **г** și **з** — ex. *in gem*, *respinge* etc. Ast-fel cum de pe atunci cel puțin, începura Sîrbo-Croația pronunțându-se cel vînc. (ca ta di serb. de Sîrbi *dođe* sau de Croați *dođe*), sau *poagen* — imprumutat (ca ta di serb. de Sîrbi *poađen*, sau de Croați *poađem*) etc. Dar în alfabetul paleo-slav nu există un semn pentru reprezentarea acestui sunet, — acesta,

firește, pentru că nici în limba paleo-slavă nu exista sunetul acesta. De aceea, la început, scriitorii Sîrbi se folosiră — credem că sub influența ortografiei italiene ¹⁾— tot de o literă din cele existente în alfabetul paleo-slav, și anume de **ѣ**, spre a reprezenta acest sunet *ġ* (= *ge*). Ast-fel că s. e. în textele raguzane din sec. XIII și XIV se scrie des **ѣаѣѣ** pron. ca român. *takoge*, **ѣѣѣѣ** pron. ca rom. *Gîuragî*, **ѣѣѣѣ** pron. *meġia*, **ѣѣѣѣ** pron. *meġu*, **ѣѣѣѣѣѣ** pron. *gragġanina* etc. ²⁾. În sec. XV, Constantin Filosoful chiar ne explică că **ѣѣѣѣ** pronunțat *doġe*, adică ca român. *doġe*, nu e alt-ceva de cât forma populară a literarului **ѣѣѣѣѣѣ** ³⁾. Iar după acésta, și în sec. XVI și XVII, mereu se scrie sunetul *ġ* (= român *ge*) prin **ѣ**.

Pe lângă acestea, tot sub influența ortografiei italiene, mai întei în textele bosniace, apoi și în cele propriu sîrbești, ast-fel de **ѣ** se scrie dinaintea lui **ѣ** spre a arăta că **ѣѣ** e murat și pronunțat ca macedo-românul de adî **ѣѣ**, c. în **ѣѣѣѣѣѣ** ⁴⁾ pron. *kîġga*.

III. In literatura bulgaro-slavă

În textele bulgaro-slave **ѣ** înseamnă numeralul 3 și sunetul *g*, iar în cuvînte grecești sub forma **ѣѣ** (une-

1) Aceași ortografie italiana trecînd și la Maghiari, aceștia scriu într'un doc. din a. 1055 *meġa*, pron. adî de ei *meġya*, — cuvînt care nu e alt-ceva de cât sîrbo-croatul **ѣѣѣѣ**, pe care l-am citat mai sus în doc. raguzane, adî pron. de Sîrbo-Croați ca rom. *meġra* (scris de ei **ѣѣѣѣѣѣ** și **ѣѣѣѣѣѣ**). Într'un alt doc. maghiar din sec. XIII același cuvînt e scris *meġe*, pron. de Maghiari *meġye*. (Cf. Așbot: *Něskoljko zaměčanij*, în *Izvestija* Academ. din Petersburg tom. VII, c. 4, pag. 261, 272, 318). Veđi și Oblak, în *Archiv für slav. Phil.* XVIII, 254.

2) M. Reġetar, în *Archiv für slav. Phil.* XVII, 19.

3) *Starine* I, 20.

4) E. Fermeňziu: *Acta Bulgariae eccles.* p. 226.

ori și numai **r**) însemnă *ng*. Ast-fel în Codicele de la Berlin: **АРГЕЛѦ** pron. ca român. *anzheli* și **ЕВАНГЕЛѦСКИ** pron. *evanzheliski* (Starine V, 69).

Pareni-se că subț influența ciriliceii bosniace și su-bești, de la o vreme, și în sec. XVI și XVII, **r** se pune și în textele scrise în Bulgaria spre a repre-sinta pe *n*, / etc. miât, ca în **КРѦРА** de mai sus, sau în **МЕѦСЪ ГИИМА** pronunțat *ñima*.¹⁾

IV. In literatura ruso-slavă

În textele ruso-slave **r** însemnă în general nume-ralul 3 și sunetul *g*, iar sub forma **rr** însemnă *ng*, în cuvintele grecești. Ast-fel : **ОГНѦ** pron. *ognik*, sau **АРГЕЛѦ** pron. *anzhelik* (rom. *anzhel*) în Evangelia din Peresponica (sec. XVI²⁾).

Din vremuri destul de vechi, de prin sec. XII sau al XIII, în texte galițio-voliniane și maloruse **r** ajunse a însemnă și un fel de *h* gutural, asemenea celui din limba cehă, —acésta fiind-că în limba lor vechiul sunet *g* se transformase în acel *h* gutural. De pe atunci, și în sec. XVI și XVII, s. e. în cuvântul **ДО-БРОГО** acel **r** se pronunță ca un *h* gutural, și anume cam ca un fel de dobrog^ho³⁾.

V. In literatura româno-slavă

În textele româno-slave **r** însemnă numeralul 3, și sunetul *g*, iar sub forma **rr** (une-orî și numai **r**) el

1) E. Fermedziu : *Acta Bulg. ecclesiast.* p. 226.

2) O. Ogonovskij : *Hrestom.* 294.

3) Cl. Sobolevskij : *Lekciji* p. 112.

represintă, în cuvintele grecești, pe *ng*. Ast-fel: **BOΓΓ** pron. bog, sau **αρχιγελο(α)** alături de **αρχιγελο(α)**, pronunțate ca rom. arhangelom, într'un text moldo-slav din sec. XVI¹⁾. De asemeni, în Molitvenicul de la Târgoviște (a. 1540): **ЗЕМАН СРРОВАΛΙCICIE** și **ЗЕМАН ΟΥΓΓΡΟΒΑΛΙCICON**.

Câte odată **r** pare a fi întrebuințat și la noi cu însemnarea *ḡ* (= *ge*) ca în textele sârbești. Căci într'un mscr. din a. 1562, scris în Moldova, găsim **MEPIHCK**, pronunțat de sigur meḡīnik²⁾. Intr'un doc. al lui Mircea cel Mare către Vladislav Jagello, regele Poloniei, găsim **γ Γιορρευ γορογγ³⁾** = în orașul Gurgūu, unde **r** pare a fi = *ḡ*. Apoi în alte documente interne se afla dese-orī **MEPIAH**⁴⁾ alături de **MEPIAH**, ceea-ce militéză, ca și **Γιορρευ**, pentru **r** = *ḡ*, întocmai ca și în **Δορε** (cf. **Δορε** la Constantin Filosoful, mai sus), **MEPIO**⁵⁾ pronunțate doḡe, meḡu.

În unele texte din Moldova, pe cât se pare, **r** păstrează une ori semnificarea guturală, sau chiar de *h*, a pronunțării și textelor maloruse. Căci, noi credem ca în un doc. moldo-slav intern din a. 1612, în: **ИИИЕ(Α)... ΕΧΤΑΡC(Α) Ὠ ΒΟΛC(Τ) Ι(C)ΚΟΗ Η Ὠ ΒΟΛC(Τ) ΔΟΡΟΡΟΙC(C)ΚΟΗ**⁶⁾ = scriem... *vatahilor* din ținutul Iașului și din ținutul *Doroḡoiului*, se pronunța și atunci: *vātahom*, *Doroḡoiūskoī* sau *vātaḡ^hom*, *Doroḡoiūskoī*.

1) Iacimirskij: *Šestk statej* p. 40.

2) *Starine* V, 26.

3) Uljanickij: *Materialy*, p. 15.

4) Așa s. e. e într'un doc. munténo-slav din a. 1641, care se află la *Arhiva Statului*, Mănăstirea Rac'u Vodă, pachet 42, No. 14.

5) Miletic: *Novi vlahoblg. gram.* p. 94.

6) La *Arhiva Statului*, Actele mănăstirei Sf. Sava, pachet 35 bis, No. 14.

VI. In literatura română

În textele române **r** înseamnă numeralul 3 și sunetul *g*, iar une-ori, în cuvinte grecești, sub forma **rr** (câte-odată și numai **r**) reprezintă pe *ng*; cu toate ca, prin analogie grafică, une-ori și **rr** era \equiv *g*. Astfel: **рѣсѣи** = găsesc, **рѣспѣи** = răspeg. Și **арѣак**, **арѣас** într'un mscr. din sec. XVII, sau **арѣаѣаѣ** și **арѣаѣаѣ** în popa Grigore din Măhaci¹⁾, se pronunțau toate: *araghel*, *arhaghel*, deci cu **rr** = **r** = *ng*²⁾. În mscr. Psaltirea Voronețenă e: **арѣѣѣѣ** (f. 10), **арѣѣѣѣ** (f. 57), **арѣѣѣѣѣѣ** (f. 15), — deci cu **rr** = *ng*; dar și **арѣѣѣѣѣѣ** (f. 16), **арѣѣѣѣ** (f. 43), unde, prin analogie grafică (cf. p. 164-167), **rr** = *g*. Că în unele cazuri **rr**, ba chiar și **r**, reprezentau sunetele *ng*, ne dovedesc nu numai limba de aži, nu numai vechea însemnare de acest fel a lui **r** în toate textele cirilice slave, ci încă și chiar textele române în general, în care vine scris **арѣи** și **арѣаѣаѣаѣ**. Cel puțin în aceste cuvinte grecești dar, socotim că nu se poate crede că *n* dispăruse ca s. e. în **арѣаѣаѣаѣ** în l. d. **арѣаѣаѣаѣ**³⁾.

Apoi, și în textele române **r** înseamnă une-ori \check{r} = *ge*, ca în cele sirbo-slave⁴⁾; căci, poate că e drept a ad-

¹⁾ *Cuvinte* II, 313, 312, 312.

²⁾ *Cuvinte* II, transcrie însă: **арѣак** prin *agg(e)*, **арѣас** prin *agghilu*; **арѣаѣаѣ** prin *arhaghel*, **арѣаѣаѣ** prin *arhaghel*.

³⁾ De ce scrierile de nescrierea lui *n* sînt prea dese, în cuvinte chiar grecești, în vechele noastre texte. Cu toate acestea și pe ele noi credem că trebuie să le socotim ca existând chiar în limba română, ca de p. ex. în cele noastre *Studii* p. 43 nota 2, și *Cuvinte*, I, 414.

⁴⁾ De ce. Cităm afirmarea lui Lambrior că Românii au inventat scrisul cu *ge* pentru sunetul *ge* în *Convorbiri literare* din a. 1881, p. 127), repetată de G. C. Ghobinea în (*Grafia cirilică la Români* p. 33) și de H. de la Harpe în *Revista Nouă* I, 123). Noi am primit pe *r* = *ge* de la Sirbi, cum am observat în afară.

mite că **Ꙗр҃гѣ** din vechile noastre texte se pronunța *Argiș*, sau că **Ꙗ҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃**==*fugicel*¹⁾, mai ales când aflăm scris **Ꙗа(ш)а҃҃҃҃** într'un doc. munténo-slav din a. 1579²⁾ și **ꙖꙖꙖꙖꙖꙖ** într'un Catastih din a. 1508—1509³⁾.

În textele române din Moldova găsim une-orî scris **ꙖX**. Ast-fel într'un hrisov din a. 1657: **ꙖXꙖꙖꙖꙖ**, (care de obicei în alte texte se scrie **XꙖꙖꙖꙖꙖ** sau și **ꙖꙖꙖꙖꙖꙖ**), sau **ꙖꙖꙖꙖꙖꙖꙖ ꙖXꙖꙖꙖꙖꙖꙖ** (care de obicei, în alte texte, se scrie **ꙖꙖꙖꙖꙖꙖ**). În lucrările mitropolitului Dosoftei găsim de asemeni **ꙖꙖꙖꙖꙖꙖ** (care de obicei, în alte texte, se scrie **ꙖꙖꙖꙖꙖꙖ**), **ꙖXꙖꙖꙖꙖ** (de obicei **XꙖꙖꙖꙖꙖ**)⁴⁾ etc. Știm că mitropol. Dosoftei e socotit drept cel mai fonetist scriitor vechi al nostru, și că unii găsesc chiar existând ađi în limba română din Moldova un așa *gh* în loc de *h*⁵⁾. Totuși noi, cari am văđut că cu privire la **Ꙗ**, **Ꙗ** și **Ꙗ**, **Ꙗ** Dosoftei nu e nici el prea fonetist, ne încumetăm a pune la îndoială că acel scris **ꙖX** reprezintă sunetele *gh*, sau vre-un alt *h* de cât pe cel obișnuit de ađi, — chiar dacă el se mai află și la Contaș pisarul, care a scris actul din 1657. Nu putem afuma indiscutabil, dara în ori-ce cas bănuim ca acolo Dosoftei, care avea și o educație rusésca, ba a scris chiar slavonește⁶⁾ (póte ca și Contăș),

1) Gr. Crețu: *Lexicon slavo-romănesc* p. 38. Cf. *Cuvente* I, 281.

2) La *Archiva Statuluș*, Mitropolia București, pachet 4 No. 3.

3) I. Bogdan: *Documente și Regeste*, București 1902, pag. 320, Cf. și mai jos la 4.

4) Gaster: *Chrestomatia* I, p. 173, 213, 242.

5) Hasdeu: *Etymologicum magnum* III, p. 2232.—Gh. Ghibănescu: *Grafia Cirilică*.

6) Din lucrările lui slave se află unele în Biblioteca sinodală din Moseva. Veđi Gorskiĭ i Novostruevsk: *Opis. sinod. bibliot.*

în casuri ca **rx**, **r** e scris de prisos,—neavând valoare fonetică, întocmai ca **κ** din malorusul **κr**.

Une-orî găsim și 'n texte române din Moldova, ca și'n cele româno-slave, un **r** care pare a reprezenta pe *h*: Dorogoiu, în act din 1591¹⁾.

* * *

Resultatul nostru e dar că **r** însemnă, în textele române din vécurile al XVI și XVII, tot ca în cele slave și româno-slave cirilice: *a)* sunetul *g* s. e. în **rxcecxk**=găsesc; *b)* *ng* în cuvinte grecești cu *γ*, s. e. **apxareak**=arhanghel; *c)* pôte *ge* s. e. în **aprxuu**=Argis; *d)* alte-orî, după ortografia rusă, **r** = *h* s. e. în **Дорогоу**=Dorohoi; *e)* numeralul 3; *f)* sub forma **rr** însemnă unele-orî *ng*, și anume la cuvinte grecești, s. e. **apreak**=arangel; *g)* unele-orî **rr** însemnă *g*: **axhrrx**=lângă; *h)* pôte că n'are nici o valoare fonetică, ci e scris numai ca o imitare a graficeii maloruse, sub forma **rx**, s. e. în **rxetman** = hetman, **rxark** = har.

ψ.

În textele paleo-slave această literă nu există, — lucru de alt-fel și natural, întru cât sunetul *ǵ*=*ge*, pe care ea îl reprezintă, nu se află în limba lor.

Nici în textele bulgaro-slave nu se află **ψ** de cât foarte târziu, în vécul al XVII, în cuvinte streine. Ast-fel îl găsim în Bulg.-Lab. **ψελιτε**, **ψελεψιци** etc.²⁾

Apocalipsul Apostolului Pavel are de asemenea:

1) Doc. *Hurmasaki-N. Iorga*, vol. XI, 233.

2) C. Argirov, în *SbM.* XVI, 250.

ѱ e litera sîrbéscă care se afla în vechile texte arabe din sec. XIV și XV, deși pîna acum nu a fost nici ea dovedită, e cea adevărată. Căci, în adevet, ѱ se afla în textele sîrbești chiar înainte de vîcîul al XIV.

Să dovedim noi.

În sîrbéscă Evanghelie a lui Miroslav din secolul al XII găsim pe ѱ scris sub forma întorsă ѱ̄ s. e. în cuvintele **ГѢТА** pronunțat ca românește *Geta*, **СРКА** pron. *sr̄gea*, **ГЕОРГИЕ** pron. *Georgie*, **ГЮСТИНА** pron. *Giustini*¹⁾. Aici dar ѱ̄ înseamnă *ǵ* = *ge*.

Într'un doc. de la Matei Stefan, banul Bosniei, din a. 1249, se află tot ast-fel: **И И ДА ПАК СЪС ПРАИ СДАК** = și eă să le judec (fac, dau) judecata dréptă, pronunțat ca rom. *sugzu* (sîrbo-croat *sudju*, su *s), deci cu ѱ̄ = *ǵ*. Tot aici însă, și sunetele sîrbo-croate *é, e* (adică cam al nostru *ce*) sînt redată prin ѱ s. e. în numele de persóne **ГЮЕТИНА** pron. ca român. *Gunctici*, **ГЕРАУИНА** pron. ca român. *Svracici* (croat *Svracici*²⁾).

În Evangelia Nikolsko din a. 1404, scrisă în Bosnia, îl găsim sub forma ceva mai ovală tot întorsă **ѱ̄** s. e. în **ЕВАНГЕЛИЕ**, **ЛЕАЕОИЕ**, **АЕРЪИ**, **АИЪЕАК**³⁾. Daničić nu spune, dar se póte că tot sub aceiași formă îl are manuscrisul lui Hval, (care Hval, pe cât se pare, e tot acel ce a scris Evangelia Nikolsko) s. e. în **АНЪ КЕАК**, **Е КΟΥИТИ** etc.⁴⁾. Deci și aici **ѱ̄** = *ge*.

Pe o piatră mormântală vechie din Bosnia găsim **ѱ̄**

1) Lj. Stojanović : *Miroslavljevo Jevandjelje*.

2) *Glasnik srpskog učenog društva* VI, pe favimilă.

3) G. Daničić : *Nikolsko Jevandjelje* p. XXII, XXIII, 64.

4) *Starine* III, 56. Editorul însă pune aici **ѱ̄**. Iar acea formă ovală întorsă, **ѱ̄**, nu e alt-ceva de cât **ѱ̄** pe care îl vom vedea mai jos, tot așa precum ѱ̄ nu e alt-ceva de cât ѱ̄ întors.

și ђ=român *ce* (sîrbo-croat *č* și *ć*), s. e. în numele de om **ВЛАВИЦА** pron. ca român. *Vlavići* (sîrbo-croat *Vlavić*) în verbul **СЧИЕ**=taie, pron. *usice* (sîrbo-croat *usiće*), și în substantivul **ПОМОЩЮ**=cu ajutor, pron. ca rom. *pomoću* (sîrbo-croat *pomoću*)¹⁾.

Un Lekționar sîrbesc din sec. XV sau XVI, scris tot în Bosnia, cu cirilica bosniacă, are **Ѣ**=*ce* (croat *e* și *é*) și **Ѣ** (croat *dj*). Așa găsim aici: **С ОЧИ БОЖИѢ**=în ajutul Crăciunului, pron. ca rom. *božića* (croat *božića*); **ОН Ѣ СЧИЕТИ**=el va face, pron. *ce* (croat *é*); dar și **МЕДЪ СВЯТЫХ ПИСАНИ**=între toate noródele, pron. *međju* (croat *medju*), sau **СВЯТОГА ВАНДЪЕЛЈА**=a sfintei Evanghelii, pron. ca rom. *vangelia* (croat *vandjelja*), și **АНДЪЕО**=înger, pron. *anđeo* (croat *andjeo*)²⁾.

Un testament, scris cu cirilica bosniacă pe la jumetatea secol. XVI, are numele: **КЕГЛЕВИЦА** pron. *Keglevici* (croat *Keglević*)³⁾.

Într'un Letopiseț sîrbesc din a. 1551 găsim **МАГАРЕ** pron. ca rom. *Magare*, și **МАГАРСКЕ**)⁴⁾.

Într'o inscripție din a. 1621 pe zidul unei biserici e: **КАРЪ ХАМЪ СЪМЪОУХЪ**)⁵⁾.

Iar de multe ori, în textele cirilice bosniace, se scrie nu numai **ѣ**) ci și **ѣ**, ũ spre a se arăta că conșunanta pe care o precede se pronunță *móle*, —

1) Dr. C. Truhelka, în *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, a. 1889 p. 74.

2) P. A. Syrku: *Kratkij otčet o zanjatjah sa granicej*. Sanktpe-terburgx 1895, p. 33.

3) Dr. G. Šurmin: *Povjest Književnosti* etc. p. 29.

4) *Starine* IX, 89.

5) *Starine* XXI, 132.

6) Cf. la litera *r*.

cea ce am văzut și la r (p. 434). Acesta a observat o deja Vuk Karadžić (în ale sale *Primeni* p. 30), cu noi acum vom aduce, spre confirmare, chiar Leksikonul din sec. XV sau XVI pomenit mai sus, în care găsim s. e. în **МАТИ ПЕСКОРА МАРИА. А ПО БУК. МСЖК. ЃИЕ. БСАЃЃИ ПРАВЕДАНК ПЕ ХТЕНЕ ЃИУС** ...mama lui Isus, Maria, și Iosef, bărbatul ei, fiind drept nu a voit-o pe ea; unde **БСАЃЃИ** se pron. ca român. buduzi, dar în **ЃИЕ** nu e alt-ceva de cât pronunțarea *ie*, ca și în **ЃИУС** pron. *iu*, cu *ñ* ca în macedo-româna.

Iată dar că în adevăr, cum afirma Vuk Karadžić care se vede că văduse texte sîrbe vechi cu **ψ**, acesta literă există în acestea nu numai în sec. XV și XIV ci și mai înainte pînă într'al XII. De aceea, precum se înșelără Miklosich și Maretic, tot ast-fel s'a înșelat și Constantin Filosoful care numi pe «**ψ** literă românească».

Dar dacă **ψ** exista de de mult în scrierea sîrbescă, cum se putea să zică Constantin Filosoful că ea e «literă românească»? Lucrul acesta nu e greu de înțeles. În adevăr, pe timpul lui, secolul al XV, în părțile Serbiei proprii și în cirilica proprie sîrbescă ¹⁾ nu se mai întrebuița, pôte, de cât fôrte rar **ψ**; căci sunetul *ǵ* se scria pe acolo cu **ѣ**, (cum am văzut mai sus că chiar el scrie **ДОЖЕ** pron. ca rom. *doge*). Ne mai scriindu-se pe atunci și acolo **ψ**, de cât pôte fôrte rar, fiind-că prin împrejurări se perduse din us; apoi, pentru-ca Constantin Filosoful vedea că el (**ψ**) se scria mai numai

1) Căci crai, prin forma lor cam deosebită, două feluri de cirilica: *cirilica proprie sîrbescă* și *cirilica bosniacă*.

de Români, pe cari și a căror literatură dînsul le cunoștea de aproape; de aceea a creșut dînsul că **ѱ** e literă românească. I se întîmpla cu acesta același lucru ca și cu **ѧ**, **ѧ**, pe cari le numește «litere bulgărești», tot pentru că ele nu se măi întrebuițau de Sîrbi pe timpul lui. El nu știa, ca și de **ѱ**, că acele două litere se întrebuițaseră în destul în textele sîrbo-slave din sec. XII și XIII ca Evanghelia lui Miroslav, Evanghelia lui Vlk etc.¹⁾.

Dar dacă pe timpul lui Constantin Filosoful, și chiar măi înainte, nu se prea întrebuița **ѱ** în textele sîrbești proprii, el era, totuși, destul de întrebuițat prin Bosnia, sub formele **ѱ** și **ѱ**, măi mult sau măi puțin nuanțate,—atît cu sensul de *ge* cît și cu cel de *ce*.

Iar aceste două valori fonetice ale lui **ѱ** ne explică și din ce s'a format această literă la Sîrbi, pôte chiar în Bosnia: ne arată că el nu e paleograficește altceva de cît transformarea lui **ѱ**.

Dacă urmăm pe **ѱ** (= c) paleograficește, vedem că în manuscrise el apare de multe ori nu numai sub această forma ci și sub alta **ѱ** foarte asemenea lui **ѱ**. Așa ni se arată **ѱ** = c și la Ruși, în textele lor din sec. XIII²⁾. Același lucru se vede chiar în vechile manuscrise bulgaro-slave și sîrbo-slave. Și, măi ales fiind-că în limba sîrbescă se va fi aflat mare asemănare fonetică între *č* și *č* — asemănare pe care și ađi o vedem cînd același cuvînt se pronunță și cu c și cu *č* (dž): otačbina și otadžbina (pron. otadžbina),

1) Veđi măi sus la literele **ѧ** și **ѧ** «în literatura sîrbo-slavă».

2) Sreznevskij: *Slavjano-russkaja Paleografija*, p. 190. Karskij: *Očerkek slav. Kiril. Paleogr.* p. 208,

svjedocĭba și svjedodžba (pron. svjedogĭba)¹⁾; mai ales de aceea, ȳ, scris și ѱ la început, ajunge să însemne și ġ s. e. când se scria **отачина, сведочка** etc. De alt-fel, o probă a acestei operațiuni o găsim la documentele raguzane din sec. XIII și XIV în care sunetul ġ (=ge) e redat prin litera ȳ, s. e. în **срѣдѣмъ**, pron. ca rom. srgĭbu (croat srdžbu), **сведѣмъ**, pron. svedogĭbu (croat svedodžbu), **ѣнувѣзу** = Genovez (pron. Ġinuvĕzu (croat Dženuvezu sau Djenuvezu²⁾).

Ast-fel a ajuns curatul ȳ = ce(ĉ) să însemne ge (ġ) chiar la Sîrbo-Croați³⁾. De aceea vedem că *la început* el, fie sub forma-î primitivă ȳ, fie sub cele posterioare ѱ, ѱ, ѱ, reprezintă în același timp și pe ce și pe ge: în textele bosniace. Iar faptul că îl aflăm și întors, ѱ, nu pöte arĕta că el nu e tot una cu ѱ: căci acĕsta nu e alt-ceva de cât un caprițiu grafic la început, care apoi intră în us. Tot ast-fel găsim în vechile texte slave cirilice pe ѱ scris când ast-fel când întors ѱ. În același fel, în rusescul Letopiseț din Novgorod (a. 1353) se află ѱ, când sub acĕstă formă, când sub alta întörsă ѱ⁴⁾. De asemeni, atât în textele slave cât și în cele româno-slave și române, se află ѱ, și sub acĕstă formă dar și întors ѱ. Așa, îl aflăm întors s. e. în manuscrisul sîrbesc din Belgrad (No. 144) cu cartea lui Constantin Filosoful «Despre Ortografie», apoi într'un doc. muntĕno-slav din a. 1627⁵⁾,

1) Dr. T. Maretić: *Gramatika* p. 68. Cf. și Geitler: *Die Albanes. und Slav. Schrift* p. 1178 și urm.

2) M. Rešetar, în *Archiv für slav. Phil.* XVII, 28.

3) Sreznevskij: *Slav. russk. Paleogr.* p. 250.

4) Sreznevskij: *Slav. russk. Paleografija*, p. 250.

5) La *Archiva Statului*, Mănăstirea Radu-Vodă, pachet 16, No. 10.

precum și în Psaltirea româno-slavă a lui Coresi din a. 1577¹⁾.

De aceea, pe câtă vreme și la Români **ѱ** înseamnă *ge*, natural că nu noi am inventat această literă, ci astfel am luat-o de la Sîrbo-Croați — poate chiar direct prin mijlocirea textelor bosniace cirilice cari circulau la noi.

Originalitatea noastră, de i-am putea dice astfel, constă numai din aceea că, *poate*, noi vom fi *specificat* pe **ѱ** *numai* pentru sunetul *ge*²⁾; cu toate că și asupra acestui punct rămâne chestiunea de discutat.

*
* * *

Resultatul nostru e dar că **ѱ**, — care, și la Sîrbi, ca la noi, înseamnă **ǣ**=*ge*, din secol. XII chiar, — nu, e o invenție românească, ci format la aceia din **ѱ**, printr'o continuă dezvoltare paleografică a acestuia, și anume prin fazele **ѱ**, **ѱ**, **ѱ**. Dela Sîrbi, **ѱ** a trecut la Români la cari înseamnă numai *ge*.

A.

În toate literaturile slave cirilice, deci și în cea româno-slavă, **Ѡ** represintă numeralul 4 și sunetul *d*; s. e. **ѠарѠ**, = *dar*, **поѠоба** = *podoba*³⁾.

Acceași însemnare are **Ѡ** și în textele române; s. e. **ѠарѠ** = *dar*, **рѠѠиѠ** = *rădic*.

1) I. Bianu și N. Hodoș: *Bibliogr. rom.* I, 64, 67.

2) Cf. și cele ce am spus la litera *r*.

3) Une-ori, dar în mod cu totul excepțional, pe cât se pare, în unele texte raguzane **Ѡ** înseamnă *ge* (cf. *Arch. für slav. Phil.* XV, 344).

ж.

În toate literaturile slave cirilice ж reprezintă sunetul nostru *j* (croat *ž*); s. e. жалостъ, = žalostъ, тавождѣ.

Acceași însemnare are el și în textele române; s. e. желуѣскъ, = jeluesc, прѣжина = prăjina.

Dacă ж va fi însemnat în textele române și sunetul *ge* (= *u*), cum credea Lambrior, întemeindu-se pe un fel de regulă de transformare fonetică a lui *g* în *ge*¹⁾, noi nu am putea nici măcar afirma; fiindcă жѣржа etc., pe care el îl aduce pentru susținerea acestei idei a sale, se poate să se fi pronunțat chiar cu *j* pe atunci, tot așa precum mai era și este *Gjura* și *Jura* etc.

De alt-fel, pe cât noi știm, în nici una din literaturile slave cirilice, decî nici în cea româno-slavă care slujea de normă celei române, ж n'a mai însemnat și *ge* (= *g*²⁾.

з.

În toate literaturile slave cirilice з reprezintă numeralul 7 și sunetul *z*; s. e. законъ = zakonъ, разбои = razboj.

Acceași însemnare are з și în textele române; s. e. зѣдохъ = zăduh, зѣмбескъ = zâmbesc, рѣтезъ = rătez.

ѕ

1. În literatura paleo-slavă

În textele paleo-slave ѕ reprezintă numeralul 6 și în general sunetul *dz*. Dar e de observat că nu toate

1) În *Convorbiri literare* a. 1881, p. 127. Și Gh. Ghibănescu *Grafiia cirilica* p. 33.

textele acestei literaturii au pe *s*. El se află în Foitele de la Hilandar s. e. în *мѡноси, ѡ носѣ*¹⁾. Dar nu se găsește de loc el, ci numai *з*, acolo unde ne-am aștepta la *s*, în Savina Kniga, Codex Suprasliensis²⁾.

După cât se vede astăzi, ca și în textele de după timpul paleoslav, scrierea sau nescierea lui *s* nu putea fi ceva în tot-deauna real în limbă; pentru că, atât în părțile dialectelor bulgare unde s'au scris Foitele de la Hilandar cât și în cele unde s'au scris Sav. Kniga și Codex Suprasl., exista și există sunetul *dz* (care s'a născut din *g*). Această ne arată dar, poate³⁾, că între *s* și *з* deja în textele paleoslave ce avem nu se mai făcea o severă deosebire fonetică, ci că, după apucătura *grafică* a scriitorului, uneori se scria chiar *з* pentru *s* = *dz*. Și, se poate cu atât mai mult acesta, ba chiar că tocmăi din acea neprecisare a rolului lor se scria chiar *s* = *z*, cu cât, chiar în unele din textele paleoslave glagolitice, (ca s. e. Codex zographensis, Marianus etc.), a căror scriere au avut-o de model cele cirilice, se amesteca *з* cu *s*, punându-se *s* = *z* (s. e. în Cod. zogr. *спъси* și *отъспъси*, *дровъслѡк* și *дровъслѡк*, *носѣ* și *носѣ*), sau nu se află de loc *s* ci numai *з* (ca s. e. în Euchologium Sinaiticum⁴⁾).

Acestea ne arată că, din textele glagolitice trecuse și în cele cirilice școala *grafică* în care de multe-ori

1) S. M. Kuljbakin: *Hilandarskie listki* p. 15.

2) A. I. Sobolevskij: *Drevnij cekovno-slav. jazyk* p. 43. Cf. Miklosich: *Vergleich. Grammatik* I, 251.

3) Cf. și Oblak în *Archiv für slav. Phil.* XVIII, 108.

4) Veđi și A. Leskien: *Handbuch* ed. 2, pag. 47.

s însemna tot ceea-ce **z**, adică sunetul **z**. — Cel puțin în sec. XI, de când par a fi textele paleoslave — ce ați avem.

Iar cât pentru motivul care a adus ca **z** să însemne nu numai **dz** ci și **z**, desigur că el rezida în transformările fonetice ale lui **dz** în **z** pe alocuri. De atunci, fiind că textele circulă peste tot, și fiind-ca cutare regiune pronunță **z** s. e. în cuvântul *bozi*, iar în unele texte scriitorul de acolo vedea scris **bozi**, s'a apucat el însuși d'a scri ast-fel, cu toate că pronunța pe **z**=**z**. În acest mod a ajuns **s** deja în sec. XI să însemne și **z**, pe lângă mai vechi **dz**.

II. In literatura sîrbo-slavă

În textele sîrbo-slave, ca și în cele plslave, **s** reprezintă numeralul 6 precum și sunetul **z**, une-orî pôte chiar **dz**. Deja Constantin Filosoful, care scrie la începutul secol. XV, ne arată pe **s** existând mai de mult în scrierea sîrbescă, dar amestecându-se cu **z**; din această pricină el intervine să nu se mai amestece ci să se scrie s. e. **сѣло**, **свѣзди**, dar **земли**, **зидели** (Iagić : *Izslédov.* p. 405).

Firește, în tot sistemul său ortografic, Constantin Filosoful nu'și lua de normă chiar fonetica limbei sîrbe, ci alte considerații de erudiție grecescă sau paleoslavă; așa că, din acea intervenție a lui, nu s'ar putea trage conclusia că și la Sîrbi pe atunci ar fi existat sunetul **dz** deosebit de **z**. Însă lucrul nu e nici cu neputință, întru cât filologia comparată trebuie să admită că **dz** exista deja în limba stră-slavă (adică

slava comună, din care s'au derivat limbile slave de ađi¹⁾), și întru cât unele considerații lingvistice silesc pe filologi a admite că, nu numai paleoslava ci și limba sîrbă va fi păstrat când-va (din străslavă) sunetul *dz* care numai mai târziu s'a schimbat în *z*²⁾. Iar faptul că pe alocuri și ađi se află *dz* în limba sîrbo-croată, ca s. e. în dialectul ei din insula Veglia: *nadzad*, *dzrna*, *dzvezda*, *seldza* etc.³⁾), sau în cel din Dalmația: *dzora* etc.⁴⁾); acest fapt, ȳicem, pus alături cu concluziile lingvistice de cari am vorbit și cu intervenția lui Const. Filosoful d'a se scri *s*, ne-ar aręta, pöte, că și mai 'nainte de vremile actuale a putut exista *dz* în limba sîrbo-croată, și că decı în Veglia, Dalmația etc., acest sunet nu va fi alt-ceva de cât un rest din primile timpuri când el era mai lătit în limbă de cât astă-đi.

Acestea ne-ar aręta dar că și în textele sîrbo-slave croate *s* însemna pöte *dz*; el însă însemna cel puțin *z*, s. ex. într'un mscri. sîrb, o predică duminicală din sec. XIII, în *МОСТВАК* (Starine V, 32); sau s. e. în *СЛАО* dintr'o evanghelie sîrbo-slavă din a. 1436⁵⁾); sau în *ДРОУСИИ СЛАО* etc. din Constantin Filosoful.

Totuși, un fapt cel puțin rēmâne statornic, anume

1) Cf. Brugmann: *Grundriss der vergleich. Grammatik* I, 341-2: «urslav. dz = g».

2) T. Maretić: *Gramatika* p. 19, arată că vocativul sîrbo-croat *mraze* din nom. *mraz*, alături de vocat. *kneze* din nom. *knez*, dovedesc că și Sîrbo-Croații trebuie să fi pronunțat odată *knez* = *knedz* (cum e și în plslava). Cf. însă greșit la I. Bogdan, în *Convorbiri literare* de la 1 Martie 1902.

3) *Archiv für slav. Phil.* XVIII, 245.

4) I. Broz: *Črtice iz hrvatske književnosti*, II, 198.

5) *Archiv für slav. Phil.* IV, 583.

că în textele sîrbo-slave *s* sau că nu se afla de loc într'unele; sau că în cele unde el se afla, se scrie într'unele consecvent; sau că într'altele se amesteca la scris cu *з*, — cea ce vedurăm că și în cele paleoslave se întîmplă. Acésta ne arată, firește, că aceeași școlă grafică glagolitică, care trecuse în cirilica bulgară, trecu și în cea sîrbéscă. Ast-fel Constantin Filosoful și în «Viața despotului sîrb Ștefan Lazarević» scrie *mesa, s'kao, amosn, ciposk* etc.¹⁾

Vladislav Gramaticul are de asemeni: *нодрисанїемъ, s'kao, noasov*, dar *ciposk, caovsk* și *oprazk, s'k'zda, s'k'p'ie, noasn, nosk, amosn, amosk, amosk'emk* etc.²⁾. Într'alt manuscris *ciposk*, dar *s'k'p'mm'k*³⁾.

În același fel, se afla *s* mai mult sau mai puțin consecvent, decî și amestecat cu *з*, și în alte manuscrise din sec. XVI și XVII.

III. În literatura bulgaro-slavă

În textele bulgaro-slave, ca și în cele sîrbe, *s* păstrează vechia tradiție paleoslavă de prin sec. XI; adică, sau se scrie în unele consecvent, sau într'altele se amestecă cu *з*, sau că în sfârșit în alte texte nu e de loc. Și cu toate acestea limba bulgară are ași *dz* în toate dialectele sale⁴⁾.

De aceea, nici în aceste texte nu se pôte lua *s* peste tot = *dz*, ci une-orî și = *z*. Acésta se vede și

1) V. Jagić, în *Glasnik srpsk. učen. dr.* XLII, 221 și urm.

2) G. Daničić, în *Starine* I, 45 și urm.

3) St. Novaković: *Primeri* p. 449.

4) Cf. Lavrovsk: *Obzorok* p. 100. Miklosich, în *Rad jugoslav. Akad.* IX, 11.

din aceea că în texte de multe ori se amestecă *s* cu *з*. Ast-fel s. e. în Evangelia lui Ioan-Alexandru: *носѣ* și *носѣ*, *ароуѣи* și *ароуѣи*, *ѣѣас* și *ѣѣас*, *кѣаса* și *кѣаса*, *поаса* și *поаса*, *мѣосѣ* și *мѣосѣ* etc.¹⁾

Ast-fel că amestecul lui *s* cu *з*, aflător și în alte texte bulgaro-slave chiar din sec. XVI și XVII, trebuie să facă pe filolog a țice despre toate aceea ce Scholvin despre Evangelia lui Ión Alexandru, că adică *dz* (= *s*) exista în limbă, dar că une-ori *s* avea aceeași valóre fonetică ca *з*.

IV. In literatura ruso-slavă

În textele ruso-slave *s* însemnă numeralul 6 precum și sunetul *z*, pôte că une-ori chiar *dz*. Așa, într'un doc. din Novgorod, din a. 1471, e: *вѣлѣнѣ(м) кѣнѣ(м)* și *вѣлѣнѣ(м) кѣнѣ(м)*, *кѣнѣ* și *кѣнѣ*²⁾. În Biblia de la Ostrog (p. 1581) e: *самѣ*, *носѣ*. Evangelia din Peresopnica (sec. XVI) are: *прѣсѣавѣи*. În manuscrisul din Suprasl.: *кѣаса* etc. Un Hronograf (sec. XVI): *сѣлѣрѣи*. În Lexiconul lui Zizanie (a. 1591) e: *сѣлѣрѣи*. Alt text din a. 1618: *самѣ*, *сѣлѣрѣи*, *сѣлѣрѣи*³⁾. Și în tipăriturile lui Korina se află *ѣѣас* etc.⁴⁾

Acest *s* se pôte să fie în textele ruse une-ori numai o imitare grafică a celor sud-slave; căci s. e. în Evangelia lui Ostronir (sec. XI) el nu se află de

1) Dr. R. Scholvin: *Einleitung in das Iohann-Alexander-Evangelium* p. 25 și urm.

2) A. Šahmatov, în a lui Iagić: *Izslédovanija* I, p. 278.

3) Ogonovskij: *Hrestomatija staro-russk.* p. 21, 287, 290, 263, 296, 300, 321, 324.

4) Vladimirov: *Dr. Franc. Skorina* p. 255.

loc (cum am vedut că nici în bulgarésca Savina Kniga nu se afla). În așa casuri dar, *з* nu însemna de cat sunetul *z*. Dar se póte că, în tocmai ca în cele bulgaro-slave și sîrbo-slave, să fi avut *з* valórea *dz* une ori chiar și în cele ruso-slave. Acésta măi întei pentru ca filologia comparată ne arată, cum am spus-o măi sus, că, în tocmai ca paleoslava vor fi avut *dz* tóte limbile slave, deci și rusa când s'aú despărțit din străslava. Confirmarea acestúi lucru ne daú nu numai argumentele lingvistice, ca cele cu vocat. mraze și kneže la Sîrbî, etc, ci încă și existența lui *dz* ađi la Sîrbî, Bulgari, Polonî, Rușii din Galiția ¹⁾ și de pe la Cazan ²⁾, la Cehî și Slovaci ³⁾. Apoi, Lavrentij Zizanie, în a sa «Gramatika slovenska» tipărită la Vilna în 1596, ne spune (pe fila 4) că după limba rusă de apus: *цз=з, з*, adică că *з* ar fi compus ca sunet din *s + d*, cea ce ar corespunde belorusului *dz* de astă-đi ⁴⁾.

Orî-cum însă, în sec. XVI și XVII de mult perise *dz* în restul limbei ruse; așa că pe atunci *з* în cea măi mare parte represinta sunetul *z*, — întocmai ca la Sîrbî și Bulgari.

V. In literatura româno-slavă

În textele româno-slave se ved, cu privire la *з*, aceleași trei școle grafice, ca 'n cele curat slave ci-

1) *Archiv für slav. Phil.* XV, 57. Ogonovskij: *Gramatika russkogo jazyka* p. 36.

2) *Archiv für slav. Phil.* XVII, 295.

3) I. Gebauer: *Historická Mluvnice jazyka českého* I, p. 400.

4) Cf. Sobolevskij: *Lekcii* p. 117.

rilice. Și anume, într'unele nu se află de loc, ci numai з, chiar și acolo unde ne-am aștepta la ѕ, adică unde din r + i sau + ċ ar fi devenit dz; în altele se păstrează ѕ mai consecvent, dar cam în aceleași câte-va cuvinte, cari se văd cu el scrise și în textele slave: iar în altele se amestecă cu з.

Ast-fel în doc. moldo-slav a. 1428: **caśśk**, ca și în altele din 1434, 1522¹⁾. Intr'un sbornic, în care se află «Viața Sfântului Ión cel nou de la Sucéva» scrisă de mitropol. Moldovii Țamblac (sec. XVI) e: **мѡѡсѡ, зѣкзѣк** și **ѕѣкзѣк**, și **зѣкзѣкѣк, ѕѣкзѣкѣкѣк, ѕѣкѣк**²⁾. Intr'o poveste din sec. XVI: **сѣсѣкѣкѣк, мѡѡсѡ, ѡѡсѣк**³⁾. Lexiconul lui Mardarie (a. 1649): **ѕѡѡ, ѕѡѡѣ, ѕѣкѣкѣк, ѕѣкѣк, ѕѡѡ** etc. Intr'un doc. munténo-slav din 28 Iunie a. 1646: **мѡѡсѡ ѡѡкѣкѡ** și **ѡѡсѣкѡ ѡѡкѣкѡ**⁴⁾.

VI. In literatura română

Din acestea se vede că ѕ însemnă în toate literaturile cirilice nu numai numeralul 6 ci și sunetul dz sau z. Așa dar nu Româniî aŭ dat acesteî litere valóre fonetică,—cum s'a cređut de Hasdeŭ⁵⁾, carele mai în urmă s'a cores⁶⁾, și cum mai cred încă alții⁷⁾,—

1) Gh. Ghibănescu, în *Uricarul* lui Codrescu XVIII, 4, 5, 97.

2) Episcopul Melhisedec, în *Revista Tocilescu* anul II, vol. I, fasc. 1, pag. 165.

3) *SbMin.* IX, și urm.

4) O copie e la *Archiva Statului*.

5) *Cuvente* I, 188.

6) în *Strat și Substrat* p. 16. Număi că aici trebuie îndreptat aceea ce Hasdeu spune că „dz nu există la Ruteno-Ruși nici la Bohemo-Sîrbî”. Notam atarăm mai sus că el există la aceștia.

7) Gh. Ghibănescu, în *Uricar* XVIII, 4.

ci noi am primit-o ast-fel de la Slavi, cum o au deja de demult.

Apoi, tot din cele de mai sus se vede ca în toate literaturile slave cirilice **s** însemnă nu numai *dz* ci și *z*, cea ce se arată mai ales când el se amesteca la scris cu **z**.

Firește, noi avem ați, mai ales în Moldova, sunetul *dz*; așa că poate fi ast-fel pronunțat **s** în **срхисс**, **лхисс**, **рхисе**, **кесш** (Cuvente I, 188) dintr'un text din a. 1588, sau în **сес**, **сшае**, **кресърк**, **ш** etc. din Codicele Voronețen. Póte fi același lucru și în Psaltirea Scheiană, numai că aici vedem în același timp amestecându-se **s** cu **z**: **сше** și **зше**, **ш** și **зш**¹⁾. Același amestec se vede în Lexiconul lui Mardarie: **дшмешс**, **сше** și **зше**, **зше**, **кшсхторю** (p. 102), **кшсхторю** și **дшмешес**, **шкшсхторю** (p. 103), **ш** și **акшш шшшзеш**²⁾.

Ca să nu mă lungim cu exemplele, acestea ne arată că și la noi **s** nu trebuie să fie în tot-d'auna socotit ca *dz* ci și ca *z*, — întocmai ca în toate literaturile slave cirilice (ba chiar și glagolice).

* * *

Resultatul nostru e dar că, în textele române din veacul al XVI și XVII, întocmai ca'n cele slave și româno-slave cirilice, **s** însemnă deodată: *a*) numeralul 6, *b*) sunetul *dz*, *c*) sunetul *z*, *d*) valoarea fonetică a lui **s** nu e o invenție românească ci un împrumut de la Slavi.

1) Cf. Gh. Ghibănescu: *Glosarul Psaltirei Scheiane*.

2) Cf. Crețu: *Lexicon* p. 102, 103, 117, 132, 194, 208, 233, 71.

În textele paleo-slave **к** reprezintă numeralul 20 și sunetul *k*; s. e. **казати** = *kazati*, **оброкъ** = *obrokъ*.

Acelaș lucru reprezintă el și în textele sîrbo-slave. În acestea însă, fiind-că în limba sîrbo-croată din *kî* s'а născut sunetul *é* (un fel de românesc *ce*), de la o vreme **к**, fie scris **кк** fie **к**, ajunse a `nsemna și sunetul *é* (sau *ë* une-orî). Ast-fel, în textele raguzane din sec. XIII și XIV **кк** reprezintă pe *é* (rom. *ce*)¹⁾. Un mscr. sîrbo-slav din sec. XV are: **Хоюю** pron. *hočü* (cam ca român. *hocü*), **бити юю** pron. *biti éu* (cam ca rom. *čü*). În Octoihul sěu din a. 1539, Bojidar Vukovič scrie **вождаръ воубовинк** pron. *Vukovič* (cam ca românește *Vukovič*) etc.²⁾, terminație care une-orî se scrie și cu **ч** s. e. într'un doc. bosniac din a. 1249: **гунетичъ** pron. *Gunetič* (român. *Gunetič*), **сврачичъ** pron. *Svračič* (rom. *Svračič*)³⁾.

Același însemnări ca în plslava, pare-se că și ca în textele sîrbo-slave, are **к** în cele bulgaro-slave.

Tot numeralul 20, sunetele *k* și *é* sau *ë* (rom. *ce*) reprezintă **к** și în textele româno-slave. Ast-fel s. e. în documente **коликъ** pron. ca rom. *colico*. Dar în Molitvenicul dela Târgoviște din a. 1545: genet. sg. **днми-тра любавина** se va fi pronunțat mai curând sîrbește *Ljubaviča* (rom. *Ljubaviča*) de cât cu un **к** palatal ca la Slavii din Macedonia. Acesta pentru că s. e. în Evangelia lui Coresi din a. 1580—1581 e și scrisă

1) *Arch. für slav. Phil.* XVII, 19.

2) Vuk Karadžić : *Primjeri* p. 14.

3) *Glasnik srpsk. učen. društva* VI, facsimila.

aceiași terminație la nominat. sg. cu **ч**: **кѣпакъ доуѣакъ**¹⁾; precum și fiind-că în documentele româno-slave se afla une-orî acest fel de **к** scris cu **ч**. Așa s. e. într'un doc. munténo-slav din sec. XVI: **чю хобете, не кете**, alături de **чете се радуюти**; cea ce arata ca acest scriitor pronunța **кете** = **чете**, ca Sirbiî. În alt doc. **чю чеш спекат** alături de **ке се поклоунт**, cea ce arata că se pronunța **ке** = **че** (rom. *ce*) ca în **чеш**²⁾. Același lucru, și anume că și în textele româno-slave **к** însemnă une-orî *ce*, pare a ne arăta un doc. din a. 1617 în care aflăm scris **винариѣ(а)** și **винариѣ(а)**³⁾, cea ce de regulă se scrie **винариѣ(а)**⁴⁾ sau **винариѣа**, cum se pronunță și astă-zi.

În textele ruso-slave **к** reprezintă numeralul 20 și sunetul **к**.

În textele române **к** reprezintă de regulă numeralul 20 și sunetul *k*, s. e. **кара, ковоук**. Pentru ele nu avem acum la îndemână exemple cu **к** = *ce*. Unul ar fi pôte chiar forma românească articulată de mai sus: **винариѣа**, **винариѣа** pron. *vinaricî*l. Într'o Evanghelie slavo-română din a. 1580 mai găsim că frasa slavă **нѣсть добро отати хлѣвк чадуумк и поврѣрнѣ фомк** e tradusă românește: **нѣ е више а аѣва нѣта де ла фечорк нѣ се арѣнѣк вѣнѣарк**. Aici, dacă **арѣнѣк** e pers. 2 sg., cum ar arăta turnura frazei și textul slav, atunci se pronunța: *aruncî*.

1) Bianu și Hodoș: *Bibliogr. rom. veche* I, 26, 85.

2) Miletic: *Novi Vlaho-biig. gram.* p. 94, 97.

3) La *Archiva Statului*, Mânăstirea Radu Vodă, pachet 25, No. 10.

4) S. e. în doc. munténo-slav din a. 1639. (La *Archiva Statului*, Mânăst. Arnota, pachet 1 netrebnice, No. 2).

Ori-cum, e interesant a se ști acest fonoment grafic $k=ce$, pentru ca, atunci când se vor mai găsi în textele române ast-fel de exemple, să nu se ia k sine qua non = cu k .

* * *

Resultatul nostru e dar că, în textele române, ca și în cele slave și româno-slave cirilice, k înseamnă: *a)* numeralul 20, *b)* sunetul k , *c)* une-orî, pe cât se pare, și \check{c} (= ce) s. ex. în винарика = vinari \check{c} ul.

л

În textele paleo-slave, bulgaro-slave, sîrbo-slave, ruso-slave și româno-slave $л$ reprezintă numeralul 40 și sunetul m ; s. e. мѣжк = $m\check{z}k$, лѣмѣ = $lami$.

Aceleași însemnări le are el și în textele române; s. e. маре = $mare$, дѣмѣ = $d\check{a}m$, лѣмѣ .

н

În textele tuturor literaturilor slave cirilice, deci și în ale celei româno-slave, $н$ reprezintă numeralul 50¹⁾ și sunetul consonantic n ; s. e. нѣмѣ = $nami$, нѣстѣ = $nepastk$.

Aceleași valori are $н$ și în textele române, s. e. нѣ = nu , ранѣ = $ran\check{a}$, лѣнѣ = lon .

Exista sunetul $\underset{\cdot}{n}$ vocalis sonans?

Dar în textele române, sub forma нѣ (și нѣ), $н$ reprezintă o variantă de n *vocalic*, un fel de $\underset{\cdot}{n}$ vocalis sonans, — mai ales la începutul cuvintelor, deși póte

1) În câte-va manuscrise sud-slave cirilice se află $н$ cu valórea numerică 70, sub influența textelor glagolitice (Karskij: *Očerkъ slav. kiril. Paleografiji* p. 223-4).

chiar și în corpul lor; s. e. $\sigma\gamma\mu$ (sau $\sigma\gamma\phi$) — $\mu\phi$, $\lambda\kappa\mu\kappa\alpha\rho\epsilon$ = mănecare, $\phi\mu\tau\rho\sigma\eta\alpha$ = Țitruța, $\tau\alpha\rho\epsilon\phi\mu$ $\tau\rho\epsilon$ $\lambda\mu\mu\mu\kappa$ = tare Ț credință. De acest sor de μ am vorbit la paragraful despre ϕ (p. 254). Aici vom mai adaoga numai că valoarea acea de μ vocalic a lui μ pare a ne fi arătată une-orî în texte chiar și când el e scris singur (adică fără ϕ). Ast-fel într'un act muntén din a. 1606: $\mu\kappa\lambda\mu\mu\kappa\tau\sigma\eta$ ¹⁾, nu e metateza, cum crede Hasdeu, și nu represintă alt-ceva de cât $\mu\kappa$ = μ adică ân, scris prin imitație după ortograficul $\rho\kappa$ = r adică $^a r$ și $\lambda\kappa$ = l adică $^a l$, cf. p. 424, 431). Fonetismul limbii române, nici ađi și nici atunci, nu pôte admite metateza : păm μ ituri; decî acolo nu e alt-ceva de cât păm μ ituri sau păm a ituri. De asemeni, într'un alt act. din a. 1650: $\rho\sigma\mu\mu\kappa$ alături de $\rho\sigma\lambda\mu\mu$ ²⁾, cea ce iar ne arată pe $\mu\kappa$ = μ = $\hat{a}n$ sau $^a n$, întocmai cum am văđut la $\rho\kappa$, $\lambda\kappa$. Apoi, la Academia din Belgrad (Sîrbia) se află un mscr. român, pôte din sec. XVII, în care aflu scris, $\mu\rho\epsilon$ $\mu\kappa\lambda\mu\mu\tau$ = pre păm μ nt și $\lambda\epsilon$ $\mu\mu\tau$ $\mu\mu\lambda\epsilon$ = de sânt đile³⁾.

Se pôte dar ca, sub influența fonetismului slay, să se fi născut chiar și în cuvinte romanice din limba noastră, nu numai r , l ci și ici colo un μ = $^a n$. De o cam data atragem numai atenția asupra unei așa posibilitați, care pare a reeși din vechile texte, și

1) *Cuvinte* I, 157. Cf. msa $\mu\kappa\lambda\mu\mu\kappa\tau\sigma\eta$, $\mu\kappa\lambda\mu\mu\mu\tau$ și $\mu\kappa\lambda\mu\mu\mu\tau$ p. 157-156, unde însă se pôte și sub-înțelege o vocală μ , k. a. l. amsa $\mu\kappa\lambda\mu\mu$ suprapuse, căci așa facea paleografia veche.

2) *Chrestomalia* I, 131.

3) Acest mscr. e trecut sub No. 231 în catalogul făcut de I. J. Stojanović: *Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga, sbirka srpske kraljevske Akademije*, Beograd 1901 p. 226.

pe care studierea amănunțită de o urechiă fină a modelului cum se pronunță astă-đi grupul *ân*, ne-ar putea-o cu temei confirma sau tăgădui. Nu avem ađi un *ân* durabil și un *ân* redus¹⁾, ca la *âr*, *ar* și *âl*, *al*? (cf. p. 425, 431).

Dublul nn reprezintă o nuanță fonetică a lui n?

Intr'unele texte române se află une-oră scris cu doi **nn** : **nnnnu**, **annnne**, **nnnnna**, **nnnnzeu** etc.²⁾, **annn**³⁾. Despre acest **nn** crede Hasdeu (Cuvente I, 38) că era o realitate fonetică, și anume că el reprezintă un mod deosebit de pronunțare a lui *n*, o variantă de *n*. Motivul acestei afirmări e că : de ce ar fi scris acolo scriitorii doi **nn**, dacă n'ar fi voit să reprezinte alt sunet de cât *n*. Același lucru pare a crede și un alt filolog, când află în Psaltirea Voronețeană : **annn** și **annnnp** (=ađi : ani, anilor), pe cari le crede pronunțate pe atunci *nnn'*⁴⁾.

Acésta e însă desigur o greșală.

Mai întei, în limba vie de astă-đi, nică-ieri nu se aude vre-o variantă alta de *n* (afară de cele de cari am vorbit mai sus). Deci în limba de ađi nu'si póte găsi sprijin acea parere.

Iar în vechile texte cirilice slave și româno-slave ne apare dese-oră **nn** ca un fenomen *numai grafic* iar *nu fonetic*. Deja în textele paleo-slave se află scris, după grecește, **nnnna**, **nnnna**, **nnnna**, **nnnna**, **nnnna**,

1) Și Al. Philippide constată 'n limba de ađi existența unui *n* sonans s. c. în zbirn. (*Istoria Limbii Române* p. 72).

2) *Cuvente* I, 41.

3) Gaster : *Chrestomatie* I, 44.

4) Ov. Densușianu : *Studii de filologie română* p. 20

ba chiar partic. trecut **неиздреченѣих**¹⁾. Și, mai ales la partic. trecute se scrie **ин** în terminație, în toate literaturile slave cirilice de după timpul paleo-slav. Astfel, ca să mai dăm câte-va exemple în trecut, în cartea «Despre Ortografie» a lui Constantin Filosoful (din sec. XV), se află des: **расроченнаа** alături de **непакченаа**, **неострѣннѣи** și **оудашннѣи**, **пзвранѣнѣе**, **пзквврѣтѣнѣнаа**, **развранѣнѣи(а)**, **схставаенѣна**, **прѣвврѣженѣнаа** etc.²⁾. Acestea, cu **ин**, nu se pronunțău de cât ca cu unul singur; numai că vechea tradiție grafică paleo-slavă, pe care scriitorul o imita, îl făcea să scrie altfel de cât pronunța. Această aplicare grafică **ин** o găsim și la Bulgari s. ex. în: **истинаа**, **орѣкнѣк** etc. din Bulg.-Lab. (SbM. XVI, 269); ba și la Ruși³⁾, mai ales în participii, atât în veerurile al XVI cat și într'al XVII.

Ca o perpetuare a aceleasi tradiții grafice, **ин** se află des și în textele româno-slave.

Ast-fel, în Liturghierul de la Târgoviște din a. 1508: **с(ва)реченнѣк**, **ѡ орданнѣннѣнѣк**; în Evangelia din 1512: **о прикаженнѣкѣк**, alături de așa cum se pronunța și în primul cas **о раславленнѣкѣк** adică cu un **н**, **пзвраннѣкѣк**; în Octoihul din 1574 al lui Coresi: **петаѣннѣ** și **втриновенаа**, **реченнѣкѣ**, cu un **н**, cum se pronunța și în cazul cu **ин**; în Letopisețul Codicelui de la Tulcea (sec. XVII): **нареченнѣи** (cf. la Coresi **реченнѣкѣ**, cu un **н**⁴⁾).

1) Miklosich: *Vergleich. Grammat.* I.

2) Jagic: *Izslédovanija* p. 388, 387, 397, 399. Cf. în doc. raguzane: **истинаа**, **пѣннѣ** etc. (*Arch. für slav. Phil.* XVII, 18)

3) S. e. **иннѣ** și **ина** într'un text malorus din a. 1359. (Ogonovskij: *Hrestom.* p. 267).

4) BIANU și HODOȘ: *Bibliogr.* I, 215, 5, 3, 70, 72, 36.

Intr'un doc. munténo-slav din a. 1567 e: за дѣдѣнно
cu **nn** în loc de **n**¹⁾. Un doc. moldo-slav din a. 1619
are: по законѣ и ѡт закона saŭ **nnno** și **n(n)**, cum
se pronunța și 'n cazul cu **nn**²⁾. Doc. moldo-slav din
a. 1633: прѣд ѡнами, вѣ(р)нодоу, **nnе(л)nnю** пострѣв
și **nnе(л)nn нарѣдѣнѣ**³⁾, — fără ca să fi pronunțat **nn**
alt-fel de cât **n**. In doc. munténo-slav din a. 1621:
покоин'на(р), **мона(с)ти(р)** тѣстѡна și тѣстѡна, saŭ **nnно-**
ко(м)⁴⁾. Doc. munténo-slav a. 1637: **венован'на** и **сз-**
си(ж)дѣна, **написани**, cum se pronunța și în cazul cu
nn; saŭ **покоинна(р)**, **покоинни(м)**⁵⁾. Doc. moldo-slav din
a. 1648: **пои(ж)дѣн'на** **ани** прѣселоуанаа, **писана**, și
вѣчнаа **паме(т)** saŭ **дѣ(л)ннаа**, **вкниогра(л)**, numele de
femeie **Ирина**⁶⁾, saŭ **inna**, — exemple cari în nici o
limbă slavă nu se pronunța alt-fel de cât cu un **n**.

Acestea sînt, credem, destule doveđi că scrisul
nn nu era nici la noi alt-ceva de cât o modă *grafică*,
care își avea temelia în imitarea textelor paleo-slave
mai întîi și apoi a celor sirbo- și bulgaro- și ruso-slave.
Evident e dar ca, pe cîta vreme limba de ađi nu ne
ofera nica-ieri vr'o alta nuanța de *n*, trebuie respinsa
parerea ca scrisul **nn** ar fi represintând foncticește
alt-ceva de cât pe simplul **n**. Iar cât pentru **а.нн**
din Psalt. Voron., aici **н=н** (cf. p. 255); dar e pus
de prisos», ca la **аник**, prin analogie grafică (cf. p. 264).

Era dar și la **nn** o modă grafică de duplicare, tot

1) La *Arhiva Statului*, Mănăstirea Radu Vodă, pachet 39, No. 1.

2) La *Arhiva Statului*, Mănăstirea Pângărați, pachet 3, No. 20.

3) La *Arch. Stat.*, Măn. Pângărați, pachet 3, No. 43.

4) La *Arch. Stat.*, Măn. Radu Vodă, pachet 11, No. 3.

5) La *Arch. Stat.*, Mănăst. ăldărușani, pachet 36, No. 5.

6) La *Arch. Stat.*, Mănăst. Pângărați, pachet 3, No. 78.

aşa cum am văzut şi la **pp**. Era o modă pe care o banuise numai, dar nu o putuse explica, deja Schuchardt în darea-i de semnă despre textele acelea şi părerea lui Hasdeu (Cuvente I, suplement tomul I, p. XIII). O modă care, la unii mai cu pretenţii de scriitori, se întinse nu numai asupra lucrurilor ce vedu în textele paleo-slave, ci chiar şi la alte litere, spre a se arăta mai iscusiţi. Căci, tot ast-fel, unii scriu cuvântul slav **дл(к)нѣ** în loc de **дкнѣ**; sau altul numele de sat **кортѣиѣ** (Cuvente I, 174, 40); precum şi altul **нострѣс** de 2 ori, **нострѣ** de 2 ori, **чѣстрѣ**, **нострѣ** (Arch. Ist. III, 22.1) ¹⁾.

* * *

Resultatul nostru e dar ca în textele române, ca şi în cele slave cirilice, **n** însemna: *a)* numeralul 50, *b)* consonanta *n*, *c)* une-ori, sub forma **нн** sau **нѣ**, pöte, sunetul vocalis sonans **ŋ** = **ñ**, s. e. în **ннѣрѣна**, **нѣнѣрѣна**. *d)* Sub forma **нн** nu reprezintă alt-ceva de cât sunetul consonantic *n*, s. e. **нннн** = *uzui*, **ннна** = *Aza*.

e.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice, **e** reprezintă numeralul 200 şi sunetul *s*, s. e. **стадо** = *stado*, **уѣзакѣ** = *užask*.

Aceiaşi valöre are **e** şi în textele române, atât când e scris singur, cât şi când e sub forma de doi

1) Cf. cele ce am spus la **pp**. Aşa şi un text scris în sec. XV în limba Slovenilor are: *ostavilla* de 4 ori şi *ostavila* de 2 ori, *telleto*. Cuvinte cari nu s'au pronunţat de cât cu *l*, dar în cari, punând doi *ll*, scriitorul imita grafica italiană. (Arch. für slav. Phil. XIV, 205).

cc; s. e. **сѣсѣ**, **рѣсѣде**, **жос** și **носѣтрѣ**=nostru, **чѣсѣтѣ**=cestu¹⁾).

т.

În toate felurile de texte slave cirilice, **т** reprezintă în general numeralul 300 și sunetul *t*; s. e. **тѣло** = *tělo*, **красѣн** = *krasŭi*. În textele sârbo-croate, cu deosebire în cele ragazane, **т** înseamnă uneori și sunetul *ć* (rom. *ce*)²⁾, tot așa precum am văzut că în acestea și similarul lui, **ѣ**, reprezintă uneori pe *ġ* (= *ge*). În textele române, reprezintă numai numeralul 300 și sunetul *t*, fie când e singur scris, fie când e scris dublu **тт**; s. e. **траѣк**, **сѣтраѣ**, **ювѣтѣ**, și **Котѣрѣнѣ**³⁾ pronunțat *Cotești*.

ѣ.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice **ѣ** reprezintă numeralul 500 și sunetul *f*; s. e. **ѣвѣлѣ** = *ĕlĕp*, **ѣвѣлѣ** = *ĕvĕlĕja*.

Aceeași însemnare o are el și în textele române; s. e. **ѣвѣ** = *ĕvĕ*, **рѣсѣтѣ** = *rĕsĕtĕ*, **сѣрѣ**.

ѣ.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice **ѣ** reprezintă de regulă numeralul 600 și sunetul *h*; s. e. **руѣ** = *ruĕ*, **ѣдѣ** = *ĕdĕ*, **сѣрѣ** = *sĕrĕ*.

În textele române tot ast-fel, **ѣ** reprezintă de regulă numeralul 600 și sunetul *h*; s. e. **ѣвѣ** = *ĕvĕ*, **ѣвѣлѣ** = *ĕvĕlĕn*, **рѣсѣтѣ** = *rĕsĕtĕ*.

1) *Archivum Istorica* III, 224.

2) *Archiv. für slav. Phil.* XVI, 344.

3) *Cuvinte* I, 40. Cf. cele ce am spus mai sus la **рр** și **ии**.

Dar în câte-va din acestea vedem une-orî scris un X , care nu se mai află în limba română de astăzi. Ast-fel, Hasdeu în «Cuvente den betrâni», (I, p. 99), vorbește de cinci asemenea texte. Într'unul cam de pe la 1600, scris în satul Beleți din județul Muscel, se află: $\mu\alpha\rho\tau\alpha\ \mu\alpha\ \delta\epsilon\ \mu\omicron\mu\eta\eta\alpha\ \epsilon\kappa\tau\chi\ \epsilon\chi\ \epsilon\alpha\ \alpha\phi\lambda\alpha(X)$ cu acel X suprapus, alături de $\epsilon\chi(\tau)\chi\ \epsilon\chi\ \epsilon\alpha\ \alpha\chi\lambda\alpha$, fără X . Un altul tot din Beleți, scris la anul 1654, are tot cu acel X , care nu se află în limba de azi: $\epsilon\chi\ \phi\dot{\iota}\epsilon\ \delta\epsilon\ \mu\alpha\rho\epsilon X\ \epsilon\rho\epsilon\delta\eta\mu\mu\chi\ \lambda\alpha\ \mu\chi\eta\alpha X\ \alpha\varsigma\dots\ \epsilon\alpha\mu\mu\ \epsilon\alpha\tau\alpha X\dots\ \mu\chi\rho\tau\dot{\sigma}\rho\dot{\iota}\epsilon\ \mu\rho\lambda\eta\sigma\mu\epsilon X$. Actul acesta nu se mai găsește în Arhiva Statului, ca să putem controla unde e scris acel X , dar de sigur ca și în el e tot suprapus ca în cel de mai sus, — cu toate ca Hasdeu îl pune în rînd.

Tot ast-fel, într'un act din 1657, se afla un X , pe care Hasdeu îl pune în rînd, dar care în original (care nu se mai afla în Arhiva) va fi suprapus: $\mu\alpha\rho\epsilon X\ \epsilon\rho\epsilon\delta\eta\mu\mu\chi\dots\ \mu\mu\ \Theta\tau\omicron\mu\epsilon\lambda X\dots\ \epsilon\varsigma\mu\chi\ \epsilon\omicron\epsilon\ \mu\epsilon X\dots\ \epsilon\varsigma\mu\mu\chi\rho\chi\text{-}\tau\omicron\alpha\rho\epsilon X\dots\ \epsilon\alpha\mu\mu\ \epsilon\alpha\tau\alpha X\dots\ \mu\rho\lambda\eta\sigma\mu\epsilon X$.

Același fenomen ni-l mai menționează Hasdeu că ar fi și într'un zăpis din a. 1661 și în altul din 1661; iar în unul din 1665, ne mai arată: $\alpha\omega\ \mu\dot{\sigma}\epsilon\ \beta\eta\eta\alpha X$, unde X va fi tot suprapus. Și iară, într'alt act din 1636, scris tot în districtul Muscelului, îl mai găsim în: $\omega\mu\rho\lambda\ \alpha(\alpha)\ \phi\chi\tau\dot{\sigma}\alpha\dot{\sigma}\eta\ \tilde{\omega}\ \kappa\omicron(\rho)\mu\omicron\sigma\rho\mu(X = \text{din Corșorih (azi Corșorî)}\dots\ \delta\lambda\epsilon\ \mu\chi\ \epsilon\alpha\lambda\epsilon X = \text{valeh (azi vale)}\dots\ \epsilon\alpha\mu\mu\ \epsilon\alpha\tau\alpha(X) = \text{gatah (azi gata)}\dots\ \alpha(\mu)\ \epsilon\chi\eta\delta\acute{\sigma}(\tau)\ \epsilon\varsigma\ \mu\epsilon\rho\epsilon(X)\ \acute{\sigma}(\mu)\ \epsilon\mu\lambda\acute{\sigma}\ \alpha\varsigma\ \mu\epsilon\rho\epsilon\ \mu(\mu)\ \epsilon\varsigma\ \alpha(X)\ \phi\dot{\rho}\alpha\mu\dot{\iota}\lambda\omicron(\rho)\ \mu\epsilon\mu(X) = \text{stireh (azi știre), cu ah (azi: cu a), meih (azi: mei)}.$ Decî peste tot cu X suprapus. (Cuvente I, 231).

Acest X însă nu se află numai în acte din Muscel,

cum credea Hasdeu acolo, ci și din alte părți. Căci noi găsim în a lui Gaster: «Chrestomatie» I, 136 un Cântec de Crăciun», manuscris din sec. XVII, care s'ar afla în biblioteca eccles. St. Nicolae din Brașov. Din acest manuscris reproduce câte-va bucăți cu un ast-fel de X: *cx τριημι εν εαX ρ φερικεχιοηε... чед чен боуакак ρ есаεX... ροδιτοριουε τςτογρωραX... ск не ферилк де ρквататк чεX виииторе... δε вою екстаX și де вою екста (fără X)... ииитрс ачеаX... дшк ачеаX... деспрк ачеаX... прк аX... дшк чεX caș ауринес.*

Apoi, într'un act românesc din Târgu-Jiului, scris la a. 1666, găsim iară un ast-fel de X, transcris de editorul lui cu litere latine: «mărtărie la mâna/h» (adică: mâna), și numele Iane/h. Iar aci, chiar și în cuvintele slave s'ar afla acel *h* s. e. în snăh (= slav *снхъ* = fiu) și sni/h (= sl. *снхъ*¹⁾).

Intr'un alt manuscris bisericesc, un fel de Liturghier, din sec. XVII dacă nu chiar din al XVI²⁾ găsesc iara foarte mult pe acest X suprapus. Ast-fel: *а фхта(X), ии(и) те(X) сзакншии(и).... ва(и)ε(т)ε(а) вострх илеба-и(и)(X)... доми(X) дсамеεαγ(а) пострS... și домиε... дшк ачаста(X) ииитрс аче(X) ρпркша(ρ)ε... нспрε(X)... сз фие și сз фие(X)... миаа та(X)... вSεркте(X)... ва(с)еиε(X)... еи(X) дсачε(X) și миаεиε etc.*

1) Al. Stefulescu: *Incercare asupra istoriei Târgu-Jiului* p. 74 Cf. numele *иεσαα(χ)* cu *χ* suprapus = Nicolah, într'o inscripție mormintala de la mănăstirea Sucevița (Bucovina) din a. 1765. (*Arch für slav Phil.* XV, 177).

2) Acest codex manuscris, care se află în posesiunea mea, 'mă-a fost daruit de părintele *Emilian Micu*, preot în Kissoda din Ungaria. O placută datorie simt să mulțumesc sfinției sale și aici pentru această desinteresată bună-voință.

Despre acest fel de **X**, care nu se afla în limba de aži, și pe care Hasdeu îl aflase numai în niște acte scrise în județul Muscel, dînsul ne spune că: «Fie dară cît de ciudat, fenomenul există; este sigur că țeranii dintr'o parte a Muscelului pronunțau în secolul XVII — dacă nu mai pronunță și astăzi: — *gatah*, *numeh*, *mănah*, *mareh*, *a meh*, *Stoicah*, *cumpărătoreh*, *șioah*...; cu alte cuvinte, ei însoțiau pe vocala cea finală de un fel de aspirațiune, pe care nu sciaū s'o scrie cu slove ast-fel de cît prin **X**» (Cuvente I, 99).

Dar din textele pe cari noi le-am mai adus, se vede că nu numai în Muscel ci și în Oltenia (la Târgu-Jiului) și încă în alte părți, pôte chiar ale Moldovii și Transilvaniei, se scria cu un așa **X**. Apoi, peste tot el e supra-pus.

Intrebarea e: să fi existat acest **X** chiar în fonetica limbii române de pe atunci sau să fie el numai o simplă manieră grafică?

Noi credem că era numai o manieră grafică, și că deci acel **X** nu se pronunța. Iar spre a susține acēsta ne întemeem nu numai pe faptul că el nu se aude aži nică-ieri, dar încă și pe aceea că un așa **X** scris, dar nu pronunțat, se afla și în documentele româno-slave, nu numai la genetivul plural al substantivelor, unde s'ar explica ca real în limba prin analogie la declinarea pronominală, ci și la alte cazuri și forme.

Ast-fel în doc. moldo-slav din a. 1541: **да сѣт мѡцѣи и силѣиX**, unde ar fi trebuit și **мѡцѣиX** cu **X** final, dacă el exista în pronunțare. Tot aici: **варѣ**

где вѣрѣиштъ своихъ правихъ Холоди цигани и въ чииХъ Холоди циганиХ¹⁾. Intr'unul moldo-slav din a. 1623: епископъ романскиХъ, епископъ радѣвскиХъ, dar și прѣкхлавъ немѣцки²⁾. În alt doc. moldo-slav din a. 1625: прѣдъ сѣнами нашими молдавскиХми вѣдѣри³⁾, cu acel X iară de prisos. Același lucru în doc. moldo-slav din a. 1637: њ вѣостъ свѣчавскиХ⁴⁾. În doc. munténo-slav din a. 1604 e: на вѣциХъ стару гсѣдари⁵⁾, unde, după oricare din limbile slave, nu putea fi вѣциХъ cu X iar стару fără de el. Doc. munténo-slav din a. 1606 are: неговѣ дѣ(а) вѣца(Х), unde X nu există în pronunțare la nici o limbă slavă; iar că el era scris de prisos, ne măi arată tot aci forma: да и(Х)сти(и)с(т)-вѣвати alături de и(с)ти(и)с(т)вѣва(а) care n'are X, precum și сѣ(с) не(Х)не(Х) дѣше⁶⁾, unde al doilea X e tot de prisos. În doc. munténo-slav din a. 1639 e: вѣ ии(Х)вѣи=în Nikea, precum și яко да ес(т) стѣи мо-|на|стерѣ вѣии(Х)ии(с)⁷⁾ = ca să fie sfinteї mânăstiri mai sus scrise, unde X n'are rost acolo, în nici o limbă slava. În doc. munténo-slav din a. 1588: дѣ(а) ашѣло(в) вѣца(Х) — partea lui Lupul tóta, unde X nu se pronunța în nici o limbă slava; iar cea ce ni-l arată că se scrie și de prisos e numele стѣицѣлава(Х) scris tot acolo și

1) *Arch. Ist.* III, 197.

2) *Uricarul* XVIII, 349.

3) *Arch. Ist.* III, 218.

4) *Arch. Ist.* III, 221

5) Al. Ștefulescu: *Încercare asupra Istoriei Târgu-Jiuului* p. 43.

6) La *Arhiva Statului*, Mânăstirea Sf. Ión din București, pachet 1 No. 2.

7) La *Arch. Statului*, Mânăstirea Arnota, pachet 1 netrebnice No. 2. Cf. вѣ неѣи (*Curvente* I, 136).

сѣхнѣааа, ba încă și aorist pers. 2 sg. поѣши(X)¹⁾. Tot ast-fel: ѡт вѣцѣX сасѣба и дажбаX, unde lipsa lui X la сасѣба ne arată că el se scria sau nu, după voc, că era deci de prisos (Arch. Ist. I, 6). Același lucru în: ѡт вѣцѣX сасѣбаX и дажбаX, или позаваенти иX тѣX сѣла и тѣX ваатаX и тѣX ацѣгани, sau în nomin. pl. тѣX ацѣгани сѣт за дѣдишс (SbM. IX, 351, 364) etc.²⁾ Și în locațiv sing. вѣ мѡвѣкѣX сѣмѣрѣиѣи е X de prisos, după orî-care limbă slavă (Arch. Ist. I, 107), ca și în nominat. pl. вѣсѣи шѡшѡX ѡтѡшѡи (Arch. Ist. I, 112), sau în nom. sg. поѣрѣаX таѡѡаа (Arch. Ist. I, 2, 7), și nom. pl. шѡшѡX мѡсѣиX мѡшѣааи (Arch. Ist. III, 205). Tot ast-fel e X de prisos, după ori-ce limbă slavă, în un doc. de la Vasile Lupu din a. 1650, în: вѣ вѣк(с)тѣишѡиX? жѡр'тѣишѡиX? cea ce se vede că era de prisos și din сѣтѣX поѡвѣишѡиX? unde nu se pune X. Iară de prisos e în alt doc. muntêno-slav din a. 1631³⁾: nom. pl. вѣсѣи(X) вѡвѣрѣи. De asemeni e X de prisos: în un doc. muntêno-slav din a. 1618: жѡна(и) мѡнаи вѣмѣи ва(и) вѣаѡѡѡѡѡ(X) și а(з) сѣа(и) сѣа(р) сѣвѣр'сѣи(X) аѡ(р)⁴⁾.

Din mai tôte documentele româno-slave am putea da exemple de un așa X când scris, când nescris. Limba bulgărească nouă și cea medio-bulgară, cari alcătuiesc sîmburele esențial al limbii slave de la noi⁵⁾,

1) Copie după un original particular, făcută de mine ; se află la Arhiva Statului.

2) Cf. și alte exemple în a mea *Fonetika cirilske azbuke* p. 130.

3) Ilie Bărbulescu : *Vechile relații ale Principatelor Române cu Croația*, București 1903, p. 3, 33.

4) La *Arch. Stat*, Mănăstirea Sf. Gheorghe nouă, pachet 37, No. 3.

5) Cf. despre acésta ale năstre : *Cercetări istorico-filologice*.

nu-l posedă de cât cel mult în genet. pl. al substantivelor (firește în afară de locativ, și la adjective sau pronume). De alt-fel, pe cât știm până astă-zi, nici textele bulgaro-slave nu-l au.

Dar atunci ce să fie, și de unde să se fi strecurat acest X la noi?

Acest fel de X nu e de sigur alt-ceva de cât rezultatul unor transformări fonetice cari s'aū operat, încă măi 'nainte de secol. XV, în limba sîrbéscă, ici colo și 'n cea bulgară.

Și anume, chiar la locurile de genetiv plural al adjectivelor sau la locativurile plurale, cari au avut în limba sîrbă de la început un X la sfârșit (s. e. женаX, добриX etc.), acel X a dispărut din ea în unele regiuni ale dialectului ștokav. De atunci nu se măi pronunță ca 'nainte: žena/h, dobri/h etc., ci žena, dobri, adică fără h. De aceea s. e. în doc. sîrbo-slav prin care Iancu Huniade confirmă niște privilegii mănăstirilor nôstre Tismana și Vodița, la a. 1444, se află scris: **всакѣ да се кажеѣ въ речеи ѡуби бааѡѣрѣи**¹⁾, genetiv plural, care totuși, de obicei, în alte texte sîrbo-slave se scrie cu X la sfârșit, adică **въ речеи ѡубиX бааѡѣрѣи**. Aci însă nu se măi scrie X, sub influența limbii noui sîrbești în care el nu se măi pronunță pe atunci. În alt text sîrbo-slav e locativ pl. **въ добри делеX**, fără X, cum se pronunță în loc de obicînit scrisul **въ добриX**; sau **аѡи** în l. d. **Хѡи**, **екара** în l. d. **екараXа**, **арараѡ** în l. d. **арараѡѡ**²⁾. Catolicii de la Nicopole,

1) Originalul e la *Archiva Statului*. E și tipărit în *Letopis Matice srpske* pe a. 1896, cartea 187, p 29

2) Lj. Stojanović: *Stari srpski zapisi i natpisi* I, 419, 417, 480 și 125, 200, 318, 262, 355, 356.

într-o scrisoare din a. 1675, scriu în limba sîrbo-slava, tot cu sau fără *X*: *S čučX crpana* în l. d. *crpanaX*, cum are în *S đđmaX namuX*¹⁾.

Iar pierderea acestui *h* se constată astăzi chiar și în unele dialecte bulgare, cari aŭ s. e. odi în loc de vechi *hodi* = plsl. *Xоди*, *stra* în loc de obicnuit *strah* = plsl. *crpaXъ* etc.²⁾.

Ast-fel dar, în vechile texte sîrbești, la genitive și locative plurale, de demult nu se mai pronunța *X*; și totuși, el e de cele mai multe ori scris, căci ast-fel cerea tradiția literară paleo-slavă; numai când nu mai știa bine unde era *X* în plsl., numai atunci scapă de a nu-l scrie.

Și tocmai *pierderea conștiinței* de locul unde se afla *X* în literatura paleo-slavă, dar *tendința și rivna vie de a se ține de ea*, făcură ca unii scriitori ai textelor sîrbo-slave să scrie pe *X* nu numai la genitive și locative plurale, unde el își avusese o rațiune, după plslava și vechia sîrbă, dar încă și în alte locuri unde el nu exista nici în limba sîrbă și nici în paleo-slava nu existase nici-odată ca sunet.

Ast-fel, în textele sîrbo-slave, nu numai ca se găsesc une-ori la genet. pl. al subst. *X*: *оѧ namuX upr đeđeX*, *оѧ ѧзѧѧа и мѧѧаX*, *оѧ мѧѧеX*, *ѧѧ тѧѧъ рѧѧѧаXъ*, un *X* care la rigóre, (póte chiar pentru epoca când limba sîrbă primise un *a* la genet. pl. al substantivelor) s'ar putea lua ca existând în pronunțare, dar pe lângă acestea, se afla în acele texte și exemple în cari *X* n'are nici un rost. Caci de prisos e scrie

1) Fermeđziu: *Acta Bulgarica*, 202.

2) Lavrovk: *Obzork*, 100 (l. *SbMin* IX, 589).

textele româno-slave trebuie să fie puși în legătură și cu acele din textele române de care vorbirăm mai sus. De sigur că el nu e nici în acestea din urmă de cât *același fenomen grafic*, ca în cele româno-slave, și anume o *modă* de a se scrie X chiar unde n'avea nici un rost; de a se scrie însă numai fiind că el era în literatura paleo-slavă foarte des, — o modă pe care ai noștri o luară de la Sîrbî și pe care o mai exagerară și ei în textele slave mai întîi.

Ast-fel dar, precum X e de prisos în textele sîrbo-slave de cari am vorbit, la: **С дшмаX** alături de același locativ pl. **С страна**; precum el e de prisos în textele româno-slave, la **тлX** **сѣла** sau **вѣсаX** alături de **дѣл** **вѣса**, **СтаницаааX** alături de **Станицааа**; tot ast-fel era el scris de prisos, după o tradiție și școlă literară sîrbescă, în textele române, la: **ва аφααX** alături de **ва аφαα**, sau: **ла мѣнаX**, **гатаX** etc. În același fel, precum X era de prisos scris în texte sîrbo-slave, la ac. pl. **нѣX**, *sve/h* etc.; precum el era de prisos în texte româno-slave, la **вннѣXннѣ[аѣо]**, sau locat. sg. **вѣ мннѣрѣX** **сѣлннѣрѣннѣ**: tot ast-fel era scris de prisos, după o tradiție și școlă ortografică sîrbescă, în: **нѣмѣX**, **а мѣX**, **мареX**, **фнѣX** alături de **фнѣ** etc. Și tot ast-fel în toate celelalte cazuri în care e scris X după n: în texte sîrbo-slave **вѣ дѣврѣX...** și **вѣ дѣврѣ**, în româno-slave **нѣстннѣстѣоаѣтн** alături de **нѣстннѣстѣоаѣтн**, în cele române **ѣпнX** și **ѣпн**, **пѣкаѣнX** și **пѣкаѣн**.

Ast-fel credem noi dar că trebuie luat X acela din textele române: *ca o manifestare nu fonetică ci ortografică*, după o școlă literară sîrbescă. Aceasta cu atât mai mult, cu cât tot ortografie iar nu fonetic îl

mai aflăm și în textele româno-slave nu numai dintr'o regiune ci din *diferite regiuni* ale *Munteniei* și *Moldovii*.

* * *

Resultatul nostru e dar că, în textele române din vécul al XVI și XVII, întocmai ca în cele slave cirilice, X înseamnă: *a)* numeralul 600; *b)* sunetul *h*, s. e. în $\chi\eta\rho\epsilon = h\eta\rho e$, $\rho\alpha\epsilon\chi\eta\rho\alpha\rho\epsilon$; *c)* prin influența literaturii sîrbe, une-orî n'are valóre fonetică, ci e scris «de prisos», numai ortografic, s. e. în $\alpha\phi\lambda\alpha\chi$ pron. *afla*, $\epsilon\eta\eta\chi$ pron. *ești*, $\eta\acute{s}\alpha\epsilon\chi$ pron. *nume*.

III.

În tóte literaturile slave cirilice, III reprezintă sunetul *ș*; s. e. $\mu\epsilon\sigma\tau\chi = \acute{s}est\chi$, $\tau\epsilon\chi\epsilon\eta\eta\eta = te\acute{c}e\acute{s}i$.

Acelaș sunet înseamnă el și în textele române; s. e. $\delta\epsilon\sigma\eta\epsilon\delta\chi$ — *deșchid*, $\eta\eta\eta$, $\epsilon\eta\eta$.

IV.

În tóte literaturile slave cirilice, Ч reprezintă numeralul 90 și sunetul *é*, une-orî și *é* la Sîrbo-Croați, s. e. $\mu\alpha\epsilon\chi$ pron. *cam* ca rom. *cîas*, $\mu\eta\sigma\tau\chi$ pron. *cistă*, $\mu\eta\sigma\lambda\omicron$ pron. *čislo*, Бранкович^1) pron. *cam* ca rom. *Branković*, sîrbo-croat *Branković*. (Cf. p. 59).

Acéiași însemnare are Ч și în textele române; s. e. $\mu\epsilon = ce$ $\rho\epsilon\mu\epsilon$.

¹⁾ Într'un letopis din sec. XV. *Starine* IX, 79. Cf. și cele ce am spus la II.

ш.

În textele paleoslave, ш reprezintă sunetele *š/* iar nu *šë*¹⁾; s. e. шѣдръ pron. *štedrъ*, de aceea se mai scrie și шѣдръ.

În textele sîrbo-slave ш reprezintă la început pe *št* iar nu *šë*²⁾, și mai târziu pe *é* sau *ě*, — conform cu transformările vechiului *št* în *é* în limba sîrba. Ast-fel шѣк se pron. *peštъ* și apoi *peć*, sau кѣша = *kuća*. De aceea s. e. în documentele raguzane din sec. XIII - XV, se află scris мѣшъ = *měštъ*, dar și desfăcut каша, теореша³⁾, cea ce în alte părți e scris каша, теореша.

În textele bulgaro-slave ш reprezintă pe *št* iar nu *šë*⁴⁾ la început, și de la o vreme, în părțile dialectelor vestice bulgare, el a ajuns a însemna, ca la Sîrbî, și *ě* sau pöte un *k'* môle. De aceea каша = *kăšta*, iar în părțile vestice scris une-orî și каша sau каша alături de каша sau кѣша pron. *kuća*.

În textele ruso-slave, pe cât se pare unora⁵⁾, ш, care la început va fi însemnat tot *š/*, deja de demult ajunsese a însemna *šë*; acésta fiind-ca de multa vreme vechiul *št* a trecut în *šë* în limba ruséscă⁶⁾. Ceva mai târziu însa, și acél *šë* trecënd în e în cuvinte

1) Miklosich: *Vergl. Grammatik* I. Sobolevskij: *Cerkveno slav. za Leskien: Handbuch*. Wondrak: *Allkirchenslav. Grammatik*. Cf. și *Archiv für slav. Phil.* XVII, 151.

2) Cf. V. Karadžić: *Primjeri* p. 7. Maretić: *Grammatika*.

3) *Archiv. für slav. Phil.* XVII, 21 și XVI, 311.

4) Miklosich: *Gesch. der Lautbez.* p. 123.

5) Sobolevskij: *Lekeji* p. 99.

6) *Archiv für slav. Phil.* IX, 356.

în care la aceleași locuri era în plsl. **ш**, această literă ajunsese de atunci a reprezenta sunetul *ș*. Așa că în textele ruso-slave se află des s. e. **шкѣпа**, după vechia tradiție grafică paleo-slavă, alături de **шкѣа**, cum se pronunța.

În textele române-slave, nu se vede nicăieri vre-o urmă cum-că **ш** ar fi însemnând alt-ceva de cât *șt* sau rar *ș*, *é* ca la **Bulgari și Sîrbi**¹⁾; numai în unele transcrieri din rusește poate că **ш** = *șe*; căci încolo, când voește a se scri *șe*, în tot-d'auna se pun aceste litere desfăcute : **шш**.

Aceleași însemnări ca la **Bulgari și Sîrbi** are **ш** și în textele române. N'avem nici un temei d'a crede ca în sec. XVI și XVII **ш** va fi represintat pe *șe* în textele române, cum gândește **Sbiera**²⁾; căci pe acum se operase deja de mult în limbă transformarea lui *șe* (din *se* în *șt*). De alt-fel textele ne arată clar ca **ш** = *șt*, prin aceea că scriu și **шш**, firește pentru *șc*. Ast-fel în un doc. munténo-slav din a. 1634 găsim **Шкѣа Бзрѣнѣ** — în apa Băștei, scris de mai multe ori așa, precum și **Шшкѣа** — din Mușcel, dar alături de acestea **шшш** — din Albești, **шшш** = din Rătești³⁾. De asemenea, aflăm scris **шшшкѣа** în le-topisețul lui Urechia.

Firește, poate ca limba de ađi ne-ar îndemna să considerăm în exemple de acest fel că **шшш** nu era alt-ceva de cât **ш** desfăcut de aî noștri în sunetele din care se compunea. Dar această nu se poate susține, într-

1) Cf. **mea Gr. Grețu**: *Lexicon slavo-romănesc* p. 37—38.

2) *Codic. Voronețen* p. 306.

3) Doc. e în posesia d-lui **Gr. P. Olănescu**.

cât **и** n'a avut de ce să însemne la noi șe, pe căta vreme nu va fi însemnat el acésta nici la Bulgari, de la cari am primit alfabetul cirilic, nici la Sirbi, cu cari am lucrat de multe ori în comun și neîntrerupt. Cel mult s'ar putea pretinde că în Moldova din sec. XVII, la căte un scriitor ca Dosoftei, care lucrăza sub influența literaturii ruse, n'ar fi cu neputința ca **и** să însemne șe, ca la Ruși. Dar nici acolo nu putem găsi vre-o dovadă spre a susține acésta.

*
*

Resultatul nostru e dar ca, în textele romane din vécul al XVI și XVII, întocmai ca în cele romano-slave și bulgaro-slave, **и** însemna grupul de sunete *st* iar nu *șe*.

и.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice **и** reprezintă numeralul 900 și sunetul *c* (=rom. *t*) tare sau môle; s. e. **цѣловати** = pron. *cělovati*, adică român. *țělovati*, **юнаци** = *junaci* pron. ca rom. *țunați*.

Același lucru însemnă **и** și în textele române; s. e. **царь** = *țar*, **арцарь** = *arțar*.

ѣ.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice, **ѣ** reprezintă numeralul 60 și grupul de sunete *ks*: **ѣлександръ** = *Aleksandrъ*. În acestea însă, une-oră el se află și înlocuit de componentele sale **к** și **с**; s. e.

Ѡ.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice, Ѡ reprezintă numeralul 700 și grupul de sunete ρs . De aceea în locuri se află une-oră scris și desfăcut cele două componente ale sale ρc ; s. e. $\Psi\lambda\lambda\tau\rho\kappa = \rho salt\rho\kappa$, sau $\rho\lambda\lambda\tau\rho\kappa$. Une-oră, întocmai ca la $\kappa\check{z} = \check{z}$, găsim și $\Psi c = \rho s$ (cf. p. 265). Ast-fel e într'un text bulgaro-slav din sec. XIV : $\Psi\sigma\lambda\lambda\mu\epsilon\lambda\kappa = \rho salm\epsilon\lambda\kappa$ ¹⁾.

Același lucru reprezintă Ѡ și în textele române : s. e. $\Psi\lambda\lambda\tau\rho\epsilon$.

ѡ.

În textele paleo-slave ѡ, care se scrie pentru grecescul ϑ , reprezintă, pare-se, tocmai sunetul acesta sau chiar și curat $t^2)$; s. e. $\Theta\epsilon\delta\mu\alpha\iota\epsilon = \text{Ev}\vartheta imie$ sau $\text{Ev}\vartheta inie$.

În textele celorlalte literaturi slave de după timpul paleo-slav însă, ѡ mai reprezintă și pe f , poate la început tot sub influența textelor și limbii grecești în care vechiul ϑ trecu și în φ în unele dialecte³⁾, dar, mai la urmă, chiar și din pricina unei asemenea transformări a lui și în unele din limbile slave⁴⁾. Ast-fel, în Praxapostolul Macedonien (sec. XIII) ѡ / în $\epsilon\tau\epsilon\delta\mu\alpha\iota\epsilon\kappa$ pron. *Stefanov*, $\Theta\mu\alpha\mu\alpha$ pron. *Filipa*, alături de chiar cu ϕ $\mu\phi\mu\epsilon\tau\tau\iota$; dar și ѡ / t $\epsilon\chi$ în $\Theta\mu\alpha\mu\alpha$ alături de $\tau\sigma\alpha\mu$. Aci vine ϕ în l. d. ѡ chiar

1) M. Spretanekij - *Славянск.* p. 41.

2) Sobolevskij - *Сербско-славянск.* p. 48.

3) *Arch. für slav. Phil.* XIX, 66.

4) Cf. Sobolevskij - *Лекции* p. 17, *Славянск. Обозр.* p. 94.

cu valoarea de numeralul 9 a acestuia ¹⁾, ca la Greci. Tot ast-fel în Evangelia lui Ión Alexandru (sec. XIV): **εϛφινμικ** alături de **εϛϛιμια** ²⁾.

Aceleași însemnări are **ϛ** și în textele române; s. e. **Мадϛаак** = póte cu **Maδusal** în limba literară sau **Matusal** în uzul general, și **Воринϛк** = **Corinθ** sau **Corinț**. Că la noi **ϛ** avea și valoarea *t* ni se dovedește în texte 'n cari el se amestecă cu **т**. Așa într'un doc. din a. 1614: **ϛшна(и) Тапацие** și **ϛшна(и) Θапацие** ³⁾; sau într'altul din 1648: **ϛпацие** și **ϛтацие** ⁴⁾; **анаϛїма** și **анатима** în altul din 1599 ⁵⁾.

Valoarea *f* a lui **ϛ** pare a reeși din cuvinte 'n cari el se amestecă cu **ф**, ca s. e. **лорϛѣтѣак** în doc. 1453 și **лорϛѣт** în altele din 1524, 1529 ⁶⁾ etc. Așa că de sigur tot *f* înseamnă **ϛ**, în niște notări de pe marginile unui manuscris Evangeliar ruso-slav, care se află la Archiva Statului, și în care găsim la pag. 137: **софϛаѣтѣак поѣи каиѣ** (sic) **пнн ѣе п трѣ софϛаѣтѣак днчорн-лорѣ** — *soffletul popoi Ivan și pentru soffletul ficiilor* ⁷⁾.

Dar **ϛ** are une ori și valoarea *fl*, tot împrumutată de la Slavi și Greci. Nu știm dacă putem crede că această valoare are el în cuvântul **нр ѣϛиѣ** dintr'un doc. moldo-slav din 1552 ⁸⁾, care se află de regulă

1) Polívka, în *Archiv für slav. Phil.* X, 583, 109.

2) Scholvin: *Einleit. in das Johann-Alex.-Evang.* p. 53.

3) La *Arch. Statului*. Mănăstirea Rîmnic, pachet 1 No. 5.

4) La *Arch. Stat.* Mănăst. Radu Vodă, pachet 48 No. 6.

5) La *Arch. Stat.*, Mănăst. ı äldărușani, pachet 32 No. 4.

6) *Archiva Ist.* I, 103, 104, 30.

7) În **софϛаѣтѣа** avem de sigur acel silexis ortografic, provenit din scrisurile: **софѣаѣтѣа** și **соѣаѣтѣа**,—fenomen grafic pe care l'am mai vădut și la alte litere (Cf. p. 264, 266, 437).

8) *Arch. Ist.* I, 125.

seris **Γερμανία**, ca γ e. într'un doc. munténo-slav din a. 1569¹⁾. Dar nu putem ști acésta, fiind-ca ne aducem aminte a fi întâlnit în alte documente și forma **Παδοῖα** în care, tot ca la acela, inițiala grecească **π(α)δοῖα** a trecut în λ , în loc de **Γελοῖα** sau **Γελοῖα**. Dar desigur ca valoarea λ are γ în «Sierul de aur» tipărit la 1682 în Sas-Sebeș : **ποδεσκ** = *poftesc*, precum și valoarea ϑ sau λ , tot aici, în numele **Τημοδα(ε)**, **βεδαεακ**²⁾. Și Psaltirea lui Dosoftei din 1680 are **ποδαμ** = *poftim*.

*
*

Resultatul nostru e dat ca, în textele române, ca și în cele slave cirilice, γ are nu numai însemnările λ și ϑ , cum se crede la noi³⁾, ci mai multe — d în semnă λ sau ϑ s. ex. în **Θαλασσι**; λ în semnă λ — ex. în **αποθηλασσι** = *fierilor*; λ în semnă λ s. e. în **ποδεσκ** = *poftesc*; și d numeralul 9.

r.

În textele tuturor literaturilor slave cirilice **r** represintă măi întâi numeralul 400 și sunetul grecesc ρ. Dar cum deja în limba grécă acest ρ, după transformările-î fonetice succesive, ajunse a însemna λ , μ , $\lambda\mu$ și ν , — și în cele slave cirilice, **r** însemnă λ , μ , μ și ν . Ast-fel într'un text sîrbo-slav aflăm **кнѡтъ** și **кнѡтъ**⁴⁾, sau într'altul **кнѡга** = *knîga* și **Γαρῖακ** =

1) *Arch. Stat.*, Mănăst. Căldărușani, pachet 32 No. 4; și Ilie Barbulescu : *Vechile relații ale Principatelor române cu Croația* p. 3.

2) Gaster : *Chrestom.* I, 268.

3) Al. Philippide : *Introducere* p. 46. Sbiera : *Codic Voroneț* p. 176.

4) *Arch. für slav. Phil.* XI, 324.

RESULTATUL GENERAL

Dacă căutam a îmbrățișa în sintesa generală dezvoltările de până acum, vedem că Românii de dincoace de Dunare au luat alfabetul cirilic de la Bulgari în veacul al XII, și au une cu însemnările fonetice pe care el le avea la aceștia atunci. Dar apoi, fonetica limbii bulgare transformându-se mai departe, și literele și-au mai schimbat din însemnarea pe care o aveau în al XII veac, sau la acea de atunci însemnare și-au mai adaogăat încă alta sau altele nou. Iar literatura română, stând, de după veacul al XII până într'al XVII, mereu sub influența celei bulgare, acesta transmisă treptat și scriitorilor noștri toate acele schimbări sau adăogări ale însemnărilor fonetice din alfabet.

Așa că, de aceea, fonetica alfabetului nostru cirilic e, — începând chiar din sec. XII cu diploma Bârladână, până în al XVII veac, — aceeași ca la Bulgari.

Dar în această formă fundamentală bulgară veni să se mai înfigă și alte caractere, fie de reguli ortografice (ca acele ale lui Const. Filosoful), fie de însemnări fonetice ale literilor (ca X «de prisos», K=č etc.), pe cari ni le dă în curgerea vremilor influența asu-

pră-ne a literaturii sîrbe, care e destul de puternică la noi chiar din sec. XIV pînă într'al XVII.

Și tot ast-fel, în al XVII véc ne dăte ceva chiar literatura ruséscă (pe $\text{rX}=\text{h}$).

Dacă la aceste fundamentale și dătătore de ton influenți literare slave se mai adaogă și altele, mai mici pînă în al XVII véc, (ca s. ex. u cu sensul u etc.), ale latinității pe care o insinuați la noi mai ales propagandele catolice; precum și dacă punem încă influențele directe sau indirecte grecești; atunci avem tabloul complet al modului cum au ajuns literile alfabetului cirilic să aibă, în vécurile XVI și XVII, fie-care o pluralitate de însemnări.

Acéstă întregă serie de felurite influențe se resumă dar în însemnările fonetice ale literilor cirilice din textele române în sec. XVI și XVII; în aceste însemnări fonetice și ortografice decî, vedem chiar și o pagina clară din istoria noastră culturală veche.

Iată ce însemnări avea fie-care literă atunci la noi:

$\text{a} = a, ia.$

$\text{c} = c, ic.$

$\text{c} = c, \text{dift. } c, ia^1).$

$\text{d} = c, \text{dift. } c, ia, uu, in.$

$\text{x} = \bar{a}, \bar{a}, in, e, \text{dift. } e, ia, \text{ și } u.$

$\text{r} = in, in, e, \text{dift. } e, ia, \bar{a}, \bar{a}, u, \text{ și scris «de prisos»}.$

1) Pentru ca să fim complet științificește, trebuie să spunem, ceea ce am scăpat din vedere la paragraful despre k în literatura română, că și d. Ovid Densușianu crede (în *Studii de Filologie română*), că în vechile noastre texte k însemnă numai *dift. e* pe când despre d știe că el însemna nu numai *ia* ci și *e*.

z și **к** = *a, a, a, c, o*, și sunt scrise «de prisos»
т și **и** = *i* și *l*.
ѳ = *t*, *tau* *l*.
к = *t* și *l*; *tau*, *póte*, *l*.
zu și **zu** = *au* sau *au*; dar și = *i*, *saũ*, *póte*, *l*.
oy, **с** = *u*, *u* jumătățit.
es = *ou* sau *ou* și *u*.
ю = *uu*, *u*, *ü* și *ü* jumătățit.
w și **o** = *o*, dift. *ó*.
ρ = *r*, *póte* și **ῥ** adică *ár*.
ρκ (**ρκ**) = *ră*, *ár*, *póte* și **ῥ** adică *ár*.
λ = *l*, *póte* și **λ** adică *ál*.
λκ (**λκ**) = *lă*, *ál*, *póte* și **λ** adică *ál*.
β = *b*.
υ = *v*, *u* sau *ü*.
γ = *g*, *ge*, *h*, *ug*, și scris «de prisos».
υ = *ge*.
δ = *d*.
κ = *j*.
σ = *dz* și *z*.
β = *z*.
κ = *k*, *è*.
μ = *m*.
η = *n*, *póte* și **η** = *an*.
ς = *s*.
τ = *t*.
φ = *f*.
χ = *h*, și scris «de prisos»
θ = *ș*.
υ = *c*.
φ = *șl*.
υ = *l*.
ξ = *cs*, *s*.
ψ = *ps*, *p*.
φ = *ϑ*, *l*, *fl*, *f*.
υ și **υ** = *i*, *iu*, *u*, *v*.

Acésta *pluralitate* de însemnări, pe cari vedem că le are mai fie-care literă cirilică la noi — ca și la Bulgari și Sîrbi mai ales — ne arată că mai tóte interpretările date *pân'acum* foneticeî vechilor texte române și modul de a le înțelege sînt cu totul greșite. Din dezvoltările ce noi am făcut, ba chiar și numai din acest tablou resumativ al diferitelor însemnări fonetice ale literelor se póte vedea limpede că modul întrebuintat (atât de d. Hasdeu și școla filologică creată de dînsul, cât și de mai tineri, ca istoricul d-nul N. Iorga în documentele române ce tipărește în transcriere cu litere latine), spre a reda cu litere latine vechile texte cirilice e cu totul greșit; fiindcă acel mod falsifică în întregime fonetica veche a limbii noastre. Putem spune că, prin acel mod, chiar se *invențiază* o fonetică românească veche, care în cea mai mare parte *n'a existat* în limba noastră din sec. XVI și XVII.

Spre a se vedea ca într'un tablou ce transformări radicale aduce în cunoșterea vechii fonetice române cercetarea de față, vom face un fel de compoziție ; în ea vom aduna cate-va din diferitele forme vechi menționate în cursul acestor lucrări, și le vom așeza pe o colónă așa cum ele au fost considerate pân'acum de filologi ca s'ar fi pronunțat în sec. XVI și XVII, iar pe alta colónă așa cum noi am stabilit că se pronunțau în realitate.

Cum se considera pân'acum de filologi ca s'ar fi pronunțat în sec. XVI și XVII.

Nevoa și cheltuiala mea este bucuria altora. Faptele tale, sufletea, se voru ști

Cum am stabilit noi că se pronunța în realitate :

Nevoia și cheltuiala mea este bucuria altora. Faptele tale, suflete, se voru ști

la marele gudețu, est fel va fi cu alea noastră sufletea. Lăfa dumnului e împărătească; cu ea poate să se hranască. Când eu veniu și după ce chemaia, începutu-seu a se scrie și apropiara sa ucenicii. Eu nu știu, dar ei smentiră-sia, când Mariia se puse să praznuiască întâia cės. Noi iașim dia diminăță, pentru că ie bine ția, o iagumănu și iarmonah al nostru. Prea viață să o mântuiască, pentru nevoa noastră și pentru rudiale noastre. În Eghipte trufia voastră și măriă trufiei voștre. Uă om aruică uă lucru pe lăngă lanurile grăului de bănă voia sa. El veselii-se ca iarba ce avești-se primăvara și ca spiculu grăului; căci sfântă era lui cartea. Mulți veți fi scriitori buni și veți grăi bine ca apostoli și nebitlăni; ca buni creștini veți fi, iar măc nu va hi nime și nu va șerbă. Au strigat giupănesii că are sirmă la îndemână. Dar acestu omu numit Radoulu a fostu omulu din cei slobodzi la svatoul cu preouți. Vacarulul tatălui meu, lucrând la lutul sau, nu vădu lupul; decum eu tocmai atuncă ma uutu la el și încep să-l delazum. Acesta căprioră alerga decum spre moră, tocmai cându venia Toder cu omenii. Crațile mele și ale lui Prăvulle amu

la marele gudețu; astfel va fi cu ale noastre suflete. Lăfa dumnului e împărătească; cu ea poate să se hrănească. Când eu veniiu și după ce chemaiu, începutu-său a se scrie și apropiară-se ucenicii. Eu nu știu; dar ei smentiră-se, când Mariia se puse să praznuiască întâiu cės. Noi ieșim de diminătă, pentru că ie bine ție, o egumănu și ermonah al nostru. Pre viață să o mântuiască, pentru nevoia noastră și pentru rudele noastre. În Eghipte trufia voastră și măriă trufiei voștre. Un om arunca un lucru pe lănga lanurile grăului, de bona vora sa. El veselii-se ca iarba ce avești-se primăvara și ca spiculu grăului; căci sfântă era lui cartea. Mulți veți fi scriitori buni și veți grăi bine ca apostoli și nebitlăni; ca buni creștini veți fi, iar mic nu va hi nime și nu va șerbi. Aă strigat giupinésii că are sirma la îndemana. Dar acestu omu numit Radulu a fostu unulu din cei slobodzi la svatul cu preouți. Vacarulul tatălui meu, lucrând la lutul sau, nu vădu lupul; decum eu tocmai atuncă ma uutu la el și încep să-l delazum. Acesta căprioră alerga decum spre moră, tocmai cându venia Toder cu omenii. Crațile mele și ale lui Prăvulle amu

cumpăratu în trăg la Trăgovişte, dela nişte *brăbați pârğari*. Gălcévă sălbatică se *ăvise* între ei pentru o căldare și un stălp; de aceea ei *av fecăt* mare răv.

Eu amu primit vinaričiul dela pământuri cu vii. Sint Rumă, iubiților, și spun, ca să fiu de mareh credinți la mână lui; dau și bani gatah, căți se vor afla ai fraților mei. Sofletulu meu e și al fițiilor mei.

cumpăratu în târg la Trăgovişte, dela nişte bărbați pârğari. Gălcévă sălbatică se *evise* între ei pentru o căldare și un stălp; de aceea ei *au fecot* mare rău.

Eu amu primit vinaričiul dela pământuri cu vii. Sunt Rumân, iubiților, și spun, ca să fiu de mare credință la mâna lui; dau și bani gata, căți se vor afla ai fraților mei. Solletulu meu e și al fițiilor mei.

Dar dacă, precum arată aceste concluzii ale lucrării noastre, suntem încă la începutul cunoșterii precise a foneticei vechi a limbii române, urmază ca va trebui să ne ferim de a tipări textele cirilice cu transcriere latină. Numai tipărirea lor în forma cirilica, în care ni s'au transmis de cei ce le-au scris, poate aduce servicii reale cunoșterii precise a trecutului nostru lingvistic și istoric. Nu ar trebui să împingem prea departe ore-cari sentimente latinomane. Cei ce vor voi să și dea bine socotela și să înțeleagă secolul XVI și XVII nu vor putea acest lucru, de cât numai dacă vor putea citi și înțelege cirilica acelor vremi.

Sa facem și noi ca știința apusană care nu transcrie cu litere latine vechile texte slave cirilice, ci tot ast-fel le tipărește astă-zi, cum le găsește în originalele lor. Ast-fel se face în școla filologico-istorică dela Viena, și tot ast-fel în cea dela Berlin sau Leipzig.

Iar dacă une-oră, nevoi de un ordin ore-care ne

silese a transcrie din textele cunice cu litere latine, atunci, spre a evita sau bunu a restrange puțința de înțelegere față a vechii fonetice române, ar fi și bine și științific să ne ținem cel puțin în parte, de o căm data, de modul de transcriere întrebuințat până acum la noi. În cazuri de așa nevoie, ar trebui să ne folosim și noi de modul prin care, încă de la Miklosich, știința occidentală germană transcrie cu litere latine textele cirilice paleo-slave. Să redăm dar pe ѣ nu prin *é* care înseamnă la noi numai dift. *é*(=*ea*), ci prin *ě*, care n'ar da loc la nici o confuzie sau falsificare a spiritului cultural al vremii trecute și nici a foneticei române vechi. Tot de aceea, să transcriem și noi pe ѧ nu prin *ia*, care falsifică, ci prin *ę*; precum de asemenea pe ѧ prin *ę*; pe ки, ѡ prin *y*; iar pe ѣ, ѧ, în transcrierea latină, să le lăsăm și noi ca știința occidentală tot ast-fel, la locurile unde ele se află în textele cirilice.

Ast-fel vom evita cel puțin în parte falsificările și confuziile modului de transcriere de până acum.

Căci transcrierile: *părinteale*, *sufletea* etc. nu ne spun dacă în originalul cirilic acel *ea* a fost redat prin ѣ sau prin ѧ. Se știe că în sec. XVI și XVII se scrie uneori și ѧ pentru dift. *ea* (vezi p. 140); ast-fel ca aceea ar fi o primă falsificare a spiritului literar al vremii. Apoi, transcrierile *ea* rezolvă în acest diftong pe ѣ, care nu însemna pe atunci numai *ea* ci și *e* sau *ia*. Aceasta e a doua falsificare. Pe când redarea lui ѣ prin *ě*, ar arăta că în original n'a fost ѧ ci numai ѣ; că deci n'a fost *uzpurrak*, *esfarrak* ci *uzpurrak*, *esfarrak*.

Apoi, transcrierile de până acum ca *praznuza* ca, *voa*,

ele, însă, cel puțin se restrânge numărul și întinderea acelor falsificări și confuzii, până ce, dacă va fi nevoe, se va găsi mijlocul d'ă se evita acestea și la transcrierea celorlalte litere vocale sau conșune cirilice (ca s. ex. *ѡ*, *ѣ*, *ѥ* etc.), cari au de o-data mai multe însemnări fonetice.

De aceea, cel puțin pe acestea ar fi bine și științific să le introducem; cu toate că, repetăm, fiind-că sîntem încă la începutul studierii vechii noastre fonetice, *o publicație în adevăr științifică și folositore filologului ca și istoricului ar fi acum numai aceea în care textele cirilice s'ar tipari tot ast-fel, ca în original, iar nu numai în transcriere latină.*

Pag.	Rîndul	Tipărit	Cum trebuie
241	19	Să se adauge: мѣкеранец , la Melchisedec: No- țițe istorice p. 293.	
241	30	Să se adauge: O formă cam ca a dlova mă e în un doc. munténo-slav din a. 1605 (la Arch. Stat. Mănăst. Cotroceni, pachet 59 No. 11).	
247	4	Să se adauge că: forma acésta de r se află și într'un doc. munténo-slav din a. 1559 (la Arch. Stat., Mănăst. Valea, pachet 16 No. 10).	
248	7	Să se adauge că: forma r se mai află într'un doc. munténo-slav din a. 1673 (la Arch. Stat., Mănăst. Cotroceni, pachet 9 No. 21).	
257	29	la	ca
269	2	Să se adauge: i) $\text{r} = \text{une-orî}$ și cu $u = n$; căci, limba transformând mereu pe r în curat n , (p. 268) și, într'unele regiuni săi cuvinte exis- tând încă r iar într'altele ne măi existând, scriitorii de cele măi multe orî prin analogie grafică pun și pe r cu valórea n , precum une- orî scriu chîar pe n cu valórea r (cf. p. 464).	
286	3	craü	craü
300	10	di	din
314	13	el	ele
314	27	Să se adauge: Cf. nota dela p. 380.	
348	28	$\text{н} - \text{м}$	$\text{н} - \text{м}$
355	22	și cele	și în cele.
356	28	Să se adauge: Tot $\text{м} = \text{r}$ crede Crețu: Lexicon p. 70.	
383	14	$\text{вс} - \text{ну}$	$\text{вс} - \text{н}$ exemple de acest fel nu
423	31	2)	3)
423	22	3)	2)

CUPRINSUL

	PAGINA
Prefața . . .	V - VIII
Introducerea :	
Felurile de scriere la Romani :	
I. <i>Scrierea cirilică</i>	1 - 3
De la cine au luat Românii scrierea cirilică	3 - 12
Când au luat Românii cirilica de la Bulgari și cum	12 - 21
II. <i>Scrierea glagolitică</i>	21 - 25
De la cine au luat Românii scrierea glagolitică	26 - 29
Când au luat Românii glagolitică de la Croați	30 -
III. <i>Scrierea Țlatină</i>	30 - 34
De la cine au luat Românii scrierea latină	34 - 36
Când vor fi luat Românii scrierea latină	36 - 38
IV. <i>Scrierea grecăscă</i>	38 - 39
De la cine și când au luat Românii scrierea grecăscă	39 - 40
<i>Ortografia slavă cirilică la Români</i>	41 - 47
Sîrbisme în textele bulgaro-slave	47 - 49
Bulgarisme în textele sîrbo-slave	49 - 51
Rusisme în textele bulgaro- și sîrbo-slave	51 - 52
Influența sîrbo-slava în literatura romano-slava	53 - 68
Fonetele alfabetului cirilic :	
a, ѿ :	
I. În literatura paleo-slavă	69
II. În literatura sîrbo-slavă	69 - 74
III. În literatura bulgaro-slavă	75 - 76
IV. În literatura ruso-slavă	76 - 77
V. În literatura româno-slavă	77 - 80
VI. În literatura română	80 - 86

	<u>PAGINA</u>
a se pronunța u chiar la începutul cuvintelor și după alte vocale de cât i?...	86—89
Resultatul	90—
ε, ɛ :	
I. In literatura paleo-slavă	91—92
II. In literatura sîrbo-slavă	92—93
III. In literatura bulgaro-slavă	94—95
IV. In literatura ruso-slavă	95—96
ε lat și ɛ în textele slave cirilice	96—98
V. In literatura româno-slavă	98—100
— VI. In literatura română	101—105
Raportul ortografic și fonetic între ε, ɛ și a, ɶ	105—108
Resultatul	108—109
* :	
I. In literatura paleo-slavă	109—112
II. In literatura sîrbo-slavă	113—117
III. In literatura bulgaro-slavă	117—122
IV. In literatura ruso-slavă	122—123
V. In literatura româno-slavă	123—130
— VI. In literatura română	130—145
Ce însemna foneticește *a în textele române	146—
Există sunetul ä=eä în tipurile pare, ckre, gîme? . . .	147—155
Resultatul	155—156
x :	
I. In literatura paleo-slavă	156—157
II. In literatura sîrbo-slavă	157—158
III. In literatura bulgaro-slavă	158—165
IV. In literatura ruso-slavă	165—166
V. In literatura româno-slavă	166—173
VI. In literatura română	173—187
Amestecul ortografic al lui x cu	187—189
Resultatul	190—
x :	
I. In literatura paleo-slavă	190—191
II. In literatura sîrbo-slavă	191—193
III. In literatura bulgaro-slavă :	
a) Amestecul lui x cu x	193—196
b) Amestecul lui x cu x și k	196—200
c) x=zu și ŋ în textele bulgaro-slave	201—203
d) Amestecul lui x cu sy	203—204
IV. In literatura ruso-slavă	204—
V. In literatura româno-slavă	205—

	a) Ametezul lui x cu x	205	206
	b) Ametezul lui x cu x și k	206	209
	c) x cu însemnarea s w. . .	209	210
	d) x cu însemnarea de „p” nasal.	210	241
VI.	In literatura romana.	212	230
	Resultatul.	231	
	„p”		
	Istoricul chestiunii	231	237
	a) „p” la Slavi .	237	243
	b) „p” la Români:		
	„p” = „x” paleograficește.	243	248
	„p” = „x” foneticește.	249	254
	Fonetismul lui „p” nasal	254	260
	Ce reprezinta foneticește „pp” sau „pup”?	260	268
	Resultatul .	268	270
	z, k:		
I.	In literatura paleo-slava	270	272
II.	In literatura sirbo-slava .	272	280
III.	In literatura bulgaro-slava .	280	286
IV.	In literatura ruso-slava .	286	289
V.	In literatura româno-slava	289	297
VI.	In literatura româna . . .	297	307
	z, k ca svarabhakti ? .	308	310
	z, k reprezentau pe „u” ? .	310	317
	k reprezinta pe „i” și „u” ?	317	320
	Resultatul.	321	
	u, ť, ı, ű:		
I.	In literatura paleo-slavă .	321	322
II.	In literatura sirbo-slavă .	322	325
III.	In literatura bulgaro-slavă .	325	327
IV.	In literatura ruso-slavă .	327	
V.	In literatura româno-slavă . . .	328	330
	Ce sunete reprezentau u și ť în textele slave și româno-slave cirilice? . . .	331	335
VI.	In literatura română . . .	335	339
	Ce sunete reprezentau u și ť (u) în textele slave și româno-slave . . .	339	344
	Resultatul	345	
	u, zi, zu:		
I.	In literatura paleo-slavă .	345	346
II.	In literatura sirbo-slava	346	348
III.	In literatura bulgaro-slava	348	351
IV.	In literatura ruso-slava	351	352

	PAGINA
V. In literatura româno-slavă	352—356
VI. In literatura română	356—358
w : i în textele române	358—361
xî sau xî = wî în textele române	361—362
Rezultatul	362—363
oŷ, ŷ, ʧ :	
I. In literatura paleo-slavă	363—364
II. In literatura sîrbo-slavă	365—366
III. In literatura bulgaro-slavă	367—368
IV. In literatura ruso-slavă	368— —
V. In literatura româno-slavă	369—372
VI. In literatura română	372—376
oŷ sau ŷ înseamnă numai u întreg sau ŷi ŷi jumătăţit ?	376—380
oŷ reprezintă sunetul u iar nu pe ou	380—382
Rezultatul	383— —
o : e :	
I. In literatura paleo-slavă	383—384
II. In literatura sîrbo-slavă	384—386
III. In literatura bulgaro-slavă	386—387
IV. In literatura ruso-slavă	387—388
V. In literatura româno-slavă	388—389
VI. In literatura română	389—391
o cu însemnarea iŷ	391—394
Rezultatul	394— —
w, o :	
I. In literatura paleo-slavă	394—395
II. In literatura sîrbo-slavă	395—396
III. In literatura bulgaro-slavă	396—397
IV. In literatura ruso-slavă	397—398
V. In literatura româno-slavă	398—400
VI. In literatura română	400—403
w, o reprezintă ŷi diftongul oa	404—407
Rezultatul	407—408
p, pʒ (pʒ) :	
I. In literatura paleo-slavă	408—409
II. In literatura sîrbo-slavă	410—411
III. In literatura bulgaro-slavă	411—413
IV. In literatura ruso-slavă	414—415
V. In literatura româno-slavă	415—418
VI. In literatura română	418—423
Există în limba română sunetul ʒ vocalis sonans ?	423—426
Scrisul pʒ reprezintă un sunet ʒ particular ?	426—428
Rezultatul	428— —
a, az :	428—431

	PAGINA
Resultatul	431—432
к	432
к	432—433
І	
I. In literatura paleo-slavă	433
II. In literatura sârbo-slavă	433—434
III. In literatura bulgaro-slavă	434—435
IV. In literatura ruso-slavă	435
V. In literatura româno-slavă	435—436
VI. In literatura română	437—440
Resultatul	440—
ѣ	440—448
Resultatul	448—
А	448—
ж	449—
з	449—
ѕ	
I. In literatura paleo-slavă	449—451
II. In literatura sârbo-slavă	451—453
III. In literatura bulgaro-slavă	453—454
IV. In literatura ruso-slavă	454—455
V. In literatura româno-slavă	455—456
VI. In literatura română	456—457
Resultatul	457—
к	458—460
л	460—
н	460—
Exista sunetul <u>п</u> vocalis sonans?	460—462
Dublul <u>nn</u> represinta o nuanță fonetică a lui <u>n</u> ?	462—465
Resultatul	465—
с	465—
т	466—
ѣ	466—
х	466—476
ш	476—
ч	476—
щ	477—479
ц	479—
ѣ	479—480
ѣ	481—
с	481—483
в	483—485
Adausuri și îndreptări	495—496
Resultatul general	485—493